

HALÁSZ CSILLA

A NÉP MŰVELÉSE

AGITÁCIÓ ÉS PROPAGANDA
A NÉPMŰVELÉSBEN
A RÁKOSI-RENDSZER IDEJÉN

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
PEST MEGYEI LEVÉLTÁRA
BUDAPEST, 2013

X 181185

HALÁSZ CSILLA

A NÉP MŰVELÉSE

AGITÁCIÓ ÉS PROPAGANDA
A NÉPMŰVELÉSBEN
A RÁKOSI-RENDSZER IDEJÉN

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
PEST MEGYEI LEVÉLTÁRA
BUDAPEST, 2013

681185 X

PEST MEGYE MÚLTJÁBÓL 16.

Sorozatszerkesztő:

Schramek László

Technikai szerkesztő:

Kiss Anita, Ujj György

A kötet lektorálta:
dr. habil. Fazekas Csaba

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001040587

nka

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

ISSN 0209 6013

ISBN 978-963-7235-49-8

© Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

X 181185

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	7
Az ideológiáról	10
A népművelésről	16
Kultúrotthonok.....	17
Ismeretterjesztő előadások, előadás-sorozatok	21
Előadások, előadás-sorozatok a szabadművelődés korszakában.....	21
Ismeretterjesztő előadások 1949–1953 között.....	22
Előadások, előadás-sorozatok 1953–1956 között.....	38
Szakkörök, tanfolyamok	43
Szakkörök.....	43
Tanfolyamok	50
Ünnepségek.....	53
Országos ünnepek, ünnepségek.....	53
Falunapok, arató- és szüreti ünnepségek.....	65
Kultúrversenyek.....	67
Versenyek a kultúra területén.....	68
Országos és járási kultúrversenyek	70
Az 1954 utáni versenyekről.....	88
Kultúragitációs brigádok működése a Rákosi-korszakban	89
A kultúrotthonok működése, szervezete	97
Mozik.....	109
A filmgyártás rendszere a koalíció éveiben	109
A filmgyártás rendszere az államosítástól 1956-ig	110
A filmek készítése.....	111
A mozhálózat kiépülése	122
Műsorpolitika, előadások.....	125
Kultúragitációs tevékenység	132
A mozik működése, szervezete	136
Könyvtárak	141
Könyvek.....	141
Könyvtárak a szabadművelődés időszakában	146
Könyvtárak szervezése a népművelés időszakában	146
A könyvtárak feladatai.....	154
A könyvtárak működése, szervezete	160
Befejezés.....	163
Mellékletek	167
Bibliográfia.....	185

Bevezetés

1945 után a Szovjetunió a nyugati nagyhatalmak jóváhagyásával a korábbiaknál jóval nagyobb teret nyert Kelet-Közép-Európában. Ez egyfelől azzal járt, hogy egyes területeket közvetlenül magához csatolt (például Lengyelország keleti részét, Kárpátalját Magyarországtól), másfelől a térségbeli hegemon törekvéseit azzal alapozta meg, hogy vazallus államokat hozott létre, amelyek nyugat felől „védték” a határait.

Eme szatellit államok sorába tartozott Magyarország is, ahol 1948–1949-re kialakult az egypártrendszer, a hatalom pedig a gyakorlatban néhány kommunista vezető kezében összpontosult, a mindenkor kormány csak bábszerű végrehajtó volt. Fontos hangsúlyozni, hogy az irányítást kezükben tartó emberek elsősorban nem a Horthy-rendszerben az illegalitást idehaza vállaló kommunisták köréből kerültek ki, hanem az úgynevezett moszkoviták csoportjából: Rákosi Máttyás, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Nagy Imre stb. Ők a két háború közötti időszak jelentős részét Moszkvában, emigrációban töltötték, így módon tökéletesen azonosultak az ottani eszmékkel. 1945-ben afféle helytartóként, a moszkvai központi utasítás végrehajtóiként érkeztek vissza az országba, és döntéseiket folyamatosan egyeztették Moszkvával. Ez tehát már önmagában garantálta a teljes „békétáborra” jellemző egysíkú ideológia és ezzel párhuzamosan az oszthatatlan hatalom iránti lojalitásukat, különösen a parlamentáris demokrácia gyakorlati kereteinek felszámolását követően. Magyarország e tekintetben nem különbözött a többi, 1945 után a szovjet érdekszférába tartozó államtól.

Mint minden totalitárius eszme, a bolsevizmus is teljes egészében uralni akarta az élet minden területét, kénytelen volt hatalomgyakorlását azonban magasabb ideológiával támasztotta alá, amelynek hangsúlyos eleme volt a szovjet (típusú) életforma, gondolkodás, világnézet, tudomány és gazdaság felsőbbrendű volta minden más irányú társadalmi berendezkedéssel szemben. Így módon a közélet minden területét, sőt a magánélet egyes szegmenseit is lefedő, totalitárius elképzelés jegyében a kultúra sem maradhatott ki a sorból, sőt kifejezetten hangsúlyos szerepet kapott.

A Szovjetunióban fontos volt a tudományos propaganda is, így nem véletlenül számított presztízs kérdésnek, hogy elsőként szovjet ember járjon az űrben (amire „válasz” volt az amerikaiak Holdra lépése). Sztálin haláláig ez fokozottan igaz volt. Állandó propagandája volt az olyan (ál)tudományos életműveknek, mint például Micsuriné vagy Liszenkóé. Ugyanakkor azonban a tudomány nem volt alkalmas a széles néptömegek megszólítására, szükség volt tehát egy másik csatornára ezen felül, amellyel a lehető legnépesebb célcsoportot lehetett ideológiailag befolyásolni. Ez volt a kultúra, eszköze pedig a kulturális propaganda.

A rendszer a totalitárius hatalomra jellemző sajátosságokkal épült fel, hiszen mind a tudomány, mind a kultúra közvetítése közé beékelődött egy idegen elem: az ideológia. Így módon a kultúra erőteljes fogyasztást szenvedett tényleges feladatát illetően: a célja elsősorban nem a műveltségi szint növelése, a tudás átadása, a szórazottatás volt, hanem mindig közvetítő szerepet vitt, teljes mértékig kiszolgálva a szovjet ideológiát.

Így volt ez mind a Szovjetunióban, mind pedig a „vazallus” államokban, ily módon ez a fajta kultúráközvetítés rendkívül egységes képet mutat. A Moszkvából Magyarországra hazatért vezetők teljes mértékig átvették a szovjet propagandát, és a kultúra minden területét központosítani igyekeztek. Ez megmutatkozott például a Magyar Művészeti Tanács felállításában; az új, szovjet típusú címer tervezésében (amely heraldikailag ugyan szabálytalan volt, de rendkívüli módon hasonlított – nem véletlenül – a szovjet tagköztársaságok címereire); az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc centenáriumának megünneplésében, ahol a tényleges történeti megemlékezés helyett annak hangsúlyozása kapott szerepet, hogy a forradalom nem győzhetett, hiszen nem állt ideológiailag szilárd talajon, nem vett részt benne az öntudatos munkásosztály, ily módon bukása történelmileg szükségszerű volt.

Moszkva e téren a VOKSZ (Vszeszojuznoe Obsesztvo Kulturnoj Szvjazü – Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Szervezete) útján gyakorolt némi nyomást, amelynek elsőrendű célja a szovjet kultúra exportja volt, amit a különböző országokban alakult szovjetbarát művelődési társaságok segítségével végzett.¹ Így jutott Magyarországra bőséges szovjet propaganda-anyag a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, majd később a Magyar–Szovjet Társaság (MSZT) útján. Ugyanakkor a moszkovita vezetők egymással versengve igyekeztek azon, hogy minél jobban elnyerjék a szovjet vezetés kegyét. Maximális szervilizmussal próbálták bizonyítani, hogy Moszkva jó kezekbe adta az ország gyeplőjét. Magyarországon 1949-ben indult meg a szovjet kultúra tervszerű népszerűsítése a szovjet kulturális napokkal, amelyek keretében szovjet elemzők, tanácsadók látogatták meg a tudományos, művészeti intézményeket.²

Az 1950-es években a kultúra tehát a központi ideológia közvetítő csatornájaként működött. Az ideológia a terror, valamint a bürokratikus gépezet mellett döntő szerepet játszott a szovjet típusú államok rendszerének fenntartásában.³

A kommunista ideológia jegyében a művelődés teljes átalakítására hirdették meg a kultúrforradalmat, amely nem volt más, mint a fennálló rendszer alapjait biztosító pillérek egyike. Mit jelentett akkoriban a kultúrforradalom? Révai Józsefnek – a korszak főideológusának – a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) II. kongresszusán mondott beszéde szerint: „tanulatlan munkások százazeiből kell szakmunkásokat nevelnünk, jelent tíz meg tízezer új, magasan kvalifikált szakember [...] jelenti azt, hogy emelnünk kell dolgozóinak általános műveltségét, [...] dolgozó népünk milliósiban kell kifejlesztenünk és tudatosítanunk a munkához, az államhoz, a hazához való új viszonyt.” A kultúrforradalom feladata továbbá, hogy „ki kell fejlesztenünk és meg kell szilárdítani az új, szocialista erkölcsöt, hogy állandó, szívós és rendszeres harcot kell vívnunk az emberek öntudatában, erkölcsében, szokásaiban meglévő kapitalista ideológiával és maradványaival”. Emellett „jelenti azt, hogy népünk szocialista árnevelésének szolgálatába kell állítanunk mindent eszközt: az iskolát, az agitációt és a propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának

minden formáját. [...] Nyilvánvaló, hogy a kultúrforradalom feladatai nem öncélú feladatok, hanem alá vannak rendelve gazdasági és politikai fő feladatainknak és kölcsönhatásban vannak egymással.”⁴ E sokat idézett beszéd lett a kiindulópont az '50-es évek kultúrpolitikai irányvonalának meghatározásában.

A kialakított ideológia terjesztésére a művelődés és a kommunikáció (sajtó, rádió, híradó stb.) minden területét felhasználták. Az ideológia eszmei elemei átszóttek az iskolai tananyagot, a történelemtudományt a történelmi materializmus elmélete határozta be,⁵ de a művészet minden ága is a kommunista szellem jegyében alkotott (szobrászat, festészet, színház stb.). A könyvben vizsgálat alá volt terület, a kultúra tömeges terjesztésére szolgáló három legfontosabb intézménytípus: a kultúrotthonok, a filmszínházak és a könyvtárak is e szellemben működtek, és lettek a kommunista ideológia terjesztésének legfontosabb eszközei.

A témaválasztás azért esett e három területre, mivel ezek révén a legkisebb településekre is eljutott a kultúra, pontosabban annak valamelyik eszközén keresztül a kommunista ideológia. E kultúrát közvetítő intézmények sokasága épült az '50-es évek elején, s vált részben a szórakozás, részben az (át)nevelés eszközévé.

A kutatások az egész országban mutatkozó jelenségek, folyamatok feltárására irányultak, ezek konkrét jeleit azonban elsősorban Pest megyei példák illusztrálják. A választás azért esett Pest megyére, mert korábbi, ez irányú kutatások is ezt a törvényhatóságot érintették; emellett a forrásanyag változatos és bőséges volta is ezt indokolta.

E munka az *Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején* című doktori disszertáció sajtó alá rendezett változata, amely nem jöhetett volna létre tanárain, kollégáim, barátaim és családom segítsége nélkül. Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenek előtt konzulens tanáromnak, Prof. Dr. Izsák Lajosnak, akik végigkísérte e munka születését. Emellett szeretném megköszönni két opponensem, Dr. Föglein Gizella és Dr. Fazekas Csaba jó szándékú, hasznos kritikai észrevételeit. Külön köszönet illeti Dr. Egey Tibort és Dr. Héjjas Pált, a Pest Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatóit, akik lehetőséget biztosítottak a doktori iskola elvégzésére. Emellett köszönettel tartozom munkatársaimnak, barátaimnak, akik folyamatosan olvasták és javították az elkészült fejezeteket, így Kiss Anitának, Katona Csabának, Koltai Gábornak és Schramek Lászlónak. Végül, de nem utolsó sorban hálával tartozom családomnak, elsősorban férjemnek, Ézsöl Gábornak, hogy türelmével és állandó támogatásával lehetővé tette e munka megszületését.

Forrásokról, szakirodalomról

A könyv elsősorban levéltári források felhasználására épült, amelyek legfontosabb csoportját a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető iratanyagok alkotják. Ennek egy jelentős részét a Népművelési Minisztérium (NM) általános iratai

¹ MNL-OL XIX. J-Ij. 141. tétel. 62078/6/1946.

² STANDEISKY, 1998. 164. o.

³ GYURGYÁK (szerk.), 2003. 302. o.

⁴ RÉVAI, 1952. 6. o.

⁵ A marxista történetírás feladatainak összegzését tartalmazza: ANDICS, 1948.

és a kollégiumi értekezletek jegyzőkönyvei teszik ki. A másik fontos dokumentumcsoportot az MDP iratai képezik, amelyek közül a Politikai Bizottság, a Titkárság, valamint a Szervező Bizottság iratainak digitalizált változata a www.digitarchiv.hu honlapon érhető el. A kutatás szempontjából elengedhetetlen volt az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya (Agitprop Osztály) iratanyagának feldolgozása. A dolgozat céljának megfelelően az országos népművelési iratokat kiegészítve áttekintettem a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára őrizetében található Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Népművelési Osztályának iratait, ami többek között azért is volt fontos, mert a kutatás során többször előfordult, hogy az NM egyes intézkedései, utasításai csak a megyei anyagban voltak fellelhetők.

A levéltári iratokat szerencsésen kiegészítik a korabeli kulturális sajtó termékei, azok közül is elsősorban a kifejezetten népművelési szakújságok, úgymint a *Művelt Nép*, a *Népművelési Híradó* és a *Népművelés*. Fontos segítséget jelentett a könyv elkészítésében a Magyar Művelődési Intézet könyvtárában található kéziratok áttekintése is.

A levéltári iratokban és a nyomtatott irodalomban található adatokat és állításokat is természetesen az adott korszak ismeretében kritikával kell kezelni.

Az '50-es évek kulturális propaganda és agitációs tevékenységéről nem született átfogó szakirodalmi munka. Egyedül a népművelési, közművelődési szakemberek által írt tanulmányokban találhatóak összefoglalók a korszak tömegkulturális tevékenységének jellegéről. Ugyanakkor a művelődési otthonok történetének ismeretéhez elengedhetetlen a népművelési szakember, Kovalcsik József három kötetes munkája *A kultúra csarnokai* címmel, amely a művelődési otthonok bemutatását az első kötetben a nemzetközi kitekintéssel kezdi. A második kötet ezen intézmények magyarországi történetét mutatja be 1945-ig. Végül a harmadik kötet a kultúrothonok II. világháború utáni szervezését, működését jellemzi az 1970-es évek végéig.

A magyarországi filmek, mozik történetének megismerésében rendkívül fontos alapkorként született Szilágyi Gábor tollából, aki *Tűzkeresztység* címmel írta meg a magyar film történetét 1945–1953 között, majd ennek folytatásaként *Életjel* című könyve 1994-ben látott napvilágot, amely a magyar filmtörténet 1954–1956 közötti időszakát tárja fel. Szilágyi Gábor könyvei mellett mindenképp meg kell említeni a Magyar Nemzeti Filmarchívum kiadásában megjelent *Játékfilmek 1945–1962 között* címet viselő multimédiás kiadványt, amelyben a korszakban elkészített filmek adatai, tartalmi mellett filmtörténeti bibliográfiát és tanulmányokat is találunk.

A könyvtárakkal foglalkozó fejezet megírását elsősorban a levéltári és a korabeli nyomtatott források segítették, a szakirodalomból azonban mindenképp ki kell emelni két összefoglaló művet a könyvtártörténeti irodalomból: a Könyvtárosok kézikönyve 4. kötetét, illetve a Magyar Könyvtártörténet című alapkorként.

Az ideológiáról

A könyv témája nem az '50-es évek Magyarországnak mindennapjait meghatározó ideológia elemzése, hanem annak kimutatása, hogy ez miként tükröződött a kultúrpolitika gyakorlatában. Ezért e kérdést itt csak vázlatosan szándékozom, afféle keretként

tárgyalni. Az ideológia kapcsán így csak a legfontosabbakra szorítkozva mutatom be annak lényegét, a részletes eszme- és politikatörténeti elemzés mellőzésével.

Az ideológia fogalmának és szerepének meghatározása nem egyszerű feladat. A kommunista ideológia atyja, Karl Marx a következőképpen definiálja: „a gazdasági folyamatokban keletkező konfliktusok tudatosításának és végigharcolásának nélkülözhetetlen (nemcsak eszmei) eszköze”.⁶ A modern politológiai megközelítés szerint az ideológia szűk értelemben „olyan többé-kevésbé összefüggő nézetrendszer, amely meghatározott hit- és értékrendszeren nyugszik. Az ideológia a politikai cselekvés céljait és eszközeit magyarázza, igazolja abból a célból, hogy a társadalmat a fennálló rendszer megőrzésére, megdöntésére, megreformálására vagy éppen egy korábbi rendszer visszaállítására mozgósítsa.” Tágabb értelmezésben sajátos gondolkodásformát jelent.⁷

Schlett István megfogalmazása szerint az ideológia „tudaforma, a világról, a társadalomról, embercsoportokról szóló megállapítások, értékelések, ítéletek és ugyanakkor a 'helyes' célokról, a megfelelő cselekvési lehetőségekről, eljárási módokról kialakított nézetek, eszmék és ezek igazolásának többé-kevésbé összefüggő halmaza.” Tehát nem csupán tudást, ismeretet tartalmaz, hanem célokat, értékeket a „helyes”, a „jogos”, az „igazságos” stb. cselekvésre vonatkozó normákat is.⁸

Hannah Arendt véleménye alapján az ideológia valamely eszme logikája, amelynek tárgya a történelem. A *totalitarizmus gyökerei* című könyvében így ír erről: „Az ideológiák történetiek, a létrejövésével és a pusztulással, a kultúrák keletkezésével és bukásával foglalkoznak, még akkor is, ha valamilyen 'természettörvény' segítségével próbálják magyarázni a történelmet.” Arendt művében hangsúlyozza, hogy az ideológiákat nem a létezés csodája érdekli, hanem a történelem, a múlt megmagyarázása, amelyet logikai folyamatként írnak le.⁹

A fogalom filozófiai megközelítése a következő: „olyan jelentéseket hordozó világnézet, amely a számos társadalmi osztály valamelyikének érdekeit kifejezi és önti koherens formába, mégpedig rejtett módon.” Az egész társadalom meggyőzését szolgálja, különböző társadalmi osztályok motivációs rendszerének befolyásolása érdekében.¹⁰ A filozófiai értelmezés szerint ugyanakkor a szovjet ideológia nem is számítható ideológiának, mivel amíg egyrészt az ideológiák egyetemes világnézetek álcázott osztályérdekeit fejezik ki, addig a szovjet csak egy osztályérdek (a proletariátus) képviselőjének igényét hangsúlyozza, amelynek helyébe valójában a párturalom mint öncél lép. Másrészt az ideológiák versenyben állnak egymással, ugyanakkor a szovjet ideológiának nem létezett vetélytársa, minden más gondolkodásformát kirekesztett. Emellett a szovjet ideológia nem akart meggyőzni sem; aki nem akart teljesen esélytelen lenni a rendszerben, annak egyszerűen el kellett fogadnia. Végül pedig érdektelenné vált a világnézeti koherencia is, mivel nem volt ellene kritika, így lazán egymáshoz szőtt hittételekből épülhetett fel a rendszere, amelyek ellentmondásba is

⁶ Idézi: SCHLETT, 1982. 95. o.

⁷ GYURGYÁK (szerk.), 2003. 317. o.

⁸ SCHLETT, 1982. 96. o.

⁹ ARENDT, 1992. 588. o.

¹⁰ FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991. 275. o.

kerülhettek egymással. A szovjet ideológia a fentiek miatt filozófiai értelemben nem is ideológia, hanem dogma, tanítás.¹¹

Minden ideológiának – akár nevezhetjük tehát dogmának is – megvolt az adott rendszerben a sajátos funkciója. Az ideológiák mindenekelőtt a társadalom totalitására irányuló közvetett gyakorlatként jelentek meg, a politika számára az eszmei mozzanatot jelentették. Politika és ideológia elválaszthatatlanokká váltak a kommunizmus idején. Nem lehetett ideológiamentes a politika, és egy nézet, egy állítás nem önmagában volt ideologikus, hanem azáltal, hogy egy konfliktus gyakorlati végigharcolásának eszközeként funkcionált.¹²

Az ideológiák kettős feladatot kaptak a totalitárius rendszerben: ez a társadalom totalizálása és ellenőrzése volt. A társadalom totalizálása azt jelentette, hogy minden másfajta érték és értelmezés tilalom alá esett, és az adott felfogás minden társadalmi csoport számára kötelezővé vált. Azonban nemcsak minden terület – zene, szépművészet, irodalom stb. – totalizációjáról van szó, hanem arról is, hogy az emberek készségét is ellenőrizték, hogy közvetlenül vagy feltétlenül hittek-e a hirdetett eszmékben. Az engedelmességnek mindenre ki kellett terjednie. Ha valaki nem engedelmeskedett, arra elfogatás, börtön várt, vagy enyhébb esetben elbocsátották állásából.¹³

A sztálinista ideológiáról

A 20. században két új zsarnoki ideológia született: a náciizmus és a kommunizmus. Mindkét totalitárius rendszerre jellemző volt az egypártrendszer uralma, a titkosrendőrség hegemoniája, a kormányzat monopóliuma, a gazdasági, a kulturális és az információs struktúrák feletti totális ellenőrzés.¹⁴ Eckstein és Apter véleménye szerint „megszünteti a határokat az állam és a különböző társadalmi csoportok, az állam és az egyén között”, azaz megszünteti a gazdaság, a civil társadalom és a magánszféra teljes vagy relatív autonómiáját. Emellett az ideológiában mitikus elemek jelentek meg, mint amilyen az új embertípus kialakulása és a vezér kultusza.¹⁵

Az 1950-es évek Magyarországra nehezedő kommunista ideológia évtizedek alatt hosszú változásokon ment keresztül. A Marxtól és Engelstől kiinduló kommunista társadalom ideológiáját már Lenin is némiképp átalakította, és végül, amit az '50-es években átvett az eszmerendszerből a magyar pártvezetés, az már a sztálini gondolatokkal megreformált változat volt.

A hivatalos ideológia a korszakban mindenütt megjelent. A párthatározatokban, a párt vezetőinek beszédeiben és írásaiban, de a könyvekben, a sajtó cikkeiben és a hivatalos lapokban is.¹⁶ Az elemi tételek közül a legfontosabb a szocializmus magasabbrendűségének hangoztatása volt, amelynek fontos részét képezte az a kinyilatkoztatás,

amely szerint a Szovjetuniót és valamennyi szocialista államot történelmi sikerek sorozata hozta létre. A tétel része volt, hogy gazdasági téren a szocialista tervgazdaságok a legjobban prosperáló gazdaságok, amelyek állandóan túlteljesítették a terveket, egész-ségesen működtek, s amelyekben nem volt gazdasági válság sem. Ezen belül a kollektívizált mezőgazdaság mindig jobban működött és mindig többet termelt, mint az egyéni gazdálkodáson alapuló termelés. Az iparban hangsúlyozták a nehézipar fontosságát, valamint azt, hogy a szocialista ipar a népesség szükségleteinek fedezésére termelt.¹⁷ A szocialista gazdaság azonban nemcsak gazdasági, hanem morális síkon is magasabb szintet jelentett, mivel ott – ellentétben a tőkésrendszerrel – nem volt kizsákmányolás.¹⁸

A rendszerben elméletileg minden ember egyenrangú volt, ennek szellemében fontossá vált a nők egyenjogúságának hangsúlyozása, a társadalomban és a munkában betöltött szerepük kiemelése. Így született meg az '50-es évek Magyarországon a dolgozó nő mítosza, aki szabad, anyagilag független, felvilágosult, sőt akinek a családi életére is kifejezetten jó hatással volt a termelőmunkában való részvétel,¹⁹ s aki az addig csak férfiak által végzett munkában is jeleskedett, igazi hőssé vált.²⁰

A kommunista ideológia szerint a proletariátus uralta az államot, de a rendszer működését a párt ereje szavatolta, amely mögött az egész nép felsorakozott.²¹ A dolgozó parasztok és a lakosság egyéb rétegei az ideológia szerint szövetségesei voltak a proletariátusnak, s támogatták a hatalmát az osztály nélküli társadalmi keretek között működő államban. A munkásosztályt pedig a párt képviselte, amely mint a társadalom élcsapata volt hivatott a társadalom vezetésére. A hatalom birtokosai egyszerűen kinyilvánították magukat a nép érdekeinek kifejezőjévé, a tartós közjó letéteményesévé, s ez – véleményük szerint – legitimálta hatalmukat. A fentiekből következik a hatalom paternalista jellege, azaz az állam gondoskodó szerepet vállalt magára. Az állampolgár feladata így már csak az volt, hogy szót fogadjon és akkor nem volt tovább gondja; a párt, az állam ellátta mindennel. Ezt szemléltette a hatalom első embere körül kialakult személyi kultusz is: a legfőbb vezető nemcsak a legkiválóbb államférfi, hadvezér, tudós volt, hanem mindenekelőtt a nép atyja is. A paternalista szerep adta a központosítás, a bürokratikus hatalmi szerveződés egyik legfontosabb eszmei igazolását.²²

Az állam és a párt összefonódásából adódó felvetéssel kapcsolatban kell néhány szót ejteni a rendszer legitimációjának kérdéséről is. A legitimáció egyes értelmezések szerint az ideológia szinonimája, annak központi funkcióját fejezi ki, azaz valamely politikai álláspont igazolására szolgál. Gyakorlatilag arra a kérdésfelvetésre adja a választ, hogy a hatalom működésének milyen törvényes kritériumai vannak. A háború után fellépő kommunista hatalomnak legitimációs bázist kellett keresnie, ami – mivel sem forradalmi, sem nemzeti alapon nem jöhetett ez létre – végül maga a kommunista ideológia lett. A rendszer azok számára lett legitim, akik maradéktalanul

¹¹ FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991. 276–277. o.

¹² SCHLETT, 1982. 97. o.

¹³ FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991. 284–285. o.

¹⁴ GYURGYÁK (szerk.), 2003. 340. o.

¹⁵ Idézi: GYURGYÁK (szerk.), 2003. 340. o.

¹⁶ KORNAI, 1998. 87. o.

¹⁷ FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991. 293–294. o.

¹⁸ KORNAI, 1998. 89–90. o.

¹⁹ FARKAS, 2003. 76–77. o.

²⁰ SCHADT, 2003. 104. o.

²¹ FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991. 293–294. o.

²² KORNAI, 1998. 92. o.

azonosították magukat a kinyilatkoztatott eszmékkel. Csak akkor volt tehát legitim rendnek tekinthető, ha az egész nép teljes mértékben azonosította magát vele, így nem tűrhettek politikai közömbösséget sem, s ez magával vonta a rendszer durva, diktatórikus működését is.²³

Fontos tétele volt az ideológiának a Szovjetunióhoz fűződő „testvéri viszony” hangsúlyozása.²⁴ Szovjet példák álltak a középpontban az élet minden területén, mindig a szovjetektől lehetett tanulni a legjobban, mindig az ő cselekedeteiket, vívmányait, ötleteiket követték.

A rendszer totalitárius jellegéből fakadt, hogy nem tűrt meg maga mellett más ideológiát, s ezáltal vált minden más gondolkodásmód és vallás üldözötté. Ezzel függött össze az is, hogy a sztálini ideológiának lényeges összetevője volt az ellenséggel szembeni éberség fenntartása és az ellenük történő fellépés fontosságának hangsúlyozása.²⁵ A rendszer működésébe, bár tökéletesnek állították be, mégis hibák csúszhattak és csúsztak is. Ha a hibát a párton belül követték el, akkor a tagnak kötelessége volt önkritikát gyakorolnia. A legtöbb esetben azonban a problémákat a rendszer „ellenséges elemei” okozták. Külső ellenségek voltak az úgynevezett imperialista hatalmak, amelyek a „békét akaró”, azaz a szocialista országok rendszerének megdöntésére törekedtek – legalábbis a kommunisták szerint. A belső ellenségek leggyakoribb alakjai a papok, a szociáldemokraták és a kulákok voltak.²⁶

A korszak ideológiája emellett megkövetelte az emberektől a fegyelmet és a teljes áldozatkészséget a rendszer iránt. Az embereknek szinte nem volt individualitása, magánélete, mindent a közösségért kellett tenni, a családi élet teljesen háttérbe szorult. Ami elismerésre talált, az az engedelmesség: követni mindig a politikai irányvonalat, egyetérteni a mindenkori határozatokkal, teljesíteni a feljebbvalók utasításait. A szelekció legfontosabb kritériuma a politikai megbízhatóság, a lojalitás, a párt és annak eszméje (azaz a hivatalos ideológia) iránti hűség. Ha ez megvolt, akkor ez pótolta a rátermettséget és a szakértelem hiányát is.²⁷

A vizsgálat alá vont népművelés területén a korszakban szinte minden határozatot, rendeletet, sőt körlevelet egyfajta ideológiai bevezetéssel kezdtek, azaz leírták, hogy mi a célja az adott utasításnak. A fentiekben vázolt tételek mindegyike – változó hangsúllyal általában, de – szinte mindig megtalálható volt valamilyen formában a dokumentumokban.

²³ SZABÓ, 1989. 275–287. o.

²⁴ FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991. 293–294. o.

²⁵ FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991. 293–294. o.

²⁶ A sztálini atmoszféra alapvonása a szüntelen gyanakvás volt, ami mindenre és mindenkire kiterjedt. A gyanakvásnak alapja és következménye is volt egyben az újabb és újabb gyűlöletkampányok indítása, hol a klerikális reakció, hol az áruló szociáldemokraták, hol a feketéző kulákok vagy más csoportok ellen. Néha egy időben úgynevezett súlyponti feladatokat határoztak meg, és azt kellett mindig mindennek harsognia. Emiatt az egész társadalom, különösen az érintett csoportok alapvető lételeme lett az állandó rettegés. Vö. LITVÁN, 2008. 293. o.

²⁷ KORNAI, 1998. 93. o.

Az ideológia és a propaganda

A korábban leírtak alapján az ideológia biztosította az elméleti alapokat és az intellektuális feltételeket a politika, vagyis a társadalmi gyakorlat számára, ami a politikai programok létrehozásában és azok megvalósításában fejeződött ki. Ebben viszont jelentős szerepet játszott a propaganda, amely megismertette a közönséget az aktuális politikai célokkal, elvárásokkal, s emellett igyekezett híveket szerezni a rendszer számára. Ugyanakkor előfordult – elsősorban a totalitárius rendszereknél –, hogy az ideológia a politika eszköze lett, amelyet a propaganda segítségével hozott működésbe. Amikor ugyanis a propaganda segítségével harc folyik egy meghatározott politikai célért, akkor e harcban fontos tényezővé válik az emberek tudatának formálása azért, hogy megnyerjék őket bizonyos ideológiai tételek számára. A marxista ideológia terjesztése kapcsán a propaganda az ideológiával közvetlen kapcsolatba került.²⁸

A kommunista rendszernek – ahogy fentebb olvasható – a tömegeket meg kellett nyernie a rendszer zavartalan működésének biztosítására, s ennek alapját az ideológia adta, amelynek megjelenítő eszköze a propaganda és az agitáció volt. E két módszerrel igyekeztek az embereket meggyőzni a rendszer helyességéről, amelyek tehát a legfontosabb eszközei voltak az ideológiai harcnak.²⁹ Hannah Arendt szerint azonban a totalitárius propaganda igazi célja valójában nem a meggyőzés, hanem a szervezés volt, azaz „a hatalom koncentrációja anélkül, hogy rendelkezésünkre állnának erőszakos eszközök”.³⁰

A propaganda az emberi érzelmekre és akaratra hatott, s fontos cselekvésszötvöző szerepe volt. Ideológiai funkciója abban állt, hogy elsősorban a tudat alakításán keresztül fontos szerepet töltött be a társadalmi folyamatok irányításában.³¹ A kommunista propagandamunka végül is arra irányult, hogy a marxizmus, illetve a sztálinizmus tanait mind szélesebb tömegekkel ismertesse meg. Nemcsak meggyőzni akart a magyarázatok, eszmék, értékítéletek helyességéről, hanem rábírt a társadalmi célok megvalósítására irányuló magatartások vállalására.³²

A propaganda és az ideológia kapcsolata mellett szükséges tisztázni a propaganda és az agitáció közötti kapcsolatot és különbséget is. A propaganda mindig is arra törekedett, hogy egy párt vagy eszme politikai vonalának nyerje meg az embereket, valamint meg akarta értetni az adott szakaszban képviselt politikai törekvések

²⁸ SZULCZEWSKI, 1974. 67. o.

²⁹ Vonsik Gyula a politika és ideológia kapcsolatát három pontban foglalta össze:

1. A politika és ideológia dialektikus kapcsolata azon alapszik, hogy az ideológia a politikai gyakorlat eredményeként is fejlődik, de ugyanakkor a politika elméleti alapját is képezi, viszont ez az ideológia a politikának propagandaeszközzel szolgál.

2. Az ideológia alakítja a politikai mozgalom céljait, a mozgalom viszonyát meghatározott problémákhoz, a cselekvés eszközeinek és módszereinek megválasztását. De a politika is az új viszonyoknak megfelelően alakít az ideológián, korrekciókat végez.

3. A változás nem egyformán megy végbe. Így a politikai ideológia mint elmélet és a politikai tevékenység mint gyakorlat nem esik mindig és minden részletében egybe. VONSIK, 1982. 29. o.

³⁰ ARENDT, 1992. 443. o.

³¹ VONSIK, 1982. 9. o.

³² VONSIK, 1982. 13. o.

sajátos értelmét, emellett távlatokat jelölt meg, és prognózisokat állított össze; ezzel szemben az agitáció szerepe szűkebb, alkalmazásakor az általános irányelvek aktualizálása, helyi alkalmazása a cél. Az agitáció gyakran a propaganda végső elemeként jelentkezett. Az agitációt mikropropagandának is nevezik, mivel az általánosan megfogalmazott propagandacélokat aktualizálja, juttatja el közvetlenül az emberekhez. Olyan érvekkel dolgozik, amelyek egy szűk réteg, vagy éppen az egyes emberek helyzetéből adódnak, szorosan kapcsolódnak a hangulatváltozásokhoz. Válaszol a konkrét kérdésekre, felrajzolja a legközelebbi távlatokat, a felhívást közvetlenül embertől emberhez továbbítja.³³

A népművelésről

A kommunista ideológia tehát a művelődés és az oktatás területén a kultúrforradalom fogalmába burkolva jelent meg, felülről szervezett és irányított, jól behatárolt programként meghatározott elvekben öltött testet. Az ideológiai elvek iskolán kívüli terjesztését segítette az 1949. évi XV. törvény, amely létrehozta az NM-et, így elindult a népművelés intézményrendszerének országos szintű irányítása és megszervezése; természetesen ez magában foglalta a kultúrotthonok, mozik és könyvtárak megteremtésének tervszerű intézkedéseit is.

Az '50-es évek fogalomtárában szereplő „népművelés” az összes művelődéssel kapcsolatos intézményt magába foglalta. Ahogy Magyarország népköztársaság lett, s elméletileg minden hatalom a dolgozó nép kezébe került, úgy lett a kultúra is a népé, így vált a művelődés népműveléssé. Az 1949-ben megalakuló NM hatáskörébe tartozott a sajtó, a rádió, az irodalom, a zene, a képzőművészet, a színház, a film, a könyvtár, a kultúrotthonok ügyeinek minisztériumi megszervezése és ellenőrzése.

A hatvanas években változott meg a népművelés fogalma, ekkor már az iskolán kívüli művelődési tevékenység felvilágosító jellegét hangsúlyozták, ahol az ismeretek átadásának volt döntő szerepe. (1961-ben indult el az ELTE bölcsészkarán az önálló népművelő szak.) A népműveléstől különváló fogalom, a közművelődés, az állampolgárok és közösségeik művelődésben való aktivitását emelte ki, tehát nemcsak a népművelők művelték a népet, hanem a polgárok önmagukat is, részben a közvetítők (azaz a népművelők) segítségével.³⁴

³³ SZULCZEWSKI, 1974. 48–51. o.

³⁴ KONCZ, 2010. A népművelés fogalmának a közművelődéssel való felváltását 1974-ben parthatározat, 1976-ban törvény (1976. évi V. tv. a közművelődésről) szentesítette. MARÓTI, 2010.

Kultúrotthonok

A Révai József által meghirdetett kultúrforradalom legfontosabb támaszai közé tartoztak a kultúrotthonok. A kultúrotthon egy korabeli megfogalmazás szerint az a „*kulturális intézmény, amelyben biztosítva van különböző kulturális rendezvények megtartása*”.³⁵ A 136/1951. sz. M. T. rendelet a következőképpen határozta meg fogalmát: „*a kultúrotthon és a kultúrház a dolgozók művelődését és szórakozását szolgáló intézmény*”.³⁶ Tágabban értelmezve a kultúrotthonokban – az adott területen belül – centralizálni kívánták a kultúra terjesztésének minden eszközét; ezekben az intézményekben egyesültek a kiállítások, az előadások, a szakkörök, a kultúrversenyek, az ünnepi műsorok, valamint a faluszínházak megszervezésének és lebonyolításának szervezetei. Egyesített magában minden eszközt arra, hogy elősegítse a „*kulturális nevelőmunkát*”, biztosította annak folyamatosságát és a párt irányítását.³⁷ Vagyis a kultúrotthon lehetővé tette a szétforgácsolt erők összefogását, a különböző munkaterületek szerves összekapcsolódását, a megfelelő politikai irányítást és a rendszeres ellenőrzést.³⁸ A kultúrotthonok – mint a „*szocializmus templomai*”³⁹ – lettek a „*társadalom ellenségei támadásának*” egyik legfontosabb harcterei; amelyet a templom és a kocsmák (az ellenség befolyásának szervezeti alakjai)⁴⁰ riválisaként építettek meg. A fenti megfogalmazásokat tekintve nem csupán egy épület, illetve épületegyüttes kialakításáról van tehát szó, hanem az akkori magyar társadalom művelődési irányvonalát meghatározó, politikát kiszolgáló, a párt ellenőrzése alatt álló intézményrendszeréről.

1949. november 27-én Békésben avatták fel az első művelődési otthont. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezen intézmények mintegy előzmény nélkül születtek volna meg a kommunista időszakban. A művelődési otthonok elődeinek tekintik a reformkorban kialakuló, majd egyre gyorsabban elterjedő klubokat – mint a hasonló foglalkozású, érdeklődésű vagy műveltségű embereknek a társadalmi élet, a közös szórakozás, ismeretterjesztés céljára szolgáló intézményét –,⁴¹ valamint a szintén ebben az időszakban megalakuló kaszinókat, egyleteket is.⁴²

A 20. század elején, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1919-es rendelete szerint a megyei szabadoktatási bizottságok feladatai között szerepelt, hogy a városokban és községekben (valamint a tanyákon), gyári és üzemi telepeken kultúrnépházakat, munkásotthonokat létesítsenek, hogy a városok és a helységek közművelődési és szabadoktatási tevékenysége számára állandó otthont teremtsenek. Egy 1925-ös Pest megyei szabályrendelet az iskolán kívüli népművelés feladatai közé

³⁵ ESZTERÁG, 1951. 9. o.

³⁶ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei. 1951, 250. o.

³⁷ ESZTERÁG, 1951. 8–9. o.

³⁸ ÓNODI, 1951. 9. o.

³⁹ ZÓLYOMI, 1969. 3. o.

⁴⁰ ESZTERÁG, 1951. 6. o.

⁴¹ KOVALCSIK, I. kötet, 1986. 39. o.

⁴² VÁSÁRHELYI, 1979. 5–13. o., KOVALCSIK, II. kötet, 1986.

sorolta a népházakról, munkásotthonokról való gondoskodást. A megyei bizottság vezetői azt is jól látták, hogy „eredményes népművelési munka csak ott folyhat, ahol az iskolán kívüli népművelés végzésére megfelelő helyiségek állnak rendelkezésre [...] ezért ott, ahol csak lehetséges, bármily áldozatok és nehézségek árán is, építsenek kultúrházakat”; így néhány rangos kultúrház el is készült a húszas években.⁴³

A szabadművelődés korszakában (1945–1948) nem szántak olyan nagy szerepet a művelődési otthonoknak; működtek ugyan kultúrházak, amelyek nagytermében a beépített színpadon játszottak, előadásokat, tanfolyamokat tartottak, sőt bálakat rendeztek, de nem akarták kizárólag egy helyre koncentrálni a települések kulturális életét. A szabadművelődés hivatalos szervei úgynevezett szabadművelődési telepeket kívántak inkább kialakítani, amelyekben szakmai és közműveltségi irányú kultúrprogramok és eszközök (szabadiskola, múzeum, könyvtár, keskenyfilmvetítés) egészítették volna ki egymást.⁴⁴ Ezen telepek kialakítása azonban már csak terv maradt.

Ugyanakkor 1947-ben a Magyar Kommunista Párt (MKP) hároméves tervjavaslatába már belefoglalták a kultúrház-rendszer kiépítésének gondolatát: „A vidéki kultúrházak központjai lesznek a vidéki kultúréletnek: a kulturális népi szervezetekkel karöltve közönséget fognak teremteni a művészet és a tudomány minden ága számára.”⁴⁵ A fordulat évében – még a szabadművelődési intézményrendszer fennállása idején – a VKM a szabadművelődési felügyelőknek kérdőívet küldött szét a megyék kultúrházainak felmérése céljából. A kérdőív a kultúrházak állapotának, befogadóképességének, berendezésének, tulajdonosának adatait kívánta begyűjteni.⁴⁶ A statisztika elkészítése azonban igencsak késlekedett, ezért a VKM többször próbálkozott az adatgyűjtés sürgetésével, így a következő évben is. Végül 1950 februárjában elkészült egy a „kimutatás népművelési egységekről” megnevezésű felmérés, amelyben a községeknek ismét kérdőíveket kellett kitölteniük a helyi művelődéssel kapcsolatban. Ezek az adatlapok rögzítették a népművelési célra felhasználható helyiségeket és azok befogadóképességét.⁴⁷

Az azonban nemcsak az adatgyűjtés haladt vontatottan, hanem a kultúrházhálózat kiépítése is, egészen 1950 júniusáig, amikor is az MDP Politikai Bizottsága határozatot hozott tervszerű fejlesztésükre. Ennek nyomán született meg a 136/1951. M. T. számú rendelet, amely kimondta, hogy a „kultúrotthon működését a területileg illetékes járási, a járás alá nem tartozó városban a városi, Budapesten a városi kerületi tanács végrehajtó-bizottsága engedélyezi. A járási és megyei kultúrotthon működését a megyei tanács végrehajtó-bizottsága engedélyezi.”⁴⁸ A későbbiek során is az illetékes járási tanács végrehajtó bizottsága (vb) adta ki a működési engedélyt. 1954-ben tervezetet adtak ki a falusi kultúrotthonok működési szabályzatához, különbséget téve a kultúrotthon, a kultúrterem és a kultúrszoba fogalma között. A kultúrotthon

címet elméletileg csak olyan intézmény kaphatta meg, amelynek színpadi nagyterme mellett öltözője és egy-két szakköri, vagy társalgó szobának alkalmas helyisége is volt. Ha csak egy nagyterme volt, kultúrteremnek, ha csak egy-két kisebb szobája, akkor kultúr-, vagy olvasószobának minősült. Kultúrotthont megszüntetni csak a megyei tanács határozata alapján, illetve a népművelési miniszter előzetes hozzájárulása után lehetett.⁴⁹

A kultúrotthonok építkezésére, illetve átalakításra kaptak ugyan állami támogatást, de a legtöbb társadalmi munkával épült.⁵⁰ A társadalmi munkát általában a helyi népművelési apparátus dolgozói, valamint a népnevelők szervezték meg, de komoly támogatást nyújtottak ebben a tömegszervezetek tagjai is, akik emellett a kulturális életet is segítettek elindítani.

A kultúrházak legtöbb esetben nem új építésű épületek, hanem állami tulajdonba vett kocsmák, kastélyok, kúriák, egyházi ingatlanok voltak.⁵¹ De még az átalakításokat, felújításokat is nehezen tudták finanszírozni, így azok pénz, anyag, vagy éppen emberhiány miatt akadozva haladtak. Sok építkezés hónapokra félbe maradt, vagy a teljes szervezatlenség miatt káoszba fulladt.

Országos adatok a kultúrotthonokról⁵²

Év	Kultúrotthonok száma	1950. évi adat arányszáma %-ában
1950	433	100
1951	1279	295,4
1952	1633	377,1
1953	1858	429,1
1954	1887	435,8
1955	1943	448,7
1956	1969	454,7

A fenti táblázat adatait nézve egyértelműen megállapítható, hogy a bázisévnek számító 1950. év után a következő egy év alatt háromszorosára nőtt a kultúrházak száma az országban. Még az 1952-es évben is hatalmas növekedésről tesznek bizonyosságot az

⁴⁹ CSENE, I. számú melléklet, 1974. 128–132. o.

⁵⁰ 1951-ben körülbelül 5 millió forintnyi társadalmi munkát adtak a falvak és a városok a kultúrotthonok építéséhez. Ebben az összegben az anyag is benne volt, amit a településen talált romokból, vagy saját anyagaikból adtak. (MNL–OL XIX. I-3a. 8791-Sz-4/1952.) A társadalmi munkának nemcsak gazdasági jelentőséget tulajdonítottak, hanem politikait is. Ez abban fejeződött ki, hogy a közösség dolgozói egy célért, „közös céljaikat szolgáló intézményért, a kultúrotthonért” végeznek munkát. Vagyis a társadalmi munka kollektív életre nevelt, erősítette az emberekben a közösségi összetartozást. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ, 1952/2. szám, 15. o.

⁵¹ A kultúrotthonok számának növelése érdekében 1951 márciusában az NM kiküldte az Országos Statisztikai Hivatal felmérése alapján a művelődési otthonok létesítésére alkalmas SZÖVOSZ (Szövetkezetek Országos Szövetsége) kocsmák és vendéglők listáját. CSENE, 1974. 24. o.

⁵² ERDÉSZ (szerk.), 1960. 306. o.

⁴³ EGEY, 1990. 462–485. o.

⁴⁴ KÖVENDI–SZATHMÁRY, 1948. 11. o.

⁴⁵ Az MKP hároméves tervjavaslata (1947. január 11–12.), In: IZSÁK (főszerk.), 1998. 384. o.

⁴⁶ MNL–PML XXIV. 511. 2322/1948.

⁴⁷ MNL–PML XXIV. 511. 22. doboz. ikt. sz. n./1950. A kitöltött kérdőívek közül csak a szobi járás községeinek adatlapjai találhatók meg az anyagban.

⁴⁸ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei. 1951. 250. o.

adatok, de utána már csak kisebb mértékű az emelkedés.⁵³ 1956-ra viszont már a községek kétharmadában (a települések száma 1956-ban 3259)⁵⁴ volt valamilyen, a kulturális élet színhelyeként használható helyiség.

A kultúrotthon-alapítások száma tehát a kezdeti évekhez képest 1953 után jelentősen megcsappant; egyre inkább úgy tűnt, hogy a kulturális ágazat e területének fejlesztését hanyagolni kezdték. Ha volt is a községben kultúrház, annak felszerelésére, illetve karbantartására már nem biztos, hogy jutott pénz. A pénzhányorvoslására az egyre gyakrabban üresen álló épületeket 1952-től kezdve mind sűrűbben adták bérbe táncmulatságok tartására, vagy mozielőadások vetítésére. Nem egyszer előfordult, hogy mezőgazdasági munkák kiegészítésére használták a kultúra házeit, például a ráckevei kultúrotthon udvarát a földműves-szövetkezet a tanács hozzájárulásával kukoricamorzsolásra használta, illetve a padláson tárolták a terményt;⁵⁵ a nagymarosi kultúrotthont pedig a Vendéglátó Ipari Vállalatnak adták át.⁵⁶ 1955-től még több probléma merült fel a kultúrotthonok termeinek felhasználásával kapcsolatban. Továbbra is leggyakrabban a földműves-szövetkezetek akarták igénybe venni a helyiségeket, hol gabonátárolásra, hol italtermelésre.

Az oktatási miniszter 852-49/1955. V. számú körlevelében kérte a kultúrotthonok vezetőit, hogy a népművelési szervekkel egyetértésben tegyenek javaslatot a kultúrotthonok helyiségeinek felhasználására, hogy enyhítsék a beiskoláztatás tantermhiányból fakadó nehézségeit. A kultúrotthonokat így napközben iskolai feladatokra tudták felhasználni.⁵⁷ Ezt számos kultúrház meg is tette, és termeit díjmentesen átadta az iskolai oktatásnak.

1955 után a kultúrotthonok számában tapasztalható visszafogott növekedésnek az volt az oka, hogy a második öt éves terv megvalósítása miatt az állami segítség mindinkább háttérbe szorult. A megyei tanácsok a községi tanácsokra hárították a kultúrotthonok építésének, átalakításának feladatát; akiknek részben a helyi erőforrásokra, részben a társadalmi összefogásra támaszkodva kellett folytatniuk a kultúrotthon-hálózat kiterjesztését. Sok helyen csak ott garantálták az állami segítséget, ahol azt már korábban betervezték. Emellett 1955 után az ország területén több kultúrotthont átadtak a szakszervezetek számára, a járási kultúrotthonok egy része pedig a városok kezelésébe került át.

A művelődés a Rákosi-korszakban nem jelentett mást, minthogy a kultúra különböző eszközeinek köntösében, a művelődés alkalmain keresztül az állami propaganda közvetítését biztosítsa. Így a kultúrotthonok feladatainak meghatározásában is ezt tekintették a kiindulási pontnak.

⁵³ 1954-ben az NM már csak megyénként egy községi kultúrotthon létesítésére adott pénzt. A népművelési osztályoknak kellett javasolniuk, hogy mely község kapja azt meg. (MNL-OL XIX. I-3a. 8791-V-49-3/1954.) A kultúrotthonok számának lassú növelését bizonyítja az is, hogy a kultúrotthonnal ellátott települések száma 1954-ben 1887 volt, s ezt a számot az 1959. évre 1952-re akarták emelni, azaz már csak 4%-os növekedést irányoztak elő. MNL-OL XIX. I-3n. 1954. február 4-ei jegyzőkönyv. A Népművelési Minisztérium öt éves tervének irányelvei és vázlatos beruházási terve.

⁵⁴ KSH, 1957. 347. o.

⁵⁵ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-90/1952.

⁵⁶ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-101/1952.

⁵⁷ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-73/1955.

1951 októberében a kultúrotthonok igazgatóinak országos értekezletén éppen ez volt a fő téma. Már korábban, 1951. október 1-jén Eszterág Albert – az NM Népművelési Főosztályának helyettes vezetője – *A kultúrotthon mozgalmáról általában* című előadásában ecsetelte a kultúrotthonok munkáját meghatározó főbb szempontokat. A politikai propaganda (mind a hazai, mind a nemzetközi politikai élet propagálása) és az agitáció folyamatos fenntartása volt eszerint a legfontosabb feladata a művelődési intézményeknek. Ez természetesen leginkább a baráti országok, főként a Szovjetunió gazdasági eredményeinek méltatásában merült ki. Hazai tekintetben az öt éves terv népszerűsítése volt a legfontosabb, de a termelési propaganda is nagy jelentőséggel bírt. A propaganda szerep mellett a tudományos ismeretterjesztés és a művészeti nevelés – amelynek célja az általános műveltség növelése – is feladata volt a kultúrotthonoknak. Emellett ezen intézmények nemcsak a tanulás és művelődés, színterei lehettek, hanem alkalmat nyújtottak a kulturális szórakozásra és pihenésre is.⁵⁸ Ez utóbbi a vizsgált korszakban igencsak háttérbe szorult, de a tudományos ismeretterjesztés és a művészeti nevelés is csak meghatározott területekre terjedt ki.

A kultúrotthonok általános feladatai között szerepelt a „béke megőrzése”,⁵⁹ s az ezt veszélyeztető elemek, a külső – az imperialista országok –, és a belső ellenségek – főként a papok és a kulákok – elleni harc. A korabeli megfogalmazások szerint ez azért volt fontos, mert csak így lehetett biztosítani a termelés folyamatosságát, a gazdaság és a társadalom fejlődését.

A következő fejezetek a megfogalmazott feladatok teljesítésének konkrét eszközeit és eredményeit mutatják be.

Ismeretterjesztő előadások, előadás-sorozatok

Előadások, előadás-sorozatok a szabadművelődés korszakában

A szabadművelődés korszakában az ismeretterjesztés fontos szerepet játszott az ország művelődési színvonalának emelésében. Az ismeretterjesztés legjellemzőbb formái a tanfolyamok, a szabadiskolák, a szabadakadémiák és a népfőiskolák voltak, de gyakran előadás-sorozatok, tanfolyamok keretében oktatták a felnőtt lakosságot.⁶⁰ A szabadművelődést irányító központi és helyi intézmények is arra törekedtek, hogy a politikai és a társadalmi szervek is minél színesebb előadás-sorozatokat indítsanak. A Tolna megyei szabadművelődés történetét feldolgozó Kaczián János írása alapján például Pakson az 1947–1948-as évadra szervezett előadások között előfordult irodalmi, tudományos-technikai, egészségügyi, sport, mezőgazdasági, történelmi, földrajzi, pedagógiai, ipari-gazdasági, néprajzi, zenei, képzőművészeti és esztétikai témájú is.

⁵⁸ ESZTERÁG, 1951. 15–21. o.

⁵⁹ A legfontosabb a békeharc, azaz „kultúrotthonaink egy napra se hanyagolják el a békéért folyó harcot. Hisz boldog jövőnk építéséről, gyermekeink életéről, hazánk szabadságáról van szó”. VÉSZI (s. a. r.), 1952. 9. o.

⁶⁰ HORVÁTH, 1975. 85. o.

A legnépszerűbb sorozat a Szabad Föld Téli Esték (SZFTE) voltak, amelyek több száz érdeklődőt vonzottak, különösen az első években, de miután az MKP direkt politikai célokra használta propagandaeszközként, sokat veszítettek népszerűségükből.⁶¹

A VKM 1948 szeptemberében rendeletileg szabályozta a szabadművelődés előadás-sorozatait és tanfolyamait. Az előadók már csak a szabadművelődési felügyelő által rendelkezésre bocsátott művek alapján tarthattak előadást. A minisztérium a hivatalosan kiadott *Útmutatójában* megadta az előadások tartásához szükséges ajánlott könyvek és brosúrák listáját. A felügyelőknek ugyanakkor gondoskodniuk kellett arról, hogy a kommunista párt által összeállított *Szabad Föld Téli Esték* című kiadványsorozat teljes egészében bekerüljön a téli programba.⁶² Ezzel a rendelettel elindult az ismeretterjesztő előadások és tanfolyamok anyagának a kommunista ideológia alapján meghatározott elvek szerinti összeállítása.

Ismeretterjesztő előadások 1949–1953 között

A fordulat éve után tehát az ismeretterjesztés, köztük az előadások, teljes egészében az MDP által meghatározott elvek mentén szerveződtek. Így az 1950–1951. évi téli előadás-sorozatok is, amelyeket a program összeállítói öt csoportba soroltak: az SZFTE, az üzemi ismeretterjesztő előadások, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének (MNDSZ) a *Dolgozó nő és háztartása* című előadás-sorozata, az MNDSZ és a VKM közös szervezésében a *Szülők Iskolája*, valamint az MSZT *Ismerd meg a Szovjetuniót* című előadás-sorozata.

Az MSZT előadásait helyi intézményei szervezték, az üzemekben az üzemi bizottságok, a községekben pedig a népművelési apparátus segítségével. Ezeket a községekben az SZFTE előadásaival kellett összehangolni. Az 1950–1951. évre kiadott tematika szerint a hat alapelőadás (*Az urali ipar felvirágzása, Ahol a kultúra a népé, Virágzó kert a pusztá közepén, Szovjet haza – szovjet emberek, A nagy szovjet család, Mit köszönhet a magyar nép a Szovjetunióknak*) mellett külön üzemi–városi és külön falusi előadásokat is tartottak.⁶³ Az 1951–1952. évben szinte ugyanezek az előadások szerepeltek a repertoárjukban.

Az MNDSZ⁶⁴ és a VKM közös szervezésében induló *Szülők Iskoláját* a szülői munkaközösségek és a pedagógusok segítségével a tervek szerint minden iskolában el kellett indítani. A középpontban a nevelés szovjet példája és a természettudományi

⁶¹ KACZIÁN, 1990. 21. o.

⁶² *Útmutató a szabadművelődési előadás-sorozatok és tanfolyamok rendezéséhez.* DANCS (szerk.), 1988. 306–308. o.

⁶³ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Tájékoztató az 1950/51. évi téli kultúrnevelési munka fontosabb előadás-sorozatainak tematikájáról és szervezéséről. (1950)

⁶⁴ Szintén az MNDSZ szervezésében rendezték meg 1950-ben a Nyári Vasárnap Délutánokat. A szervezők célja az volt, hogy a nyári dologidőben tájékoztassák a nőket – illetve rajtuk keresztül az egész családot – a napi politikai és gazdasági kérdésekről, valamint tagtoborzásra is felhasználták a rendezvényeket. Emellett a megfogalmazott célok között szerepelt, hogy ezekkel az összejövetelekkel megpróbálják kivonni a „klerikális reakció” hatása alól az embereket. A rendezvényeken általában a többi előadás-sorozathoz hasonló kérdésekkel foglalkoztak. MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Nyári Vasárnap Délutánok kiértékelése. (1950)

alapfolyamatok megismertetése állt.⁶⁵ Az 1951–1952. évi előadás-sorozat tervezetében újra kiadták a *Szülők Iskolájának* tematikáját, de ez már elsősorban gyerekevelési tanácsokkal kívánta ellátni a szülőket. Az óvodáskorú gyerekeket nevelő szülőknek szánt előadás-sorozatban egyetlen téma volt, ami kifejezetten propagandajellegűnek mondható, ez a *Ne higgyünk [sic!] a babonában!* címet viselte. Ugyanakkor az általános- és középiskolás korú gyermekek szüleinek már nemcsak a klasszikus gyerekeveléssel kapcsolatos problémákat feldolgozó témákat, hanem a szovjet példát és az ifjúsági mozgalmakról (például úttörőmozgalom) szóló előadásokat is meg kellett hallgatniuk.⁶⁶

A *Dolgozó nő és háztartása* című előadás-sorozatot főként a nőket foglalkoztató üzemekben és városi területeken szervezték meg. A kiadott tematika alapján az előadásokkal az okos, egészséges, ápolat, sportos nőről alkotott kép tudatosítása volt a cél. Azaz olyan nők „kinevelése”, akik amellet, hogy anyák, dolgozó nők is egyben. Az egyik előadás címe egyszerűen leszögezte, hogy csak a „dolgozó nő jó anyja”.

A szakszervezetek szervezésében indult meg az üzemi előadások sorozata. Ezek főként politikai jellegű előadásokból álltak, de emellett helyet kaptak történelmi, természettudományos, irodalmi és egészségügyi témák is.⁶⁷ Az üzemekben, intézményekben tartott ismeretterjesztő munkánál komoly problémát okozott, hogy rendkívül nagy eltérés mutatkozott alaptudásban és intelligenciában a hallgatóság soraiban. Nem volt mindegy, hogy az előadást egy gépgyár vagy pedig egy tudományos intézmény dolgozóinak tartották, emiatt a kiadott anyagot vagy nem értette a közönség vagy éppen az előadó nem tudott válaszolni a közönség kérdéseire.⁶⁸ Ez azt mutatja, hogy a központilag kiadott előadásanyagok politikailag lehettek ugyan „megfelelőek”, a kijelölt előadók pedig „ideológiailag képzettek”, de a szakmai minőséget ez nem tudta garantálni. Igaz ugyanakkor, hogy nem is a tudás továbbítása volt a fő (valós) cél, hanem a politikai-ideológiai meggyőzés.

Az 1950–1951. évi ismeretterjesztő előadások színvonala az Agitációs és Propaganda Osztály szerint javult az előző esztendőhöz képest, „politikussabbak” voltak, felépítésük egyszerűbbé és érthetőbbé vált, de természetesen még akadt rajtuk javítanivaló. A propaganda irányítói azonban még mindig nem voltak megelégedve az előadások politikai és termelési mozgósításának erejével. Problémaként emelték ki, hogy a központilag meghatározott tématerv miatt nem tudták kielégíteni a hallgatók érdeklődési körét és kívánságait. Emiatt a 1951–1952. évi időnyre új tematikát állítottak össze. Ezt már nem kizárólag az NM munkatársai készítették, hanem a szakminisztériumok, tömegszervezetek és különböző intézmények együttesen. A Művelt Nép Könyvkiadó és a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) Előadói Irodája a politikai előadásokat dolgozta ki, a minisztériumok és a tudományos szervezetek

⁶⁵ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Tájékoztató az 1950/51. évi téli kultúrnevelési munka fontosabb előadás-sorozatainak tematikájáról és szervezéséről. (1950)

⁶⁶ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁶⁷ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Tájékoztató az 1950/51. évi téli kultúrnevelési munka fontosabb előadás-sorozatainak tematikájáról és szervezéséről. (1950)

⁶⁸ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Jelentés. (d. n.)

pedig a szakáguknak megfelelő témákat kapták meg.⁶⁹ Ezáltal ténylegesen a szakemberek kezébe kerülhetett az előadásanyagok vezérfonalának megalkotása, ugyanakkor a felkérések minden esetben konkrét előadáscímeket⁷⁰ tartalmaztak, és a kidolgozott munkákat az NM és a tömegszervezetek központi szervei ellenőrizték.

A 1951–1952. évi előadás-sorozatok rendezése abban is kötetlenebbé vált, hogy az egyes előadások megtartásának konkrét időpontját nem határozták meg központilag. Az előadásokat ugyanazon szervek rendezésére bízták, mint az előző idényben, kiegészülve a Dolgozó Ifjúság Szövetségével (DISZ). Az előadásoknak immár csak 50%-a volt kötelező jellegű, amelyek egyik felét az üzemekben a politikai és természettudományos, a másik felét az adott szakmába vágó technikai kérdésekkel foglalkozóak tették ki. A szabadon választható előadásokat a központilag megadott témákból „csemegézhették” ki. Ugyanakkor ott, ahol volt üzemi kultúrotthon, 2-3 helyi előadó által kidolgozott előadást is tarthattak.⁷¹

Az 1951–1952. évi terv összeállítói hat témát emeltek ki, amelyekkel mindenképpen foglalkozni kellett valamennyi előadás-sorozatban.⁷² Ez a hat témakör a következő volt: 1. *A békeharc*, 2. *Az ötéves terv*, 3. *A klerikális reakció elleni harc*, 4. *Az élet keletkezése*, 5. *A munka szerepe az emberré válásban*, 6. *A szocialista ember átalakítja a természetet*.⁷³ Tehát továbbra is politika-ideológia jellegű előadások tartására kötelezték a szervezőket.

A javaslat ezen kívül kilenc választható témakört – politikai, természettudományos, műszaki, agrotechnológiai, egészségügyi, földrajzi, művészeti, történelmi, irodalomtörténeti – ajánlott a helyi szervek számára. Ezek elvileg szabadon választhatóak voltak, ugyanakkor területenként konkrét témákat neveztek meg. Így például a történelmi előadásoknál a következő címeket adták meg: *Hunyadi János*; *Az 1514. évi parasztháború*; *Vak Bottyán*; *Esze Tamás*; *A magyar jakobinus mozgalom*; *Az 1848–1849-es forradalom és*

⁶⁹ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁷⁰ Két példa a felkért előadásokra:

1. Magyar Természettudományi Társulat Titkársága: SZFTE keretében: *Miért van tél és nyár?*; *Mi van a Föld belsejében?*; *Micsurin, a szovjet tudomány óriása*; *Kirándulás az ötéves terv műhelyeibe*; *A Szovjetunió természeti kincsei*; *Ismerjük meg Kínát*.

2. Földművelési Minisztérium: SZFTE keretében: *Gép végzi a munkát a szovjet kolhozokban*; *Asszonyok, lányok gyertek traktorosnak*; *Öntözés: több termés*; *Ültessünk fát*; *Szerződéses termelés: biztos értékesítés: nagyobb jövedelem*; *Iparunknak gyapotra van szüksége*; *A len és kender termesztése*; *Új magyar gyümölcsök: narancs és citrom*; *Őszi tennivalók a veteményes kertben*; *A méhekről és a méhészetéről*; *Hasznos tudnivalók a baromfitenyésztésről*. Városi előadás keretében: *Hogyan fejlődik a mezőgazdaság az ötéves terv során*; *Egy termelőszövetkezeti város élete*; *Mi a teendő a gyümölcsösben, veteményes kertben?*; *Nyúltenyésztés, méhészet és selyemhernyó-tenyésztés*. Diafilm: *Hasznosítsuk a szovjet tehenészet tapasztalatait*. MNL-OL XIX. I-3a. 1818-ált.-8-9/1951.

⁷¹ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁷² Az 1951–1952. évi oktatási évad előadásait az 1. számú melléklet tartalmazza.

⁷³ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

szabadságharc; *Frankel Leó, a Párizsi Kommün magyar minisztere*; *Az első magyar proletárdiktatúra és A Rákosi-per*.⁷⁴

A fentiekén túl minden üzemben kötelező volt a munkafegyelemről és a társadalmi tulajdon megvédéséről szóló előadásokat tartani. Emellett valamennyi szakszervezetnek külön központilag meghatározott technikai előadásokat is rendeznie kellett. Ezek általában az adott szakma profiljához igazodtak, de szinte minden területen előkerültek a sztahanovista mozgalom és a takarékoság témái. Ezekon kívül egy-két egyedi témával is találkozhatunk a tematika felsorolásánál, például a bányász és az építőipari szakszervezeteknél az alkohol káros hatásáról is beszélni kellett egy előadás keretében.

A városi előadások széles körű szervezését 1951 ősztől kezdték el, három társulat (Természettudományi, Történelmi és Irodalmi Társulat) közreműködésével. Az 1951–1952. évi tervben kötelezően politikai, természettudományos, műszaki és egészségügyi témákat határoztak meg.⁷⁵ Az őszi jelentés szerint a városokban nehezebben indultak el az előadás-sorozatok, mint a községekben, hiszen ott már szinte hagyománya volt ezeknek a rendezvényeknek. Megszervezésüket viszont megkönnyítette, hogy a különböző tudományos társulatok helyi központjai közvetlen kapcsolatot építettek ki az üzemekkel és tanácsokkal, őket is bevonva a szervezésbe.⁷⁶

Városi előadások száma⁷⁷

	1951	1952	1953
Előadások száma	1700	14 700	31 700
Hallgatók száma	150 000	1 000 000	2 180 000

Az 1952–1953. évi oktatási évadban feltétlenül megtartandó előadások az SZFTE keretein belül és a városi ismeretterjesztő előadásokon a következő témák voltak: *A Bolsevik Párt XIX. Kongresszusa*, *Eger vár védelme*, *A sztálingrádi csata*, *A Vatikán az amerikai imperializmus szolgálatában*, *Hazánk mezőgazdasági országból ipari lett*. A fentiekén kívül a városokban még két előadást kellett megtartani: *A munka termelékenységének jelentősége a szocializmus építésében*, *A sejten kívüli élet bizonyítékai*.⁷⁸

⁷⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁷⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁷⁶ MNL-OL XIX. I-3n. 1951. december 18-ai jegyzőkönyv. Jelentés az őszi tömegoktatás indulásáról.

⁷⁷ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

⁷⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 8792-ált.-8-3/1952.

Kiadott vezérfonalak az előadásokhoz⁷⁹

Témakör	1950–1952 között megjelent	1953-ban megjelent	Összesen
Politikai-filozófiai	33	29	62
Fizika-kémia-biológia	28	14	42
Agrártudományi	49	21	70
Műszaki	24	11	35
Földrajz-geológia	10	3	13
Egészségügyi	18	5	23
Történelmi	24	8	32
Irodalmi	24	9	33
Művészet	11	1	12
Sport	1		1
Összesen	222	101	323

Az 1953-ban készült összefoglaló jelentés szerint a legjelentősebb rendezvények írók, tudósok születésének vagy halálának évfordulóihoz kötődtek, így tartottak előadásokat Victor Hugóról, Nyikolaj Vasziljevics Gogolról, Charles Darwinról stb. A városi előadások nagy részét, körülbelül 65%-át, a természettudományi, történelmi és irodalmi előadások tették ki. A politikai előadások száma 12% körül mozgott, de ez az arány a választások idején növekedett. Ugyanakkor a műszaki és művészeti előadások száma igen alacsony volt. A városi előadásoknál is adtak vezérfonalakat, de a visszajelzések szerint kevés előadást tartottak ezek alapján.

Problémát okozott, hogy az előadások valódi célja, a „világnézeti nevelés” véghezvitele az alapismeretek hiánya miatt akadályokba ütközött: nem lehetett az emberek materialista világnézetét „kialakítani” úgy, hogy az alapfolyamatokkal, alapfogalmakkal nincsenek tisztában.⁸⁰ Ennek a problémának a kiküszöbölésére azonban nem találtak megfelelő megoldást a művelődési élet irányítói.

Szabad Föld Téli Esték

Az MKP – amint arról a fentiekben már szó esett – a falusi népművelésben a legfontosabb szerepet az SZFTE-nek és a Szabad Föld Tavasz Vasárnapoknak (SZFTV) szánta. A kezdeti időszakban – a mozgalmat Rákosi Mátyás 1946. december 14-ei rádióbeszéde indította útjára – az előadások elsősorban gazdasági, irodalmi, történelmi

jellegűek voltak, de már ekkor előfordultak aktuálpolitikával foglalkozók is. 1947 kora tavaszán pedig már sorra jelentek meg a párt napi politikáját népszerűsítő ismertető füzetek is.⁸¹

A két mozgalomban 1947 végén jelentős változás következett be. Az MKP e rendezvényeken ekkor már csak tájékoztatni kívánta a falu lakosságát az új kormányintézkedésekről, a politikai és gazdasági kérdésekről, illetve emellett népszerűsíteni akarta a hároméves tervet. Ennek következtében az irodalmi előadások számát csökkentették, a társadalmi, valamint a politikai kérdésekkel foglalkozók arányát pedig növelték.⁸²

A falusi „népművelési munka” a fordulat éve után is kiemelt szerepet kapott a kulturális propagandában, különösen azért, mert az MDP vezetői úgy gondolták, hogy a vidéki emberek sokkal inkább ki vannak téve a „klerikális befolyás”-nak, mint a városiak. Ezért rendkívül fontos volt minél hamarabb, minél nagyobb dózisban a saját ideológiájuk megismertetése, pontosabban ráerőltetése a kis településeken élők-re. Ebben, mint már fentebb szó esett róla, központi szerepet kapott az SZFTE, amelyet az 1949–1950. évi időszakban az eredeti terv szerint 2000 községben szerveztek volna,⁸³ végül azonban 3900 helyen rendezték meg.⁸⁴ (Egy, az NM iratanyagában található dokumentumban leírt adatok alapján az olvasóköreikkel együtt 3988 helyen összesen 62 000 előadás hangzott el.⁸⁵)

Ezek tematikájára vonatkozóan nem sok adat áll rendelkezésre, de az 1950. márciusi előadásokra leküldött anyagok címe alapján egyértelműen megállapítható, hogy a politikai, gazdasági és természettudományos témákat helyezték előtérbe.⁸⁶ A végeredmény mennyiségi mutatói jócskán túlmutattak a tervezetteken, de ami ennél is jelentősebb dolognak számított, az az SZFTE vélelmezett hatása az emberek gondolkodására, érzelmeire. Eszerint „az előadásokon szerzett tapasztalataink, valamint a beküldött jelentések alapján az a megállapításunk, hogy az előadások dolgozó parasztágunkban elmélyítették a Szovjetunió iránti szeretetet, megnövelték érdeklődésüket a falu szocialista szektorai iránt, elősegítették bel- és külpolitikai felvilágosításukat és fokozott érdeklődést keltettek bennük az agrobiológia-agrotechnika iránt”.⁸⁷

Az SZFTE 1950–1951. évi téli szervezéséről az MDP Szervező Bizottsága 1950 szeptemberében külön döntött, mivel a hatalom kiemelt jelentőséget tulajdonított az előadás-sorozatok szerepének. Ezt arra alapozták, hogy 1950 januárjában országsszerte már mintegy 3900 helyen folyt az SZFTE sorozata, a hallgatók száma pedig elérte a 330–340 000-t; továbbá külön kiemelték, hogy az előadások hathatósan elősegítették a termelőszövetkezetek megalakítását és az egyéni gazdák belépését.

⁸¹ STANDEISKY, 1976. 145–151. o.

⁸² STANDEISKY, 1976. 155–158. o.

⁸³ MNL–OL M-KS 276. f. 53. cs. 38. ö. e. 1949. október 20. A falusi népművelési munka őszi és téli terve.

⁸⁴ MNL–OL M-KS 276. f. 55. cs. 138. ö. e. 1950. szeptember 18.

⁸⁵ MNL–OL XIX. I-3a. 90/a. doboz. ikt. sz. n./1950.

⁸⁶ *Hogyan él a kistormási Dózsa-termelőcsoport?; A növények élete; A Föld kialakulásának története; A világ, amelyben élünk; Fejlett ipar, gazdag, erős ország; Beszámoló a nemzetközi helyzetről.* MNL–OL XIX. I-3a. 1818-ált.-1-17/1950.

⁸⁷ MNL–OL XIX. I-3a. 90/a. doboz. ikt. sz. n./1950.

⁷⁹ MNL–OL XIX. I-3n. 1954. július 9-ei jegyzőkönyv. Az ismeretterjesztés kérdései.

⁸⁰ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ö. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

Ami még ennél is fontosabb volt, hogy az „előadások nagymértékben hozzájárultak a falun folyó politikai felvilágosító munka sikeréhez”.⁸⁸ A fentebb említett eredmények kapcsán a kulturális terület irányítói sikeres propagandaeszközt láttak az SZFTE-ben, nyilvánvalóan igyekeztek ezt a későbbiekben még jobban kiaknázni, és a pozitívumokra építve, a hiányosságokat kiküszöbölve, újabb tervek kidolgozni az esték népszerűsítésére.

Az Agitációs és Propaganda Osztály az 1950–1951. évi téli falusi előadás-sorozat megszervezésében fontos szerepet szánt a közvetlen és teljes körű ellenőrzésnek. Az osztály az előirányzott előadások számát csökkentette, attól tartva, hogy nem tudják a túl sok előadást kontrollálni. Országos szinten 2000-ben maximálták az ilyen előadásokat tartó települések számát,⁸⁹ ami aztán 2200-ra növekedett.⁹⁰

Az 1950–1951. évi idényre 20 előadás – e számot végül 22-re emelték – anyagát készítették elő, ezeket november 3-tól március 26-ig kellett hetente megtartani. A szervezési munkát ugyan a helyi tömegszervezeteknek, illetve a kultúrotthonoknak kellett felvállalniuk, de a folyamatos ellenőrzés a járási és a megyei népművelési apparátus feladata volt, sőt alkalomszerűen a járási pártbizottságoknak is részt kellett benne venniük.

Az előadások 50%-a – a kiadott tematika szerint – ideológia-politikai jellegű volt, körülbelül 30%-a mezőgazdasággal foglalkozó, a maradék pedig ipari, technikai és természettudományos témákat dolgozott fel. Anyagukat az NM füzetek formájában adta ki, a megírt szövegtől pedig nem nagyon lehetett eltérni.⁹¹ Az SZFTE fő szervezői külön kiemelték, hogy az előadások súlypontjait mire helyezték. A három közül kettő a „rendszer ellenségei” ellen akarta hangolni hallgatókat, a harmadik pedig a pozitív oldalt, azaz a szovjet példát emelte ki.⁹²

Az 1951–1952. évben az SZFTE előadásait az üzemihez hasonlóan határozták meg, azaz a fele kötelező, a másik fele szabadon választható volt, továbbá a kultúrotthonok előadói 2-3 helyileg kidolgozott témát is előadhattak. A kötelező program majdnem 50%-a politikai, 30%-a agrotechnológiai, 15%-a technológiai, a maradék 5%-a pedig természettudományos volt.⁹³ Ezek az arányszámok majdnem teljes egészében megegyeztek a korábbi SZFTE előadás-típusainak arányaival.

A kiadott vezérfonalakat mindig figyelembe kellett venni, de javasolták az előadóknak, hogy az előadást helyi adatokkal, példákkal egészítsék ki. Így ha például arról beszéltek, hogy az országban hányan léptek be a tszcs-be, akkor a helyi belépők számát is ajánlott volt megemlíteni.⁹⁴

⁸⁸ MNL-OL M-KS 276. f. 55. cs. 138. ő. e. 1950. szeptember 18.

⁸⁹ MNL-OL M-KS 276. f. 55. cs. 138. ő. e. 1950. szeptember 18.

⁹⁰ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. A Szabad Föld Téli Este 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

⁹¹ MNL-OL M-KS 276. f. 55. cs. 138. ő. e. 1950. szeptember 18.

⁹² A három kiemelt súlypont: 1. Harc az imperialista háborús uszítók és belső ügynökeik ellen. Szocialista hazánk iránti szeretet és az internacionalizmus elmélyítése. 2. Szocializmus építésének feladatai falun a szovjet példa nyomán. 3. Harc a klerikális reakció, a maradiság ellen – főleg természettudományos előadásokkal. MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Javaslat az 1950/51. évi Szabad Föld Téli Esték tematikájára. (1950)

⁹³ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Javaslat az ismeretterjesztő tömegpropaganda előadások 1951/1952-ik évi tematikájára. (1951)

⁹⁴ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/11. szám, 12. o.

Az 1952 előtti rendezvényeken ezek az úgynevezett vezérfonalak az előadások konkrét szövegét jelentették, amit legtöbbször szó szerint felmondtak vagy felolvastak az előadók. A következő években már inkább előadásvázlatot adtak ki módszertani útmutatóval, és az anyaggal kapcsolatos szemelvényeket, bibliográfiát, valamint műsoranyagot is ajánlottak hozzá. Ez utóbbi kettő általában a *Népművelési Híradó* és a *Művelt Nép* számaiban is megjelent.

Az 1952–1953. oktatási időszakban a kötelező öt előadáson kívül (lásd 25. oldal) a falvakban a következő témákról kellett beszélni: *Jövedelemelosztás termelőszövetkezeteinkben, Micsurini módszerek a magyar mezőgazdaságban, A tudomány és a vallás a csodákról*.⁹⁵ A kötelező tárgykörök csak részben fedték le az SZFTE előadásainak anyagát, a többit a kiadott ajánlásokból kellett megrendezniük a szervezőknek.

Előadók

A művelődés irányítói az előadások tartalma mellett az oktatók személyének kiválasztását is teljesen ellenőrzésük alá akarták vonni. 1950–1951-ben az SZFTE előadóinak névsorát a helyi pártszervezeteknek kellett összeállítaniuk a falusi népművelési ügyvezető bevonásával, majd az így kialakított listát a járási és a megyei pártbizottsághoz küldték jóváhagyásra. (1952-től már csak a járási népművelési tanács beleegyezésére volt szükség.)⁹⁶ A pártszervek viszont csak politikailag megbízható embert tettek meg előadónak, kiszűrve a korábbi „renitens” elemeket.

Az NM megalakulása előtt a falusi népművelési apparátus kizárólag pedagógusokból állt. 1948–1949 folyamán az ügyvezetők kétharmadát lecserélték; ekkor a „narodnyikok” és „klerikálisok” jelentős részét eltávolították e területéről. Ennek ellenére a későbbiekben is gyakori panasz volt, hogy a pedagógusok nem végzik elég lelkesen az ismeretterjesztő munkát. Az Agitációs és Propaganda Osztály egyik jelentése szerint néhány helyen előfordult, hogy a pedagógusok megtartották ugyan a kiadott füzetek alapján az előadást, de utána kijelentették, hogy „nem értenek azzal egyet, amit előadtak, de hát saját véleményüket nem mondhatták el”.⁹⁷

Gyakori jelenség volt, hogy a pedagógusok külön kérték a helyi előadás-szervezőket, hogy *A Vatikán az amerikai imperializmus szolgálatában* című kötelező előadást inkább a szomszéd községben tarthassák meg, ne kelljen a sajátjukban. Az antiklerikális előadásokat egyébként jellemzően inkább a párt- és állami funkcionáriusok tartották.

Az 1950–1951. évi oktatási évad SZFTE rendezvényeiről készült jelentésben már külön kiemelték, hogy pedagógusok helyett inkább szakelőadókat alkalmaztak: ez elsősorban pártfunkcionáriusokat, vb-tagokat jelentett.⁹⁸

⁹⁵ MNL-OL XIX. I-3a. 8792-ált.-8-3/1952.

⁹⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 8792-ált.-8-3/1952.

⁹⁷ MNL-OL M-KS 276. f. 55. cs. 138. ő. e. 1950. szeptember 18.

⁹⁸ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. A Szabad Föld Téli Esték 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

A következő évadban az előadókat még gondosabban igyekeztek kiválasztani. A politikai előadásokat tanácsfunkcionáriusok, az egészségügyeket orvosok, a mezőgazdaságiakat agronómusok tartották, és csak a többit pedagógusok.⁹⁹

A jónak ítélt előadónak három általános követelménynek kellett megfelelnie: kellő politikai felkészültség, a szakterületen való tájékozottság és jó előadói készség. A hatékonyság érdekében csoportokba szervezték az előadókat, amelynek tagjait állandó továbbképzésben részesítették. Az előadói csoport a kultúrotthon vezetőségének közvetlen irányítása alá tartozott, a vezetőség feladata volt továbbképzésük megszervezése is, s e célból szakkönyveket és folyóiratokat biztosítottak számukra.

Az előadások színvonalának emelése érdekében 1951-ben – szovjet mintára – elkezdtek megszervezni az előadói munkaközösségeket is. Ezeknek a munkaközösségeknek módszertani útmutatót adtak ki, és konzultációkat szerveztek számukra. Körülbelül 700-1000 ilyen munkaközösség működött az országban, és a beszámolóik szerint eredményes munkájuknak köszönhetően emelkedett az előadások színvonala is.

Hallgatóság

Az '50-es évek elején az SZFTE-ről készült jelentésekben külön foglalkoztak a hallgatóság nem, kor és foglalkozás szerinti megoszlásának bemutatásával. Az összesített jelentés adatai szerint az 1950–1951. évi előadás-sorozatban a résztvevők körülbelül 25%-át „középparasztok”, 40-50%-át egyénileg gazdálkodó „kisparasztok”, és 20%-át a „szocialista szektorok dolgozói” tették ki.¹⁰⁰ Ennek a felmérése rendkívül fontos volt, hiszen optimális esetben megmutatta, hogy a hallgatóság többsége azok közül a dolgozókból került ki, akiket meg kellett még győzni a tsz-be belépés szükségességéről. Tehát akkor volt e tekintetben sikeres az előadás-sorozat, ha minél több „egyéni dolgozó mezőgazdasági munkás” jelent meg az okításon. Emellett a nők megfelelő számú részvételi arányára is ügyelni kellett, mivel ez is fontos szempont volt a kommunista vezetők számára. A kommunista propaganda – ahogy a könyv első részében már volt róla szó – sokszorta hangsúlyozta a nők teljes emancipációjának fontosságát, mind a politikai, mind a gazdasági és a társadalmi életben. Eszerint mivel a nők egyaránt részt vesznek a termelésben, ezért őket is ugyanúgy nevelni, oktatni kell, fontos tehát, hogy az előadások hallgatóságának felét ők tegyék ki. Harmadik szempontként a résztvevők kor szerinti megoszlásának megfelelő „beállítást” határozták meg. A cél mindenképp az ifjúság meggyőzése volt, tehát ügyelni kellett, hogy minél több fiatal látogassa az SZFTE-t. A jelentés szerint a hallgatóság többsége a 20 és 40 év közötti korosztály tagjai közül került ki.¹⁰¹

A későbbi felmérésekben már nem szerepeltek a hallgatóság megoszlására vonatkozó pontos adatok, inkább az előadások konkrét hatását vizsgálták. Meg kell jegyezni azonban, hogy egyébként is igen nehéz lehetett – ha egyáltalán megoldható

volt – felmérni a helyi szerveknek, hogy az adott előadásokon milyen arányban vettek részt a különböző társadalmi helyzetű, korú és nemű emberek. Így a fenti jelentés adatai is csak ennek fényében tekinthetők mérvadónak.

Eredmények

Az elkészült jelentések az indulás kezdeti időszakában az SZFTE előadás-sorozatokat rendkívül sikeresnek minősítették. A politikai tárgyú előadásokat, valamint külön az ötéves tervről szólókat is sikerként könyvelték el. Az irodalmi előadások közül a Petőfi Sándor és Arany János költészetéről, a történelmiektől pedig a Hunyadi János és Dózsa György harcairól szólók voltak a legnépszerűbbek. A természettudományi előadások keretében a legtöbb hallgatót az élet keletkezéséről és a csillagászatról szóló összeállítás vonzotta.¹⁰²

Az előadások közvetlen politikai-ideológiai hatását is vizsgálták, amiért tulajdonképpen megszervezték az egész mozgalmat. A jelentések szerint a propaganda meg is hozta a várt sikert, amit az értékelést írók konkrét példákkal igyekeztek alátámasztani. Így azzal, hogy az MSZT Kongresszust ismertető előadás után sok helyen nőtt a társaság taglétszáma, a mezőgazdasági tárgyú előadások után pedig emelkedett a munkavállalások és a versenykihívások száma.

Az SZFTE sikerességének bizonyítására a *Népművelési Híradóban* is megjelentek különböző cikkek és olvasói levelek, amelyekben legtöbbször az előadások hasznosságát hangsúlyozták. Ez is természetesen inkább a propaganda egyik fontos eszköze volt, mint valódi tényközlés.

A jelentésekben – ez jellemző volt a korszakra – „az ellenség aknamunkájáról” is beszámoltak. Ezek legtöbbször csak kifogások voltak egy-egy rosszul sikerült előadás vagy éppen az üresen maradt nézőtér esetén. E motívumok közös jellemzője volt, hogy az ellenséges elemek általában alattomosan, csendben intézték a támadást a párt valamely intézménye, vívmánya, jelen esetben az SZFTE ellen, aminek következtében kevesebb ember jelent meg az előadásokon. Egy-két helyről azonban „nyílt támadásról” is beszámoltak. Kabán és Kisláng községben a kulákság szervezésében a békebizottság beszámolója idején verebeket engedtek fel a teremben azzal, hogy: „Nesze neked békegalamb!” Az ellenséget megtestesítő másik fő alak, a pap is szerepelt a beszámolóban; Vésztőn például prédikációban igyekezett cáfolni a természet-tudományos előadások tételeit.¹⁰³

A népművelés kezdeti időszakában a jelentések alapján tehát egyértelmű az SZFTE népszerűségének növekedése, ami elsősorban a hallgatók számának folyamatos emelkedésében mutatkozott meg.¹⁰⁴ Az 1952–1953. évi időszakban azonban már

⁹⁹ MNL-OL XIX. 1-3n. 1951. december 18-ai jegyzőkönyv. Jelentés az őszi tömegoktatás indulásáról.

¹⁰⁰ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. A Szabad Föld Téli Esté 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

¹⁰¹ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. A Szabad Föld Téli Esté 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

¹⁰² MÚVELT NÉP. 1953/3. szám, 12. o.

¹⁰³ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. A Szabad Föld Téli Esté 1950/51. évi előadásainak értékelése. (1951)

¹⁰⁴ 1950–1951-ben 3 200 000 látogatót, 1951–1952-ben 3 390 000 látogatót jelentettek. MÚVELT NÉP. 1952/10. szám, 6. o.

jelentős volt a visszaesés; a beszámolók megyéként átlagosan 25-30%-os írtak, de például Hevesben 50%-os volt a zuhanás.¹⁰⁵

Kimutatás az 1949–1953 közötti időszak SZFTE előadásairól¹⁰⁶

	1949–1950	1950–1951	1951–1952	1952–1953
Községek száma	2800	2150	2450	2300
Előadások száma	62 000	33 000	40 700	47 200
Hallgatók száma	5 500 000 ¹⁰⁷	3 250 000	3 385 000	3 118 000

A táblázat adataiból leolvasható, hogy az 1949–1950. évben volt a legtöbb előadás és a legtöbb hallgató is. Ezután egy erőteljes visszaesés figyelhető meg, majd az előadások száma az 1951–1952. évi időszaktól ismét növekedett, ugyanakkor a hallgatók számában az 1951–1952-es növekedéshez képest csökkenés következett be. A jelentést készítő szerint ez mindenképp az előadások alacsony színvonalával állt összefüggésben, mivel az embereket egyre kevésbé érdekelték a sablonos, sematikus rendezvények.¹⁰⁸ Ha végignézzük az előadások témáit, illetve az állandó témaismétléseket, érthetővé is válik az emberek egyre inkább megmutatkozó közömbössége e rendezvények iránt.

A szervezők leginkább a nagyüzemi gazdálkodás, a békeharc és az ötéves terv propagálására fordították energiájukat, ugyanakkor a legélénkebb viták a termelőszövetkezeti kérdésekről folytak. A hazai tapasztalatok hiányában a Szovjetunió eredményeit ismertették. Az összesítő jelentés szerint a legsikeresebb előadás a *Sztálin a dolgozó parasztságért* volt, de nagy érdeklődés kísérte a *Mezőgazdasági gépek a Szovjetunióban* címűt is. Az előadás-propaganda hatására az SZFTE ideje alatt 1949-ben 100, 1950–1951-ben 40 tszcs alakult meg. A tsz-ek megszervezése mellett a propagandát leginkább a mezőgazdasági munkára való mozgósítás érdekében fejtették ki. Ennek növelésére főként agrobiológiai előadásokat tartottak, amelyek közül a legtöbb a mélyszántásról és a vetésről szólt.

A belpolitikai mellett a külpolitikai propaganda is fontos szerepet játszott az előadások, előadás-sorozatok megszervezésében. A nemzetközi tárgyú előadásokkal igyekeztek „megértetni” az emberekkel, hogy a világ két részre szakadt, s a két rész fontosabbik pillérét a Szovjetunió alkotja, amely a magyar nép igazi barátja. A világ eme része a békét akarja, s bár a békétábor erős, annak további erősítéséhez az ipar, a honvédség fejlesztésével járulhat hozzá a magyar nép.¹⁰⁹

¹⁰⁵ MNL–OL XIX. I-3a. 8792-23-2/1953.

¹⁰⁶ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹⁰⁷ Ezt az 5,5 milliós adatot a jelentést készítő NM Könyvtári és Ismeretterjesztő Főosztálya is túlzásnak találta. Ahogy ők fogalmaztak „az adatszolgáltatási erkölcs nem volt valami magas színvonalon, a számadatok nyilván túloznak.” MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹⁰⁸ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹⁰⁹ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

Szabad Föld Vasárnapok

A Szabad Föld Vasárnapok (SZFV) előzményének tekinthető SZFTV (Szabad Föld Tavasz Vasárnapok) mozgalom az MKP szervezésében 1947-ben indult el. Az SZFTE-vel szemben – ahol kezdetben az előadások elsősorban gazdasági, irodalmi, történelmi jellegűek voltak – itt már az indulástól fogva a kultúra e területének propagandaeszközként való felhasználása volt a kimondott cél, azzal az indoklással, hogy a párt a tömegek felé nagyobb hatást érhet el „egy jól megrendezett kultúrműsorral, mint egy politikai nagygyűléssel”.¹¹⁰ Az SZFTV szervezői emellett az ismeretterjesztésről inkább a szórakozásra, a hagyományápolásra helyezték a hangsúlyt; majálisokat, falunapokat, versenyeket, művészeti kiállításokat rendeztek.¹¹¹

1949-ben az MDP szervezésében is elindultak a tavaszi–nyári ismeretterjesztési programok. A kulturális rendezvényeket általában a kultúrotthonokban tartották, de jó idő esetén a szabadba szervezték az előadásokat és a hozzá kapcsolt egyéb kulturális eseményeket, és az SZFTE-hez hasonlóan kultúrműsorokkal, ezen felül pedig táncdal, zenével, rigmuselőadással, időnként pedig sportrendezvénnyel egészítették ki.

Az SZFV-t – a meglévő iratok adatai alapján – 1950 helyett csak 1951-ben sikerült megindítani. Ekkor két részre tagolták az SZFV programját. A tavaszi részt az április 15. és július 15., a nyárit a július 15. és szeptember 15. közötti időszakra szervezték meg. Az előbbi minden héten, az utóbbit – a nagy nyári, fészített mezőgazdasági munkák miatt – csak kéthetente rendezték meg. Mindkét fázisban a legfontosabb propagandafeladat a mezőgazdasági és a begyűjtési munkák segítése volt.¹¹²

Az SZFV műsorába az aktuális mezőgazdasági, egészségügyi és sportkérdéseken, valamint a kultúrműsorok előadásain kívül a község lakóit érintő fontosabb rendeleteket vagy a helyi (megyei, járási, községi) tanácsok és végrehajtó bizottságok határozatainak ismertetését is be kellett iktatni. A műsorok rendjét a járási tanács vb-jén keresztül juttatták el a községi tanács vb-hez. A járási és községi tanács vb az anyagot a helyi jelentőségű ügyekkel egészítette ki (terménybegyűjtés, mezőgazdasági munkák, egyes dolgozó parasztok példamutató kimagasló munkája stb.); ez alkotta végül az előadás anyagának gerincét.¹¹³

A tavaszi előadások témáinak vázlatát a Földművelésügyi és az Egészségügyi Minisztériummal együtt az NM készítette. 14 téma közül választhattak a községek, aszerint, hogy az adott vidéken a mezőgazdaságnak milyen fő termelési ágát üzték. A témák közül mindössze egy volt az, ami kifejezetten propaganda jelleggel bírt, ez a *Mit kell tudni a begyűjtésről?* címet viselte.¹¹⁴ A többi a mezőgazdasági munkákban, az állattenyésztésben, valamint az állatbetegségek felismerésében, illetve kezelésében adott útmutatót a hallgatóknak. Ezek az útmutatók ténylegesen hasznos

¹¹⁰ STANDEISKY, 1976. 152. o.

¹¹¹ STANDEISKY, 1976. 152–153. o.

¹¹² MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Javaslat a Szabad Föld Vasárnapok nyári programjához. (1951)

¹¹³ MNL–OL XIX. I-3a. 1818-ált.-13/1951.

¹¹⁴ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ó. e. Szabad Föld Vasárnapok. (1951) A *Mit kell tudni a begyűjtésről?* című útmutató a begyűjtési rendeletet magyarázta. Az előadótól kérte, hogy helyi példákkal segítsék a megértést. MNL–OL XIX. I-3a. 1810-F-6-3/1951. melléklete.

információkat nyújthattak a mezőgazdaságból élők számára. Szakszerűen összeállított előadások, füzetek voltak, amelyekben azért jelen volt az öt éves terv fontosságának és a szovjet példa helyességének hangsúlyozása is.¹¹⁵

A nagy jelentőségű rendeletek, határozatok ismertetését és az azokkal kapcsolatos községi feladatok végrehajtásának módját a megyei és járási tanács vb tagjai vagy a megyei és a járási állandó bizottságok elnökei adták elő, a kifejezetten szakirányú előadásokat pedig a tsz-ek és állami gazdaságok agrónomusai.

A nyári előadások vezérfonalát a Földművelésügyi Minisztérium (FM) dolgozta ki öt témában. Ezek a következők voltak: 1. *A cséplésselről szóló minisztertanácsi határozat ismertetése*, 2. *A cséplőgéptől az államnak (sic!)*, 3. *Termelőszövetkezeteink terméseredményei* (itt a tszcs-elnökök számoltak be arról, hogyan érték el az eredményt), 4. *A silózás*, 5. *Felkészülés az őszi mezőgazdasági munkákra*.¹¹⁶ A témák egyértelműen azt mutatják, hogy ezek már inkább propaganda-előadások, mintsem szakértelmet átadó továbbképzések voltak.

A következő két évben is megrendezték az SZFV-t. Az NM 1952. évi körlevele is pontosan rögzítette az előadások programját. A rendezvényt a községet érintő országos, megyei, járási rendeletek, illetve a helyi tanács határozatainak közzétételével nyitották meg; majd ismertették a soron következő mezőgazdasági és begyűjtési feladatokat. Csak ekkor következhetett a kiválasztott előadás megtartása. Befejezés-ként kultúrműsort adhattak elő, illetve diavetítéssel, szabadtéri filmvetítéssel vagy sportrendezvénnyel zárhatták a programot.¹¹⁷

1953-ban már március 15-én – legalábbis ott, ahol sikerült addigra megszervezni – megkezdődött az SZFV előadás-sorozata. A 23 előadásból és 6 diafilmből álló tervet főként politikai és agrotechnikai témák tették ki. Az SZFV programját ismét össze kellett kötni a helyi tanács tájékoztatójával, ismertetni kellett a soron következő mezőgazdasági és begyűjtési feladatokat. A terv tanácsot adott arra is, hogyan dicsőítsék a jól, és hogyan szégyenítsék meg a rosszul teljesítő dolgozókat: olvassák fel mindig a néhány legjobban és legrosszabbul dolgozó paraszt nevét, továbbá „különös gondot fordítsanak arra, hogy az előadások keretében rendszeresen leplezzék le a szabotáló, henyélő, munkáját nem végző kulákokat, mint népünk ellenségeit”.¹¹⁸

A politikai propaganda szempontjából fontosabb előadásokhoz – így az alkotmányról szólóhoz vagy a *Választás Magyarországon régen és most* címűhöz¹¹⁹ – központilag biztosítottak útmutatót. E két téma az 1953 májusában folyó választások

¹¹⁵ Így például a *Növedékállatok nevelése és takarmányozása* című útmutatóban a Szovjetunió egyik leghíresebb borjú-gondozónőjének titulált Roscsinának a módszerét ismertetik. A *tarlóhántás* előadás vezérfonalaként kiadott füzetben a „Szovjetunió nagy talajtudósa”, Viljmasz tanácsait olvashatták. MNL-OL XIX. I-3a. 1810-F-6-3/1951. melléklete.

¹¹⁶ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Javaslat a Szabad Föld Vasárnapok nyári programjához. (1951)

¹¹⁷ Halász, 2007. 293. o.

¹¹⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 8792-20-3/1953.

¹¹⁹ E két előadás fontosságát mutatta, hogy azokkal a *Népművelési Híradó*ban külön cikkben foglalkoztak. Kiemelték például, hogy az előadói munkaközösségeknek jó előre ki kellett jelölniük az előadókat, akik csak a legjobban képzett emberek lehettek, így például járási, megyei bíróságok bírái, jogászai, vagy hasonló képzettségű párt- és tanácsfunkcionáriusok. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/2. szám, 13. o.

miatt volt rendkívül fontos, ezzel is igyekeztek a politikai propagandába, jelen esetben annak egyik szűkebb területére, a választási agitációba bevonni az előadásokat.

1953-tól a vezérfonalak összeállításában általában a Társadalmi és Természettudományos Ismeretterjesztő Társulat (TTIT) segítette a népművelési apparátust. A TTIT áprilistól folyamatosan kialakította megyei szervezeteit is, emberei pedig segítséget nyújtottak az előadások anyagának összeállításában, illetve az oktatók felkészítésében, továbbá ellenőrizték azok alkalmasságát is.

Az ajánlott témák főként politikai és mezőgazdasági kérdésekkel foglalkoztak. (Az 1953. évi júniusi eredmények szerint az előadások 40%-a volt agrotechnikai, 26,4%-a politikai jellegű.¹²⁰) Az NM az előadások mellett négy diafilm vetítését tette lehetővé: *Rákosi elvtárs harcos élete*,¹²¹ *Öt éves terünk létesítményei*; *A diósgyőri nagykohó*; *Dolgozó parasztágunk a szocializmus útján*. Ezen felül még kettőt ajánlottak: *A ma fiatalága*, *a holnap Magyarországa*; *Öt éves tervünk a dolgozó családokért*.¹²²

Az SZFV előadásait és műsorait 1953-ban csak áprilistól júniusig mintegy 1 711 000 ember hallgatta, illetve nézte meg.¹²³ Ez a szám rendkívül magasnak tűnik, főként annak fényében, hogy ezeket az előadásokat a nagy nyári mezőgazdasági munkák idején tartották meg. Bár a szám tényleges sikert igazol, az NM-hez írt megyei jelentésekből kitérünk, hogy a legtöbb esetben igencsak nehézkesen indult be a mozgalom minden évben. Maguk a helyi népművelési apparátus dolgozói – így a népművelési előadók, kultúrotthon-igazgatók – sem minden esetben foglalkoztak szívesen e nyári előadás-sorozatokkal.

Kimutatás az SZFV-ről¹²⁴

	1951	1952	1953
Előadások száma	8400	9500	37 000
Hallgatók száma	645 000	987 000	2 500 000

Komoly hiányossága volt a rendezvénytársulatnak, hogy a kellő szaktudás és szemléltetés hiányában inkább csak a kormányrendeletek és a tanács közigazgatási tájékoztatójává vált: „Nem is tartottuk valamire való előadásnak az olyan politikai, vagy mezőgazdasági előadást, amely nem közvetlenül a többtermelésre (sic!), vagy beadásra agitált.”¹²⁵

Az SZFV eredményeit mégis sikeresnek titulálták a terület szakértői, kiemelve az előadásoknak a szaktudás fejlődésére gyakorolt hatását. Az ismeretek fejlesztésén túl,

¹²⁰ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/8. szám, 11. o.

¹²¹ *Rákosi harcos élete* című diafilmet Rákosi 61. születésnapja alkalmából készítették. A diafilm propagandája szerint „a film célja, hogy a dolgozók minél szélesebb körben ismerjék meg Rákosi elvtárs életét, mely a kommunista helytállás és hazaszeretet nagyszerű példája.” NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/3. szám, 8. o.

¹²² MNL-OL XIX. I-3a. 8792-20-3/1953.

¹²³ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/9. szám, 1. o.

¹²⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹²⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

csakúgy, mint a többi propagandaeszköznél, fontos volt, hogy a gazdaságban és az emberek cselekedeteiben is megmutatkozzon a hatás. A jelentések szerint ebben is sikereket ért el az SZFV, mivel a legjobb eredményeket a begyűjtésben és a terménybeadásban azok a területek mutatták, ahol rendszeresen és jól tartották az előadásokat. Eszerint az SZFV rendezvényei után is gyakorta előfordultak szóbeli felajánlások; legtöbbször valamilyen mezőgazdasági munka gyorsabb elvégzését vállalták az emberek.¹²⁶

Természetesen az SZFV ideje alatt folyó ellenséges ténykedésekről is beszámoltak. A jelentés szerint itt is inkább az úgynevezett „csendes aknamunkák” voltak a jellemzők, ami miatt nem látogatta elég hallgató az előadásokat.¹²⁷ A provokatívabb, tetten érhető cselekményeket főként egyházi személyekhez kötötték, akik valamilyen vallási szertartással vonták el az embereket az előadásoktól. Erre leginkább jellemző példa egy 1953. évi Hajdú-Bihar megyei jelentésben olvasható, ahol a jelentést tevő megfogalmazása szerint szerencsére sikerült megakadályozni a klérus ellenséges tevékenységét. Hajdúhadház községben ugyanis június 14-én „Czapik Gyula egri püspök”¹²⁸ bérmlást végzett. Ennek ellensúlyozására viszont a népművelési ügyvezető a párt és a tanács megfelelő segítségével „*nívós SZFV*”-t szervezett egész vasárnap délelőttre. Térzene volt a szabadtéren, felvonultak a motorverseny résztvevői, majd versenyt is megrendeztek, végül a helyi kultúrsoportok műsort adtak elő. Az SZFV előadása a növényápolási munkákról és az aratásra való előkészületekről szólt, ami után következett a debreceni népi együttes másfél órás műsora. Mintegy 1000 ember vett részt a rendezvényen, ezzel szemben körülbelül 300 fő volt a templomban. Utóbbiak közül 15 lehetett dolgozó paraszt, „*a többiek pedig neveléses képet nyújtottak, csokornyakkendős, monoklis, szalmakalapos, amerikai zippzáros lamberdzsekis 'urak' és túllruhás és nercbundás 'hölgyek' a kitelepítettek voltak, akik szinte tüntettek a megjelenésükkel a püspök mellett. A jelenlévő parasztok szemlétől kényelmetlenül érezték magukat ebben a társaságban.*” Este még egy békétémájú SZFV előadást tartottak.¹²⁹

Szemléltető eszközök

Már ekkoriban is fontosnak tartották a szóbeli közlések mellett a képekben való témamegjelenítést is. Az előadásokat – amennyiben erre volt technikai lehetőség – plakátokkal, falitáblákkal, diagramokkal és diafilmekkel is igyekeztek szemléletesebbé tenni. Például az ötéves terv előadása esetén javasolták, hogy állítsanak össze grafikonokat, ábrákat, amelyek mutatják a fejlődést vagy fényképezzék le a terv keretében felépített

¹²⁶ Somogy megye 1952. második negyedévi jelentésében erre számtalan példát találunk: „*Bonnyán az előadás után a tisztes vállalta, hogy július 5-re az aratást befejezi. Amit teljesített is. Somogyacsán B. Gy. dolgozó paraszt Arassunk viaszterében (sic!) című előadás után javasolta a hallgatóknak a gabona közös betakarítását. A község dolgozói ezt a javaslatot egyhangúan el is fogadták. A Neveljünk több csirkét című előadás után Törökkoppány községben K. S-né, K. M-né, J. M. és Sz. I-né tojás és baromfi beadási kötelezettséget az egész évit teljesítették.*” MNL–OL XIX. I-3a. 8791-13-5-6/1952.

¹²⁷ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ö. e. Szabad Föld Vasárnapok. (1951)

¹²⁸ Valójában egri érsek.

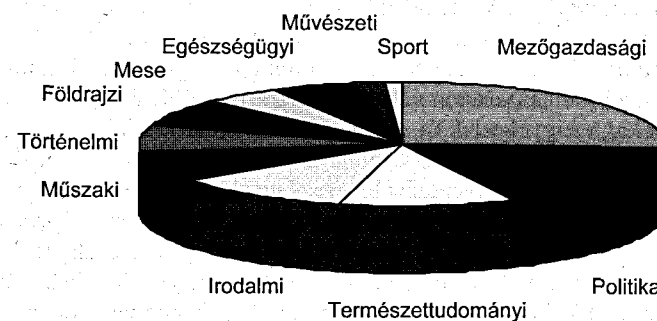
¹²⁹ MNL–OL XIX. I-3a. 1843-3-201/1953.

iskolákat, kultúrotthonokat és ezeket a fényképeket tegyék közé az előadásokon, illetve később majd kiállításokon is tárják a nagyközönség elé.¹³⁰

A leginkább kedvelt és legjobban használható szemléltető eszközök azonban a diafilmek voltak. A diákat már a szabadművelődés korszakában is szívesen használták az előadások színesítésére. Az egyik legkedveltebb műsoranyag a *Beszélő Képek* című diafilmsorozat volt. A legtöbb falunak nem volt a vetítéshez megfelelő eszköze, így ilyenkor kölcsönözték a vetítőgépet. Ahol villany sem volt, ott acetilénlámpával oldották meg a működést. A filmtekercsekhez broszúra tartozott, amelyet a képek vetítésével egyidejűleg felolvastak.¹³¹ Az új típusú diafilmet, amelyekhez már nem kellettek szöveggökönyvek, 1953-ban kezdték el gyártani.

A diafilmek azért is voltak fontosak, mert ekkor már egyre több megyei népművelési előadó panaszkodott arról, hogy az előadásokat sokszorta unják a hallgatók, és az egyetlen dolog, amit szívesen látnak, az a diafilm.

Az 1950–1952-ben megjelent diafilmek megoszlása téma szerint¹³²

A fenti diagramról leolvasható, hogy 1950–1952 között mezőgazdasági témában készítették a legtöbb diafilmet, ezt követték a politikai és a természettudományi jellegűek. A három fő téma kiválasztása nem véletlen, hiszen a propaganda szempontjából ezek voltak a legfontosabb területei az ismeretterjesztésnek. A mezőgazdasági előadásokhoz köthető diák nagy számát magyarázhatja, hogy az SZFTE és az SZFV rendezvények voltak a legnépszerűbb előadás-sorozatok, és mivel ezeket főként falvakban, vidéki városokban tartották, ezért ezekhez kellett a legtöbb szemléltetőeszközt elkészíteni.

Az előadások szemléltetését is fokozni kívánták. 1953-ban a meglévő 100 dia mellé újabb 80 elkészítését irányozták elő. Nagy sikere volt a rajzos diafilmeknek;

¹³⁰ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/11. szám, 12. o.

¹³¹ SZATHMÁRY, 1977. 25. o.

¹³² MNL–OL XIX. I-3n. 1953. február 24-ei jegyzőkönyv. A városi ismeretterjesztő előadások és a falusi (Szabad Föld Téli Esték és Szabad Föld Vasárnapok) 1953. évi tématerve.

ilyen volt például a *János vitéz*. A legproblematisabb a politikai és a biológiai tárgyú diák készítése volt, hiszen ezekhez nagyon nehéz volt érdekes képet rajzolni vagy akár fényképekkel biztosítani a színes előadást. Műfajilag leginkább a szemléltető diák váltak be, amelyek egy-egy előadás anyagát illusztrálták, és a képek magyarázatát az előadóra bízta. Népszerűek voltak még a mese és az irodalmi diák is.

A vizsgált időszak alatt mintegy 75 féle oktató plakátot, 300 000 példányban adott ki az NM, ezen felül a minisztérium megalakulása után hozzávetőleg 270 diafilmet gyártottak 240 000 példányban. Hibának bizonyult, hogy a diákat sokszor túl magyarázott szövegekkel kísérték, így ezek csak kioktatták az embereket a párt politikájáról, a termelésről vagy éppen a szovjet dolgozók munkateljesítményének százalékos adatairól.¹³³

A diafilmek mellett megjelentek az oktató- és dokumentumfilmek, amelyeket a MOKÉP ingyen adott a kultúrotthonoknak az előadásokhoz. A filmek levetítésére azonban a legtöbb vidéki kultúrotthonban nem volt lehetőség, másrészt ezekből a filmekből kevesebb is volt forgalomban, ezért is inkább a diákat használták képi szemléltetési eszközként.

Előadások, előadás-sorozatok 1953–1956 között

Az 1953. júniusi fordulat¹³⁴ után ugyanúgy, ahogy a politika, a gazdaság és a művelődés egyéb szféráiban, a politikai vezetők az ismeretterjesztés területén is elemezték az addig elkövetett hibákat, és igyekeztek új elvi alapokra helyezni az irányítást, a megvalósítást, illetve az ellenőrzést is.

Az előadás-propaganda szervezésével kapcsolatos hibákat is részletesen feltárták. Eszerint 1953 júniusa előtt többek között nem dolgozták ki az állami propaganda és ismeretterjesztés legfontosabb irányelveit, irányítási módszereit, azaz tulajdonképpen nem volt alap, amire építhettek volna. Részben ezért az ismeretterjesztő munka irányítása mechanikussá, bürokratikussá vált. Emellett nem volt összehangolva a tömegszervezetek és a népművelési intézmények ilyen jellegű tevékenysége sem. Az előadások tematikáját egységesen állította össze az NM, így nem vették figyelembe a korosztályok, területek, társadalmi csoportok közötti különbségeket.

A kádérkérdést sem sikerült az NM-nek megoldania. A népművelési apparátus tagjai az alsóbb szinteken nem voltak megfelelő képzettségűek, és elegendő tapasztalattal sem rendelkeztek. Ezen felül pedig olykor a minisztérium munkatársai is alkalmatlannak bizonyultak az ismeretterjesztési feladatok irányítására és megszervezésére. A népművelési apparátus állandó fluktuálása, alacsony politikai és általános műveltségi színvonala sem szolgálta a sikert. Az előadók sok esetben nem voltak szakszerűek, és nem fordítottak elég figyelmet továbbképzésükre sem. A kiadott brosrákban, útmutatókban gyakori volt a kioktató hangvétel. De még gyakrabban előfordult, hogy a címben

szereplő témáról alig esett szó, például a *Jobb sertésnevelés, több haszon a gazdának* című füzet a 23 oldalból mindössze egyben foglalkozott a sertésneveléssel anyagi előnyeivel (és ennek fele is az államot dicsérte, ti. milyen előnyös szerződést biztosít a termelőnek). A természettudományos előadások népszerűek voltak ugyan, de itt is „sok volt a nagyképűség, a kincstári kioktatás”. A fentebb leírtak ellenére mégis eredményesnek ítélték a materialista világnézeti nevelés terjesztését. A problémát az jelentette, hogy mindig csak központilag határozták meg az előadások tartalmát, véleménykutatást nem folytattak, és nem vették figyelembe a helyi igényeket sem.¹³⁵

A népművelési irányítói a hibákból tanulva mindenképp egy sikeresebb ismeretterjesztő munka alapjait kívánták lefektetni. Ehhez véleményük szerint három alapvető változtatásra lett volna szükség: egyrészt a központi irányelveket a dolgozók művelődési igényeinek figyelembevételével szükséges megszabni, ezzel összefüggésben pedig a megyéknek és a kulturális intézményeknek nagyobb önállóságot ajánlatos adni. Másrészt egyszerűbb, szórakoztatóbb formát kell az előadásoknak kitalálni, harmadrészt az egyes ismeretkörök hosszabb, elmélyültebb tanulmányozására is lehetőséget kell adni.¹³⁶

A fentiek alapján tehát az ismeretterjesztő tevékenység programját alulról felfelé igyekeztek felépíteni. A terv szerint a helyi érdeklődés gondos tanulmányozása után kellett megtervezni jó előre – még tavasszal, nyáron – az őszi-téli oktatási évadot. Emellett a járásek és a megyék feladatává tették, hogy a szervezet és terveiket folyamatosan ellenőrizzék. Továbbra is központilag határozták meg a legfontosabb kül- és belpolitikai eseményekről szóló tájékoztatókat, valamint a jelentősebb tudományos, politikai és kulturális eseményekről való megemlékezéseket. Ugyanakkor leszögezték, hogy kötelező előadást nem szabad előírni. Az előadásokhoz új útmutatókat készítettek, és a régi kiadványokat a terv szerint egy éven belül be akarták vonni.

Változatlanul a legfontosabb feladat maradt a Központi Vezetőség (KV) mezőgazdasági fejlesztéséről szóló határozatának, valamint a párt III. kongresszusának ismertetése, és a tanácsválasztások segítése. A politikai témák mellett nagy jelentőséget szántak a művészetileg, irodalmilag, történelmileg „elfogadható” személyiségek¹³⁷ megismertetésének, külön hangsúlyt kapott a Petőfi-kultusz terjesztése.¹³⁸

A művelődéspolitikai vezetőinek új elgondolása gyökeres változást jelentett a korábbiakhoz képest. Egy felülről kevésbé szabályozottan működő rendszert kívántak létrehozni, ahol a sok utasítás helyett inkább elvi irányítást adnak a népművelési helyi szinten működő szerveinek. Ebben – ha nem is olyan direkt módon és erőteljesen szabályozva – továbbra is megmaradt az ismeretterjesztő előadás politikai propagandában betöltött szerepének hangsúlyozása.

A fent ismertetett elvek alapján állították össze az 1954. évi tématervet. Ebben 46 előadás szerepelt, amelyeknek már csak 9%-a volt politikai, ideológiai tárgyú, körülbelül 20–20%-a természettudományos, egészségügyi és történelmi, 15%-a irodalmi és a

¹³³ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹³⁴ Az MDP KV 1953. június 27–28-ai ülésén megszüntették a párt főtitkári tisztségét, Rákosit első titkárrá választották, a miniszterelnöki posztra pedig Nagy Imrét javasolták, aki július 4-én foglalta el hivatalát.

¹³⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

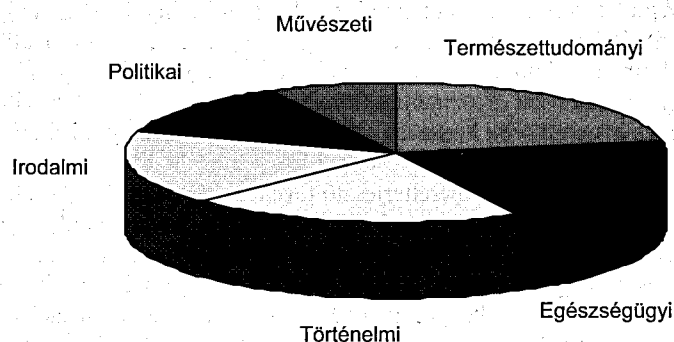
¹³⁶ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹³⁷ Jókai, Balassi, Fielding, Dvořák, Csehov, Arisztophanész, Galilei stb.

¹³⁸ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ő. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

maradék 6%-a művészeti előadás (az agronómiai előadások tématervét nem dolgozták ki). Ha ezeket az arányszámokat összehasonlítjuk az 1950–1951. évi SZFTE előadásokkal, akkor egyértelműek a változások. Korábban, mint láthattuk, az előadások mintegy felét tették ki a politikai-ideológiai tárgyúak, most pedig „csak” az egytizedét. A változást jelzi az is, hogy az 1953–1954. évi tématervből főként az ilyen témájú előadások kihagyását javasolták.¹³⁹

Az 1954. évi tématerv szerinti előadások téma szerinti megoszlása¹⁴⁰

1954 júniusában értékelték az ismeretterjesztő előadások szervezésében és megtartásában végrehajtott változásokat. Eszerint a központi népművelési szervek ténylegesen felhagytak az utasításszerű irányítással, nagyobb kezdeményezésre sarkallva a helyieket. Az úgynevezett *Kérdés-felelet esték*¹⁴¹ jól működtek, és sok helyen elterjedt az önálló diavetítés is. Felélesztették a falunapokat, amin belül a határjárás, a termelési viták, kiállítások számtalan lehetőséget adtak az ismeretek átadására. Egyre nőtt az ismeretterjesztő kiállítások száma is. Ugyanakkor továbbra is nehézkesen jelentek meg az előadásanyagok és szemléltető eszközök.

Emellett, az értékelés szerint, a helyi művelődési szervek – a megváltozott helyzetet érzékelve – a politikai és világnézeti neveléssel foglalkozó előadásokat a minimálisra csökkentették. Ennek pedig „káros következménye” az lett, hogy számos településen „felélénkült a klerikális reakció”, de a „kulákság ellenséges agitációja” is. A propaganda

¹³⁹ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ö. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹⁴⁰ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ö. e. Jelentés az ismeretterjesztő munkáról. (1954)

¹⁴¹ A *Kérdés-felelet esték*et kétféle módon szervezték meg. Az egyik módszer szerint az esti programra összegyűjtötték az emberek kérdéseit, majd kiválogatták, hogy melyeket válaszolják meg a meghívott szakemberek. A másik forma az volt, amikor előre kihirdetették, milyen tárgykörrel kapcsolatban tehetnek fel kérdéseket az érdeklődők. A kérdések megválaszolására azután felkérték egy előadót, aki legjobban ismerte az illető tárgykörrel kapcsolatos problémákat. Mindkét esetben művészműsorral vagy filmvetítéssel is összekapcsolhatták a rendezvényt.

szempontjából pedig továbbra is fontos feladat maradt, hogy a napi politikai eseményeket folyamatosan ismertessék az emberekkel, de ezeket is elhanyagolták.

Eredmény a mezőgazdasági propagandában mutatkozott meg leginkább. Korábban ezt csak sematikus begyűjtési agitációnak tartották, most viszont már a párt és a kormány mezőgazdasági határozatait ismertették, amely értelmezésük szerint összekötötte a közösség érdekét az egyéni érdekekkel. Emellett a legjobb kezdeményezések a hazafias nevelés területén mutatkoztak, aminek egyik szembetűnő jele volt a helyi hagyományok iránti erőteljesen megmutatkozó érdeklődés. Problémaként értékelték viszont, hogy ezeket a kezdeményezéseket nem gyűjtötték össze, és nem vontak le belőlük következtetéseket. Az irányító munkában az egyetlen kezdeményezés e téren, a krónikáírás megszervezése volt.¹⁴² Fontossá vált tehát az emberek érdeklődésének felkeltése, igényeik feltárása.

Az 1954. első félévi kiszállási jelentések szerint országszerte rendkívül változó színvonalon folytak az előadások, előadás-sorozatok. Sok helyen még mindig probléma volt az előadók alacsony szintű tudása, ami összefüggött azzal, hogy az előadói munkaközösségek sem alakultak meg mindenütt. Igazából ott sikerült magasabb színvonalú és érdekes előadásokat tartani, ahol a TTIT szervezte meg e rendezvényeket. A már korábban is említett *Kérdés-felelet esték* voltak azok, amelyek igazán népszerűek lettek a kultúrotthonokban.

Az 1954–1955. évi őszi-téli előadás-sorozatok tématervét hasonlóan állították össze, mint az előző évben. Külön kiemelték az új tanácsválasztással kapcsolatos témakört.¹⁴³ Emellett a falusi előadásoknál továbbra is fontos szerepet szántak a mezőgazdaságiaknak. A kiadott központi előadás-tematikát alapul véve a megyei népművelési szervezetek helyi szinten kötelezően ki kellett dolgozni 3–4 mezőgazdasági témát. A 7-7 előadásból álló sorozatot minden megyének össze kellett állítania, s minden községben havonta legalább egy ilyen előadás megtartását írták elő.¹⁴⁴ Az előadások tekintetében az NM általában egyeztetett a TTIT-tel. A kiadott vezérfonalak csak ajánlások voltak, nem kötelezően megtartandó programok.

Az 1955 márciusa utáni politikai változásokkal párhuzamosan az ismeretterjesztő előadások megszervezésének ismét új elvi alapjait kellett megalkotni, azaz a központi politikai fordulatnak hű tükrre volt ez a terület is. Ismét előtérbe kerültek a politikai és mezőgazdasági előadások. Az átalakított tematikában kiemelten szerepelt az új mezőgazdasági technika megismertetése a földművelőkkel, valamint az agrobiológia. Ez azért volt fontos, hogy az embereket olyan eljárásokkal ismertessék meg, amelyek növelik a termelékenységüket. A terv a politikai propagandának újfent sokkal fontosabb szerepet szánt.

Hangsúlyossá vált az önállóan gazdálkodó parasztok „politikai látókörének bővítése”, és a régi előítéletek elleni harc. A politikai előadásoknak a hatalom szerint a parasztokat közvetlenül érdeklő témákkal kellett foglalkoznia, mint például a munkás–paraszt

¹⁴² MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 373. ö. e. Az ismeretterjesztés kérdései. (1954)

¹⁴³ Előadások: tanács törvények ismertetése, pártszervezetek tevékenysége, nemzeti múltunk legkiemelkedőbb eseményeinek ismertetése. „Ismereteni kell, hogy a felszabadulás óta milyen sok jó dolog történt és épült helyileg.” MNL–OL XIX. I-3a. 8791-V-2-56/1954.

¹⁴⁴ MNL–OL XIX. I-3a. 8792-V-2-40/1954.

szövetség kérdése. Emellett a párt- és a kormányhatározatok, rendeletek ismertetése is kötelező előadástéma maradt; ezt egészítették ki az állampolgári kötelességekről és jogokról szólók. A külpolitikai témák közül a Szovjetunió és a népi demokráciák életét kellett mindenképpen bemutatni egy-egy előadáson.

A politikai és a mezőgazdasági ismeretterjesztés mellett a nevelőmunkában a materialista tudományos világnézet, főként a természettudományos ismeretek terjesztése kapott hangsúlyt. Ezt elsősorban az egyházellenes magatartás kialakítására, illetve meg erősítésére akarták felhasználni, kiemelve az egyháziak „tudomány-, haladás- és fejlődés-ellenes tevékenységét, a régihez való görcsös ragaszkodás gazdasági és politikai okát.”¹⁴⁵

A munkásosztállyal való foglalkozás is fontos feladat volt, mondván, hogy a munkásosztály soraiba új elemek kerültek, akik magukkal vitték ideológiájukat.¹⁴⁶ Ez óhatatlanul lazította a központilag meghatározott ideológiát, annak egységessége csorbult, így a hatalom az előadásokkal és más propagandisztikus eszközökkel e téren is igyekezett újraformálni a gondolkodást.

1955-ben a mezőgazdasági propaganda fejlesztése vált igazán hangsúlyossá, amelynek programját a KV 1955. június 8-i határozata fogadta el. Ebben a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztését, a termelékenység emelését és a munkás-paraszt szövetség erősítését tűzték ki célul. A határozat népszerűsítésére minden minisztériumnak ki kellett dolgoznia egy-egy tervezetet, amelyben a legfontosabb feladattá – ennek megfelelően – e három dolog propagálása vált.¹⁴⁷

Az NM terve szerint a nyár folyamán két előadást kellett tartani a gépállomásokon, az egyiket a gépi növényápolásról, a másikat pedig az aratásról és a cséplésről. Ugyanakkor a kultúrotthonokban meghatározott időrendben hat mezőgazdasági témájú előadást írtak elő.¹⁴⁸ Az előadások és a hozzájuk biztosított filmek és diafilmek témáját áttekintve megállapítható, hogy ténylegesen a gyakorlati mezőgazdasági ismeretek szélesítésére helyezték a hangsúlyt.

Az NM tervet dolgozott ki a nem mezőgazdaságból élő emberek ismereteinek fejlesztésére is. A munkások számára készült előadásoknál fontosnak tartották a politikai, hazafias és világnézeti nevelést, valamint a műszaki ismeretterjesztést.¹⁴⁹

Az 1956. év elején tartott kiszállások alkalmával az NM munkatársai az ismeretterjesztő munkát ellenőrizték a megyékben. A jelentések alapján az előadások nagyobb részét még mindig a mezőgazdasági és természettudományos témájúak tették ki, amelyeket főként szakemberek tartottak meg. A rendezvények népszerűsítését központilag kiküldött segédeszközökkel – például talajvizsgáló láda – igyekeztek segíteni. Az előadások – az említettek szerint – ott maradtak rendszeresek és magas színvonalúak, ahol a TTIT-tel együttműködtek a helyi népművelési szervek.

¹⁴⁵ NÉPMŰVELÉS. 1955/6. szám, 351–352. o.

¹⁴⁶ NÉPMŰVELÉS. 1955/6. szám, 351–352. o.

¹⁴⁷ NÉPMŰVELÉS. 1955/7. szám, 417. o.

¹⁴⁸ Előadások címei: *Helyes növényápolás szerepe a terméshozamok növelésében; A legelők helyes kihasználása; A gyümölcs és szőlő tavaszi, nyári növényvédelme; Mikor arassunk, hogyan cséplünk; Hogyan növeljük takarmánykészletünket (másodvetés, szénakészítés, silózás stb.); Nyári talajelőkészítő munkák.* MNL–OL XIX. I-3a. 8792-V-1-16/1955.

¹⁴⁹ MNL–OL XIX. I-3a. 8792-V-2-30/1955.

Szakkörök, tanfolyamok

Szakkörök

A szabadművelődés korszakában nem volt jellemző a szakkörök működése, egyedül a második világháborút követően újjáéledő olvasókörök tevékenykedtek. Ezeket ekkoriban a közművelődés legdemokratikusabb intézményeinek tartották, mivel az alulról kiinduló művelődési igény termelte ki, azaz egy-egy közösség spontán szerveződése hozta létre. A falusi olvasókörök keretében a községek lakói kibéreltek egy-egy házat, és annak meleg szobájában munka után összejöttek egy kis újságolvasásra, felolvasásra, beszélgetésre. A tagok gyakorta felkérték maguk választotta szakembereket előadások tartására, s ezek után beszélgettek a hallottakról.¹⁵⁰ Az olvasóköröket azonban 1948-ban betiltották, könyveiket állami tulajdonba vették.¹⁵¹

A népművelési korszak beköszöntével már a kultúrotthonok művelődési munkájának egyik színterévé váltak a szakkörök, és mint ahogy az előadások, az ismeretterjesztés legfontosabb formái lettek. Míg azonban az egyes előadások közönsége általában rendszeresen változott, addig a szakkörök tagjai szinte ugyanazok a személyek maradtak, akiket jobban érdekelt az adott téma, így sokkal inkább tudtak az elmélyültebb ismeretterjesztés, tanulás eszközeivé válni.

A művelődést irányító szakemberek a szakkörök szervezéséhez három tanácsot adtak a helyi népművelési szerveknek: 1. a szakköröket az emberek érdeklődése alapján szervezzék meg, 2. készítsenek tervet a foglalkozásokra, amiket rendszeresen tartsanak meg, 3. minden körnek szakképzett vezetője legyen.¹⁵² Ezek alapján lehetett hatékony és sokáig működő szakköröket szervezni. Fontos volt továbbá, hogy a szakköröknek legyen egy szakvezetője és – a kor, illetve a felsőbb vezetés elvárásának megfelelően – egy politikai felelőse is.¹⁵³ A szakvezetőnek nem feltétlenül kellett felsőfokú képzettséggel rendelkeznie, de az fontos volt, hogy – ha minimálisan is, de – többet tudjon az adott területről, mint a kör többi tagja.

A szakkörök szervezése tehát a népművelési korszak elején a nulláról indult, de a korabeli beszámolók szerint az 1951. év végére országszerte mintegy 2200 különféle szakkör működött. Ezek közül 340 olvasókör, 240 rádióhallgató-kör, 256 mezőgazdasági, 64 természettudományos kör volt,¹⁵⁴ de a felsoroltak mellett művészeti, modellező, horgász és régészeti szakkörök is léteztek. A technikai köröket az üzemi kultúrotthonoknak még nem sikerült ekkorra megszervezniük. Számos kultúrotthonban alakítottak tehát valamilyen szakkört, de a rádiókörökön kívül kevés volt a rendszeresen működő. Ezt elsősorban a helyi népművelési szakemberek hanyagságának, illetve a megfelelő vezetők hiányának tudták be.¹⁵⁵ Ráadásul az egyes szakkörök

¹⁵⁰ KÖVENDI-SZATHMÁRY, 1948. 110. o.

¹⁵¹ Az olvasókörökről lásd bővebben a *Könyvtárak* című fejezetet.

¹⁵² VÉSZI (s. a. r.), 1952. 13. o.

¹⁵³ BÍRÓ, 1951.

¹⁵⁴ Az előirányzott terv szerint 500 mezőgazdasági, 250 természettudományos, 350 irodalmi és 1000 művészeti kört kellett volna szervezni. MNL–OL XIX. I-3a. 1814-ált.-4/1950.

¹⁵⁵ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/9. szám, 8. o.

működése egy-egy kampányfeladat után (országos kultúrverseny, begyűjtési kampány) teljes visszaesést mutatott.¹⁵⁶

A következő évek megyei jelentéseiből kiderül, hogy nem minden esetben jelentettek a szakkörök munkájáról, de ha szó is esett róluk, akkor is csak röviden.¹⁵⁷ Az adatok hiányából arra lehet következtetni, hogy a szakkörök megalakítása és működtetése a népművelési munkában korántsem a legfontosabb feladat volt. Sőt a vizsgált korszakban végig jellemző maradt, hogy a nyári mezőgazdasági munkák ideje alatt a szakkörök tevékenysége teljesen háttérbe szorult, vagyis nyáron egyáltalán nem tartották meg a foglalkozásokat.

Az MDP KV adatai alapján az első ötéves terv eredményeit összegezve ez idő alatt 1887 területi kultúrotthonban 3055 szakkör működött, amelyek közel 50 ezer rendezvényt tartottak, és több mint 11 millió látogatójuk volt.¹⁵⁸ Ez alapján a kultúrotthonok és a szakkörök arányszámait összevetve kitűnik, hogy egy-egy kultúrotthonban átlagosan 1-2 szakkör működött. Bár ez a szám semmiképpen nem mondható soknak, az 1955–1956. évi ismeretterjesztő irányelvek szerint a cél mégsem a szakkörök számának további növelése volt, hanem a már meglévők megszilárdítása, azaz munkájuk rendszeresítése és megfelelő színvonalon való működtetése. Ennek elérésére, ugyanúgy, ahogy az előadás-sorozatoknál, az NM igénybe vette a TTIT segítségét. Ennek keretében e szervezet feladata lett a szakköri anyagok kidolgozása a műszaki, a fizika-kémiai, a modellező és a falusi agrotechnikai körök számára. Emellett a legfontosabb szakkörökhöz a TTIT megyei szervezetei biztosítottak az előadókat, azonban e csoportok nagy részét továbbra is a kultúrotthonok és előadói munkaközösségek látták el vezetővel. A szakkörvezetők mellett titkárokat is kellett választani, akik csak a DISZ tagjaiból kerülhettek ki.¹⁵⁹ Ez azért is volt fontos, mert a szakkörök tagjai általában a fiatalabbak köréből tevődtek össze, ezért így próbálták a DISZ befolyását még inkább növelni a célzott korosztályban.

A szakkörök típusai

A művelődési szakemberek az '50-es évek első éveiben elsősorban a politikai körök szervezését preferálták. Ezeken az összejöveteleken az aktuális párt- és kormányhatározatokat, valamint a nemzetközi kérdéseket beszélték meg, de ehhez a körhöz tartoztak a „nagy politikusok” (Lenin, Sztálin, Rákosi) életével foglalkozóak is. A forrásokat vizsgálva azonban egyértelműen kitűnik, hogy az ilyen jellegű szakkörök

¹⁵⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 162. doboz. ikt. sz. n./d. n.

¹⁵⁷ A Vas megyei jelentésben – minden egyéb adat és jellemzés nélkül – csak annyi szerepelt, hogy több szakkör is működött. MNL-OL XIX. I-3a. 215. doboz. ikt. sz. n./d. n. A Veszprém megyei augusztusi jelentésben is csupán annyit írtak, hogy a szakkörök közül a rajzsakkör fejlődött a leginkább. MNL-OL XIX. I-3a. 87-19-18/1952. Zala megyei beszámolóban csak a szakkörök összesített számával találkozhatunk. MNL-OL XIX. I-3a. 87-20-10/1952.

¹⁵⁸ MNL-OL XIX. I-3n. 1955. július 21-ei jegyzőkönyv. Javaslat a minisztérium második ötéves terve irányelveire és beruházásai tervének főbb számaira.

¹⁵⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 8792-V-1-24/1955.

szervezése nem járt sikerrel. A politikai jellegűeken kívül fontosnak tartották a műszaki, a mezőgazdasági, a természettudományos, az olvasó, az irodalmi, a művészi, a rádió és a sakk-körök működését is.¹⁶⁰

A nyomtatott és levéltári forrásokat tanulmányozva elmondhatjuk, hogy a legfontosabb szakkörök a mezőgazdasággal foglalkozóak voltak. A mezőgazdasági körök megfogalmazott célja az e területen dolgozók tudásának állandó fejlesztése, vagyis az elméleti és gyakorlati ismeretek szélesítése volt. A tagok itt nemcsak meghallgathatták az új eredményeket, hanem kísérleti úton általában maguk is meggyőződhetek az eredményekről. A végső cél azonban nemcsak az ismeretek bővítése, illetve alkalmazása volt, hanem az is, hogy a résztvevők maguk is új módszereket, technikai vívmányokat alakítsanak ki.

A mezőgazdasági szakkörök tekintetében az NM és a Földművelésügyi Minisztérium megegyezett, miszerint ezek szervezését, nyilvántartását, működésük anyagi feltételeit az NM biztosítja, míg az FM és a Micsurin Agrártudományi Egyesület szakmai szempontból irányítja azokat.¹⁶¹ Helyi szinten a kultúrotthon-igazgatóknak és a helyi népművelési ügyvezetőknek kellett megszervezniük, állandó munkájukat biztosítaniuk, illetve működésüket is ellenőrizniük.¹⁶² E szakkörök átlagos létszáma körülbelül 15-20 fő körül mozgott, s munkájukat igyekeztek folyamatosan biztosítani. A foglalkozásokon tszcs-ék, állami gazdaságok tagjai, illetve „jó munkájukkal kitűnt” egyénileg gazdálkodó parasztok vehettek részt. A népművelési dolgozók és a szakkörvezetők egyik fontos feladata volt, hogy minél több egyénileg gazdálkodó parasztot vonjanak be a foglalkozásokba, mert ezekben „megismerik a fejlett mezőgazdasági technika módszereit, a tsz és saját kísérleteik eredményeit, s így meglátják, hogy a kollektív gazdálkodás a felemelkedés útja”.¹⁶³ Azaz a mezőgazdasági körök felső politikai szinten átgondolt és utasítás szintjén megjelenő, de nem meghirdetett célja a termelőségmozgalmi mozgalom szélesítése és a taglétszám felduzzasztása volt.

A tagtoborzás mellett a termelés növekedését is elvárták a jó szakköri munka eredményeként. Így a jól működő szakkörbe járó mezőgazdasági munkások – a források tanúbizonysága szerint – a termelésben és a beadásban is élen jártak.¹⁶⁴

E feladat ellátáshoz fontos volt a megfelelő szakkörvezető kiválasztása, aki-nek olyan alapos mezőgazdasági ismeretekkel rendelkező személynek kellett lennie, akinek a tudását el is ismerték az emberek. (A szakkörvezetők általában az állami gazdaságok, gépállomások és tanácsok agronómusai voltak.¹⁶⁵) Másrészt a kor követelményének megfelelően a foglalkozásvezetők feladata nem csupán az ismeretek

¹⁶⁰ VÉSZI (s. a. r.), 1952. 14. o.

¹⁶¹ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-41/1954.

¹⁶² A megyei tanácsok mezőgazdasági osztálya és népművelési alosztálya által jóváhagyott helyeken lehetett szervezni. A javaslat szerint megyénként átlag 20 helyen indíthattak mezőgazdasági köröket, lehetőleg 10 olyan községben vagy városban, ahol jól működő termelőségmozgalmi van, és 10 olyan helyen, ahol állami gazdaság. MNL-OL XIX. I-3a. 1818-ált.-2-15/1951.

¹⁶³ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/10-11. szám, 10. o.

¹⁶⁴ Például a dózsapusztai állattenyésztési szakkör tagjai állítólag 400-500%-os növekedést értek el, a nádudvari mezőgazdasági szakkör tagjai termelésben és munkaversenyben is élen jártak. VÉSZI (s. a. r.), 1952. 32-33. o.

¹⁶⁵ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/1. szám, 2. o.

átadása volt, hanem a „nevelés” is, vagyis nemcsak mezőgazdasági szakembereket kellett kiképezniük a foglalkozásokon, hanem a pártvezetésnek megfelelő, „ideológiailag felvilágosult” szocialista embereket is.¹⁶⁶ Így a vezetőknek politikailag is megbízható egyéneknek kellett lenniük.

Az eszközöket általában helyi szinten biztosították, de a jól működő szakköröknek az NM is küldött felszereléseket. Az 1950-es évek első éveiben inkább elszigetelten működtek a mezőgazdasági szakkörök, a későbbiekben már gyakrabban jártak egymáshoz tapasztalatcserére, de szerveztek határjárásokat, valamint tanulmányutakat is egy-egy jól működő kísérleti gazdaságba.

Mezőgazdasági szakkörök száma és tervezett száma (1954)

Megye	Szakkörök száma	Tervezett szám
Bács-Kiskun ¹⁶⁷	27	37
Baranya ¹⁶⁸	35	nincs adat
Békés ¹⁶⁹	26	42
Hajdú-Bihar ¹⁷⁰	25	30
Heves ¹⁷¹	28	50
Komárom ¹⁷²	15	25
Nógrád ¹⁷³	5	20
Pest ¹⁷⁴	44	54
Somogy ¹⁷⁵	15	90
Szolnok ¹⁷⁶	49	78
Tolna ¹⁷⁷	26	40
Veszprém ¹⁷⁸	38	55
Zala ¹⁷⁹	40	55
Összesen	373	576

¹⁶⁶ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/7. szám, 5. o.

¹⁶⁷ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-2-2-29/1954. A tervezett számot nem sikerült megvalósítani, 1955-ben ugyanígy 27 szakkör működött a megye területén. MNL-OL XIX. I-3a. 8791-2-2-10/1955.

¹⁶⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-1-1-55/1954.

¹⁶⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-3-2-24/1954.

¹⁷⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-9-1-25/1954.

¹⁷¹ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-10-2-17/1954.

¹⁷² MNL-OL XIX. I-3a. 8791-6-2-26/1954.

¹⁷³ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-11-1-19/1954.

¹⁷⁴ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-12-4-19/1954.

¹⁷⁵ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-1-13-20/1954.

¹⁷⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-15-1-21/1954.

¹⁷⁷ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-16-2-22/1954.

¹⁷⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-18-1-27/1954.

¹⁷⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-19-2-33/1954.

1951 közepéig országszerte mintegy 400 működő mezőgazdasági körrel rendelkezünk adattal.¹⁸⁰ Az előző táblázat 13 megye – amelynek adatai fellelhetőek voltak a MNL-OL anyagában – működő és tervezett szakköreinek adatait tartalmazza. Az adatok szerint a 13 megyében 373 mezőgazdasági szakkör működött. Ezen adatok alapján átlagban 28 mezőgazdasági kör volt egy-egy megyében, ezt 19 megyére kivetítve mintegy 530 szakkörrel számolhatunk. Természetesen ez az 500 körüli szám korántsem pontos, de a jelentett adatok alapján mindenképp 400 fölötti agrárkörrel lehet számolni az 1954. évben. Ugyanakkor 1955-ben ez a szám 300-350 közöttire esett vissza, a központi tervek szerint azonban ismét a 400-as szám lett volna az előirányzott norma.¹⁸¹ A táblázat adataira visszanézve az 1955. évi tervezett szám is messze elmaradt a korábbi év tervszámaitól.

1955-ben tehát jelentősen visszaesett a mezőgazdasági szakkörök száma. Ezzel nyilvánvalóan összefügg az a döntés, amely a mezőgazdasági szakkörök munkájának irányítását 1956. január 1-jétől kizárólag a Földművelésügyi Minisztérium kezébe adta.¹⁸²

A mezőgazdasági szakkörök mellett a természettudományos körök megszervezése és állandó működtetése is fontos volt a pártvezetők számára. A természettudományos ismeretek tanítása a kommunista ideológia terjesztésére, s az azzal teljes mértékben szembenálló vallásos nézetek visszaszorítására szolgált. A dialektikus materializmus alapján álló természettudományos gondolkodás elsajátítása – a korabeli elméletek szerint – a szocializmus építése szempontjából rendkívül fontos volt. A szocializmus építéséhez ugyanis olyan dolgozókra volt szüksége az államnak, „akik helyes képet alkotnak a világról, a természetről, a társadalomról, amelyben élnek. Olyan dolgozókra van szükség, akik megszabadultak a Horthy-fasizmus idején beléjük nevelt téves nézetektől, előítéletektől, az idealista, misztikus világnézettől.”¹⁸³

A fentebb leírtak alapján a természettudományos szakkörök megfogalmazott célja a következő volt: „szocialista világnézetünk terjesztője legyen, hogy megtanítsa hallgatóit az élet, a világ jelenségeinek tudományos szemléletére, küzdjön a babonák, az előítéletek, a klerikális reakciók ellen”.¹⁸⁴ A természettudományos körök munkáját elsősorban a „klerikális reakció” elleni harcban igyekeztek felhasználni.¹⁸⁵ A természettudományi szakkörök tényleges működéséről, valamint számukról nem sok írott forrás maradt fent. Egy számszerű adatunk van a korszakból: egy 1953. évi jelentés szerint az országban akkor 170 természettudományos szakkör működött.¹⁸⁶

Ahogy azt már az előadások kapcsán említettük, a kommunista propaganda egyik megkülönböztetett eleme volt a nők társadalmi, politikai és gazdasági életben

¹⁸⁰ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/7. szám, 5. o.

¹⁸¹ MNL-OL XIX. I-3n. 1955. október 14-ei jegyzőkönyv. A nyári mezőgazdasági propaganda értékelése és a téli program. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1955/11. szám, 680-681. o.

¹⁸² MNL-OL XIX. I-3n. 1955. október 14-ei jegyzőkönyv. A nyári mezőgazdasági propaganda értékelése és a téli program.

¹⁸³ A Magyar Természettudományi Társulat Zsebkönyve, Budapest, 1952.

¹⁸⁴ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/10. szám, 13. o.

¹⁸⁵ MNL-OL XIX. I-3a. 87-10-4/1952.

¹⁸⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 8792-22/1953.

betöltött egyenlő, illetve egyre fontosabbá váló szerepének hangsúlyozása. Ennek jegyében számukra külön szakköröket szerveztek, ezek voltak az úgynevezett gazdasszonykörök, amelyek a nők bekapcsolódását voltak hivatva segíteni a termelőmunkába és megkönnyíteni politikai, ideológiai „felvilágosításukat”.¹⁸⁷ Ezeket a kultúrotthonok vezetősége az MNDSZ-szel közösen szervezte meg. Megfogalmazott alapfeladatuk volt, hogy a nők mindennapi munkájához, problémáihoz nyújtsanak segítséget. A gazdasszonykörökön keresztül igyekeztek főzést, csecsemő- és gyermekgondozást tanítani, szabást, varrást, kézimunkázást; de számos helyen foglalkoztak baromfitenyésztéssel és kertápolással is. A körhöz tartozó asszonyok általában rendszerben tartották a kultúrotthonokat, kézimunkáikkal csinosították, barátságosabbá tették közvetlen környezetüket.

Az alapvető „háziasszonyi feladatok” megtanításán túl a körvezetők felolvasásokkal igyekeztek a nők politikai nevelését is „elősegíteni”. Miközben az asszonyok munkálkodtak, addig egyikük részleteket olvasott az MNDSZ olvasókönyvből, majd a felolvasás után megbeszélték a hallottakat. A *Népművelési Híradó* konkrét példával is igazolta a gazdasszony-körök politikai hasznosságát; Géczi Lajosné hatholdas parasztasszony véleményét idézi az újság: „Nemcsak varrni tanultam meg, hanem megismertem Rákosi-perből Rákosi elvtársunk életét is, aki olyan sokat szenvedett annakidején miértünk. Most látom, hogy neki és a pártnak köszönhettem, hogy fiam szakérettségien van. Ezt úgy hálálom meg, hogy beadásomat 100 százalékkal teljesítem még a hét folyamán, de szomszédasszonyaimat sem hagyom lemaradni.”¹⁸⁸

A gazdasszony-körök száma hasonló volt a mezőgazdasági szakkörökéhez, a *Népművelési Híradó* 1953 elején 400 ilyen szakkörrel számolt be.¹⁸⁹

A természettudományos ismeretkörbe tartozó és az általános gyakorlati ismeretek megszerzésére szervezett szakkörök mellett voltak politikai, történelmi és irodalmi körök is, amelyek közül utóbbiak lettek a legnépszerűbbek. Az irodalmi köröknek is megvolt a sajátos ideológiai céljuk: „Az irodalmi körök kiszélesítik és elmélyítik az irodalom iránti érdeklődést, és az irodalom harcos, építő felhasználását – egyúttal pedig magát a fiatal, fejlődő magyar szocialista realista irodalmat is segítik kibontakozásában.” E szakkörökbe bárki jelentkezhetett, aki szeretette a könyveket, az irodalmat. Az előírások szerint az üzemi kultúrotthonokban leginkább Makszim Gorkijjal és József Attilával foglalkoztak, a falusi kultúrotthonokban pedig Móricz Zsigmond műveivel.¹⁹⁰ Az irodalmi szakkörökben általában egy-egy irodalmi alkotás elemzése került előtérbe, illetve előfordult, hogy irodalmi felolvasóesteket tartottak.

A fotó- és képzőművészeti köröket is igyekeztek minden kultúrotthonban megalakítani. E két szakkörnek leginkább a szemléltető agitációban volt fontos szerepe, mivel részben az általuk készített képeket, portrékat használták fel a különböző propaganda- és agitációs tablók készítésére, amelyeken népszerűsítették az ötéves tervet, a begyűjtési munkát és a különböző mezőgazdasági eljárásokat. A helyi szemléltető táblákat úgy állították össze, hogy a fotósok lefényképezték a munkában vagy

a terménybeadásban élenjáró gazdákat, s ezeket a fényképeket összeszerkesztették egy táblóra. Eme dicsőségtáblák mellett úgynevezett fekete táblákat is készítettek, ezekre a terménybeadásban elmaradók, vagy éppen a békekölcsönt nem jegyzők neveit írták rá, de előfordult, hogy a nevek mellé karikatúrákat is rajzoltak. 1954 után azonban már nem volt jellemző ezeknek a „szégyentábláknak” a kitétele, a kultúrházak faliújságjainak tartalmában jelentős változás történt, e tablók immár a falu hírmondói lettek.

A fotó- és képzőművészeti körök számáról nincs pontos adatunk. A megyei jelentéseket és a kiszállások feljegyzéseit áttekintve az mindenképp elmondható, hogy a fotószakkörök – többek között a felszerelések drágasága miatt – általában csak a járási kultúrházakban működtek.

A fotó- és képzőművészeti körök mellett számos helyen rajzszakköröket is szerveztek, amelyeknek szintén a szemléltető agitációban volt fontos szerepük. Az NM terve szerint a helyi pártszervnek és a vb-nek kellett megszabnia, hogy a helyi rajzkörnek éppen melyik aktuális feladatra kellett agitálni.¹⁹¹ Mivel központi utasítás alapján működtek, és szinte mindig volt javaslat arra, hogy mit hogyan ábrázoljanak, mit hangsúlyozzanak, ezért a rajzszakkörök is többnyire sablonos alkotásokat hoztak létre. Ekkoriban vált jellemzővé a csiga, a teknősbéka mint a lemaradókat jelképező állatok, valamint a repülőgép mint az élre törő, jól teljesítő dolgozót ábrázoló motívumok használata, amelyek nemcsak a falusi faliújságokban, de a nyomtatott sajtóban is rendszeresen megjelentek.

A rádió a 20. században a művelődés, a különböző értékek, eszmék terjesztésének egyik legfontosabb eszköze volt, s szerepe – elterjedésével – mindinkább növekedett. A VKM 228.802/1948. számú rendelete már 1948-ban felhívta a figyelmet a rádióhallgatás szabadművelődési tevékenységbe való bekapcsolására. A következő évben a jelentések szerint már 1242 rádióköri működött az országban.¹⁹² Valójában a rádióköri működésről nem mondható el, hogy a klasszikus értelemben vett szakköri rendszerben működtek volna, mivel rendszerint nem egy pontosan körbehatárolható csoport szaktevékenységére korlátozódott működésük. Általában a kultúrotthon-vezetők feladatai közé tartozott, hogy egy-egy alkalommal kollektív rádióhallgatást¹⁹³ szervezenek a település lakóinak. A közös rádióhallgatás után összegyűjtötték a hallgatóság véleményét, majd rendszerint ezeket a véleményeket elküldték az NM Tájékoztatási Főosztályára. Természetesen a közös rádióhallgatásra ajánlott műsorok jó része is a politikai propaganda szolgálatában állt. Így például az 1949. évi megyei összesítő jelentések szerint nagyon sok kultúrotthonban szervezték meg Rákosi Mátyás 1949. április 19-ei beszédének meghallgatását.¹⁹⁴ Az NM körlevélben és a népművelési kiadványokban is javasolta, hogy milyen műsorokat hallgassanak meg feltétlenül a

¹⁸⁷ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/1. szám, 2. o.

¹⁸⁸ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/6. szám, 14. o.

¹⁸⁹ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/3. szám, 16. o.

¹⁹⁰ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/5. szám, 10. o.

¹⁹¹ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-77/1952.

¹⁹² MNL-OL XIX. I-3a. 149. doboz. ikt. sz. n./1949.

¹⁹³ Például a Pest Megyei Tanács VB Népművelési Osztályának vezetője 1954. szeptember 14-én kelt levelében közös rádióhallgatás szervezését bízta a kultúrotthon-igazgatókra és népművelési előadókra, amelyben a tanácstörvény-tervezet volt műsoron. MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-162/1954.

¹⁹⁴ MNL-OL XIX. I-3a. 149. doboz. ikt. sz. n./1949.

rádióban.¹⁹⁵ Emellett a Magyar Rádió külön a vidéki társadalom számára is állított össze rádióprogramokat, így a falusi embereknek készítették a *Falurádiót*, a *Szövetkezeti Híradót*, a *Begyűjtési Híradót*, valamint az *Egy falu – egy nótá* című műsort is.

Külön említést érdemelnek az egy alkalomra, az 1953. évi választások idejére megszervezett alkotmánykörök. Ezek foglalkozásain az 1949. évi alkotmányt kellett tanulmányozniuk a résztvevőknek. E köröket csak a járási kultúrotthonokban sikerült megszervezni.

Tanfolyamok

A szakkörök mellett a különböző ismeretek mélyebb szintű megismerését segítették elő a tanfolyamok, amelyeket már a szabadművelődés időszakában is szerveztek. A tanfolyamoknak ekkor három fajtáját különböztették meg: 1. alap- és közismereti tanfolyam (írás, olvasás, számolás, fogalmazás), 2. szakismereti tanfolyam (például: A mai magyar társadalom rajza, Költőink a haladásért stb.), 3. szakmai tárgyú, gyakorlati foglalkozáshoz kapcsolódó tanfolyam (mezőgazdasági, szövetkezeti stb.). Az első kettő szabadművelődési szervezésű volt, a harmadik pedig mindig az adott szakminisztérium irányítása alatt állt.¹⁹⁶

Vidéken elsősorban az általános gazdasági tanfolyamok játszottak nagy szerepet. Általában 50–60, sőt 100 órás tanegységek voltak, magasabb szinten ezek lettek az „ezüstkalászos tanfolyamok”. A parasztság szakmai ismereteit bővítették továbbá a szövetkezeti, apróállat-tenyésztési és konyhakerti tanfolyamok.¹⁹⁷ Emellett a városokban és nagyközségekben speciális tanfolyamokat szerveztek, ezek közé tartoztak a nyelvtanfolyamok (például Tolna megyében orosz, angol, francia, német, eszperantó nyelvekből).¹⁹⁸

A háborút követően a művelődési szervek egyik legfontosabb feladata a hazai írástudatlanság felszámolása volt. Így az Országos Szabadművelődési Tanács (OSZT) egyik legnagyobb vállalkozása is ehhez kötődött. A statisztikai adatok szerint a háború után az ország lakosságának még mindig körülbelül a tizede írástudatlan volt, ennek jó részét a mezőgazdaságban dolgozó munkások, gazdasági cselédek és kisbirtokos parasztok tették ki, de az ipari területen dolgozó munkások körében is magas volt az analfabéták aránya. Az OSZT 1947-ben hozzáfogott az ezen arány javítását megcélzó javaslat kidolgozásához. Különböző fórumokon, ankétokon tárgyalták meg a teendőket, és külön oktatási *Útmutatót*¹⁹⁹ adtak ki az előadók számára.

¹⁹⁵ Javaslatok rádióműsorokra:

december 17., vasárnap: Kossuth adó: 17.40–18.40: *Kincses Kalendárium*;
december 21. Kossuth adó: 20.30–21.30: a *Magyar Rádió ünnepi műsora Sztálin elvtárs születésnapjára*;
december 24. Petőfi: 17.40–18.40: *A lélek mérnökei, magyar írók és költők a békéért*;
december 25. Petőfi: *Karácsony egykor és most*. MNL–OL XIX. I-3a. 1854-I-ált.-4/1950.

¹⁹⁶ SZATHMÁRY, 1977. 24. o.

¹⁹⁷ HORVÁTH, 1975. 85. o.

¹⁹⁸ SZENCZI, 1979. 261. o.

¹⁹⁹ Útmutató a szabadművelődési előadás-sorozatok és tanfolyamok megrendezéséhez. DANCS (szerk.), 1988. 306–308. o.

A szervezést követően 1949-ig a tanfolyamokon több mint 10 000 analfabétát tanítottak meg olvasni. Ezt azonban nagyon kevésnek tartották, így 1949-ben törvénytervezetet dolgoztak ki, amely szerint minden hatvanadik életévet be nem töltött felnőtt köteles írás-olvasás tanfolyamon részt venni. A törvénytervezetet azonban a politikai változások miatt nem tudták megvalósítani,²⁰⁰ az iskolán kívüli oktatást irányító NM vette kézbe az írástudatlan felnőttek oktatásának megszervezését.

A lenti táblázat adataiból egyértelműen kiolvasható az ugrásszerű növekedés az 1948–1949. évi oktatási év után.

Analfabéták oktatása²⁰¹

Év	Tanfolyam	Hallgatók száma
1945–1946	27	480
1946–1947	90	1600
1947–1948	220	3370
1948–1949	901	12170
1949–1950	1546	22456

Az NM tehát már megalakulása után nem sokkal intézkedést hozott a hazai analfabétizmus felszámolására.²⁰² Úgynevezett Alapismereti I. tanfolyamok beindítására köteleztek minden megyét. A cél tavaszig az adott területen lakó analfabéták számának 30%-kal történő csökkentése volt. A tanfolyamokat a tanácsoknak kellett megszervezniük – és ellenőrizniük is –, de segítettek ebben a különböző társadalmi szervezetek, főként az MNDSZ.²⁰³ Az oktatást a kultúrotthonokban (bár számuk ekkor még nem volt jelentős), illetve az iskolákban, valamint a nagyobb üzemekben tartották. Aprófalvas területek esetén a tanítást vándoroktatással, illetve önkéntes egyéni oktatással – társadalmi munka keretében – kívánták megoldani. A tanfolyam az általános iskola első két osztályának anyagát fedte le.²⁰⁴ A tanulóknak 100, majd 1950 után 120 óra keretében kellett megtanulniuk néhány hónap alatt az írás-olvasás tudományát.

A már írni-olvasni tudók számára szervezték meg az Alapismereti II. tanfolyamokat, amelynek tananyaga az általános iskola 3–4. osztályának felelt meg.²⁰⁵

²⁰⁰ SZATHMÁRY, 1977. 26–27. o.

²⁰¹ MNL–PML XXIII. 18. 1817-I-6/1950.

²⁰² A cél 1953-ra a magyarországi analfabétizmus teljesen felszámolása volt. MNL–OL XIX. I-3a. 1818-ált.-29/1950.

²⁰³ A jelentések szerint sok helyen az MNDSZ végzett eredményes munkát, mert a növevelőkkel együtt egyenként meglátogatták az írástudatlanokat és meggyőzték őket a tanulás fontosságáról. Az agitáció azonban nem érhetett itt véget, fontos volt, hogy később is foglalkozzanak a tanfolyamra járókkal. „A patronálásnak az a lényege, hogy minden egyes tanulóval egy-egy aktív rendszeresen foglalkozik. Segíti a tanulásban és törődik politikai fejlődésével is. [...] A patronálással kettős eredményt érhetnek el: politikai nevelésben részesítik a tanulókat és megkönnyítik számukra a haladást.” MNL–OL XIX. I-3a. 1818-ált.-1-2/1950.

²⁰⁴ MNL–OL XIX. I-3a. 5585/1949.

²⁰⁵ MNL–OL XIX. I-3a. 5957/1949.

Szintén 100–120 órák voltak, 100 órák esetén a következő felosztással: 30 óra számolás, 30 óra olvasás, 15 óra helyesírás, és 25 óra földrajz.²⁰⁶ A kiadott tananyagban az Alapismereti tanfolyam II-ben a földrajzi ismereteknél a világ és Magyarország földrajzi környezetének megismertetése mellett természetesen külön órákat szenteltek a Szovjetunióknak. Az olvasmányok tematikailag négy részre tagolódtak: 1. A magyar nép harca a szabadságért, 2. A Szovjetunió felépíti a szocialista gazdaságot, 3. Népi demokráciánk valóra váltja a magyar nép forradalmi célkitűzéseit, 4. Harc a békéért. Az olvasmányokat egyértelműen a kommunista ideológia jegyében állították össze, ahol helyet kapott a dicső történelmi múlt felidézése Dózsa György és Petőfi Sándor alakján, valamint a dolgozó bányászok életének bemutatásán keresztül. Az olvasmányokban megjelenítették a nagy példakép, a Szovjetunió mellett a magyar haza gazdasági sikereit, s végül hangsúlyozták a két táborot alkotó országok (békét támogató, népi demokratikus és az imperialista, háborút szító államok) közötti különbségeket is.²⁰⁷

A kultúrotthonokban és iskolákban megtartott tanfolyamok mellett a rádióon keresztül Alapismereti II. tanfolyam indult azok számára, akik nem tudtak bekapcsolódni a szervezett oktatásba. A rádió hetenként egyszer, szerda délután közvetítette, anyaga pedig megegyezett a tanfolyaméval.²⁰⁸

Az alapismereti tanfolyamok beindítása után már rögtön megfigyelhető volt a tanulók folyamatos lemorzsolódása. A kor szellemének megfelelően azonban a lemaradások okait megpróbálták ideologizálni. A tanfolyamok sikerességét értékelők jelentése szerint ott tudtak igazán eredményt elérni, ahol a tanulókat nem mechanikusan oktatták, hanem a tanítás politikai jelentőségét is elfogadták, s ennek jegyében szervezték és tartották meg a tanfolyamokat.²⁰⁹

A tanfolyamok részleges sikereit bizonyíthatja, hogy a statisztikai adatok szerint 1949-ben a 7 éven felüli lakosság 95,1%-a tudott írni és olvasni, ez a szám azonban 1960-ra 96,2%-ra emelkedett,²¹⁰ azaz a magyar lakosság körében 10 év alatt 1%-kal nőtt az írástudók száma, de az eredeti cél, amely szerint 1953-ra felszámolják hazánkban az analfabetizmust,²¹¹ nem sikerült.

A tehetségesen rajzoló, festő gyermekeket és fiatalokat igyekeztek a képzőművészeti tanfolyamokon tovább képezni.²¹² E tanfolyamok csak néhány nagyobb városban működtek, így például Pest megyében Nagykőrösön, Cegléden és Nagymaroson. A tárgyak között szerepelt rajzolás, mintázás, anatómia, festészet, dekoráció, grafika és művészettörténet. A tanmenet alapját az NM által kiküldött anyag alkotta.²¹³ Ahogy már

²⁰⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 1818-ált.-3-2/1950.

²⁰⁷ MNL-PML XXIII. 18. 1817-1-6/1950.

²⁰⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 1818-ált.-11/1951.

²⁰⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 1818-ált.-1-2/1950.

²¹⁰ KSH, 1964. 16. o.

²¹¹ MNL-OL XIX. I-3a. 1818-ált.-29/1950.

²¹² Az NM külön figyelmet fordított a tehetséges tanulóira, tehetségkutató bizottsága a tanfolyam hallgatói közül kiválasztotta a legjobbakat és főiskolára vagy szaktárgyművelőre javasolta küldeni őket. (MNL-PML XXIII. 18. 1717-2-1/1951.) Az NM előterjesztést küldött a Köznevelési Minisztériumnak, hogy kiket kell felvenni az iparművészeti, képzőművészeti, színművészeti és zeneművészeti főiskolák szakérttségi és előkészítő tanfolyamára. MNL-OL XIX. I-3a. 170-10-64/1951.

²¹³ MNL-PML XXIII. 18. 1817-2-13/1951.

korábban is említettük, a képzőművészet eszközeit is felhasználták agitatív fegyverként a korszakban, így a tanfolyamoknak is állandóan biztosítaniuk kellett részvételüket a helyi, a megyei, sőt az országos kulturális mozgalmakban. Az iskola növendékei a tszcs-ék és az üzemek látogatásakor megrajzolták azok kiváló munkáit, majd kiállítást rendeztek a rajzokból; de ugyanígy kötelességük volt a begyűjtési munka, valamint a békekölcsön segítése is rajzokkal, kiállításokkal.

A fordulat éve után mind fontosabbá vált az orosz nyelv tanítása. Először fakultatív tárgyként, majd 1950-től kötelező nyelvként jelent ez meg az alap- és középfokú tantervben. A felnőttek számára is lehetőséget akartak adni a nyelv megtanulására, így a tanácsok és a kultúrotthonok a Magyar-Szovjet Társaság segítségével orosz nyelvtanfolyamokat szerveztek. Hatalmas lendületet vett e nyelv oktatása, olyannyira, hogy az 1953–1954. oktatási évben 100 000 embert akartak orosz nyelvtanfolyamra beíratni, s minden településen egy-két tanfolyamot elindítani.²¹⁴ Valójában az orosz nyelv kiterjedt hódítása nem hozta meg a várt eredményt, bár jóval több lett az oroszul tanulók száma, de a nyelvet valóban beszélők, illetve használók köre nem érte el a kívánt szintet.

Ünnepségek

A könyv e fejezete egyrészt az állami, nemzeti ünnepek helyi vetületeit mutatja be – azaz, hogy a hivatalos ünnepek a központi ünnepségek mellett miként tükröződtek a helyi szinten –, másrészt azt, hogy a kifejezetten helyi ünnepségek, mulatságok (falunapok, aratóünnepek stb.) a Rákosi-korszakban mennyiben szolgáltak a pártpropaganda eszközeként.

Országos ünnepek, ünnepségek

A szabadművelődési szakembereknek kiadott kézikönyv megfogalmazása szerint az ünnepély a társadalom kisebb vagy nagyobb egységének kulturális jellegű megmozdulása, valamilyen alkalmi cél szolgálatára szervezett esemény; valamilyen évforduló alkalmára vagy eszme elmélyítésére (május 1., anyák napja), munkaszakasz határnapján (megnyitó, záró ünnepség), rendkívüli esemény tiszteletére (zászlóavatás) rendezik meg.²¹⁵

A szabadművelődés korszakában a legfontosabb ünnepségsorozat az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc centenáriumának megünnepléséhez kötődött. A legkülönbözőbb kulturális, társadalmi és egyéb szervezetek is készülődtek a kerek évfordulóra.²¹⁶ A VKM igyekezett közös mederbe terelni a különböző kezdeményezéseket, így 1947-ben rendeletet adott ki a centenárius tárgyában. De már ez az ünnepelés is az új ideológia jegyében és az új propaganda köntösében jelent meg. 1848 a dolgozó milliók üggye lett, a velük azonosított nemzet és szabadság, valamint az ezeknek teret adó haza

²¹⁴ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-165/1953.

²¹⁵ KÖVENDI-SZATHMÁRY, 1948. 79–80. o.

²¹⁶ SZATHMÁRY, 1977. 28. o.

értékei alapján szent és sérthetetlen; s ami még fontosabb momentum volt, hogy a dicső esemény egyedüli örököseként a kommunisták léptek fel.²¹⁷ 1848–1849 történéseinek és hőseinek kisajátítása az '50-es években is tovább folytatódott, s lett a hatalom legitimációs bázisának egyik alapköve.

A szabadságharc évfordulója mellett a szabadművelődési szervek igyekeztek minden alkalmat megragadni az újonnan megalkotott ünnepek, így például az április 4-ei felszabadulás ünnepe²¹⁸ jelentőségének ismertetésére és népszerűsítésére. Emellett 1947-ben a VKM közvetlenül rendelkezett a Magyar Köztársaság egyéves fennállásának megünnepléséről, 1948-ban pedig augusztus 20-án Új Kenyér Ünnepe címen kulturális megmozdulást szerveztek a községekben. Az állami népművelési szervek rendezték meg a Petőfi-ünnepségeket, az anyák napját, a tömegszervezetek húsvéti megmozdulásait, a Szovjet Kultúra Hónapját, a május 1-jét, valamint összeállították az 1949. évi májusi választások ünnepi programját is.²¹⁹

A Rákosi-korszakban a legfontosabbak természetesen az országos szinten megrendezett ünnepségek voltak, amelyeknek a sajtóban is rendkívül nagy visszhangja támadt; egy-egy ilyen esemény után a *Szabad Nép* aznap szinte csak az adott ünnepségről cikkezett. A legfontosabbak közé tartozott a korábban már említett felszabadulás ünnepe mellett, a munka és a nagy októberi szocialista forradalom megemlékezése. Fontosságukat mutatta az is, hogy a *Szabad Nép* csak e három ünnepre eső száma jelent meg piros felirattal. A felsoroltak mellett megünneptették a nemzetközi nőnapot, az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc évfordulóját, az új alkotmány megszületését, a néphadsereg napját, valamint Sztálin és Rákosi születésnapját is.

Az ünnepségeknek amellet, hogy a múlt valamelyik fontos eseményére emlékeztek, fontos feladatuk volt, hogy mindig valamilyen formában a jelenhez is kapcsolódjanak. Nem múlhatott el ünnep, megemlékezés anélkül, hogy az időszzerű politikai, gazdasági kérdések ne kerültek volna terítékre. Így például április 4-én mindig foglalkozni kellett a „felszabadulás”, illetve a fordulat éve utáni gazdasági, kulturális eredmények bemutatásával, május 1-jén pedig a tavaszi mezőgazdasági munkák minél gyorsabb elvégzésére ösztönöztek. De konkrét példaként hozható fel az 1954. év, amikor is mind az április 4-ei, mind a május 1-jei ünnepségnek a pártkongresszus „előkészítése” – vagyis propagálása – volt a feladata, vagy 1953, amikor a május 1-jei programoknak a parlamenti választásokra kellett ráhangolniuk az embereket. Az ünnepek konkrét eseményekhez való kapcsolódását mutatja az is, hogy az ország területén megépített új létesítményeket, gyárakat, iskolákat, művelődési otthonokat²²⁰ stb. is általában valamelyik ünnephez kötődően adták át.

A fentebb leírtakon túl az ünnepségeket országos szinten majdnem minden alkalommal kísérte valamilyen teljesítmény- vagy munkaverseny. A dolgozók a közelgő

ünnep tiszteletére ajánlották fel többletmunkájukat, sztahanovista napokat rendeztek, begyűjtési versenyeket hirdettek.

A központi, országos ünnepségek mellett a megyékben, a városokban és a községekben is – a jelentések alapján főként a kultúrotthon-igazgatók – megszervezték a helyi megemlékezéseket. Ezek az ünnepségek meghatározott rendben folytak, sokszor előre gyártott programok határolták be a szervezők egyébként is szűkösen bizonyuló mozgásterét. Az ünnepek műsorrendjének összeállításához legtöbbször műsorfüzeteket adtak ki, főként az NM, a Népművészeti Intézet (NI), a MSZT és a MNDSZ. Ezekben konkrét javaslatok voltak, amelyeket a községeknek programjaikban fel kellett használniuk. A műsorokban a művelődési otthonok kultúrcsoportjai, amatőr színészek léptek fel dalokkal, szavakkal, kisebb jelenetekkel. Egy-egy ünnepség az egész település lakosságát – az óvodásoktól kezdve az idősekig – igyekezett mind szellemi, mind fizikai tevékenységre rábírni.

Április 4., május 1., november 7.

A három legnagyobb politikai ünnepet országos szinten mindig hatalmas megmozdulás kísérte. Április 4-e és május 1-je a nagy felvonulások ünnepsége volt Budapesten és a nagyobb vidéki városokban. Április 4-e a korszak egyik legnagyobb megemlékezésének számított, amely – a korabeli megfogalmazás szerint – „az elmúlhatatlan szovjet–magyar barátság a felszabadító Szovjetunió, a szovjet hadsereg, a nagy Sztálin iránti hűség ünnepe volt”.²²¹

November 7-e, a nagy októberi szocialista forradalomra való emlékezés napja is ugyanolyan fontos eseménynek számított hazánkban, mint a Szovjetunióban. Ekkor ugyan nem rendeztek felvonulást, de Budapesten a Szabadság téren felállított hősi szovjet emlékművet, valamint a vidéki szovjet emlékműveket is igyekeztek minél pompásabb keretek között megkoszorúzni.

1950 tavaszán hatalmas készülődés előzte meg a felszabadulás ünnepét.²²² Már március 10-én megkezdtek a „felvilágosító munkákat” – azaz az esemény politikai, ideológiai előkészítését. Az Agitprop Osztály 300 000 példányban adott ki broszúrát ezzel kapcsolatban; a sajtó, a rádió ezen időszakban gyakorta foglalkozott április 4-e jelentőségével, emellett népnevelők járták a házakat, személyes agitációjukkal segítve az ünnepi előkészületet. Az ünnepségek április 3-án a városokban és az ipari göcökben fáklyás felvonulással kezdődtek, 4-én délelőtt pedig a megyeszékhelyeken tömeggyűlést tartottak.

²¹⁷ GERŐ, 1998. 18. o.

²¹⁸ A fejezetben a kor elnevezésének megfelelően az április 4-ei megemlékezés a felszabadulás ünnepeként szerepel.

²¹⁹ SZATHMÁRY, 1977. 28. o.

²²⁰ 1950-ben augusztus 20-a alkalmából 61 területi kultúrotthont avattak az országban. MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 367. ő. e. Augusztus 20-án avatott kultúrotthonok. (1950)

²²¹ MNL–OL M-KS 276. f. 54. cs. 94. ő. e. 1950. április 12.

²²² Az 1950. 10. sz. tvr-rel lett április 4. nemzeti ünnep.

Az MDP Titkársága a felszabadulási ünnepség eseményeit elemezve megállapította, hogy a rendezvények sikeresek voltak, mind a fővárosban, mind vidéken.²²³ Ugyanakkor a következő évben a pártkongresszusra és május 1-jére tekintettel szűkebb keretek között kívánták megünnepelni április 4-ét. Az ajánlat kevesebb nagyszabású, és inkább több helyi kulturális rendezvény, mint például kultúrműsorral egybekötött ünnepség megtartását tartalmazta. Április 3-án pedig a tömegszervezeteknek (elsősorban az MSZT-nek) kellett műsoros estet rendezniük, ahol szintén a kultúrversenyben részt vett együttesek léptek fel.²²⁴ A kiadott terv szerint 1951-ben a szervezők már fontos szerepet szántak a vidéki ünnepségeknek, s ez így maradt a következő években is.

Április 4-én minden községben zenés ébresztővel, úttörők énekével indították a napot. Az ünnepségek műsoranyagát a központi ajánlások alapján a népművelési előadók és a kultúrotthonok dolgozói állították össze.²²⁵ Az ünnepségeken a helyi kultúr csoportok adtak elő műsort,²²⁶ a program összeállításánál azonban, az állandó optimizmus központilag erőltetett motívumának megfelelően, ügyelni kellett arra, hogy azok vidámak, derűsek legyenek. A kultúrmunkát, ahogy már korábban szó volt róla, össze kellett kapcsolni az aktuális gazdasági feladatokkal, jelen esetben a termelés kérdéseivel: az április 4-ei műsorban a munkafelajánlások és munkaversenyek eredményeit kellett szerepeltetni. Az utasítás szerint „*például: az április 4-i ünnepségen egy-egy verset vagy dalt ajánljanak fel valamelyik kiváló eredményt elért sztahanovistának vagy élmunkásnak*”. Előírták, hogy a falvakban a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésével kapcsolatban elért eredményeket hangsúlyozzák a kultúrműsorban.²²⁷

Emellett a kultúrotthonokban kiállításokat rendeztek a képzőművészeti szakörök munkáiból, a könyvtárakban pedig a témába vágó könyvekből. Sok helyen sportrendezvények egészítették ki az egész napos programot. A fentebb említettek mellett az április 4-ei megemlékezéseknek is fontos eleme volt a II. világháborúban elhunyt szovjet katonák sírjának vagy a hősi emlékműveknek a megkoszorúzása; mivel ilyen emlékmű minden községben volt, ezért ez ugyanúgy hozzátartozott mindenütt az ünnepi megemlékezésekhez, mint a kultúrműsor vagy az ünnepi szónoklat.

²²³ Mind a budapesti, mind a vidéki felvonulások jelszavaktól és énekszótól voltak hangosak. Sokan felvultak, például: Szegeden 25 000, Miskolcon 50-60 000, Győrben 15 000, Pécsen 35 000 ember. Arányai-ban a kisebb városokban és községekben is hasonló számokról szóltak a jelentések. MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 94. ő. e. 1950. április 12.

²²⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 133. ő. e. 1950. március 8.

²²⁵ A *Népművelési Híradó*ban jelentek meg a műsortervek. Ajánlott színművek április 4-ei ünnepségekre: Illés Béla-Rácz Zsuzsanna: *Budapest előtt*; Hámos György: *Kispuskák és monokli*; Hárs László-Takács István: *Tűz*; Költemények: Kónya Lajos: *Joggal köszönet is*; Iszakovszkij: *Egy vörös katonának sírjánál*; Asztalos Sándor: *Sztálin népe nagy munkába kezd*. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/3. szám, 6. o.

²²⁶ A műsorok községenként szinte semmi változatosságot nem mutattak, ugyanazok a műsorelemek szerepeltek mindenütt. Tipikus példaként hozható fel Mende község 1954. április 4-ei programja: 1. Magyar és szovjet himnusz (közösen); 2. Óvodások köszöntője április 4. tiszteletére; 3. Úttörő szavalt április 4-ről; 4. Úttörő énekkar (mozgalmi dalokat énekel); 5. Ünnepi beszéd; 6. Szavalt (Téglagyári üzem részéről); 7. Úttörő énekkar (mozgalmi dalok); 8. Népi tánc (általános iskola); 9. Szavalt az öt éves tervről (DISZ szervezet); 10. Téglagyári tánccsoport; 11. Az ünnepély berekesztése (sic!); 12. Internacionálé (közösen). MNL-PML XXIII. 18. 8781-1-1/1954.

²²⁷ MNL-OL XIX. I-3a. 1830-ált.-3/1950.

A helyi ünnepségeket este általában táncmulatsággal zárták, a városokban emellett tűzijátékkal szórakoztatták az embereket.

1945 után május 1-je volt az egyik legnagyobb embertömeget megmozgató politikai ünnep. A munka ünnepét a pártok saját népszerűsítésükre használták fel, de igazából 1949 után vált teljes mértékben, immár csak egyetlen párt politikai propagandájának egyik eszközévé.²²⁸ A munka ünnepének üzenetét az MDP ideológusai saját szempontjaik szerint fogalmazták át, eszerint május 1-je a nemzetközi munkásosztály seregszemléje, a proletármegvilágosítás, a felszabadult szocialista munka, a párt győzelme, és az új, egységes szervezetet létrehozó ifjúság ünnepe volt.²²⁹

A munka ünnepének előkészületei a korszakban egészen április közepéig nyúltak vissza, már ekkor elkezdték a rendezvények szervezését. A szervezési agitációnak fontos elemei voltak a különböző újságok, elsősorban az üzemi lapok, amelyek tevékenységük középpontjába a versenyszerződéseket és a munkaverseny-mozgalmat állították. Az egész országban felvonulásokkal egybekötött gyűléseket tartottak, amelyeken Lenin, Sztálin és Rákosi arcképeit és központilag meghatározott jelszavakat vitték az emberek, a gyűlések után pedig kultúr csoportok adtak műsort.²³⁰

Vidéken a május 1-jei ünnepségeket igyekeztek a régi hagyományokhoz igazítani, mivel ahhoz nemcsak a munka ünnepe kapcsolódott, hanem tavaszváró népszokások is. Az ünnepségek előtt már előző nap májusköszöntők, azaz az adott esetben a kultúrbrigádok járták körbe a falut, agitálva az embereket a másnapi programok megtekintésére. A hagyományoknak megfelelően azonban vihetek magukkal díszes májusfákat is, amit átnyújtottak a háziaknak. Ugyanakkor a májusköszöntőknek a természet újraébredésén túl a társadalmi megújulást is hangsúlyozniuk kellett.²³¹ Április 30-án a nagyobb településeken fáklyás felvonulásokat is rendeztek. Másnap a színes virágokkal, májusfákkal és lobogókkal feldíszített községben a zenés ébresztő után gépi, lovas, biciklis és gyalogos felvonulás következett, miközben tömeg- és népdalokat énekeltek. Egész nap szellemi, sport- és ügyességi versenyeket rendeztek. A kultúrműsor programjához központilag meghatározott műsor-összeállítást kaptak²³² a szervezők, emellett szintén fontos volt ezeken az ünnepségeken is a vidám hangulat, az optimizmus sugárzása.²³³ Este táncmulatság zárta le az ünnepi rendezvények sorát.

A korszak harmadik fontos ünnepén, november 7-én, hazánk a „nagy októberi szocialista forradalom” (NOSZF) emléke előtt tisztelgett. A központi ünnepséget az ünnep előestéjén az Operában rendezték meg, majd másnap a főbb pártfunkcionáriusok

²²⁸ SZABÓ, 1987. 15–16. o.

²²⁹ MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 93. ő. e. 1950. április 8.

²³⁰ MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 93. ő. e. 1950. április 8.

²³¹ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-ált.-14/1952.

²³² Példák az ajánlásokból: Költemények: Zelk Zoltán: *Májusi dal*; Nagy László: *Ifjúság dala*; Dzsambul: *Május elseje Moszkvában*. Rigmusok, játékok: Muharay Elemér: *Május-játék*, *Május köszöntő*. Jelenetek: *Vidám jelenetek* (Szinjászók Könyvtára). Bábdarabok: *Vitéz László meg az osztrák császár*; Szokolay Béla: *Az okos kecske*; Hárs László: *Üssed, üssed botocsám, A csuka parancsára*; Weöres Sándor-Bod László: *Furfangos Péter* (sic!); Tánc: Menet- és brigádtáncok táncgyűjteményt ajánlottak. Zene: tömeg-énekésre a *Zugva száll a dalunk* című kiadványt ajánlották. MNL-OL XIX. I-3a. 8791-ált.-14/1952.

²³³ „Arra törekedjünk, hogy a hetedik szabad május elsejét dolgozóink vidáman, boldogan, lelkesen és a további munkához új erőt merítve töltsenek.” MNL-OL XIX. I-3a. 8791-ált.-14/1952.

megkoszorúzták a szovjet emlékhelyeket. A korszakban a legnagyobb szabású NOSZF-ünnepségsorozatot 1949-ben tartották. Ekkor az MSZT szervezésében a Fővárosi Kép-tárban megnyitották a *Bolsevik Párt útja* című kiállítást, a Városi Színházban november 7-én este pedig a *Lenin* című film díszbemutatója volt. Az összes filmszínházban szov-jet filmeket játszottak. Az ünnep tiszteletére külön könyvek, kiadványok jelentek meg, így Lenin és Sztálin munkái, valamint a *Nagy Októberi Forradalom* és a *Szovjet hata-lom születése* című könyvek.²³⁴

A központi rendezvények mellett a helyi népművelési szervek az MSZT se-gítségével és a helyi pártszervek javaslatainak figyelembevételével országszerte meg-emlékezéseket szerveztek. A kiadott terv szerint november 7-ét „*hazánk minden városában és községében a magyar–szovjet barátság és békeharc jegyében ünnepel-jük meg*”.²³⁵ Az ünnepet megelőző nap az üzemekben a pártszervezetek és a szakszer-vezetek rendeztek kultúrműsorral egybekötött ünnepségeket, de ugyanígy az iskolákban az úttörők is ünnepi műsorral emlékeztek a jelentős történelmi eseményre. A megyei népművelési osztályoknak az MDP megyebizottságaival a megyeszékhelyeken november 6-án díszünnepségeket kellett szervezniük. Az ünnepséget a magyar és a szovjet himnusszal nyitották meg, amit az ünnepi beszéd, majd az Internacionálé közös eléneklése követett. Ezután jött az ünnepi kultúrműsor, amelynek megrendezé-sénél kiemelték november 7-e „örömnep jellegét”, azaz az összeállított programnak ebben az esetben is derűsnek, vidámnak, optimistának kellett lennie.²³⁶

Az ünnep tiszteletére természetesen a városok és községek összes középü-létét és közterületét zászlókkal, drapériákkal, feliratokkal és „nagyjaink” arcképével díszítették fel.²³⁷ November 7-én minden településen megkoszorúzták a szovjet hősi emlékműveket és sírokat, este a falvakban a párt és tanács közös rendezésében ünnepi üléseket tartottak, kultúrműsorral színezve. Az ünnepi műsorban az énekkórusoknak orosz forradalmi dalokat vagy magyar és szovjet tömegdalokat és az Internacionálét „javasolták” előadni. A verseknél a magyar költők közül Ady Endre, Devecseri Gá-bor, Zelk Zoltán, Nagy László, Kónya Lajos stb. művei szerepeltek ajánlatként, ame-lyek mellett szovjet költők októberi forradalomról és Sztálinról szóló verseit is feltüntették a repertoárban. A táncajánlatban két magyar és két orosz tánc szerepelt. Természetesen a jelenetek és a felolvasások műsorajánlata is a november 7-ei ünnep-ség jellegének megfelelő volt.²³⁸

A könyvtáraknak november első napjaiban könyvkiállítást kellett rendezni-ük, azokból a könyvekből, amelyek a NOSZF-fal foglalkoznak, de az olvasók között ezeket már jóval hamarabb propagálták. Emellett a kultúrotthonokban a Szovjetuniót népszerűsítő kiállításokat szerveztek.

Egyéb országos ünnepek

Az év első jelentős hivatalos ünnepe mindig március 15-e volt. A március 15-ei ün-nepségek keretében az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc dicsőséges esemé-nyeire emlékeztek, ezt azonban az '50-es években a kor ideológusai teljesen a kommunista ifjúság ünnepévé kívánták formálni.

A március 15-ei rendezvények 1950-ben az egységes ifjúsági szövetség és az április 4-ei ünnepség előkészítését szolgálták.²³⁹ Március 15-ének a felszabadulás ünnepével való összekapcsolása egyébként végig jellemző maradt a vizsgált korszak-ban, sőt március 15-e és március 21-e a kor megfogalmazása szerint „*előde, történel-mi gyökere nemzetünk végleges felszabadításának, április 4-nek*”.²⁴⁰ A következő évben az időközben megalakult DISZ rendezte az ünnepségeket, amelyek legnagyobb rendezvényei természetesen Budapesten voltak. A szokásos forгатókönyv szerint délelőtt nagygyűlést tartottak a Múzeumkertben, ezt pedig a Petőfi-szobornál koszorúzás követte.

Március 15-e 1951-től már nem volt munkaszüneti nap,²⁴¹ ezért a települése-ken az ünnepségeket a legközelebbi hétfőjén tartották. Ilyenkor is zenés ébresztővel kezdődött a nap, amit a kultúrotthonban ünnepi beszéd és műsor követett. Az ünnep-ségeken leginkább Petőfi alakját emelték ki, mint a nép katonáját, aki a nép szabadsá-gáért harcolt.²⁴² Ennek alapján a község ünnepi műsorában szerepelt legalább egy Petőfi-vers, emellett magyar népi táncokat adtak elő, Kossuth-nótákat énekeltek. Sok helyütt sportrendezvényekkel színesítették a megemlékezés napját.

Augusztus 20-a, Szent István és az ezeréves magyar állam ünnepe már a Ráko-si-korszak legelején az új kenyér és az alkotmány ünnepeként kapott új tartalmat. Az augusztus 20-ai ünnep megújult ideológiai tartalma a kommunista berendezkedés egyik alapjául szolgáló új – a szovjet alkotmány példája alapján megalkotott – magyar alaptör-vény megszületésének hangsúlyozása lett. Mivel az alkotmány ünnepe a nyári mezőgaz-dasági munkák befejezésének és a terménybegyűjtésnek az időszakára esett, ezért külön hangsúlyt fektettek a feladatok teljesítésének minél szélesebb körű propagálására.

Az üzemekben az ünnepet megelőző munkanapon tartottak ünnepi gyűléseket, ahol a központi beszédvázlat alapján a helyi szónokoknak az alkotmány jelentőségét kellett méltatniuk. A gyűlést kultúrműsor követte, ahol az aktuális munkaverseny ered-ményeit is kihirdették, s átadták a sztahanovista okleveleket, jelvényeket.

A nép egyik legnagyobb ünnepeként emlegették augusztus 20-át. A vizsgált források is azt bizonyítják, hogy ez az ünnep volt az, ami ténylegesen népi ünnepként funkcionált, de a népművelést irányító szervek igyekeztek ezt is minél inkább ellenőr-zésük alá vonni, így a helyi kezdeményezéseknek itt sem engedtek nagy teret. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az NI 1951-ben minta-alkotmányünnepséget szervezett

²³⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 55. cs. 94. ő. e. 1949. október 31.

²³⁵ NÉPMŰVELÉSI KÖZLÖNY. 1812-ált.-18/1951. November 7. megünneplése.

²³⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 242. doboz. ikt. sz. n./1952. október 18.

²³⁷ MNL-PML XXIII. 18. 0479/1952.

²³⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 242. doboz. ikt. sz. n./1952.

²³⁹ MNL-OL M-KS 276. f. 55. cs. 111. ő. e. 1950. március 6.

²⁴⁰ NÉPMŰVELÉSI HIRADÓ. 1951/3. szám, 6. o.

²⁴¹ Az új ünnep előtérbe kerülésével a propaganda előbb előjátékká silányította, majd szinte meg is szüntet-te a 19. századi esemény ünnepi mivoltát, aminek oka elsősorban annak nemzeti jellege volt, nem is szólva az orosz cári csapatok szerepéről: ez magában hordozta a „nem megfelelő” képzettársítás lehetőségét.

²⁴² MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-63/1952.

két településen, Ceglédén és a Borsod megyei Szentistvánon. A mintaünnepségek célja az volt, hogy követendő példát állítsanak a többi település népművelési szakemberei elé. A megrendezett mintaünnepségen igyekeztek a hagyományokat az új politikai hatalom számára megfelelő elemekkel vegyíteni. Így például Ceglédén a lovas legények, énekesek, táncosok mellett „*ünnepélyes terménybeszolgáltató szekerek*” is felvonultak. Az ünnepségen 1000 „*békegalambot*” is eleresztettek, amely „*hatásosan fejezte ki a dolgozók békeakarátát*”. Az új kenyér átadása is megtörtént, „*ahol a kenyér felszélése, majd kiosztása tisztán kifejezte, hogy ma már munkánk gyümölcse nem egyes kiváltságosoké, hanem a dolgozó közösségeké*”.²⁴³

Az ünnephez kapcsolódó programok megszervezése itt is több héttel megelőzte magát az eseményt. Mivel augusztus 20-ához vidéken leginkább a begyűjtést kapcsolták aktuális teendőként, ezért is a terménybeadási agitáció került középpontba. A kultúragitációs brigádok munkája már napokkal az ünnep előtt felélénkült; egyre gyakrabban járták az utcákat, határokat, beadási helyeket, hogy rigmusaikkal minél több termény beszolgáltatására bírják rá az embereket. Emellett a szemléltető agitáció eszközeinek minden elemét bevetették a begyűjtési eredmények növelésének érdekében. Minden faluban a kiadott jelmondatok mellett díszlegtek – például „*Gyors beadással az augusztus 20-ai verseny győzelméért*”²⁴⁴ – a plakátok, karikatúrák az elmaradókról és dicsőségtáblák az élenjárókról.

Falun is sok helyütt rendeztek zenés, fáklyás felvonulásokat az ünnepet megelőző napon, sőt néhány településen a DISZ táborüzet is gyűjtött. Az ünnep napján a városokban és a nagyobb községekben nagygyűléseket, a falvakban falugyűléseket hívtak össze.²⁴⁵ Ez utóbbiakon adták át a begyűjtésben élenjáró dolgozóknak a különböző jutalmakat, kitüntetések. Az ünnepség egyik fő mozzanata volt, amikor a fiatalok ünnepélyesen átnyújtották a tanácselnököknek az új kenyeret. A gyűlések után mindenütt kulturális és sportrendezvényekkel folytatódott a programok. Természetesen az augusztus 20-ai ünnepségekhez is jelentetett meg műsorajánlatokat az NM, az ajánlott költemények nagy része az új alkotmányról szólt, a színdarabok pedig főként a mezőgazdasági munkákról.²⁴⁶ A rendezvények mellett a falvakban és a mezőgazdasági jellegű városokban „*a szocialista szektorok kiváló eredményeit megmutatva*”²⁴⁷ terménykiállításokat rendeztek. 1952-ben pedig kötelezően minden megyei tanácsnak tervkiállítást kellett rendeznie az

²⁴³ MNL-PML XXIII. 18. 1812-19-5/1951.

²⁴⁴ MNL-OL XIX. I-3a. 215. doboz ikt. sz. n./1952. Szabolcs-Szatmár megye augusztus havi jelentése.

²⁴⁵ Az 1952. évi augusztus 20-ai ünnepségekről íródott jelentésben a falusi gyűlések sikerességét megerősítve olvashatjuk, hogy egyes helyeken „*igen harcos hangulatban, nagy részvétel mellett zajlottak*”. Különösen Szolnok megyében, ahol a gyűléseken a beadást nem teljesítők ellen élesen felléptek „*mint olyanok ellen, akik akadályozták, hogy a községek megkapják a szabadpiaci forgalmat*”. MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 162. ö. e. Jelentés az augusztus 20-i ünnepségekről. (1952)

²⁴⁶ Ajánlott költeményekre példa: Asztalos Sándor: *Szabad életünk törvénye*; Benjámin László: *Az alkotmányhoz*; Dzsabajev: *A sztálini alkotmány*. Színdarabok: Szabó Pál: *Az új föld*; Barna Tibor: *Egy szem búza*. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/8. szám, 5. o.

²⁴⁷ MNL-OL XIX. I-3a. 1812-A-14-2/1951.

alkotmány népszerűsítésének céljából, bizonyítva azt, hogy az alaptörvény megalkotásával az ötéves terv eredményei biztosították a nép jólétét.²⁴⁸

1952 után megyénként a beszolgáltatásban legjobban teljesítő járási székhelyeken az ünnepségeket már vásárokkal kötötték össze. A vásárok eredeti célja az igencsak stagnáló belső piac élénkítése, főként a drágább fogyasztási cikkek forgalmának a növelése volt. Ezek az úgynevezett vidám vásárok a jelentések szerint a tömegmozgósítás és az áruforgalom szempontjából messze felülmúlták a várakozásokat. A járási vásárookra mindenütt szinte az egész megye területéről érkeztek az emberek nézelődni, vásárolni. Elsősorban textilárut, cipőt, edényeket vásároltak, de nagy mennyiségben fogytak kerékpárok, motorkerékpárok, rádiók és kályhák is, sőt az élőállatok forgalma is jelentős volt.²⁴⁹

A kétnapos vásárokat kiállításokkal, sátmozis előadásokkal színesítették. Évről évre egyre növekedett a programok választéka, egyes helyeken természettudományos, olvasótermi sátrakat állítottak fel, emellett sörkert, lacikonyha, halászcserda várta a vásárolókat. Természetesen nemcsak a mulatozást voltak hivatva biztosítani ezek a vásárok, hanem igyekeztek a politikai propagandának is minél szélesebb teret adni, amit nemcsak a hangosbemondókból harsogott politikai jelmondatok és kultúr-műsorok szolgáltak, hanem a különböző pavilonok kiállításai, programjai is. Erre példaként hozhatók fel a salgótarjáni ünnepi vásárról szóló jelentésben írottak: Két nagy képet állítottak ki a vásárban: 1. nagy kép: *Ahol a tőke még az úr* című bemutatta az imperialista országok kizsákmányolóit, a francia munkások sztrájkját, és az éhen halt, csontig lesóványodott dolgozókat Indokínában. 2. nagy kép: *Amikor még nálunk a tőke volt az úr*: 1. képe: Károlyi-kormány, 2. egy főúri esküvő, 3. „*gárdén-parti*”, ezekkel szemben bemutatva, hogy milyen nyomorúságban éltek akkor a bányászok és a parasztok.²⁵⁰

Az 1955. évi augusztus 20-ai ünnepséget már a munkás-paraszt szövetség szellemiségének jegyében kellett megrendezni,²⁵¹ így minél több községben szorgalmazták a munkás-paraszt találkozókat megszervezését. Ennek alapján az üzemi ünnepségekre mezőgazdasági dolgozókat, míg a falusi ünnepségekre az üzemi munkásokat, fiatalokat kellett meghívniuk a szervezőknek, de emellett kölcsönösen megszervezték egymás kultúr csoportjainak bemutatóit is.²⁵²

Szeptember 29-én, a „Néphadsereg napján” (később fegyveres erők napja) a pákozdi csatára emlékeztek. A korszakban azonban a megemlékezésen túl ezt az

²⁴⁸ „*A kiállításon népszerűsíteni kell Alkotmányunkat, a múlttal és a kapitalista országok dolgozóinak helyzetével összevetve be kell mutatnunk, hogy Alkotmányunk a legszélesebb demokratikus jogokat, népünk boldogulását és korlátlan fejlődését biztosítja. Ennek bizonyítására hívjuk fel a figyelmet ötéves tervünk célkitűzéseire, kiemelve a terv döntő évének eddigi eredményeit és az előttünk álló feladatokat. A kiállítás keretében be kell mutatni az ország és a megye fejlődését az ötéves terv során, népünk harcát az imperializmus ellen. A kiállítás mondanivalóját fotókkal, grafikákkal, karikatúrákkal, grafikonokkal, modellekkel ábrázolják.*” MNL-OL XIX. I-3a. 87-1-22/1952.

²⁴⁹ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 162. ö. e. Jelentés az augusztus 20-i ünnepségekről. (1952)

²⁵⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 1843-1-200/1953.

²⁵¹ A MDP KV 1955. június 8-i határozata alapján. Lásd még az *Ismeretterjesztő előadások, előadás-sorozatok* fejezetet.

²⁵² MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 162. ö. e. Javaslat augusztus 20-a megünneplésére. (1955)

ünnepeket is aktuális tartalommal töltötték meg. Immár nemcsak az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc hadserege állt az ünnepség középpontjában, hanem az újonnan létrejött magyar néphadsereg és a szovjet Vörös Hadsereg megünneplése, valamint a „sztálini hadtudomány” előtti tisztelgés. A központilag kiadott jelszavak, jelmondatok is ezt sugallták az embereknek: „*Éljen az erős, ütőképes Néphadsereg, szabadságharcos hagyományaink örököse, a magyar dolgozó nép szülőtte!; Honvédségünk példaképe a legyőzhetetlen szovjet hadsereg!*”²⁵³ *A sztálini hadtudomány a mi legyőzhetetlen fegyverünk!*”²⁵⁴

Az ezzel kapcsolatos agitációs munka fő feladata az volt, hogy erősítsék mindenki a honvédelem, a néphadsereg fejlesztéséért vállalt áldozatkésztséget, valamint, hogy elhitessék az emberekkel, hogy a néphadsereg örököse a '48-as szabadságharcos honvédségnek és az 1919-es Vörös Hadseregnek.²⁵⁵

A néphadsereg napjának első országos megünneplésére 1951-ben került sor, s ebben az évben volt a legnagyobb a megemlékezés országsszerte. Ekkor központi ünnepséget rendeztek az Operában – ezt a későbbiekben a Néphadsereg Színházában tartották meg –, megkoszorúzták a pákozdi csata emlékművét, valamint a városokban, a nagyobb üzemekben és a laktanyákban sport- és kulturális rendezvényeket szerveztek, emellett a DISZ-nek külön feladata volt a hadsereg népszerűsítése az ifjúság körében.

1951-ben vidéken is minden községben igyekeztek megtartani az ünnepségeket. Úgy szervezték, hogy lehetőség szerint mindenhol szerepeljen egy-egy honvédségi előadó, de ez nem minden esetben sikerült. Az ünnepségeket sok helyütt a kultúrotthonban tartották, ahol az ünnepi beszédet kultúrműsor követte, majd zenés-táncos mulatsággal zárult a nap. A kultúrotthonokat a kiadott jelszavakkal, zászlókkal és katonai tárgyú képekkel díszítették fel. Ehhez felhasználhatták az MSZT megjelentetett képsorozatait, a *Szovjet Kultúra* képmellékleteit vagy a *Néphadsereg* lapból kivágott képeket. A műsoranyagot az NI a Honvédség Napjára kiadott brosúrájából és az addig megjelent műsorfüzetekből állította össze. Fontos pontként emelték ki, hogy „*ügylejének a műsor összeállításánál arra, hogy lelkesítő hatású legyen, határvidéken foglalkozzanak a békénket veszélyeztető Titó bandával.*”²⁵⁶

A következő években már jóval szerényebb keretek között rendezték meg a néphadsereg napját. Például 1952-ben Pest megyében már csak ott szerveztek műsoros estet, ahol helyőrség volt,²⁵⁷ 1953-tól pedig már csak a nagyobb városokban.²⁵⁸

A nőnap megszervezését központilag az MNDSZ-re bízta. A nőnap megtartásában ekkor kiemelt szerepet kapott a nők nemzetközi békeharcának és ebben a magyar nők részvételének hangsúlyozása. Minden üzemben, vidéki városban ünnepélyes nőgyűlések tartását irányozták elő,²⁵⁹ de 1951-ben az NM már utasítást adott arra, hogy minden településen szervezzék meg a nőnap ünnepségeit, amire az MNDSZ

²⁵³ MNL-OL XIX. I-3a. 103. doboz. ikt. sz. n./1951.

²⁵⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 162. ó. e. Javaslat a Titkárságnak a Néphadsereg Napja megünneplésére. (1951)

²⁵⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 162. ó. e. Az agit. prop. munkaterve a Néphadsereg Napjára. (1951)

²⁵⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 103. doboz. ikt. sz. n./1951.

²⁵⁷ MNL-PML XXIII. 18. 879-4-61/1952.

²⁵⁸ MNL-OL M-KS 276. f. 53. cs. 136. ó. e. 1953. szeptember 12.

²⁵⁹ MNL-OL M-KS 276. f. 55. cs. 226. ó. e. 1953. február 9.

által kiadott műsorfüzet szolgáltatta a programötletet. Emellett központilag elrendelték, hogy március 8–15. között nőkkel kapcsolatos, nőkről szóló filmeket vetítsenek minden moziban.²⁶⁰

Az egyházi ünnepeket is igyekeztek kiváltani saját ünnepeikkel a népművelés irányítói. A karácsonyi és húsvéti ünnepek idején általában valamilyen kultúrversenyt vagy nagyszabású filmvetítéseket, sportrendezvényeket tartottak, illetve utasításban szerveztették meg ezeket a helyi népművelési erőkkel. Így például 1952 húsvétján Budapesten 91, vidéken 230 filmszínházban rövid kultúrműsorral egybekötött *Békematiné*-kat rendeztek.²⁶¹ Decemberben a gyerekek szórakoztatására télapó- és fenyőünnepségeket (nem Mikulás és nem karácsony) rendeztek a kultúrotthonok a szülői munkaközösségek, a DISZ és az MNDSZ segítségével.

A kulturális értékeket meghatározni szándékozó pártemberek még a legvidámabb, kizárólag a mulatságról szóló ünnepet, a szilvesztert is sajátos módon kívánták átalakítani. „*Tervünnepélynek*” nevezték el az esztendő utolsó napját, amelynek keretében lezárták a „*tervével*”.²⁶² A szilveszter megünnepléséhez is készített útmutatót az NI, amely a mulatság keretében egy színdarab előadását javasolta az ötéves tervről vagy a békéről, és amiben éjfél után a Ludas Matyi maskarájába öltözött ember kardalakú libatollal jelképesen leszúrta a nép ellenséges alakját szimbolizáló Döbrögít, Titót vagy éppen Francót.²⁶³

A kultúrotthonoknak minden hónapra jutott valamilyen ünnepi megemlékezés, rendezvény. Az NM év végén kiadta, hogy a következő évben milyen évfordulók lesznek, és melyeket kell országos szinten megünnepelni (ehhez tartozott központi ünnepség, esetleg emlékkiállítás, az ünnepelt műveinek kiadása, ismertető előadás városokban, községekben stb.), melyeket csak a fővárosban, illetve az adott íróhoz, művészhez köthető helyeken, melyekről kell csak szakfolyóiratokban, és melyekről a *Rádióban*, az *Élet és Irodalom* kalendáriumában vagy a *Népművelés*ben megemlékezni. 1955-ben például országos megemlékezést tartottak Csokonai Vitéz Mihály halálának 150. évfordulójára, József Attila születésének 50. évfordulójára, de ebben az évben kellett megünnepelni a híres szovjet tudós, Micsurin születésének 100. évfordulóját is. 1952-ben országos szinten a legnagyobb megemlékezést Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára szervezték, a jelentések szerint majdnem minden község műsoros est formájában emlékezett meg Kossuthról. Az NM által kiküldött műsorjavaslatban Kossuth-nóták, Arany János és Petőfi Sándor versei szerepeltek.²⁶⁴

A vizsgált korszak alatt két akkor élő személy volt, akinek születésnapját országos szinten megünnepelelték: Sztálin és Rákosi Mátyás.

1949. október 23-án jelent meg a kormány felhívása, amelyben Sztálin 70. születésnapjának méltó megünneplésére szólította fel az országot. A gyárakban, üzemekben munkafelajánlások és munkaversenyek tömege indult el. A hivatalokban gyors és udvarias ügyintézésre tettek ígéretet, míg a pártszervezetek a létszám emelését és az elméleti

²⁶⁰ MNL-PML XXIII. 18. 1812-11/1951.

²⁶¹ MNL-OL XIX. I-3a. 8780-1-1-270/1952.

²⁶² NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ, 1951/12. szám, 4. o.

²⁶³ HALÁSZ, 2009. www.archivnet.hu [2009. október 27.]

²⁶⁴ MNL-PML XXIII. 18. 879-4-54/1952., MNL-OL XIX. I-3a. 88. doboz. ikt. sz. n./1951.

képzés fejlesztését tűzték ki célul.²⁶⁵ Pontos terv született irodalmi, könyvkiadási, zenei és képzőművészeti területen is Sztálin születésnapjának megünneplésére.²⁶⁶

Az ünnepségeket a városokban a népfront és az MSZT, a falvakban a népfront rendezésére bízták. A tömegszervezeteknek rendszeres összejöveteleiken kellett megemlékezniük Sztálin születésnapjáról. A minden helységben megalakult népnevelési bizottságok feladata lett az ünnepi műsor összeállítása, a népnevelési ügyvezetők pedig mind megyei, mind helyi viszonylatban az MDP irányításával végezték el a szervezés feladatait. A legfontosabb feladat az volt, hogy „az ünnepségek segítsék elő egész dolgozó népünkben élő szeretet és ragaszkodás kibontakozását a Szovjetunió és Sztálin elvtárs iránt”.²⁶⁷

Az ünnepi műsor összeállításában a kultúrotthon-igazgatók az MSZT-től kérhettek segítséget. Az ünnepi műsor mellett Sztálinról szóló előadásokkal, kiállításokkal, könyvek népszerűsítésével készültek az ünnepre. Sztálin születésnapjának vidéki lefolyásáról a megyei népművelési szervek külön nem készítettek jelentést. (Az MNL–PML anyagában egy-két járás jelentése megtalálható, melyek szerint a Sztálin születésnapjára szervezett ünnepséget a települések megtartották, de semmi különös eseményről nem jelentettek.)

A magyar kommunista diktatúra vezérének, Rákosi Mátyásnak 1952 márciusában volt a 60. születésnapja, amit jóval szerényebb keretek között ünnepeltek meg, mint Sztálinét. Nem neveztek el róla utcát, nem hirdettek díszítési versenyt, de a munkafelajánlási versenyt ugyanúgy megszervezték.²⁶⁸ Általában minden községben megemlékeztek Rákosi születésnapjáról, előadásokat tartottak, diafilmeket vetítettek életéről.

Az ünnepi események közül mindenképp meg kell említeni a Magyar–Szovjet Barátság Hónapját, amelyet 1950-től szerveztek meg. Ilyenkor szovjet tudósok, írók, költők, zeneszerzők érkeztek hazánkba, akik előadásokat, konzultációkat, megbeszéléseket tartottak a magyar közönségnek. A szovjet kultúrdelegáció tagjai bemutatták a Szovjetunió szinte minden területre kiterjedő sikerei mellett azt is, hogy a szovjet nép hogyan segítette a magyar dolgozók munkáját, szocialista és nemzeti kultúrájának fejlesztését. Tömegelőadást tartottak az *Ismerd meg a Szovjetuniót!* sorozatban, amiben bemutatták a szovjet kultúrát, ipari létesítményeket és az emberek mindennapi életét. 1952-ben beiktatták a Szovjet Film Ünnepe is a barátsághónap programkeretébe, emellett a színházak szovjet színműveket játszottak.²⁶⁹

A Magyar–Szovjet Barátság Hónap (általában ténylegesen egy hónapot fedett le, de 1953-ban február 18-tól április 14-ig tartott) keretében vidéken a filmszínházakban szovjet filmeket mutattak be. Az ismeretterjesztő előadások között a Szovjetunióval kapcsolatos témák voltak túlsúlyban, és a könyvankét témái is természetesen szovjet könyvek voltak. Az MSZT a városokban, üzemekben, falvakban a Szovjetunióval kapcsolatos témákból összeállított kiállításokat nyitott meg. Az erre az időszakra eső bármilyen ünnepi eseményt, például április 4-ét is, a Magyar–Szovjet

²⁶⁵ BÉRES, 1987. 27–28. o.

²⁶⁶ MNL–OL M-KS 276. f. 53. cs. 136. ő. e. 1949. november 22.

²⁶⁷ MNL–OL XIX. I-3a. 9340/1949.

²⁶⁸ BÉRES, 1987. 28. o.

²⁶⁹ MNL–OL M-KS 276. f. 54. cs. 177. ő. e. 1952. január 23.

Barátság Hónap jegyében kellett megrendezni. Az iratok tanúsága szerint a Magyar–Szovjet Barátság Hónapját ugyan mindenhol megtartották, de nagy változást nem hozott a kultúrintézmények életében, hiszen egyébként is gyakori volt a szovjet példák, ismeretek, művek bemutatása a művelődés minden területen.

Falunapok, arató- és szüreti ünnepségek

A Rákosi-korszak idején a nemzeti, állami ünnepek mellett falunapokat, szüreti és aratóünnepségeket is tartottak. Ezeket az ünnepségeket nem minden községben rendezték meg, általában havonta egy-egy járás valamely települése szervezett ilyen jellegű mulatságokat.²⁷⁰

A VKM-ben már a szabadművelődés időszakában külön foglalkoztak a községekben tartandó falunapokkal, 1946 májusában pedig miniszteri rendeletet adtak ki szervezésükről. A cél a népi hagyományok felelevenítése, a népzene, a népköltészetnek, a népi játékoknak, a népviseletnek, a különböző népművészeti ágaknak az ápolása volt. Javasolták, hogy több, egymáshoz közel eső falu tartson közös falunapot, amelynek keretében a résztvevő községek megismerhetik egymás életét, kulturális, gazdasági, szociális helyzetét, s terveiket is. A rendezvény keretében kiállítást, könyvnapot is tarthattak, emellett ének-, zene- és színjátszó csoportok léptek fel az ünnepségen.²⁷¹

A Rákosi-rezsimben a falunapok célja már a Szovjetunió népszerűsítése és a tsz-ek mezőgazdasági és kulturális eredményeinek bemutatása volt.²⁷² Az előkészítő munkát a kultúragitációs brigádoknak kellett segíteniük, akik igyekeztek minél több embert rávenni, hogy aktívan vegyenek részt a falunapokon. A brigádok mellett a hangoshíradókon, faliújságokon és a megyei sajtón keresztül hirdették a rendezvényt, és azzal párhuzamosan a termelési eredményeket is.

A fentieknek megfelelően egy-egy falunapot 3–4 község rendezett meg közösen.²⁷³ Az útmutatás szerint ott kellett megszervezni, ahol a „legerősebb a tszcs vagy tsz község” volt, azaz, ahol a legjobban működő „szocialista” gazdaságok voltak. A falunap is zenés ébresztővel indult. Az ünnepi beszédben a helyi tsz és gépállomás eredményeit ismertették, majd ezt követte a létesítmények megtekintése. A falunapokon sok esetben SZFV előadást is tartottak, ami általában az aktuális politikai, gazdasági – főként termelési – kérdésekkel foglalkozott, azt pedig kultúrműsor követte.²⁷⁴

²⁷⁰ MNL–PML XXIII. 18. 1810-8-82/1951.

²⁷¹ DANCs (szerk.), 1988. 444–445 o.

²⁷² MNL–OL XIX. I-3a. 1812-ált.-2/1950.

²⁷³ Falunapról szóló jelentés Pest megyéből: A falunap délelőtt fél 11-kor kezdődött Dabason, Ócsa, Bugyi, Sári és Alsónémedi községek részvételével. Az egész falu lelkesen várta a napot, feldíszítették a középületeket. Az ünnepi előadó az országgyűlési képviselő volt, „aki igen értékes beszédet tartott, kitérve a nemzetközi helyzet ismertetésére, majd a módosított 5 éves tervre a mezőgazdaságra konkretizálva” (kb. másfél órában), ezt kiegészítette a járási tanács vb elnökhelyettesének előadása. Az ünnepély felvonulással kezdődött a párt, a tömegszervezetek, a szociális szektorok és az iskolás gyermekek, összesen kb 1100–1200 ember részvételével. Az ünnepi beszéd előtt az iskolások adtak elő rövid kultúrműsort, délután sportrendezvény volt, majd ismét kultúrműsor. MNL–PML XXIII. 18. 1812-14/1951.

²⁷⁴ A falunapokra csak színdarabokat ajánlottak, így például Veres Péter: *Hejlytállás*, D. Szabó–Barna: *Csatorna a Borzason*. MNL–OL XIX. I-3a. 242. doboz. ikt. sz. n./1952. szeptember 13.

A falunapot össze lehetett kapcsolni állat-, termény-, és könyvkiállítással, esetleg új gépek ünnepélyes átadásával is. Emellett a fiataloknak sportrendezvényeket, versenyeket rendeztek. A napot filmvetítéssel, kultúrműsorral, illetve zenés mulatsággal, bállal zárták. A falunapok tehát leginkább egy augusztus 20-ai falusi ünnepi naphoz hasonlítottak. 1950 júniusa és augusztusa között összesen 200 falunapot tartottak az országban. 1950 májusától szeptemberig tanyás jellegű megyékben összesen körülbelül 100 tanyanapot rendeztek az épülő tanyaközpontokban.²⁷⁵

A falunapok mellett a korszakban sok helyen arató- és szüreti ünnepségeket²⁷⁶ is szerveztek, amelyek középpontjában a termelés és a begyűjtés minél szélesebb körben történő propagálása állt.

Az utasítások pontos betartásának elősegítésére 1951-ben országszerte nyolc helységben tartottak minta-aratóünnepségeket. Az NI pontos forgatókönyvet állított össze az egész napi mulatságra, ahol természetesen a leghangsúlyosabb szerepet a begyűjtési munka propagálása kapta.²⁷⁷ (Az aratási ünnepségek általában az első, ünnepélyes beadásokkal is egybeestek.) Az ünnepségek megtartása után az NI nagyon sikeresnek értékelte a rendezvényeket, az összefoglaló értékelő jelentés szerint igazán ott volt jó a hangulat, ahol egy kicsit kiegészítették a helyiek a központi forgatókönyvet, mint például Nádudvaron, ahol a helyi párttitkár felolvasta a Rákossinak küldött táviratot.²⁷⁸

²⁷⁵ MNL-OL XIX. I-3n. 1951. április 18-ai jegyzőkönyv. Javaslat a tavaszi és nyári művészeti munkáról.

²⁷⁶ Az NI által megtervezett szüreti mintaünnepség menete: Maga a szüreti ünnepség (a szüreti munka befejezése utáni vásámap) zenés ébresztővel kezdődik, majd szőlőkoszorúkat, szőlőkoszarokat adnak a párt, a tanács és a tömegszervezetek vezetőinek, saját székházuk előtt. Délután van a szüreti felvonulás, a menet egynegyede lovas, a többi szekéren viszik. Közben szőlővel és musttal kínálják az embereket. (Pontosan megadták, hogy melyik kocsin milyen személy üljön, így az elsőn a szüret bíróját és bírónőjét, akiket a DISZ-tagok közül választanak, a másodikon egy hordón egy részeg gúnyfigura stb.) A kocsisort egy rozszant számárfogat zárja, amelyen ellenséges alakok bábu utaznak, vagy az őket megszemélyesítő szereplők, például: Tito, Truman, Franco, MacArthur stb. Este mulatsággal zárul az ünnep, az elején rövid kultúrműsorral. MNL-PML XXIII. 18. 1812-29/1951., MNL-OL XIX. I-3a. 1818-ált.-7/1951.

²⁷⁷ Az NI által megtervezett ünnepség menete: Az aratás befejezését követő vásámap reggel 6 órakor a tanács-háza előtt zenés ébresztővel kezdődik, majd az énekkarok egyszólamú tömegdalokat énekelnek. A különböző helyeken gyülekező csoportok egy-egy aratókoszorút visznek magukkal a tanács számára, a csoport vezetője átadja a tanács vezetőségének a koszorút. „A csoport szószólója előlép és rövid verssel, vagy kevés szóval felajánlja a koszorút. Utal arra, hogy nemcsak a termésért, de egyben mindjárt a begyűjtéséért is harcoltak és elsősorban az állami igényt kívánják kielégíteni.” A tanácselnök átveszi a koszorút, és köszönetet mond a termésért és a jót ígérő begyűjtésért. Végül áldomásra hívja a menet résztvevőit. A tömegszervezetek egy-egy élenjáró dolgozónak kalászkoszorúkat kötnek, ezeket a reggeli ébresztő után egy-egy tanácstag vezetésével kisebb csoportok viszik el a kijelölteknek. A tanácstag köszöntője után énekkel és táncsal is köszöntik a kitüntetetteket. Vagy az emelvényen kapják meg délután a koszorúkat a jól dolgozók. Délután majalist, rövid műsorokat, sportrendezvényt, lovasbemutatót kell tartani. Az aratóbálnak kora este kell kezdődnie, közös ismert dal eléneklésével. Utána a tanácselnök átadja a párttitkárnak a koszorút. A többi koszorút sorrendben a legjobb üzemek, tömegszervezetek kapják. Ezután következhet a bál. A szervezőknek a helyi szokásokat is figyelembe kell venniük az arató ünnepségen. Már előtte gyerekekkel, népművelőkkel, tömegszervezeti dolgozókkal fel kell készíteni az ünnepségre az embereket. „Tudatosítják, hogy aratási ünnepségünkön jó munkánkat és jó eredményeket ünnepeljük.” MNL-PML XXIII. 18. 1812-18/1951.

²⁷⁸ MNL-PML XXIII. 18. 1812-18-1/1951.

A fentebb leírtakon túl az '50-es években bányász, pedagógus, vasutas napokat is tartottak. Ezeken az ünnepeken szintén kultúr csoportok léptek fel, valamint előadások, ünnepi beszédek hangzottak el, mindig az adott ünnep jellegéhez igazítva.

Kultúrversenyek

Az 1950-es években a politikai vezetés fontos propagandaeszközt látott a különböző kultúrversenyekben; a művelődés és a szórakoztatás mellett a fokozottabb munkavégzés, a minél nagyobb termelési eredmény elérésére való törekvés volt a feladata e rendezvényeknek. Eszerint a megmérettetések egyrészt jobb teljesítményre sarkallták az embereket, másrészt a csoportok tagjai között erősebb kohézió jött létre, ami még inkább növelhette a tagok egyéni teljesítményét, így az egész társaságét is.²⁷⁹ A kultúrversenyek mellett a Rákosi-diktatúra éveire leginkább az úgynevezett munkaversenyek voltak a jellemzőek, amelyek keretében a munkások egyre több túlórárt vállaltak, karbantartották gépeiket, felhasználták a gyártási hulladékokat és egyre többször és egyre nagyobb mértékben emelték a teljesített normákat.²⁸⁰ A mozgalom mellett sztahanovista²⁸¹ iskolákat is szerveztek, ahol lehetőség nyílt a kiugró teljesítmények „fogásainak” elsajátítására.²⁸²

A művelődés területén szervezett versenyeknek az '50-es években fontos szerepük volt a Révai József által meghirdetett kultúrforradalom kiteljesítésében, azaz a versenyek elsődleges feladata – a kultúra más eszközei mellett – a politikai propaganda erősítése volt. A kultúrversenyeket helyi szinten főként a kultúrforradalom legfontosabb intézményeként megjelenő kultúrotthonok káderei szervezték meg, akik ezzel is igyekeztek az intézményükre testált feladatokat teljesíteni.

A kultúrversenyek azonban a politikai célok alátámasztása mellett azért is voltak fontosak, mert azok résztvevői – a kultúra felsőbb szintjei (tudomány, hivatásos művészet) mellett működő amatőr társulatok – immár több hónapja tartó munkájuk eredményeit a nagyközönség előtt is bemutathatták.²⁸³ A kultúrversenyek igazi tömegmegmozgató eseményekké váltak ekkoriban, az '50-es évek első éveiben rengeteg kultúr csoport jelentkezett a meghirdetett versenyekre.

²⁷⁹ A versenyek folyamán általában nemcsak maguk a résztvevők között jött létre nagyobb összetartás, hanem a közvetlen környezet is összekovácsolódott. A korabeli források tanúsága szerint a kultúrversenyek folyamán például a falusiak számos esetben a máshol fellépő falubeli csoportjukat is elkísérték.

²⁸⁰ ROMSICS, 2005. 349. o.

²⁸¹ Sztálin megfogalmazása szerint „a Sztahanovista mozgalom a munkások és munkásnők olyan mozgalma, mely céljával a jelenleg érvényben levő technikai normák kiküszöbölését, az üzemek tervezett teljesítőképességének emelését, a fennálló termelési tervek és mérlegek megváltozását tűzte ki”. LENIN-SZTÁLIN, 1949. 139. o.

²⁸² BOTOS-GYARMATI-KOROM-ZINNER, 1988. 258. o.

²⁸³ Révai a következőt írta a kultúrversenyekről: „Ez a mozgalom múltja, nemcsak új közönsége támad az új magyar kultúrának a dolgozó nép soraiból, hanem hogy a dolgozó nép a kultúra cselekvő részvevőjévé akar válni és válik, nemcsak mint közönség, hanem mint alkotó is ki akarja venni részét az új magyar kultúra megteremtésében. Ez a kulturális tömegmozgalom kimeríthetetlen tartaléka művészeti életünknek, itt jelentkeznek tömegesen új színészek, táncosok, énekes tehetségek.” RÉVAI, 1952. 27. o.

A fentiek szerint nagyon fontos szerepet kaptak a kultúrához kapcsolódó különböző versenyek. Ezekkel a rendezvényekkel részben a művészeti együttesek számát, részben pedig az emberek kulturális területen megmutatkozó aktivitását akarták növelni. Az első versenyek a kultúrotthonok számának növekedését kívánták elérni, hiszen ezek az intézmények adták a keretet a kulturális csoportok működésének, és legtöbb esetben a rendezvényeknek is.²⁸⁴

A későbbiekben a kultúrotthonok egymással versenyeztek, főként feladataik mennyiségi elvégzése állt a megmérettetés középpontjában. Pest megyében például az 1952 májusában megtartott megyei kultúrotthon-igazgatók értekezletén határozatot fogadtak el arról, hogy minden kultúrotthon-igazgató és népművelési ügyvezető kihívja egymást versenyre. Ebben a versenyben a kultúrotthonokhoz tartozó összes feladat az elbírálási szempontok között szerepelt, így a kultúrscsoportok szereplése, csereműsorok adása, kultúragitációs brigádok működése, SZFV megrendezése, szakörök munkája, kultúrotthon vezetőségi ülések rendszeres megtartása, népművelési bizottságok munkája, kultúrotthonok szépítése, ünnepségek megszervezése.²⁸⁵

1953 áprilisában indult el az az országos szintű járási verseny, amelyet a ceglédi járási Kossuth Kultúrház kezdeményezett. A verseny általános célja az 1953. évi májusi választások előkészítésének és sikeres lebonyolításának segítése, illetve a tavaszi-nyári mezőgazdasági munkák és a begyűjtés minél hatékonyabb elvégzésének propagálása volt. E két fő cél eléréséhez a ceglédi kultúrház öt pontban határozta meg a teendőket: 1. a kultúrházak összes „aktívái” részére meg kell szervezni az „alkotmány köröket”, amelyek keretében a közelgő választásokra készítik fel az embereket; 2. minél több agitációs brigádot kell szervezni, s ezeknek minél több helyen kell fellépniük; 3. a szemléltető agitációt (faliújság, rölapok, diák) minél szélesebb körben kell felhasználni; 4. kiállítások, előadások szervezése; 5. a járási kultúrházak segítsék a községi kultúrotthonok munkáját. A kiírt feladatok minden pontjához kapcsolódóan a Kossuth Kultúrház leírta saját vállalásait is, például előírta, hogy 200 aktívát képeznek ki az alkotmánykörökben a választási agitáció segítésére.²⁸⁶

A ceglédi kultúrház felhívását a *Népművelési Híradó* is megjelentette, de kevés járási kultúrház csatlakozott a versenyhez.²⁸⁷ Az akkoriban működő Pest megyei

²⁸⁴ Példaként említhető Pest megye, ahol a kultúrházak országos és megyei hálózata kiépítésének már kezdeti szakaszában versenyt hirdettek; a versenykihívás tárgya ekkor maguknak a kultúrotthonoknak az alapítása volt. 1950. szeptember 15-én a Nagykáta Járási Tanács kultúrversenyre hívta ki a többi járást. A kihívás a következőképp hangzott: „Széleskörű kultúrunkat csak így tudunk végezni, harci kérdésnek tekintjük a kultúrotthonok beindítását. Elsők akarunk lenni ebben a harcban. A Nagykáta Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága szeptember hó 15-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy a járás területén jó előkészítő munkával minden hónapban beindít egy kultúrotthont [...] Minden egyes beindított kultúrotthon elősegíti győzelmünket az imperialisták magyarországi ügynökei, a kulákság és a klerikális reakció fölött.” Idézi: HALÁSZ, 2006. 304. o.

²⁸⁵ HALÁSZ, 2006. 304. o.

²⁸⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-45-21/1953.

²⁸⁷ A beérkezett jelentésekben (11 megye) többen jelezték, hogy ugyan nem neveztek be a versenybe, de a második és harmadik negyedévi jelentésüket a verseny pontjai szerint állították össze.

járási kultúrházak közül a maradék három (a váci, a monori, és a törökbálinti) benevezett ugyan a versenyre, de nem teljesítették jól. A megyei jelentés szerint mindegyik helyen hiányzott a versenyszellem, és segítettek ugyan a nyári mezőgazdasági munkákat, de az agitációs tevékenység nagyon gyengén sikerült. A feladatok megvalósítása tehát messze elmaradt az elvárttól Pest megyében, még a ceglédi kultúrház is csak 90%-ban tudta teljesíteni a saját maga által kiírt feladatokat.²⁸⁸ Ugyanakkor Cegléden mégis kiemelkedő munkáról számoltak be. Eszerint a *Választás régen és most* című rendezvények sikeresek voltak, az agrotechnikai, növényvédelmi, állatbetegségek elleni védekezésekről szólókat is sokan hallgatták végig, sőt néhány előadást kultúrműsor is kísérte. A szemléltető agitációs munka pedig kifejezetten sokrétűre és színesre sikeredett.²⁸⁹

A kultúragitációs brigádok is rendszeresen működtek tavasszal és nyáron, több helyütt is köszöntötték a jól teljesítőket és elmarasztalták a lemaradókat. Rigmusbrigádok szerepeltek a termelőszövetkezetekben; a rigmusok azokról szóltak, akik ki akartak lépni a tsz-ből, de a rigmus meghallgatása után meggondolták magukat. A járási kultúrház dolgozói patronálták az üzemi és állami gazdaságok, valamint általános iskolák tánc- és színjátszó csoportjait. Két könyvankétot is tartottak, 1900 hallgatóval, egyszer Háy Gyula író, máskor Méray Tibor újságíró voltak az előadók.²⁹⁰

A járási kultúrházak a meghirdetett verseny hatására általában szerveztek egy-két alkotmánykört, s viszonylag nagy hangsúlyt fektettek mind a szemléltető agitációra, mind az agitációs brigádok működésére.²⁹¹ Általában sikerült megszervezniük az SZFV-t és egyéb ismeretterjesztő előadásokat²⁹² is, ahol főként mezőgazdasági kérdésekkel foglalkoztak. Néhány helyen népművelő szobákat rendeztek be, amiket képekkel, plakátokkal, grafikonokkal díszítettek, s ilyenkor főként a tavaszi gazdasági munkákat mutatták be.

Az értékelések után egy-két kultúrház-igazgatót dicséretre vagy jutalomra terjesztettek fel. A versenyben elmaradt kultúrházaknál a rossz teljesítmény indokait általában a gazdasági nehézségekre, anyagi problémákra vezették vissza, illetve sok helyen hivatkoztak arra, hogy nem volt elég kultúrmunkás a járási kultúrotthonban, sőt az is előfordult, hogy nem volt a kultúrháznak igazgatója sem.

²⁸⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-12-122/1953.

²⁸⁹ Készítettek például egy 20 diából álló diafilmet, ami egy rajzsorozat volt a „tavaszi munkák helyes és időre való befejezéséről”. Tablót állítottak össze a *Megyéink fejlődése az 5 éves terv tükrében* című kiállításra. A „népbolt” kirakataiban az új kormányprogram adózási kedvezményeit hirdették. Választási kiállítás volt a kultúrházban, 10 ezer papírzacsót nyomtattak választási feliratokkal. Az aratás ideje alatt *Kint jártunk a Vörös Csillag Tsz-ben* címmel készítettek tablót, ezt a ceglédi főtéren állították ki. A járási rigmusokat is kinyomtatták 5 ezer példányban, és ezt is terjesztették. A képzőművészeti kör a cséplés ideje alatt 38 dolgozóról készített rajzot és ezzel megajándékozta őket. *Ceglédi tüskék* címmel faliújságot indítottak el, „mely közérdekű dolgok fonákságait ostorozza”. A *Kérdezz-felelek estéket* is plakátokkal, rölapokkal propagálták. MNL-OL XIX. I-3a. 8791-19-121/1953.

²⁹⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-19-121/1953.

²⁹¹ Kiugróan magas volt a tatai járási kultúrház kultúragitációs munkája, a választások alatt brigádjuk 106 alkalommal szerepelt. MNL-OL XIX. I-3a. 8791-19-157/1953.

²⁹² A szentesi járási kultúrház 293 előadást tartott fél év alatt, ez a szám majdnem duplája a ceglédi teljesítésnek (168). MNL-OL XIX. I-3a. 8791-19-25/1953.

Míg az említett versenyek inkább a mennyiségi mutatókra helyezték a hangsúlyt, addig 1954-ben a monori járási kultúrház versenykihívásában már a minőségi jellemzők – kultúrházak tisztasága, otthonossága – szerepeltek a verseny bírálati pontjaiként.²⁹³ Ugyanígy a kisvárdai járási népművelési dolgozók felhívásában sem a mennyiségi növekedés elérése volt a cél, ez esetben a mozik és a kultúrotthonok munkáját akarták minél jobban összehangolni.²⁹⁴ A mennyiségi mutatókról a minőségre áttérés eredete mindenképp az 1953. évi júniusi fordulat után bekövetkezett változásokra vezethető vissza.

Országos és járási kultúrversenyek

A kultúrversenyek igazi formái azok a megmérettetések voltak, ahol a különböző amatőr tánc-, színjátszó- és bábcsoportok, ének- és zenekarok, valamint egyéb előadócsoportok vagy akár szolisták versenyeztek. A *szabadművelődés korszakában* is hirdettek kultúrversenyeket, a legnagyobb ilyen rendezvényt az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára rendezett ünnepségsorozat keretében tartották. Ebben szinte valamennyi közösség csoportja részt vett valamilyen művészeti ágban.²⁹⁵ A centenáriumi '48-as kultúrverseny első bemutatóit Tolna megyében rendezték. Az országos verseny – ahogy az '50-es években is – többfordulós volt: körzeti, megyei, országos.²⁹⁶

A *népművelés időszakában* ezen kultúrversenyek általános célja a kultúrcsoportok számának növelése, a művészi színvonal emelése és a megyei népi hagyományok ápolása mellett a „*békeharc erősítése és az ellenség leleplezése*” volt.²⁹⁷

Sokféle kultúrversenyt hirdettek az '50-es években. Az első kultúrversenyek egyike a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ) országos versenye, amelynek egyik célja az egységes ifjúsági szövetség, a DISZ megszervezésének propagálása volt. A versenyben részt vettek az ifjúsági színjátszó-, és táncscsoportok, valamint énekkarok. A győztes csoport elnyerte a *Megye, illetve Budapest legjobb ifjúsági kultúrcsoportja* címet.²⁹⁸ A verseny a korabeli sajtó szerint nagy tömegeket mozgató meg, mintegy négyezer kultúrcsoport vett részt, körülbelül kilencvenezer versenyzővel. Az

²⁹³ Három versenypontot jelöltek ki: 1. A kultúrotthon szép, izléses, barátságos, tiszta kialakítása. 2. A klubszerű élet megteremtése, a dolgozók kulturális életének kielégítése. 3. A járási otthonok hogyan segítik szakmailag, kultúrpolitikailag és anyagilag közsegeiket. HALÁSZ, 2006. 305. o.

²⁹⁴ Versenypontok: 1. A negyedéves munkatervek összehangolása a kéthetes programmal. 2. A kultúrház és a kultúrotthon műsorainak és rendezvényeinek moziban történő hangosítása, a mozik műsorának és filmjeinek ismertetése a kultúrotthon hangosítóján. 3. Fotó- és rajszakkörök rajzai a filmekről. 4. Élenjáró dolgozók népszerűsítése a híradón, hangosítón keresztül. 5. A mozivezetők bevonása a kultúrotthonok irányításába. 6. Legjobb művészeti csoportok fellépése filmvetítések előtt. 7. Szakkörök és ismeretterjesztő előadások népszerűsítése a mozik előadásait. 8. Kölcsönös segítségnyújtás a kultúrotthon és a mozi között. MNL-OL XIX. I-3a. 8791-14-2-20/1954.

²⁹⁵ HORVÁTH, 1975. 89. o.

²⁹⁶ SZENCZI, 1979. 274. o.

²⁹⁷ HALÁSZ, 2006. 305. o.

²⁹⁸ MÚVELT NÉP. 1950/1. szám, 15. o.

előadott műsorszámok között főként szovjet és magyar darabok voltak, újak és klasszikusok egyaránt szerepeltek a repertoárban.²⁹⁹

Egy másik tömegszervezet, az MNDSZ úgynevezett Béke-kultúrversenyt hirdetett. A versenykiírás megfogalmazásánál a Rákosi-korszakra jellemző klisékkel találkozhatunk: „*A verseny fő szempontjai: a kultúrmunkának a békéért, a termelés fokozásáért folyó harc szolgálatba állítása. A műsorokban a béke gondolatának kell érvényesülnie.*”³⁰⁰ A versenybe nemcsak női, hanem bármilyen üzemi és városi kultúrcsoport benevezhetett, függetlenül attól, hogy melyik tömegszervezethez tartozott; az MNDSZ az előkészítésért, megszervezésért és az ellenőrzésért volt felelős.

Az 1950–1951. évi I. Országos Kultúrverseny

Az 1950–1951. évi kultúrverseny két szakaszból állt: téli-falusi és tavaszi-üzemi versenyrészből. Először – az Országos Népművelési Bizottság határozata alapján – a *Téli-Falusi Országos Kultúrverseny* két hónapig (1950. december 21-től 1951. február 15-ig) tartó rendezvénytartását indították el, amelyben a falvak, a városok, a termelősövetkezeti csoportok, a gépállomások, valamint a tömegszervezetek kultúrcsoportjai vettek részt. A kultúrversenynek több fordulója volt: a községi, majd a járási bemutatót követte a megyei verseny, a legjobb csoportok pedig az országos döntőben mutathatták meg tudásukat.

A kultúrverseny pontos megszervezését és propagálását nagyon fontosnak tartották, ezért a verseny lebonyolítását segítő, illetve szabályozó műsorfüzetek, brosrák ezreit adták ki.³⁰¹ A helyi lapoknak, faliújságoknak szintén kötelező volt e kulturális esemény minél szélesebb körben történő hirdetése.

A versenykiírásban itt is a kulturális feladatok politikai alátámasztásának megfogalmazásával találkozhatunk. „*A versenynek mindenekelőtt népünknek a béke megvédése érdekében folyó harcát kell szolgálnia. Erősítse népünk erkölcsi és politikai egységét, a Magyar Dolgozók Pártja iránti ragaszkodását! Mozgósítson a verseny jobb és több munkára, fegyelemre, áldozatkésztségre, ötéves tervünk megvalósítása érdekében! Fejlessze a verseny népünkben a bátorságnak, a hazafiságnak, a haza megvédésére irányuló kemény elhatározottságnak, a nehézségekkel való bátor szembeállásának és az ellenséggel szembeni gyűlöletnek szellemét! Erősítse a verseny a Szovjetunió iránti hűséget és szeretetet, a szolidaritást a világ szerető népeivel!*”³⁰² Az idézett versenyfelhívásban összefoglalva megjelenik az 1950-es évek kultúrpolitikájának minden sarkalatos pontja: a békéért való harc, a politikai egység megteremtésére (azaz a kommunista párt iránti teljes körű elkötelezettség biztosítására) való törekvés, a termelés fokozásának szükségessége, az ellenséggel szembeni gyűlölet

²⁹⁹ MÚVELT NÉP. 1950/5. szám, 3. o.

³⁰⁰ MÚVELT NÉP. 1950/6. szám, 33. o.

³⁰¹ A kiadott nyomtatványok száma: műsorfüzet: 12 ezer példány; művészeti tanácsadó: 12 ezer városi, 4 ezer falusi; plakát: 43 ezer; kultúrverseny tájékoztató: 7200 városi, 5000 falusi; útmutató a bírálóbizottságok számára: 9 ezer városi, 4 ezer falusi; kultúrverseny brosrú: 200 ezer. MNL-OL XIX. I-3a. 4097/1949.

³⁰² MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 4. o.

növelése, a Szovjetunió iránti elkötelezett hűség, valamint az úgynevezett baráti országokkal való összefogás fontossága.

A versenybemutatókon színjátszó csoportok, valamint népi táncegyüttesek és énekkarok vettek részt, a bábcsoportok csak versenyen kívül szerepelhettek. Az első bemutatkozó előadásokat minden csoportnak saját településén, 1950. december 21-én, Sztálin 71. születésnapján kellett megtartania. Ezt követően a körzeti bemutatókat december 25–26-án rendezték meg.³⁰³ A karácsonyi bemutatóval a kultúrverseny szervezőinek nyilván az volt a célja, hogy elhalványítsák az ünnep vallásos jellegét, mint ahogy a vasárnap délelőtti filmmatinék is többek között azt a célt szolgálták, hogy mise helyett a gyerekek moziba, vagy éppen a kultúrotthon különböző foglalkozásaira járjanak.³⁰⁴

A körzeti bemutatók után következtek 1951 januárjában a járási megmérettetések, majd a februári megyei bemutatók, végül a legjobb csoportok a márciusban rendezett budapesti kultúrhétén léptek fel,³⁰⁵ de erre az országos bemutatóra mindössze 37 csoportot hívtak meg.³⁰⁶ A továbbjutásról mindig a szakmai és politikai tagokból álló bírálóbizottság döntött.³⁰⁷

A kultúr-csoportoknak azonban nemcsak a versenyhez tartozó előadásokon kellett fellépniük, hanem eleget kellett tenniük a versenyfelhívásban szereplő egyéb feltételeknek is. Így rendszeresen szerepeltek ünnepségeken, SZFTE-n, gyűléseken; sőt tagjaik kötelezően részt vettek a kultúrotthonok életének megszervezésében is.³⁰⁸ Ez az úgynevezett teljesítményverseny része volt a kultúrversenynek, ahol nem a bemutatókon, hanem a kultúr-csoportok mindennapi életben végzett „kultúr munkáján” volt a hangsúly. A teljesítményversenynek voltak kötelezően kiírt feltételei is: többek között a csoport minden tagjának el kellett olvasni egy szépirodalmi művet az olvasómozgalmak által ajánlott könyvek közül, két kultúrpolitikai cikket kellett megvitatniuk, és vállalni kellett két ünnepi és három kisebb műsor előadását.³⁰⁹ A cél az volt, hogy biztosítsák ezzel a csoportok magasabb politikai, szakmai és kulturális képzettségét. A teljesítményverseny nem ért véget azok számára sem, akik kiestek a műsoros részből, továbbra is versenyben maradtak, sőt az NM körlevele szerint ezekre a csoportokra jobban oda kellett figyelni, hogy továbbra is aktívan működjenek.³¹⁰ Az NM meg is követelte, hogy a művészeti csoportok a későbbiekben is rendszeresen jelentsenek teljesítményükről. A teljesítményverseny során a legjobb eredményt három megye érte el: Pest, Zala és Heves. Ezért a jutalmat e megyei népművelési osztályok vezetői és

művészeti előadói kapták meg. Az osztályok egy-egy dicsérő oklevelet kaptak, az osztályok vezetői és előadói pedig könyvjutalomban részesültek.³¹¹

A műsoros estekre a csoportok programjaikat a megjelenő műsorfüzetekből választhatták ki, vagy esetleg saját szerzeményeiket adhatták elő,³¹² de minden műsortervet előzetesen be kellett mutatni a népművelési bizottságnak, a bemutatók műsortervét pedig a járási, illetve a megyei tanácsnak.³¹³ A műsorválasztás tehát korántsem volt szabad. Másrészt a kultúrversenyben résztvevő csoportok elsősorban olyan műsorszámot adtak elő – illetve, ha nyerni akartak, akkor csak olyat választhattak –, amely a felhívásban szereplő politikai feladatokhoz valamilyen szempontból kapcsolódott. Politikamentes műsorszámot egyszerűen nem vihettek sikerre az amatőr előadók. A siker másik feltétele az volt, hogy a versenyzőknek olyan magas színvonalon kellett előadniuk a műsorukat, hogy a közönség magáénak érezze a darabok mondanivalóját.³¹⁴ Ahogy a korabeli idézet mondja: „*ezzel válnak a színpadon a béke harcok katonáivá, Pártunk népművelőjévé.*”³¹⁵

1950 decemberében elkezdődtek a téli-falusi kultúrverseny előadásai. Mintegy 600 körzeti bemutatót tartottak országszerte,³¹⁶ a sajtó híradásai szerint körülbelül 180 ezer ember nézte végig a műsorokat, eközben körülbelül 50 ezer kultúr munkást aktivizáltak.³¹⁷ A kultúrversenyeken keresztül az egész ország amatőr művészeit igyekeztek mozgósítani, így a bemutatókon minden korosztály képviseltette magát. A *Művelt Nép* beszámolt a verseny kezdeteiről, külön kiemelve az idősebb korosztály részvételét, akik nemcsak tanácsokkal látták el a fiatalabbakat, hanem maguk is felléptek a műsorokban.³¹⁸ Az újság a verseny ideje alatt több cikket is megjelentetett a kultúrverseny aktuális állásáról; dicsőítette a legjobbakat, de a kor követelményének megfelelően feltárta a „hibákat” is. A magyar csoportok mellett nemzetiségiek is részt vettek a falusi versenyen, saját anyanyelvükön, nemzeti táncuk és dalaik előadásával. Az is előfordult, hogy magyar-szlovák vegyes műsorral jelentkezett egy-egy csoport.³¹⁹

A sikeresnek mondott körzeti és járási bemutatók után következhetek a megyei versenyek, amelyeket a megyeszékhelyeken rendezték meg. A *Művelt Nép* a miskolci, a kaposvári és a debreceni bemutatókról tudósított. Az írásokban kiemelték a csoportok nagyszerű teljesítményét, ezek főként a miskolci és a kaposvári bemutatókon voltak jellemzőek. A debreceni versenyről már sokkal kritikusabb írás jelent meg – ezt

³⁰³ MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 8. o.

³⁰⁴ HALÁSZ, 2007. 188. o.

³⁰⁵ MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 9. o.

³⁰⁶ A 37 csoportból öt Pest megyei volt. MNL-PML XXIII. 2. 7. kötet. 1951. április 25.

³⁰⁷ A bírálóbizottság tagjai tehát nemcsak művészeti szakemberek voltak, hanem az MDP, a tömegszervezetek, sőt a rendőrség egy-egy tagja is képviseltette magát.

³⁰⁸ MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 5. o.

³⁰⁹ MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 11–12. o.

³¹⁰ MNL-PML XXIII. 18. 1812-5-1/1951.

³¹¹ A könyvjutalomként megkapott könyvek szerzői: Marx, Engels, Sztaniszlavszkij, Gorkij és Révai. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/7. szám, 21. o.

³¹² Saját darabot csak a megyei tanács vb népművelési alosztályának engedélyével, a teljes szöveg bemutatása után lehetett előadni. MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Kultúrversenyen Résztvevő Művészegyüttesek Tanácsadója. 16. o.

³¹³ MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 14. o.

³¹⁴ A bírálóbizottság is e két szempontot vette figyelembe az értékeléseknél. A bizottságban egyébként a járási és a megyei bemutatókon a három művészeti ág egy-egy szakembere vett részt. MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 10. o.

³¹⁵ MNL-OL XIX. I-3n. 2. doboz. 1950–51. évi Országos Téli-Falusi Kultúrverseny Tájékoztatója. 6. o.

³¹⁶ MŰVELT NÉP. 1951/1. szám, 32. o.

³¹⁷ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/1. szám, 6. o.

³¹⁸ MŰVELT NÉP. 1951/2. szám, 3. o.

³¹⁹ MŰVELT NÉP. 1951/1. szám, 32. o.

mintegy tanulságként bemutatva. Legfőbb problémaként azt emelték ki, hogy a színját-
szók sokszor nem élték át az általuk játszott darab mondanivalóját, szerepüket nem
eljátszották, hanem csak elmondták a szövegüket. A színjátszás kritikájának legsarkala-
tosabb pontjaként jelent meg az eljárásos figura jellemző tulajdonságai bemutatásának
elhanyagolása, ami által a valóságot nem sikerült megjeleníteniük, miközben a szocia-
lista realizmus irányzatának megfelelően a művészeteknek éppen ez volt a fő célja. A
tudósítás írója csak ennyit szólt ennek hiányáról egy kuláklány szerepének megformálá-
sa kapcsán: „Nincs a falujukban pipiskedő, 'élősködő' kuláklány, akiről mintát vehettek
volna ennek a típusnak a megjátszásához?”³²⁰

A táncok esetében sok helyütt a „minden község saját táncait hozza” jel-
mondat alapján mutatták be az együttesek tudásukat. A hagyományt ápoló és követő
táncok mellett tanfolyamokon, műsorfüzetekből megtanult koreográfiákat adtak elő a
fellépők, ezek magyar, szovjet és egyéb, az úgynevezett baráti országok táncfolklórját
bemutató előadások voltak. A kultúrverseny folyamán új műfajként megjelenő népi
játékokat is előadtak, amelyben az ének, a tánc, a színjátszás és a zene egyesült. Sok-
szor a régi népi hagyományokhoz kapcsolódó motívumokat aktuális tartalommal
töltötték fel.³²¹

A versenyben résztvevő együttesek közül az énekkarok száma volt a legki-
sebb, s a korabeli sajtó szerint e művészeti ágba volt legkevésbé látható a „fejlődés”.
Ugyanakkor Nemes Dezső³²² a versenyről szóló jelentésében e területet sokkal szín-
vonalasabbnak nevezte, mint a színjátszó csoportokat.³²³ A kultúrverseny-iroda veze-
tőjének értékelése szerint a benevezett 776 énekkarnak mintegy fele „fejlődőképessé”
együttes, amely megfelelő szakvezetéssel komoly művészi színvonalat érhet el, de
vannak olyan együttesek, amelyek már most csaknem felvehetik a versenyt a hivatá-
sos együttesekkel. Ugyanakkor hibaként említette meg, hogy a magyar népdalokat
elhanyagolták a bemutatókon. Véleménye szerint azonban egyetlen komoly hiba
fordult elő zenei területen, és pedig a tiszakarádi énekkarnál „ahol a következő szöve-
gű vallásos, irendenta [sic!] zagyalék volt a kórus kedvence: 'Halld meg hő imánkat
egek ura, egy bűnbánó nemzet térdel előtted.' Ezt kizárólag 'dalóráikon' éneklük,
mivel jól tudják, hogy 'műsorszámuk' ellenséges.”³²⁴

Az összefoglaló jelentés szerint az 1950–1951. évi országos kultúrverseny
falusi szakaszán pontosan 2259 nevezési lapon összesen 3710 csoport jelentkezett a
versenyben való részvételre, 53 ezer taggal. Ezek közül 35 ezer fő volt DISZ-, 9 ezer
pedig MNDSZ-tag. A benevezett 3710 kultúrversenycsoportból 1106 tánc-, 1818 színjátszó-
csoport, 776 pedig énekkar volt. A megyei bemutatókra a benevezett csoportok 20%-a
került be.³²⁵

³²⁰ MÚVELT NÉP. 1951/3. szám, 25. o.

³²¹ MÚVELT NÉP. 1951/5. szám, 24. o.

³²² Nemes Dezső (1908–1985): 1950–1953 között az NM főosztályvezetőjeként dolgozott, majd 1953–1956
között a Szikra Könyvkiadó igazgatója volt. Történészként a hazai és nemzetközi munkásmozgalom,
valamint Magyarország két világháború közötti történetével foglalkozott.

³²³ MÚVELT NÉP. 1951/7. szám, 2. o.

³²⁴ MNL–OL XIX. I-3a. 4097/1949.

³²⁵ Jelentés az 1950–51. évi Országos Kultúrverseny Téli Falusi szakaszáról. MNL–OL XIX. I-3a. 9. do-
boz. ikt. sz. n./1951. április 17.

Az 1950–1951. évi kultúrverseny tavaszi szakaszában városi és üzemi szerve-
zetek kultúrversenycsoportjai vettek részt. Ugyanolyan előkészületeket tettek erre a kultúrver-
senyre is, mint a falvakban, s természetesen ugyanúgy cikkeztek a helyi és az országos
kulturális lapok az egész eseménysorozatról. A versenyt az MDP II. kongresszusának
tisztelőjére nyitották meg (1951. február 16–18.).³²⁶ Ezzel párhuzamosan a *Kongresszusi*
Hét keretében az üzemekben teljesítményverseny folyt, amibe a kultúrversenycsoportok is
bepcsolódtak kisebb jelenetek előadásával, teljesítménynövelésre biztatva a dolgozó-
kat. Az is előfordult, hogy a kultúrversenycsoportok az üzemekben tartottak főpróbákat, ilyen-
kor a kultúrbrigádok rigmusokkal, énekkel köszöntötték az üzemekben élenjáró
munkásokat, és kis csasztyuskákkal³²⁷ sarkallták nagyobb teljesítményre a munkásokat.
A *Művelt Nép* cikkeiben ugyanakkor igyekeztek bizonygatni, hogy maguk az élenjáró
dolgozók is tagjai valamilyen kultúrversenycsoportnak.³²⁸

A tavaszi versenynek is volt teljesítmény része, s ezt még jobban propagálták,
mivel a szakemberek úgy vélték, hogy a falusi verseny alatt ez a rész háttérbe szorult a
bemutatók mellett. A teljesítményekről minden hónapban az úgynevezett munkanapló
alapján beszámolót kellett küldeniük a járási tanácsoknak. Azoknak a csoportoknak
mindenképp kellett jelenteniük, amelyek kiestek a bemutatókon.³²⁹

Az üzemi–városi versenyek körzeti bemutatóit március 24–25-én tartották,
ami éppen húsvétra esett. Az természetesen nem volt véletlen, hogy a kommunista
vezetés ismét egy fontos keresztény ünnep idejére helyezte a kultúrverseny műsorai-
nak előadását. Ezeket a bemutatókat a *Népművelési Híradó* jelentése szerint körülbe-
lül 100 ezer ember nézte végig.³³⁰

A városi–üzemi fordulók megyei bemutatói alatt a városokat díszbe öltöztették.
Pécsett másfél méteres Lenin- és Sztálin-képeket raktak ki;³³¹ Miskolcon a vidékről érke-
ző csoportok ünnepélyes felvonulást rendeztek, megkoszorúzták a szovjet emlékműveket
is, s már az első naptól kezdve hangoshíradón keresztül közvetítették a műsort;³³² a
Csongrád megyei döntő napján a rendőrségi zenekar tartott ébresztőt Hódmezővásárhe-
lyen.³³³ A Somogy megyei bemutató előtt a csoportok díszes öltözetben vonultak fel a

³²⁶ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/2. szám, 5. o.

³²⁷ Az Újpesti Bőrgyár kultúrbrigádja a következő csasztyuskát írta:
„Már minálunk babám, már minálunk babám, az jött a szokásba,
Munkamódszerünket adják a szaktársak örömmel egymásnak,
És szép példát látnak most a boxműhelyben,
Mikor egymásután jó eredményeket érnek el a versenyben.” MÚVELT NÉP. 1951/3. szám, 17. o.

³²⁸ „Egyszerre minden dolgozó előtt ismert lett Király Károly ifi esztorgályos neve, aki az első napon 278
százalékot ért el. Azonnal hozzá siettünk, aki egyébként a kultúrversenycsoport tagja, kissé elfogódottan válaszolt
kérdésünkre, hogy a gyár legjobb eredményét hogyan érte el, szinte csodálkozva nézett ránk: 'Erőt ad a
Párt iránti szeretet. Mint ifimunkás és DISZ-tag, érzem azt a kötelességet, amellyel a Pártnak tartozom.
Minden tudásom és tehetségem beléadom, hogy a kongresszus sikerét segítsen. Mienk, ifiké a jövő. Ránk
alapoz Pártunk és az ország jövője is rajtunk nyugszik. Csak természetes, mindent el kell követnünk, hogy
méltyók lehessünk a bizalomra. Minden Koreában gyilkoló amerikai bombázóval szemben egy-egy jó ered-
ményt állítunk. Így harcolunk a békéért.'” MÚVELT NÉP. 1951/3. szám, 17. o.

³²⁹ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/2. szám, 6. o.

³³⁰ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/5. szám, 5. o.

³³¹ Baranya megye jelentése. MNL–OL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³³² Borsod-Abaúj-Zemplén megye jelentése. MNL–OL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³³³ Csongrád megye jelentése. MNL–OL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

szovjet hősi emlékműhöz koszorúzni, majd onnan a színházhoz meneteltek táblákkal kezükben, amelyekre a következő feliratokat írták: *Szocialista kultúra fegyver a háborús uszítók ellen; Szocialista kultúrával harcolunk a békéért; Új szocialista kultúránk példaképe, tanítómestere a szovjet kultúra.*³³⁴

A jelentések alapján a műsor-összeállítások és az előadások színvonala is hasonló volt, mint a falusi versenyeknél. Az énekkarak repertoárjában itt is népdalok, tömegdalok, népdalfeldolgozások szerepeltek, a tánccsoportok is főként népi táncokat adtak elő. A jelentések szerint általában a színjátszók által előadottak voltak a leggyengébben sikerült műsorszámok; s itt is hangsúlyozták, hogy még nem teljesen sikerült a szocialista realizmus szellemében megrendezni és eljátszani a darabokat.

A városi-üzemi versenyekről több helyről érkezett jelentés az NM-hez.³³⁵ A jelentésekben leírták a verseny menetét, a csoportok műsorválasztását, és magáról az előadások színvonaláról is említést tettek. Emellett szót ejtettek a bírálóbizottság munkájáról és a rendkívüli eseményekről is. A Baranya megyei döntőn például a következő eset történt: „Leghevesebb vita az énekkarak helyezése körül alakult ki. A pécsi elvtársak mind hangulatilag, mind egyhangúlag [sic!] a komlói kultúrotthon énekkarát jelölték első helyre. Az indokaik igen érdekesek voltak. Kijelentették, hogy a komlói énekkar tagjai komoly mértékben segítik elő a termelés emelkedését, hogy a komlói szén országosan fontos jelentőségű, ezzel szemben a Zsolnai gyárban 40% a selejt, a gyár énekkara nem vesz részt a társadalmi munkában és ezért feltétlenül a komlói zenekart kell első helyre tenni. E körül igen heves vita alakult ki. Ennek során a baranyai elvtársak kijelentették, hogy mi a művészeti szempontokat képviseljük, ők ezzel szemben a politikusok, hogy mi elmegyünk vissza Pestre, de ők itt maradnak, hogy mi nem látjuk eléggé a komlói széntermelés fontosságát. [...] leszavaztak bennünket. Első lett a komlói kultúrotthon vegyeskara. [...] Az a javaslatom, hogy a NM Népművelési Főosztálya vizsgálja meg, hogy a pécsi elvtársak álláspontja mögött mi rejlik, nincs-e valami visszaélés körülötte. /Pl. feltehető, hogy előre odaigérték a díjat a komlóiaknak.³³⁶ Végül a kialakult helyzet megoldására holtversenyt hirdettek az első helyen.

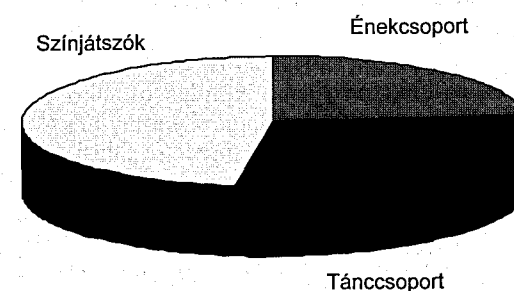
„Ellenséges megnyilvánulásról” itt is jelteni kellett. Általában ezek kimerültek abban, hogy a fellépők megkérdőjelezték a verseny tisztaságát, de az ellenség aknamunkájának tulajdonították azt is, ha nem jelentek meg csoportok a bemutatókon. Rendkívüli „ellenséges megnyilvánulásról” a Győr-Sopron megyei jelentésben olvashatunk: „A versenyen tapasztaltam az ellenség munkáját is. Így pl. az első nap délelőtt nem működött a városi hangszórósorozat [sic!] a szerelő szerint azért, mert valaki elvágta a zsinórt, később azonban ezt megjavították. A Soproni Műgyetem DISZ színjátszó csoportja előadta a 'Kard éle' c. jelenetet. Ebben a jelenetben nem tudom, hogy programszerűen, vagy véletlenül felborítottak két széket. A székek ülőkéjének alsó oldalai a nézőtér felé voltak. A két szék közül az egyik alján egy nyilaske reszt volt krétával rajzolva, mely így a közönség felé jó látható volt. Ha azt a jelet nem

is most, hanem még korábban rajzolta valaki a székre és véletlenül került a székdarab a kellei közé, akkor is a rendező hibája, hogy nem vizsgálták ezeket meg.”³³⁷

Az 1950–1951. évi országos kultúrversenyen részt vett kultúrcsoportok száma³³⁸

Kultúrversenyek	Énekcsoport	Tánccsoport	Színjátszók	Összesen
Falusi verseny	780	1100	1820	3700 ³³⁹
Városi-üzemi verseny	1591	1739	2887	6217
Összesen	2371	2839	4707	9917

Az együttesek arányának megoszlása

A táblázat adataiból kiderül, hogy az országos kultúrversenyen majdnem 10 ezer csoport vett részt. Ha ezt a 10 ezres csoportszámot (a falusi kultúrcsoportok versenyén körülbelül 53 ezer ember indult el, míg ez a szám a városi-üzemi versenyeknél elérte a 100 ezer főt³⁴⁰) összehasonlítjuk a korábbi kultúrversenyek adataival, akkor még inkább láthatóvá válik az a mennyiségi növekedés, ami jellemző volt az évtized első éveire.

³³⁴ Somogy megye jelentése. MNL–OL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³³⁵ A jelentések között találkozhatunk a kultúrverseny-iroda, a megyei végrehajtó bizottság, a bemutató megtartó színház vezetőjének beszámolójával.

³³⁶ Baranya megye jelentése. MNL–OL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

Megjegyzés: A díj odaítélésének tisztaságát egyébként több helyen is megkérdőjelezték a résztvevők.

³³⁷ Győr-Sopron megye jelentése. MNL–OL XIX. I-3a. 147. doboz. ikt. sz. n./d. n.

³³⁸ MÚVELT NÉP. 1951/4. szám, 19. o.

³³⁹ Az NM-irat szerinti számok: 3710 kultúrcsoport, 1106 tánc-, 1818 színjátszó-csoport, 776 énekkar. Jelentés az 1950–51. évi Országos Kultúrverseny Téli Falusi szakaszáról. MNL–OL XIX. I-3a. 9. doboz. ikt. sz. n./1951. április 17.

³⁴⁰ MÚVELT NÉP. 1951/4. szám, 19. o.

Kultúrversenyek adatai 1948–1950 között³⁴¹

Kultúrversenyek	Énekkar	Táncsoport	Színjátszók	Összesen
1948	300	81	236	617
1949	503	409	664	1576
DISZ (1950)	791	944	1768	3503
Összesen	1594	1434	2668	5696

Az 1950–1951. évi országos kultúrverseny egyértelműen hatalmas tömegeket mozgató meg. A szervezők szándéka is az volt, hogy minél több embert aktivizáljanak, s a célkitűzés várakozásokon felül teljesült. A mennyiségi növekedés mellett a verseny téli–falusi szakaszáról íródott jelentésben minőségi javulásról is szólnak. Legfőbb eredményként említik, hogy a kultúrverseny „az általános kulturális színvonal emelésével együtt mozgósított a napi politikai feladatok végrehajtására, hozzájárult a falu szocialista átalakításához. A verseny célkitűzése volt: a kulturális tömegmozgalom kiszélesítése, állandósítása és színvonalának emelése.”³⁴²

Az 1951–1952. évi járási kultúrverseny

Az országos verseny lebonyolítása után, 1951 őszén, a falusi és kisvárosi művészeti csoportok (ide számították a mezőgazdasági üzemek, termelőszövetkezeti csoportok, állami gazdaságok, gépállomások együtteseit is) járási versenyét hirdették meg. Ezzel a szervezők célja az volt, hogy a „falusi népművelési munkát” alapjaiban megerősítsék, emeljék a kultúrscsoportok politikai és művészeti színvonalát; rendszeressé tegyék a meglévő csoportok munkáját, illetve újabb együttesek megalakítását szorgalmazzák. E kultúrversenynek is két része volt: a művészeti bemutatók és a teljesítményverseny. A teljesítményversenyben pontosan meghatározták, hogy mely ünnepségeken (Sztálin születésnapja, fenyőünnep (karácsony), tervünnepély (szilveszter), Lenin halálának évfordulója, Vörös Hadsereg napja, Rákosi születésnapja, 1848–1849-es szabadságharc, a „felszabadulás napja”) lépjenek fel a csoportok. Külön kitétel volt, hogy minden versenyben álló csoport kultúragitációs brigádot szervezzon.³⁴³ Emellett a csoportoknak hetenként egy nap próbálniuk kellett, valamint a politikai oktatásban minden tagnak részt kellett vennie. A feladatok teljesítéséről munkanaplót vezettek a kultúrscsoportok, amit a bíráló bizottságnak adtak le a bemutatók előtt.³⁴⁴

³⁴¹ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 369. ő. e. Számszerű adatok a művészeti együttesek II. országos versenyéről (1952–53).

³⁴² Jelentés az 1950–1951. évi Országos Kultúrverseny Téli Falusi szakaszáról. MNL–OL XIX. I-3a. 9. doboz. ikt. sz. n./1951. április 17.

³⁴³ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/11. szám, 14–15. o.

³⁴⁴ MNL–PML XXIII. 18. 1810-8-136/1951.

A bíráló bizottságok fő feladata azonban az előadások értékelése volt. A zsűri – ugyanúgy, mint az országos versenynél – szakmai és politikai tagokból állt. A bizottság minden tagja pontozott, elméletileg a művészeti szakértőé volt a döntő szerep, ugyanakkor a bírálatot a bizottság politikai tagja ellenőrizte,³⁴⁵ azaz a végső döntés meghozatalában mégiscsak az utóbbinak volt nagyobb szerepe. A Pest Megyei Versenybizottság külön útmutatót készített a bíráló bizottság részére. Eszerint pontozniuk kellett a műsorválasztást (itt fontos volt, hogy „a műsorszámok foglalkozzanak napi feladatainkkal: a békeharc, a termelés kérdésével”), az előadás módját, a technikai kivitelezést és a munkanapló alapján a teljesítményt.³⁴⁶

A műsorokat körzeti és járási bemutatókon adták elő. A versenyt elsősorban színjátszó- és táncsoportoknak, valamint énekkaroknak szervezték, de zenekarok, bábcsoporthoz, szólóénekesek és szavalók is benevezhettek.³⁴⁷

A kultúrversenyek irányítói a megyékben az állandó népművelési bizottság mellett működő versenybizottságok voltak, a járási versenyek közvetlen irányítói pedig a járási versenybizottságok.

A Népművelési Híradóban, az országos versenyhez képest, a művészi színvonal növekedéséről cikkeztek. Eszerint a színjátszók sokkal jobban beleélték magukat a szerepükbe, s életszerűen adták elő a jeleneteket. A kórusok száma viszonylag alacsony volt, műsorukban továbbra is elsősorban magyar és szovjet népdalok és tömegdalok szerepeltek leginkább. A táncosok nagyon sok helyütt saját gyűjtésű népi táncokkal léptek fel. Tehát továbbra is a népi hagyományokra támaszkodó műsorok voltak a jellemzők. Az új versenyszámok között a legtöbbször a népi zenekarok voltak, de esztrád zenekarok is indultak a versenyeken, ugyanakkor a bábcsoporthoz száma a várakozásoktól messze elmaradt.³⁴⁸

A járási versenyekre 3817 csoport nevezett be összesen,³⁴⁹ ez a létszám messze elmaradt a tervekben foglaltaktól. Már a verseny kezdetén igyekeztek még több csoportot bevonni a küzdelmekbe, s az 1950–1951-es verseny számait túlszárnyalni. Ezért a Pest Megyei Tanács VB népművelési osztályvezetője körlevélben utasította a járási népművelési előadókat, hogy még több együttest neveztesse be a járási kultúrversenyekbe, mivel mindenképp el kellett érni az előző évi számot.³⁵⁰ Ez végül Pest megyében sikerrel járt, mivel a korábbi országos versenyre 320 falusi csoport nevezett be, a járási versenyekre pedig januárra már 360 nevezést regisztráltak.³⁵¹ A beszámoló szerint a többi megye népművelési szakemberének nem sikerült ilyen mértékű bravúrt produkálni,³⁵² bár az összes nevezés száma több mint százal

³⁴⁵ MNL–PML XXIII. 18. 877-1-4/1951.

³⁴⁶ MNL–PML XXIII. 18. 877-1-31/1951.

³⁴⁷ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/11. szám, 14–15. o.

³⁴⁸ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/3. szám, 3–4. o.

³⁴⁹ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/3. szám, 4. o.

³⁵⁰ MNL–PML XXIII. 18. 1810-8-143/1951.

³⁵¹ MNL–PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1952. január 22. Egy másik forrás 469 csoport benevezéséről ír, ezek közül 404 ment el a körzeti bemutatókra. MNL–PML XXIII. 18. 877-1-68/1951.

³⁵² MNL–PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1952. január 22.

meghaladta a korábbi versenyét. (Az 1950–1951. évi országos kultúrverseny falusi szakaszán 3700 csoport vett részt.)

A járási verseny Pest megyei beszámolóját alapul véve a bemutatókon részt vett csoportok művészi színvonala meglehetősen nagy különbséget mutatott, a leggyengébben továbbra is a színjátszó csoportok szerepeltek. Általában már a szereptudás is alacsony színvonalú volt és a szereplők gyakran nem tudtak belebújni az általuk játszott figura bőrébe. A műsorválasztás tekintetében viszont javulásról számoltak be, egyre több színjátszó-csoport választotta témául például a tszcs-ék kérdésével foglalkozó darabokat. De jelentkeztek saját műsorszámmal is, például az üllői MNDSZ Rákosi életével kapcsolatban írt mesejátékot(!). A jelentésben kiemelkedő eredményekről számoltak be a népi játékok területéről, a többi művészeti ág – a bábcsoportok kivételével – az átlagos színvonalat képviselte.³⁵³

Az 1952–1953. évi II. Országos Kultúrverseny

Az I. Országos Kultúrverseny sikerén felbuzdulva a szervezők 1952 őszén nekikezdték a II. Országos Kultúrverseny megszervezéséhez. A megmérettetést minden addigitt felülmúló országos rendezvénysorozatnak kiáltották ki, de célja az előzőekhez képest mit sem változott, eszerint „*legfontosabb célja, hogy a művészet fegyverével kemény, elszánt békeharcosokat, a szocializmus építésének hős katonáit neveljen dolgozó népünk soraiból*”.³⁵⁴ A kiírás a szokásos művészeti kategóriáknak szólt, új elemként jelent meg a dalos-rigmusbrigád. A művészeti együttesek versenyébe a tömeg-, és társadalmi szervezetek, a tsz-ek, a tanácsok és azok kultúrotthonai, valamint a fegyveres alakulatok és iskolák csoportjai nevezhettek. A verseny alapszakasza három részre különült el: üzemi, iskolai és területi (falusi, városi),³⁵⁵ utána következtek a járási és a megyei bemutatók, a legjobban szerepelt csoportok pedig a Budapesten tartott országos bemutaton léphettek fel.

A versenyeket hosszas és gondos előkészítés előzte meg. A helyi állandó népművelési bizottságok, kultúrotthonok dolgozói és más népművelési káderek igyekeztek a település apraját-nagyját bevonni a kultúrverseny megszervezésébe, és biztatni a fellépésre. A bemutatót, ahol csak lehetett propagálták az egész faluban, városban, üzemben. Helyi szinten hangoshíradón, doboláson, feliratokon³⁵⁶ és az NM által küldött plakátokon keresztül hirdették a kultúrversenyt. Volt, ahol a propagandatervben szerepelt, hogy az iskolások ellenőrző füzetekbe is beleírják a bemutatók időpontjait. A munkában élenjáró dolgozókat külön meghívták a bemutatókra, részükre biztosították a nézőtér első két sorát, s az egyes műsorszámokat a csoportok

³⁵³ MNL–PML XXIII. 18. 877-1-68/1951.

³⁵⁴ MŰVELT NÉP. 1952/10. szám, 2. o.

³⁵⁵ MŰVELT NÉP. 1953/1. szám, 10. o.

³⁵⁶ A Pest Megyei Versenybizottság a következő mondatot – ezt minden kultúrotthonba, iskolába ki kellett tenni – választotta a verseny mottójául: „*Művészeti csoportok! Fejlesszék a művészeti színvonalat oly magasra, hogy méltóan képviselhessék az üzemet /kultúrotthont /iskolát stb./ a művészeti csoportok II. országos versenyén.*” MNL–PML XXIII. 18. 877-1-73/1952.

nekik ajánlották, vagy a jó munkát végző tsz-eknek, gépállomásoknak.³⁵⁷ A bemutató napján a kultúrotthonokat, és gyakran az állomástól a bemutató színhelyéig vezető utat is feldíszítették. Zászlókkal, üdvözlő feliratokkal várták a megérkező csoportokat, előadókat.

A körzeti bemutatókat a versenybizottságok (tagjai: tömegszervezetek kulturális felelőse, művészeti szakemberek, aktív kultúrmunkások, megyei szakreferens) szervezték meg. A versenybizottság segítette a csoportok „eszmei-politikai nevelését”. Mivel a verseny kihirdetésekor hangsúlyozták, hogy nemcsak számszerű növekedésre kell törekedni, hanem fontos a művészi színvonal emelése is, ezért a bizottság tagjainak kötelességük volt a gyengébben működő csoportok segítése is. Emellett folyamatosan tájékoztatták a műsorról a megyei népművelési bizottságot.

Ekkor nem hirdettek teljesítményversenyt, de figyelmeztették a csoportokat, hogy a verseny miatt nem lehet elhanyagolni a kultúragitációt és a békegyűlések műsorait sem.³⁵⁸

A II. Országos Kultúrverseny idején az NI útmutatót adott ki a bírálóbizottságoknak, ezzel próbálták biztosítani, hogy az egész országban hasonló szempontok szerint értékeljék a kultúrcsoportokat. A bírálóbizottság tagjai művészeti szakemberek, kiváló dolgozók(!), párt-, állami és tömegkulturális szervezetek kultúrmunkásai voltak. A bírálók – az I. országos versennyel szemben – nem osztottak ki 1., 2. és 3. helyezéseket, hanem „legjobb”, „jók”, „közepes” és „gyenge” kategóriák szerint értékelték. Az általános útmutató szerint a bíráló egyik legfontosabb pontja a kiválasztott műsor politikai mondanivalójának értékelése volt, s csak ez után következhetett magának az előadásnak a bírálata, ahol a felkészültséget, az előadásmódot figyelték. A bizottságnak mérlegelnie kellett azt is, hogy a csoport mióta működött, és ehhez képest mennyit fejlődött.

Az útmutató ugyanakkor külön művészeti ágak szerint is tanácsot nyújtott a bírálóknak. Az énekkaroknál azok kaptak jó pontot a zsűritől, akik magyar népdalokat, népdalfeldolgozásokat, tömegdalokat énekeltek; a zenekaroknál azok, akik magyar, szovjet vagy más „*baráti nép*” műveit adták elő. A tánc csoportoknál pedig kifejezetten helytelennek ítélték, ha a műsorban nem szerepelt megfelelő arányban magyar népi tánc. A színjátszó- és bábcsoportoknál a jó előadás legfontosabb kitétele a megfelelő eszmei-politikai tartalmú darab előadása volt. A rigmusbrigádoknak vagy általános, közismert jelenséget, vagy helyi problémát kellett feldolgozniuk és bemutatniuk, mivel a közönség így tudta levonni belőle a tanulságot, azaz így lehetett agitációs jellegű a rigmus.³⁵⁹

A megyei bemutatókat 1953 februárjában rendezték meg, jórészt zsúfolt nézőterek előtt, átlagosan 20-40 műsorszámmal. A megyei rendezvények műsorának lefolyására példaként említhetjük a Pest megyei versenyt. Itt 12 színjátszó csoport, 16 énekkar, 6 rigmusbrigád és 6 zenekar lépett fel; a bábcsoportokon kívül tehát minden

³⁵⁷ MNL–PML XXIII. 18. 877-1-334/1952.

³⁵⁸ MŰVELT NÉP. 1953/1. szám, 10. o.

³⁵⁹ MNL–PML XXIII. 18. 30. doboz. ikt. sz. n./d. n. Fontos problémákat felvető rigmusok: munkafegyelem, felajánlás, bürokrácia, férjhezmenetel. Jelentés a szegedi üzemi bemutatóról. MNL–OL XIX. I-3a. 325-K-1-31/1953.

egy-egy művészeti ág képviseltette magát. A zsűri tagjai leginkább a színjátszó-csoportokat kritizálták, ez részben annak volt köszönhető, hogy ez volt a legnépszerűbb művészeti ág a versenyben, másrészt a színházi darabok voltak a legagitatívabb eszközök, vagyis leginkább ezzel tudtak hatni az emberekre. A megyei előadás alatt bemutatkozó színjátszók általában jó és közepes minősítést kaptak, legjobb besorolást senki, s csak a Ceglédi Nagy Sztálin Tsz színjátszó-csoportja kapott gyenge minősítést. Ők *Gyárfás Miklós: Megváltoztatunk* c. darabját adták elő. A bírálók a jelenetet ugyan sablonosnak titulálták, de mivel nevelő hatású, és „közel áll saját életünkhöz”, ezért mégis jó műsorválasztásnak tartották. A gyenge minősítést a rossz előadásmód miatt kapták. Bár e csoport kapta a legrosszabb besorolást, mégis erős kritikákkal találkozhatunk a többiekkel is. Többször előfordult az is, hogy szigorú bírálatot kapott egy-egy kultúrcsoport, de utána a pozitívumok kiemelésével végül a minősítése mégis jó lett. Ez történt a Szentendrei Műszaki Tisztai Iskola esetében is: „*A Kard éle c. darabot adta elő. Műsorválasztásuk igen szerencsés. Fiatal katonák a darab szereplői. Előadásuk egyenetlen. Néha egészen gyenge. Szövegmondásukban, noha van hiba, igen nagy erényük azonban, hogy bár színjátszó tudásuk fogyatékos még, lelkesedésük őszinte, átélésük a szocializmus, a Vörös Hadsereg iránti odaadásuk, az ellenség őszinte gyűlölete sok mindent feledtetett.*”³⁶⁰ Ezek szerint sokszorta a gyenge előadásmódot a jó műsorválasztás, a lelkesedés kinyilvánítása a hatalom által meghatározott „helyes” értékek iránt, valamint az ellenség iránti gyűlölet hangsúlyozása teljes mértékben ki tudta váltani.

Az énekkarak közül a legtöbb jó minősítést kapott, gyengét egy sem, s három énekkar érdemelt legjobbat a zsűri szerint: a Ráckevei Gimnázium, a Nagykovácsi Petőfi Utcai Általános Iskola és a Szentendrei Általános Iskola énekkara. Mind a három énekkarnál a műsorválasztást és az előadást is jónak titulálták, műsorukban népi és tömegdalok egyaránt szerepeltek. A fellépő hat zenekar közül kettő kapott legjobb minősítést, a Püspökhatvani DISZ Úttörő Zenekar és a Ceglédi Kultúrotthon Népi Zenekara, amelyek nép- és műdalokat adtak elő. A rigmusbrigádokat a gyengétől a legjobb minősítésig sorolták be. A bírálók szerint a gyengén szereplő rigmusbrigád műsorának politikai tartalma ugyan jó volt, de nagyon rosszul adták elő, úgy tűnt, mintha nem is gyakoroltak volna, vagyis nem vették komolyan az előadást. A legjobb rigmusbrigád az öt nőből álló bagi együttes csoportja lett, akiknek rigmusaik mind tartalmilag, mind dramaturgiailag nagyon jók voltak.³⁶¹

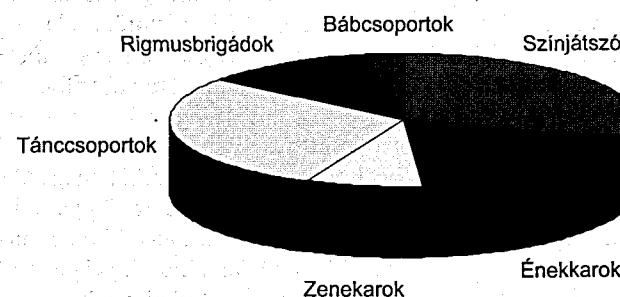
A megyei bemutatók után 1953. március 16. és 21. között tartották meg a fővárosban az ország legjobb művészeti csoportjainak ünnepi műsorát, amelyen 72 kultúrcsoport szerepelt. A fővárosi bemutatón fellépett 26 tánccsoport, 25 énekkar, 8 népi játékot előadó csoport, 6 rigmusbrigád és 7 zenekar. A budapesti bemutató természetesen csak sikerrel záródhatott, hiszen a rendezők olyan csoportokat hívtak meg, amelyek műsora teljes mértékben egyezett az elképzeléseikkel. A *Népművelési Híradó* beszámolója szerint a műsorok legfőbb eredménye az új témák megjelenítése volt. Így azokat az együtteseket emelték ki, amelyek a kor problémáival, jelenségeivel

foglalkoztak. Így például külön megemlézték az énekkarak közül a kálmáncsai kultúrotthon énekkarát, amely traktorral és szövetkezetrel énekelt, vagy a hajdúszovátiakét, akik a termelőszövetkezetekről. De találunk példát erre a tánccsoportok műsorában is. Az MTH (Munkaerőtartalékok Hivatala) központi együttese népi táncjátékában a falusi és az ipari tanulók találkozását mutatta be.³⁶²

Nevezések számadatai művészeti ágak szerint³⁶³

	Vidék	Budapest	Összesen
Színjátszó	3154	1014	4168
Énekkarak	1982	714	2696
Zenekarok	822	306	1128
Tánccsoportok	3291	772	4063
Rigmusbrigádok	1098	537	1635
Bábcsoportok	333	82	415
Összesen	10 680	3425	14 105

Művészeti ágak arányai a versenyen

A művészeti ágak közül ismét a színjátszók szerepeltek a legtöbbet. Bár az 1950–1951. évi országos versenyhez képest néhány száz csoporttal kevesebb vett részt az 1952–1953. évi megmérettetésen, de a bírálók szerint a színjátszás színvonala az előző versenyekhez képest sokat javult, főként a rendezést illetően, emellett az amatőr színészeknek biztosabb lett a szereptudásuk, s immár jobban átértékelték a szerepeket. Pozitívként emelték ki, hogy egyre több kultúrcsoport választott politikai témájú színműveket, amelyek feladata volt, hogy mozgósítsa az embereket a politikusok által meghatározott

³⁶⁰ MNL–PML XXIII. 18. 877-1-46/1953.

³⁶¹ MNL–PML XXIII. 18. 877-1-46/1953.

³⁶² NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/4. szám, 12. o.

³⁶³ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 369. ő. e. Számszerű adatok a Művészeti Együttesek II. Országos Versenyéről (1952–53). A nevezések megyei eloszlásáról lásd a 2. számú mellékletet.

célok elérésének segítésére.³⁶⁴ Eszerint fontos volt, hogy olyan színdarabot, jelenetet adjanak elő, amely a „békeharc”-ra, a termelésre ösztönzi az embereket, de kiemelt helyet foglalt el az „ellenséggel való szembeszállás” propagálása is. Előfordult azonban, hogy visszájára fordult a túlzott politikai színezete miatt a darab eredeti célja: a kaposvári megyei döntőn az „antiklerikális”-nak szánt műsor közben a közönség inkább nevette, minthogy gyűlölködött volna.³⁶⁵

Mintegy háromszázzal több énekkar nevezett be a II. Országos Kultúrversenybe, mint az elsőbe. A források szerint a mennyiségi növekedést minőségi javulás is követte, hiszen az énekkarok kapták a legjobb bírálatokat. A *Művelt Népben* megjelent összefoglaló szerint a dalok előadásában egyre jellemzőbbé vált ezen a versenyen „az eszmei tartalom tudatos kifejezésére törekvő, mozgósító erejű előadasmód”, másrészt a technikai tudás is fejlődést mutatott. Az énekkarok továbbra is főként magyar népdalokat, tömegdalokat és a szovjet zeneirodalomból választott műveket adtak elő.

A táncsoportok száma ugrásszerűen megnőtt az előző országos versenyhez képest, de ugyanúgy főként népi táncokat adtak elő az együttesek. A táncsoportokhoz sorolt népi együttesek száma is jelentős gyarapodást mutatott, de minőségben is újat hoztak a II. Országos Kultúrversenyen, mivel jellemzővé vált, hogy az énekek, táncok, népi játékok mellé gyakran rigmusokat szőttek az előadásaikba. Külön elismerést kaptak azok a népi együttesek, amelyek a hagyományokat ötvözték a kortárs elemekkel. Így például a galgahévízi és bagi együttesek május 1-jét, a turaiak pedig az új aratás ünnepét mutatták be.³⁶⁶

A zenekarok mutatták a legtöbb változatosságot a műfajok tekintetében, felléptek népi, fűvös-, pengetős, szalon-, szimfonikus, esztrád és úttörőzenekarok is.³⁶⁷ A rigmusbrigádok új művészeti ágként jelentek meg a versenyen, és bár számuk meghaladta a másfél ezret, a várakozásokhoz képest mégis alulmaradtak mind számban, mind minőségben.³⁶⁸

A verseny befejezése után a szervezők tovább szerették volna vinni a kultúrversenyek mozgalmát. Célul tűzték ki, hogy az eredményeket megszilárdítsák, azaz a jól szereplő csoportok példaként álljanak a többi előtt, s ez alapján fejlődjenek a gyengébbek. Másik fontos cél volt, hogy a kultúrsoportok ne bomoljanak fel a bemutatók után, hanem tovább szerepeljenek különböző rendezvényeken, s végezzék a kultúragitációs munkát, azaz továbbra is agitáljanak a politikai célok megvalósítása érdekében.

³⁶⁴ A legtöbbet játszott darabok: Bánffy György: *Számonkéri az ország* című egyfelvonásosa, A. P. Csehov: *Házitűznéző*, Szécsi Lajos: *Igazság fénye*, Hunyadi József: *Bányászbecsület* voltak. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/6. szám, 12. o.

³⁶⁵ MNL-OL XIX. I-3a. 3253-4-2/1953.

³⁶⁶ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/3. szám, 12. o.

³⁶⁷ MŰVELT NÉP. 1953/5. szám, 26. o.

³⁶⁸ A rigmuséneklést-szavalást igyekezett az NM is minél szélesebb körben terjeszteni, de még az amatőr csoportok sem szívesen vállalkoztak az ilyen típusú előadásokra. Jó példa olvasható erre a letenyei járási bemutatóról szóló jelentésben. A rigmust két gyerek énekelte, amely arról szólt, hogy a tanács már sok mindent megígért a falunak, de még nem kapta meg. „Azzal fejezték be, hogy talán a község sem tett még eleget a kötelezettségének, hogy mindezt megkapják, de reményük van a jövőre nézve. Azt is kiénekelte a két kisleány, hogy azért éneklük ők a rigmust, mert más nem vállalkozott rá.” MNL-OL XIX. I-3a. 1843-1-14/1953.

Az 1953–1954. évi járási verseny

Az Országos Népművelési Bizottság 1953 novemberében ismét versenyt hirdetett a járások művészeti csoportjai között. A versenybe az előző évben lezajlott II. Országos Kultúrversenyen meghirdetett művészeti ágak mellett egyéni számokkal énekesek, hangszereslisták, szavalók, művészeti felolvasók(!), rigmus- és mesemondók nevezhettek be. Emellett a bemutatókkal egy időben kiállításokat is rendeztek. A versenyt a járási tanácsok szervezték, de a falusi, városi csoportok mellett üzemiek is benevezhettek a háromfordulós (helyi, körzeti, járási) megmérettetésekre.³⁶⁹ Míg a korábban meghirdetett versenyek értékelésénél azonos súllyal bírt a műsorválasztás és az előadasmód, a mostaninál már fontosabb szerepet szántak az utóbbinak, ugyanakkor a műsorválasztásnál az új kezdeményezéseket és a népi alkotásokat helyezték előtérbe.³⁷⁰

A verseny kezdetben nehezen indult, ami az NM kollégiumi értekezletének jegyzőkönyve szerint több okra volt visszavezethető. Egyrészt a csoportokon bizonyos „versenyfáradtság” jelei mutatkoztak az állandó megmérettetések következtében, másrészt ez a verseny csak járási szintig ment el, s ez nem lelkesítette annyira a csoportokat, harmadrészt a szokatlanul hideg tél miatt, ami nehezítette a közlekedést a községek között. Legfőbb okként azonban a politikai bizonytalanságot nevezték meg (az 1953. júniusi fordulat után kezdődött a verseny), mivel ez kihatt a kultúrpolitikára is, s a művészeti vezetők nehezen tudták eldönteni, hogy műsorpolitikailag mi a helyes. Később mégis több csoport indult el a versenyen, mint amennyi benevezett, ami egyfelől annak volt köszönhető, hogy a népművelési apparátus nagyobb gondot fordított a verseny szervezésére, mint az előzőeknél.³⁷¹ Másfelől a műsorpolitika bizonyos fokú „lazulása” is növelte a csoportok szereplési kedvét.

A versenyen ismét szép számmal jelentek meg a népi hagyományokat ápoló előadások. A jegyzőkönyv szerint a „művészeti munka” sokat javult, sok új kezdeményezés látott napvilágot, ugyanakkor megjelentek „a kormányprogram következtében beállott 'speciális' hibák. A selejtnek, a polgári giccsnek bizonyos elharapozódása, mint például régi, lomtárból előszedett bárgyú operettek, kabarétréfák, népszínművek...”³⁷² Szabadabban lehetett már műsort választani, és nem kellett mindenképpen politikai jellegű mondanivalóval átszőni az előadásokat. Ugyanakkor új jelenséggé tűnt fel, hogy a túlzott politikai színezetet is negatívumként értékelték. Így például egyszerűen a művészi színvonal elhanyagolásának titulálták azt az esetet, ami az Edelényi járás egyik községében történt. Itt a rendező János vitéz Tündérországba menetelését nem tartotta elég „vonalasnak”, ezért beléptették inkább a tszcs-be.³⁷³

³⁶⁹ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/10. szám, 7. o.

³⁷⁰ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/11. szám, 2. o.

³⁷¹ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷² MNL-OL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷³ MŰVELT NÉP. 1954/3. szám, 25. o.

A színjátszók elsősorban klasszikus darabokat adtak elő, főként Kisfaludy Károly, Mórícz Zsigmond, Mikszáth Kálmán műveit játszottak. A klasszikusok melletti döntés oka az volt, hogy a falusi színjátszók már egyszerűen „megcsömöröltek az erősen politizáló, aktuális színdaraboktól”, sokkal inkább a közönség szórakoztatási igényeinek kielégítésére törekedtek. A beszámoló szerint az előadások színvonala is sokat javult, alaposabban felkészültek az amatőr színészek, de még mindig bőven akadt fejleszteni való e területen, főként az előadásmód tekintetében.³⁷⁴

Az ének- és népi zenekarok főként népdalokkal, népdalfeldolgozással léptek fel ezen a versenyen is, de még mindig kevesebb tömegdalt adtak elő, mint ahogy azt a felső vezetés elvárta. Az esztrád és a szimfonikus zenekarok elsősorban operett- és operarészleteket, valamint könnyűzenei dalokat játszottak. A táncegyüttesek nagy része – a korábbiakhoz hasonlóan – hagyományörző népi táncokkal lépett fel, ugyanakkor a verseny sajátossága volt, hogy viszonylag nagyszámú balettegyüttes mutatkozott be.³⁷⁵ A balettosok nagyarányú megjelenése nem töltötte el túlzott örömmel a művelődéspolitikai vezetőket, ugyanis a polgári giccs újraéledését látták benne.

A bábegyüttesek még mindig mostohagyerekeknek számítottak a járási versenyeken; kevés volt az ilyen jellegű előadás. A rigmusbrigádok száma sokkal kevesebb volt, mint az előző évben, amit annak tudtak be, hogy az új kormányprogram óta a népművelési szervek félreértelmezték a megváltozott kultúrpolitikát, és ennek következtében elhanyagolták a kultúragitációt. Ami a szólószámokat illeti, egy-két tehetséges előadó is felbukkant, főként az énekesek között.

A versenybemutatókkal párhuzamosan futó kiállításokat – ezeken hivatásos és öntevékeny művészek festményeit, fényképészeti szakkörök munkáit, háziipari és népművészeti tárgyakat állítottak ki – sikeresnek könyvelték el az NM-ben.³⁷⁶

E járási versenyekről az országos művelődési sajtó vezető orgánuma, a *Művelt Nép* csak néhány esetben cikkezett, a *Szabad Népben* pedig mindössze négy híradásban foglalkoztak a témával. A kollégiumi jegyzőkönyvben azonban kiemelték, hogy a megyei sajtó kifejezetten sokat és szakszerűen foglalkozott a verseny eseményeivel.³⁷⁷

³⁷⁴ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷⁵ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷⁶ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

³⁷⁷ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. június 1-jei jegyzőkönyv. A művészeti tömegmozgalom értékelése a járási verseny alapján.

Az 1953–1954. évi járási versenyen részt vett csoportok néhány megyében³⁷⁸

Megye	Szín-játzó	Tánc-csop.	Ének-kar	Zene-kar	Népi egy.	Rigmus-brigád	Báb-csop.	Csop. össz.	Szóló
Bács-Kiskun ³⁷⁹	81	84	23	25	10	21	11	255	122
Baranya ³⁸⁰								101	25
Csongrád ³⁸¹								184	16
Fejér ³⁸²	65	76	31	16	4	12	9	213	44
Hajdú-Bihar ³⁸³								304	100
Nógrád ³⁸⁴							5	145	41
Szolnok ³⁸⁵	110	118		18	2	9	11	268	
Vas ³⁸⁶								75–80	

A meglévő megyei adatokat a II. Országos Kultúrverseny jelentéseivel összehasonlítva legalább 50%-os csökkenés látható a versenyen részt vett együttesek számában, sőt például Vas megyében a művészeti csoportoknak csak mintegy ötöde jelent meg a korábbiakhoz képest. Azonban az 1952–1953. évi járási kultúrversenyhez hasonló számokkal találkozhatunk; akkor összesen 3817 csoport nevezett be, míg az utóbbi versenyre a *Művelt Nép* beszámolója szerint mintegy 6000 csoport (ha a meglévő megyei adatok átlagait és arányait összevetjük, akkor is legalább 4500 csoporttal számolhatunk), és 1500 szólólista jelentkezett. Különösen nagy volt a számszerű növekedés a színjátszás területén és a népi együtteseknél,³⁸⁷ s az előző versenyekhez hasonlóan továbbra is a színjátszás és a tánc maradt a legnépszerűbb amatőr előadói forma.

³⁷⁸ A Magyar Országos Levéltár őrzetében lévő Népművelési Minisztérium általános iratanyagában 11 megye jelentése található meg, de ezek közül csak nyolcban szerepelt számszerű kimutatás a versenyről. (A kollégiumi értekezlet jegyzőkönyvében nincs összesítő statisztika, valamint az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának irataiban sem maradt fenn erre vonatkozó anyag.)

³⁷⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 8794-2-2-9/1954.

³⁸⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 8794-1-1-13/1954.

³⁸¹ MNL-OL XIX. I-3a. 8794-5-1-13/1954.

³⁸² MNL-OL XIX. I-3a. 8794-7-1-11/1954.

³⁸³ MNL-OL XIX. I-3a. 8794-9-1-13/1954.

³⁸⁴ MNL-OL XIX. I-3a. 8794-11-2-12/1954.

³⁸⁵ MNL-OL XIX. I-3a. 8794-15-3/1954.

³⁸⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 8794-17-2-15/1954.

³⁸⁷ MŰVELT NÉP. 1954/14. szám, 1. o.

1955-ben „A felszabadulás 10. évfordulójának” tiszteletére rendeztek országos szintű kultúrversenyt, amelynek célja a kultúrotthonok tevékenységének fellendítése volt (például szakköri, ismeretterjesztési munka növelése).³⁸⁸ A verseny kimeneteléről sem a *Művelt Népben*, sem pedig a *Népművelési Híradót* felváltó *Népművelésben* nem jelent meg cikk. Szintén 1955-ben a DISZ szervezte meg az „ifjú kultúrmunkások seregszemléjét”, amelyen mintegy tízezer művészeti együttes lépett fel, és nemcsak fiatalok, hanem az idősebb korosztályhoz tartozók is részt vettek benne. Ezen is színjátszó-csoportok, zene-, tánc- és énekkarok, népi együttesek, bábcsoportok, valamint szólisták indultak el. Központilag meghatározott ünnepségeken kellett a művészeti csoportoknak fellépniük, így a 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, a felszabadulás, a munka és a II. világháború befejezésének ünnepén.³⁸⁹

A DISZ 1956-ban is megrendezte az ifjúsági kulturális seregszemlét, de ezt a versenyt már megyei szinten szervezték meg. Nem volt központi utasítás, a megyék egyénileg alakították ki, hogy hol és milyen ünnepségeken, rendezvényeken kell fellépniük a csoportoknak. Fontos kitétel volt azonban, hogy a versenyek ne legyenek egész naposak.³⁹⁰ Ezzel a korábbi versenyek hosszú órákon, sőt napokon át tartó rendezvényeit kívánták megreformálni. Gondoljunk itt arra, hogy egy-egy megyei bemutatón körülbelül 40 műsorszámot adtak elő a fellépők, amit, ha átlagosan egy előadásra 5 percet számolunk (egy színjátszó-csoportnál ez mindenképpen több idő volt),³⁹¹ akkor körülbelül 3,5–4 órán át tarthatott a rendezvény. Ez még a legszórakoztatóbb műsorszámok előadása esetén is rendkívül hosszú idő.

Az 1954. évet követően kétféle specializáció jelent meg a művészeti versenyeknél. Egyrészt jellemzővé vált, hogy inkább egy-egy szervezet, így például a Magyar Néphadsereg, a Vasas Szakszervezet rendezvényei kerültek előtérbe a teljes körű országos megmérettetések helyett. Másrészt a korábbi komplex versenyek helyét egy-egy művészeti ág megmérettetése vette át, eszerint már külön rendezték meg a kórusok, a táncosok és a színjátszók versenyeit. A kulturális lapokban – a DISZ seregszemléjét kivéve – csak ezekről találhatunk híradásokat. Az országos megmérettetések eltűnése és a csökkenő híradások mind jól mutatják, hogy a versenyek kezdték elveszíteni a korábbi években betöltött jelentőségüket. A kezdeti lelkesedés már egyre alábbhagyini látszott.

³⁸⁸ NÉPMŰVELÉS. 1954/4. szám, 23. o.

³⁸⁹ NÉPMŰVELÉS. 1955/2. szám, 66. o.

³⁹⁰ NÉPMŰVELÉS. 1956/3. szám, 55. o.

³⁹¹ A Pest Megyei Tanács VB Oktatási és Népművelési Osztálya az üzemi és városi kultúrversenyek 1951. évi megyei bemutatóján szabályozta a szereplési időt – színjátszásnál 20 perc, táncnál, kórusnál 10 perc –, amivel már ekkor igyekeztek kordában tartani a hosszan elnyúló előadásokat. MNL–PML XXIII. 18. 1810-8-83/1951.

Kultúragitációs brigádok működése a Rákosi-korszakban

Bár a politika teljesen rányomta a bélyegét a kultúra minden ágára, mégis ki kell emelni egy olyan területet, ahol a kultúra terjesztésének és a művészet megjelenésének még a látszata is hiányzott. Ezek az úgynevezett kultúragitációs vagy más néven hangulatkeltő (köszöntő) brigádok voltak. Már maga az elnevezés is mutatja e „művészeti”³⁹² kör fő feladatát, azaz mint kulturális eszközt kívánták a párt politikájának, ideológiájának terjesztésére felhasználni.

A kultúragitációs gárdáknak elméletileg egész évben folyamatosan kellett működniük, de tevékenységük főként a mezőgazdasági munkák, választások és békekölcsönjegyzések idejére koncentráldott, így működésük inkább kampányjellegűnek mondható. Ezen okból mint nem teljesen körbehatárolt, képlékeny csoportok léteztek, emiatt nehéz meghatározni nagyságukat és számukat. Elméletileg minden községben próbáltak szervezni legalább egy ilyen csoportot, a jelentések szerint egy-egy megyében 140–400³⁹³ – természetesen a megye nagyságától függően – 5–10 fős brigád működött.

A kultúragitációs brigádok felolvasásokkal, kisebb előadásokkal, később egyre gyakrabban inkább rigmuséneklésekkel, rigmusmondásokkal³⁹⁴ járták a településeket és határaikat. De volt olyan megye, ahol központi kultúragitációs brigád is működött, amely az egész megye területén végzett agitáló tevékenységet, s nem csupán rigmusokat énekelve léptek fel, hanem keskenyfilm-vetítógépet és kézikönyvtárat is vittek magukkal, felvonultatva így más agitációs eszközöket is.³⁹⁵

Mivel ez a tevékenység igényelt némi előadói képességet, ezért a már meglévő műkedvelő csoportokból (korabeli szóhasználat szerint kultúr-csoport, azaz színjátszó-, ének-, tánc-csoportok) szervezték meg a brigádokat. Sőt – ahogy azt már a korábbi fejezetben jeleztük – a II. Országos Kultúrversenyen már külön kategóriaként jelent meg. A kultúrotthonok és a népművelési osztályok (vagy csoportok) mellett, üzemek, gyárak, társadalmi szervek, így a MNDSZ, a MSZT, a DISZ és az üttörők is szerveztek ilyen csoportokat.

³⁹² A kultúrpolitika csak annyiban „engedte” meg, hogy művészet legyen, hogy a különböző jelentésekben és beszámolóiban a művészeti munka körébe sorolták be. A művészeti agitáció formáiról lásd bővebben a könyv 3. számú mellékletét.

³⁹³ Fejér megye: 142 falusi kultúrbrigád volt, 435 taggal. (MNL–OL XIX. I-3a. 1812-7-5/1951.) Pest megye: 357 üttörő, 104 felnőtt brigád működött. (MNL–OL XIX. I-3a. 1812-12/1951.) Komárom megye: 120 brigád, nyáron: 140 falusi, 40 üzemi, 60 üttörő brigád volt. (MNL–OL XIX. I-3a. 87-11-7/1952.) Szolnok megye: 326 brigád működött. (MNL–OL XIX. I-3a. 87-16-8/1952.) A *Népművelési Híradó* cikke szerint 1952-ben a nyári hónapokban 4000–4500 kultúragitációs brigád tevékenykedett az országban. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/10–11. szám, 8. o.

³⁹⁴ A rigmusíró-brigádok az 1950-es tanácsi választások, illetve a békealírásgyűjtés idején alakultak. A begyűjtési munkát már több mint 3000 falusi kultúrbrigád igyekezett segíteni. VÉSZI (s. a. r.), 1952. 6. o.

³⁹⁵ A Hajdú-Bihar megyei központi agitációs brigád a begyűjtés sikerének érdekében három hét alatt mintegy 30 helységet keresett fel, igen komolyan számító technikai felszereléssel együtt: Volt náluk hangosbeszélő, lemezjátszó lemeztárral, aggregátorral ellátott filmvetítógép, kézikönyvtár, plakát, röplapok. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/11. szám, 13. o.

A kultúragitációs brigádoknak különféle népies dallamokra, tömören, kis rigmusokba, úgynevezett csasztuskákba³⁹⁶ írva kellett megénekelniük az aktuális országos és helyi eseményeket és eredményeket,³⁹⁷ illetve így buzdították a lakosságot a szavazásra, a több termés beadására, és nem utolsósorban az „ellenséges elemek” kipellengérezésére is használták. A jó rigmusnak tehát nemcsak tömörnek és csattanósnak kellett lennie, hanem „*harcos, határozott állásfoglalásúnak*” is.³⁹⁸

Ilyen csasztuskákra gyakran megjelent példa a *Művelt Nép* és a *Népművelési Híradó* hasábjain (ez utóbbiban sokszor még rigmuselemzéssel is foglalkoztak), illetve az NI különféle műsorkiadványaiban, mivel azonban a helyi eseményeket is meg kellett jeleníteni, ezért fontos volt, hogy többségük az ottani viszonyokat, történeteket, illetve a dolgozókat ismerő ember tollából származzon. Főként a művészeti csoport tagjai vagy a népművelési osztály (vagy csoport) dolgozói írták meg ezeket a kis versikéket, de próbálkoztak rigmusíró brigádok létrehozásával is.

A gyakorlaton lévő pedagógusok, valamint a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatói is segítettek a csasztuskákat író és előadó amatőr „művészek” munkáját, bár túlbuzgóságukkal néha épp szándékaikkal ellenkező hatást értek el. Egy Bács-Kiskun megyei jelentés arról számolt be, hogy a hozzájuk kiküldött főiskolai hallgató egy háromfelvonásos darabot taníttatott meg a kultúrcsoporttal, amivel elvonták a mezőgazdasági munkáról az emberek figyelmét.³⁹⁹

A rigmusíráshoz való kedvet kívánták növelni a rigmuspályázatokkal,⁴⁰⁰ de például Pest megyében 1952-ben külön rigmusíró felelős is dolgozott, aki azoknak a községeknek segített, ahol nem találtak erre megfelelő embert. Neki írtak a helyi szinten felvetődött vélt vagy valós problémákról, majd megkapták néhány napon belül a kész rigmusokat. Zala megyében egy negyventagú megyei rigmusíró munkaközösség is működött, amelynek nagy részét fizikai dolgozók és pedagógusok tették ki. Ők havonta kétszer üléseztek, és megyeszerte levelezés útján tartották a kapcsolatot a többi rigmusíróval.⁴⁰¹ Számos megyében adtak ki brigád-műsorfüzeteket is, ahol szintén csasztuskából lehetett válogatni a különféle alkalmakra.

³⁹⁶ A csasztuska az orosz népköltészet sajátos műfaja volt, amely többszólamú, refrénes dalt jelentett; a 19. században a szerelem, a család, a mindennapi élet megjelenítése állt középpontjában. A kommunista érában a politikai, társadalmi, gazdasági élet mozzanatainak kiemelése lett fontos. (KOVALCSIK III. kötet, 1986. 138–140. o.) A rigmusokra, mint agitációs eszközökre 1950 elején figyeltek fel, a csasztuskákat előadó Pjatnyickij-kórus hazai szereplése (Stefány, 1987. 46. o.), illetve a szovjet filmek ilyen témájú jelenetei kapcsán. Azonban a rigmusok idegen elemként jelentek meg a magyar népköltészetben, amely probléma már a műfaj virágzása idején is előkerült, így a *Művelt Nép*ben 1952 második felétől kibontakozott az úgynevezett rigmusvita, e „költészet” művészi és agitációs értékeiről.

³⁹⁷ Az Őzdi Kohászatban például az új kohó építésére írtak rigmust. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/10. szám, 11. o.

³⁹⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 1843-1-34/1953.

³⁹⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 1812-2-3/1950.

⁴⁰⁰ Rigmusíró pályázatot több megyében is hirdettek, de volt, ahol kiemelkedően nagy jutalmat adtak a nyertesnek, így például Szolnok megyében 1953-ban a csasztuska-író pályázat nyertesének 500 forintot ígértek. MNL-OL XIX. I-3a. 1843-3-230/1953.

⁴⁰¹ MNL-OL XIX. I-3a. 1843-1-82/1953.

A műfaj „legalizálása” érdekében végül igyekeztek elismert írókat, költőket is bekapcsolni a csasztuska-írásba, így például az Írószövetség tagjait is.⁴⁰²

A kultúragitációs brigádok legfontosabb feladata a párt propagandájának segítése volt, azaz a fennálló rendszer politikai, gazdasági, társadalmi elemeinek népszerűsítésére használták. Így igyekeztek a mezőgazdasági munkát is „erősíteni,” amelynek legfontosabb célja a minél gyorsabb betakarítás és a minél magasabb terméshozam elérése volt. A brigádok nagy munkák – aratás, vetés, cséplés – idején jártak ki a határba, főként ebédidőben, illetve a munkák elvégzése után. Eleinte kisebb-nagyobb jeleneteket is előadtak, később azonban inkább a pattogós ütemű, így sokkal inkább figyelemfelkeltőbb és nem utolsósorban rövidebb ideig tartó, tehát kevésbé unalmasnak bizonyuló csasztuskákat énekeltek a munkakedv növelésére.

A brigádok mindig igyekeztek figyelembe venni a helyi adottságokat, megtanulták és kiénekeltek a község szorgalmas dolgozóinak neveit, de nem feledtek meg az „ellenséges elemek” tevékenységének bemutatásáról sem. A termésbetakarítási munkák után következett a begyűjtés tényleges propagálása, azaz a kultúragitációs gárdák minél több termés beadására igyekeztek mozgósítani az embereket.

A megyei népművelési osztályok a nagy mezőgazdasági munkák idején rendkívül nagy hangsúlyt helyeztek a kultúragitációs brigádok működésére, és az NM-hez küldött jelentésekben számoltak be az elért eredményekről. Legtöbbször konkrét esetekkel bizonyították a kultúragitációs brigádok hasznosságát. A következő, Csongrád megyei jelentés példája is ezt bizonyítja: „*A Csanádi Úttörő tszcs-ben szereplő kultúrbrigádunk az aktuális rigmuson keresztül kihozta M. G. brigádvezető 200%-os teljesítményét, továbbá K. S. aratógép-kezelő jó munkamódszerét, melyen keresztül biztosította az aratógép állandó üzemben való tartását. Továbbá kihozta a brigád azt, hogy K. S., aki 8 hónapja dolgozik a tszcs-ben, már eddig 170 munkaegységet teljesített, 100-as Csepel kerékpárt vett. A tszcs többi dolgozói ott a helyszínen hatalmas nagy tapssal fogadták a két tag eddig elért jó eredményeit és többen ígéretet tettek arra, hogy ők is úgy dolgoznak, hogy a legközelebbi brigádműsor alkalmával őket énekeljék ki.*”⁴⁰³ A jó begyűjtési eredmények elérését is sokszorta az agitációs munkákhoz, azon belül is leginkább a rigmusbrigádok szerepléséhez köthették. Egy Komárom megyei beszámolóban például a következőket olvashatjuk: „*Tanácsaink általában felismerték a kultúragitációs munka jelentőségét, felhasználták a brigádok munkáját, s ez megmutatkozott a begyűjtési eredményben is. Pl. Tatabányán 8-10 helyre mentek ki a brigádok. A felkészült dolgozók vállalkozásokat tettek beadásuk*

⁴⁰² KOVALCSIK, 1983. 74–75. o. 1950-ben az alábbiakban felsorolt íróknak, költőknek adott megbízást műsorkönyvbe jeleneteket, verseket, csasztuskákat megírására az NM: Zolnai Vilmos/Móricz: „Egyszer jóllakni” című novellájának és Erdélyi Vera: Tolvajok című novellájának dramatizálására/, Tamási Lajos /Őszi munkákról szóló jelenet/, Bárány Tamás /Őszi munkákról szóló jelenet/, Lengyel Balázs /Pavlenkó: Boldogság című regénye egy részletének dramatizálására/, Ambróczy Ágoston /Bércsalás, normarendezéssel kapcsolatos jelenet/, Majoros István /A Tartuffe egyes részeinek kiválogatása és összekötő szöveg írása/, Fehér Klára /Csasztuskák, jelenetek/, Széchy Ágnes /Csasztuskák, jelenetek/, György László /Csasztuskák/, Volly István /Dal- és táncanyag/, Nyíri Tibor /Bércsalás, normarendezéssel kapcsolatos jelenet, Klerikális reakcióval kapcsolatos jelenet/. MNL-OL XIX. I-3a. 1810-ált.-1-7/1953.

⁴⁰³ MNL-OL XIX. I-3a. 1812-5-5/1951.

túlteljesítésére. Pl. M. N. az első köszöntés alkalmával kijelentette, hogy ő a vezetést végig megtartja. Beadását 237%-ra teljesítette.”⁴⁰⁴ A beszámolókból található eredmények hitelessége természetesen megkérdőjelezhető, de mindenképp megmutatja azt, hogy ekkoriban mennyire fontosnak tartották a rigmusbrigádok tevékenységét.

A mezőgazdasági munka minél több termést hozó és minél gyorsabb elvégzésére törekvő buzdítása mellett népszerűsíteni kellett a gépállomásokat, és azokat a traktoristákat – különösen a nőket –, akik teljesítették a terveket. Az egyes dolgozóknak felajánlottak a bemutatókon egy-egy műsorszámot. Ezzel egyidőben toborozták a traktorosokat is, e tekintetben az egyik döntő szempont volt, hogy a tsz tagjai közül kerüljenek ki minél többen, a másik, hogy minél több nő legyen köztük.

E brigádok a mezőgazdasági szektorhoz köthetően a termelőszövetkezetek népszerűsítését, illetve a tagtoborzás feladatát is ellátták. Ilyenkor a tsz-ek jobb munkamódszerét, magasabb terményeredményeit, valamint a kollektív munkából fakadó „optimista hangulatot” hangsúlyozták.

A kultúragitációs brigádok a nagy nyári mezőgazdasági munkák és a gyűjtés támogatása után nem fejezhették be tevékenységüket. Fontos feladatuk lett a központi tervek népszerűsítése, főként az egész gazdaságot átfogó ötéves tervé. A párt vezetésének célkitűzése elsősorban az volt, hogy meg-, illetve elismertessék az emberekkel a párt gazdaságpolitikai célkitűzéseit. Ennek keretében hangsúlyozni kellett, hogyan éltek régen az emberek – természetesen ez volt a negatív példa – és azt, hogy a kommunista párt hatalomra kerülésével mennyiben változott meg az ország és az egyének helyzete, illetve, hogy lehet még jobbra tenni azt az ötéves terv megvalósításával. Az 1950-ben indult ötéves terv propagandáját az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya dolgozta ki, amelyben a következőket hangsúlyozták: az ötéves terv az egyik legfontosabb záloga lesz a béke megtartásának, s a Szovjetunió példáját folyamatosan szem előtt tartva kell a magyar gazdaságot, főképpen a nehézipart fejleszteni. Eszerint propagálni kell a legnagyobb gazdasági és egyéb létesítményeket, növelni kell a dolgozóknak a felelősségérzetet és az áldozatkészséget a tervteljesítésre.⁴⁰⁵

Az ötéves tervet többnyire különböző előadásokon, kiállításokon, dokumentum-filmekben és újságokban népszerűsítették. A kultúragitációs brigádok ehhez kapcsolódóan főként inkább a tervkölcson-, illetve 1950-től a békekölcsön-jegyzés

⁴⁰⁴ MNL-OL XIX. I-3a. 87-11-7/1952.

⁴⁰⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 53. cs. 74. ő. e. 1951. május 3. Az intézkedések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, hiszen 1952-ben a Népművelési Minisztérium a megyei népművelési osztályokhoz írt körlevelében az ötéves terv agitációját és propagandáját a politikai nevelőmunka legelmaradottabb részének nevezte. Kritizálta, hogy elköptatott szövegekben, adatok és számok nélkül, vagy éppen csupasz tények közlésével próbálják megismertetni az emberekkel a tervet, és nem kapcsolják össze a békeagitációval, pedig ez utóbbi az egyik legfontosabb feladata lenne a tervpropagandának. Az NM a PB-jegyzőkönyv szövegében található feladatokhoz hasonlóan határozta meg az ötéves terv agitációját: az terv célkitűzéseit össze kell kapcsolni a békeharc kérdésével, hiszen az ötéves terv béketerve, amely az ország jövőjét és az emberek boldogságát biztosítja. Az országos jelentőségű ipari, mezőgazdasági és kulturális beruházások bemutatásán kívül hangsúlyozni kell a helyi eredményeket is. Tudatosítani az emberekben a „mi városunk, a mi falunk, a mi kultúrházunk” fogalmakat. Valamint azt, hogy az egyén is hozzájárulhat a terv megvalósításához, de felelősségérzetét nemcsak a saját munkájára vonatkozóan, hanem a másokéval szemben is éreztetni kellett – ezen kívül nem volt szabad eltérni a tervfegyelem megsértését sem. A fentiek mellett mindig példaként kellett felhozni a szovjetek eredményeit. MNL-PML XXIII. 18. 873-1/1953.

propagálásában játszottak fontos szerepet. A kölcsönjegyzés idején is folyamatosan agitálták az embereket a befektetésre, de a kötvények igazi népszerűsítése a jegyzések sorsolásának napján folyt. Sok helyen ilyenkor zenés ébresztő köszöntette a község lakóit, s így mintegy ünnepé avatták a napot. A kultúragitációs brigádok tagjai kántálva, énekszóval járták végig a települést, buzdítva az embereket az állami kötvények jegyzésére, műsoros előadásukban kisebb jelenetek mellett csasztuskák⁴⁰⁶ és versek is szerepeltek. A brigádok ugyanakkor igyekeztek bekapcsolni a műsorukba minél több olyan embert, akik a korábbi kölcsönhúzásokon nyertek. A pozitív példák kiemelése mellett kipellengéreztek azokat, akik nem jegyeztek korábban békekölcsönt, illetve azokat is, akik jegyeztek ugyan, de nem fizették ki később a jegyeket. Hangsúlyozták, hogy ezzel mindenki nyer, még az is, akinek a kötvényét nem húzták ki, hiszen az ötéves terv létesítményei minden dolgozó javát szolgálják.

A békekölcsönjegyzés idején amellet, hogy az egész ország gazdasági fejlődését propagálták, a helyi viszonyokban történt előrehaladást is igyekeztek kiemelni. Így születtek olyan rigmusok, amelyekbe ezeket is beleszőtték:

„Villanyt kapott Tépe,
Szép iskolát, kutat,
Az Ötéves Terv elején
Új bekötő utat.
Béke, béke tartós béke,
Békekölcsönt jegyezz érte!

Gazdagodik, szépül,
Növekszik a község.
De építő terveinkhez
Békére van szükség!
Béke, béke, tartós béke,
Békekölcsönt jegyezz érte!”⁴⁰⁷

A választások – mind az országgyűlési, mind a tanácsai – idején a kultúragitációs brigádok működése fokozódott. Az MDP már az 1949. évi országgyűlési választások idején több mint 200 ezer agitátort – ezek egy része a tömegszervezetekből, másik része pedig

⁴⁰⁶ Sűrű csillag ritkán ragyog az égen dallamára:
„Rózsaszínű a tervkölcson kötvényem,
Ezért élek rózsaszínű reményben.
Tervkölcsonból szereztek be gyárunkba az új gépet,
Így szolgálja a tervkölcson a népet.

Kovács szaki nyeregyét beosztja,
Mire fordítja a sok pénzt, nincs gondja,
Cipőt, ruhát, Csepel-motort vásárolok magamnak,
És egy jó kis kényszerzubbonyt Trumannak.” Műsoranyag a tervkölcson sorsolásához. MNL-OL XIX. I-3a. 88. doboz. ikt. sz. n./d. n.

⁴⁰⁷ MNL-OL XIX. I-3a. 1812-9-7/1951.

az úgynevezett népnevelők köréből került ki – szervezett be az egyéni választási munkára. A VKM a teljes pedagógus és népművelő társadalmat mozgósította.⁴⁰⁸

Az 1950. évi tanácsválasztásokat is nagy előkészület előzte meg az NM-ben és helyi szinten egyaránt. A választásokat megelőző hetekben a fellépő kultúrcsoportoknak a különböző műsorokba már bele kellett szőniük a közeledő országos eseményt. Szeptembertől – a tanácsválasztás október 22-re esett – a megyei népművelési osztályok a különböző tömegszervezetek segítségével igyekeztek a megye valamennyi településén megszervezni a választási kultúragitációt. A kultúrcsoportok a választási gyűléseken szerepelve népszerűsítették a jelölteket, valamint az elmúlt évek eredményeit, hangsúlyozva az MDP politikai, gazdasági és kulturális intézkedéseit. A gyűlések mellett a csoportok az utcán, a mozik előcsarnokaiban, a várótermekben, sőt a vonatokon⁴⁰⁹ is felléptek.

A választás napján zenés ébresztővel vagy énekszóval köszöntötték a községek lakóit, a kultúrcsoportok sorra járták a házakat, és számos esetben a szavazóhelyiségig kísérték el a voksolókat.⁴¹⁰ Az agitációs munkákról a megyei népművelési osztályok jelentést küldtek az NM-hez, ezekben a „hibák és hiányosságok ellenére” a választási agitációs munka sikerességéről számoltak be. A film- és diavetítések sikere mellett a kultúragitációs csoportok munkáját emelték ki a jelentésekben, bár itt is számos esetben előfordultak kisebb hiányosságok, főként a tömegszervezetekkel való elégtelen kapcsolatot és a kezdeti szervezetlenséget emelték ki a jelentések írói. Sajátos hibákat tárt fel a zirci választási kampányról a Veszprém megyei népművelési osztályvezető. Véleménye szerint nagy hiba volt, hogy az agitációs műsorokban gyerekeket is alkalmaztak, így „különösen rossz hatást keltett, amikor a tízéves kislány arról beszélt, hogy őt tanácstagnak jelölték”, illetve „rosszul hangzik a gyermekek előadásában külpolitikai kérdésekkel foglalkozó, részükről gyakran meg nem értett rigmusoknak az előadása.”⁴¹¹ Az 1954. évi tanácsválasztás már agitációs szempontból visszafogottabbnak tűnt. Itt is bevetették a népnevelőket a választási harcban, megmaradt a személyes agitáció is, de az ízléstelenségig menő, a választókat sértő hivalkodó reklámot kifejezetten tiltotta a pártvezetés.⁴¹²

Az '53-as parlamenti választást mind országos, mind helyi szinten még nagyobb szervezkedés előzte meg, mint a korábbiakat. Az MDP vezetőinek célja a társadalom totális mozgósítása volt. Ennek érdekében minden eszközt bevetettek, használták a tömegkommunikáció összes területét, de duplájára növelték – az 1949. évi

⁴⁰⁸ FEITL, 1999. 283. o.

⁴⁰⁹ Egy Szolnok megyei jelentésben a „vonatagitációról” a következőket olvashatjuk: „Leellenőriztük a csoportok munkáját a Szolnok–Püspökladány és szolnok–mezőtúri munkásvonaton. Mindkét szakaszon komoly sikerrel szerepeltek, kb. 5-10 kocsiában adtak műsort. Egy-egy kocsiból alig akarták továbbbengedni őket, kívánságversenyt rendeztek velük az utasok. Tapasztalat, hogy egy-egy vonatra nem elég 1-1 csoportot feltenni, mivel nem bírják az érdeklődést kellőképpen kielégíteni.” MNL-OL XIX. I-3a. 1854-ált.-2-40/1950.

⁴¹⁰ Esztergár községben például az úttörők felkeresték azokat az idősebb embereket, „akik dél felé még nem szavaztak le, és saját szavaikkal, a gyermekek jövőjére hivatkozva biztatták őket – eredményesen – a szavazásra”. MNL-OL XIX. I-3a. 1854-B-17/1950.

⁴¹¹ MNL-OL XIX. I-3a. 1854-B-17/1950.

⁴¹² MNL-OL M-KS 276. f. 53. cs. 203. ő. e. 1954. november 10.

választásokhoz képest – a választási előkészületekben résztvevő népnevelő agitátorok számát is. Az 1949. évi választás idején még úgy gondolták, hogy az emberek az elmúlt évek eredményeire, az öt éves terv hatalmas célkitűzéseire és a békére mondanak igent. 1953-ra azonban megváltoztak a viszonyok, az eltelt négy év kijózanítóan hatott.⁴¹³ Ennek alapján arra a következtetésre jutottak az ország vezetői, hogy még inkább igénybe kell venni az agitációs tevékenység minden eszközét, hogy az emberek szavazni menjenek. Hatalmas propagandába kezdtek azért, hogy „a választók minél nagyobb számban meggyőződéssel, lelkesen teljesítsék hazafias kötelességüket és szavazzanak a népfontra”.⁴¹⁴ A választási agitáció fő tartalmát az addigi eredmények (tanácsok létrehozása, Alkotmány törvénybe iktatása, gazdasági létesítmények stb.) és a jövő fejlődésének ismertetése adta, illetve hangsúlyozni kellett az „ellenséges elemek aknamunkáját” is. A párt vezetői fontos szerepet szántak a választási harcban a kulturális területnek, a megyei pártbizottságoknak a népművelési osztályokkal együtt az énekkarokat és a kultúrcsoportokat is fel kellett készíteniük a választásokra.⁴¹⁵

Az 1953. évi választáskor a „népművelési munkát” két részre osztották, az első rész április közepétől május 16-ig tartott, a második rész maga a választás napja, azaz május 17-e volt. Az első időszakban a kultúrotthonokban kiállításokat szerveztek, politikai előadásokat tartottak, választási plakátokkal és jelszavakkal díszítették ki a településeket, valamint a hangosbemondókon keresztül népszerűsítették a jelölteket és a párt programját. A kultúragitációs brigádok új rigmusokat írtak, kisebb jelenteket és verseket tanultak be. De már ekkor járták a házakat; az utcákon, a kisgyűléseken és a hangosbemondókban választási mondatokat, rigmusokat adtak elő. A választás napja ismét zenés ébresztővel kezdődött, a brigádok megint elindultak a házakhoz csasztuskákat szavalni, de külön figyelték azokat az utcákat, ahonnan kevesen mentek el voksolni, majd oda összpontosították a kultúragitációs erőket. A szavazás befejezése után sok helyen esti mulatsággal, zenés műsorral, helyenként bállal zárták a napot.

Választásra íródott a következő csasztuska is (dallam: *A rátóti legények*):

„Választásra készülünk,
Hogy szebb jövőt teremtsünk,
Ha Népfontra szavazunk, szavazunk, sejt de szavazunk,
Erősítjük hatalmunk!

Kit választunk galambom
Én kereken kimondom
Azt választjuk senki mást, senki mást, sejt senki mást,
Ki a munkában helytállt.

⁴¹³ FEITL, 1999. 283–284 o.

⁴¹⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 53. cs. 116. ő. e. 1953. március 5.

⁴¹⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 53. cs. 116. ő. e. 1953. március 5.

*A békéért küzdünk mi
Arra fogunk szavazni,
Ki a békét szolgálja, szolgálja, sejt szolgálja,
Az kerül a listára.*

*Jertek majd szavazzatok,
Jó kedvvel válasszatok,
Népé már a hatalom, hatalom, sejt a hatalom,
Ezért vidám a dalom.*⁴¹⁶

A kultúragitációs brigádok, mint ahogy a fenti példák mutatják, igen fontos szerepet játszottak az 1950-es évek elejének agitációs munkájában. Az 1953. júniusi fordulat után azonban látványos változás következett be ezen a területen is. A brigádok ugyan nem tűntek el teljes egészében, de az mindenképp elmondható, hogy szerepük visszaszorult. Ezt bizonyítja részben az, hogy a *Népművelési Híradó* és a *Művelt Nép* hasábjairól eltűntek a különböző alkalmakra ajánlott csasztuskák. Másrészt az a tény, hogy az NM iratanyagában (és a Pest Megyei Tanács VB Népművelési Osztály iratanyagában is) a következő másfél évben (az 1953. évi választáskor és a nyári aratási munkák idején még agitáltak a csoportok rigmusokkal, rigmusíró brigádok is dolgoztak) írt jelentésekben, beszámolóokban egyre kevesebb szó esett róluk.

1954 elején a népművelési újságok már kultúragitációs gondokról cikkeztek, bár inkább az agitáció központilag szabályozott, sablonos rigmusokat kitermelő tevékenységét bírálták, s tanácsot adtak a népi hagyományok, helyi ötletek felemelésére és terjesztésére. A kultúrotthonok helyzetét vizsgáló 1955. évi előadás írásos anyagában az előadó szintén azt emelte ki, hogy 1953 júniusa és 1955 márciusa között a kulturális agitációt, s vele együtt a brigádokat is, egyszerűen száműzték a kultúrotthonok a tevékenységükből.⁴¹⁷

1954-ben az NM körlevélben foglalkozott a rigmusokkal, elemezte hibáikat, azaz, hogy sematikus dicsértek-bíráltak a termelés beszoolgáltatása, az adózás és egyéb kötelezettségek érdekében; ugyanakkor lélektelen módon kipellengéreztek az embereket (rásütve rögtön bárkire a „nép ellensége” jelzőt), s mindezek mellett sokszor gyerekeket használtak erre a célra. Röviden: ízléstelenek voltak.⁴¹⁸ Bár a körlevél tanácsokat adott arra, hogyan lehetne ízléses rigmusokat írni és színvonalas előadásokat tartani belőlük, mégis e politikai tartalommal megtöltött ritmusos sorok és velük együtt a kultúragitációs brigádok 1954-re elvesztették korábbi jelentőségüket. Természetesen az agitációs munka továbbra is megmaradt a népművelés területén, de főként nem ebben, a leginkább erőltetettnek mondható és minden művészi igényt nélkülöző formában. Tovább folytatták például a termelési agitációt, de köszöntő brigádok mellett – ha voltak egyáltalán az adott községben – *Kérdés-felelet estékkel*, mezőgazdasági kiállításokkal igyekeztek színesebbé tenni az agitációt.

⁴¹⁶ MNL-PML XXIII. 18. 879-4-55/1953.

⁴¹⁷ DOMOKOS, 1954. 8. o.

⁴¹⁸ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-131/1954.

Az 1955. márciusi fordulat után a művelődéspolitikában ismét fontos szerepet kaptak a rigmusbrigádok. A második negyedévben, azaz a márciusi politikai változások után, a megyei népművelési osztályok „megvizsgálták” az elmúlt évek népművelési munkáját, és „sok hiányosságot” találtak, így újraszervezték az egészet. Ennek hatására a nagy nyári mezőgazdasági munkák idején újra dolgozni kezdtek a kultúragitációs csoportok, s a VI. békekölcsönjegyzés alkalmával ismét bevetették őket,⁴¹⁹ a „rigmus-költészet” és előadás újra megjelent a népművelési agitációs munkában.⁴²⁰

A kultúrotthonok működése, szervezete

A korábbi fejezetekben a kultúrotthonok művelődési, propaganda és agitációs feladatairól esett szó, de ahhoz, hogy ezen intézmények a feladatok ellátását biztosítani tudják, megfelelően kialakított és működő szervezettel kellett, hogy rendelkezzenek. E fejezet a kultúrotthonok szervezetét, működését, fenntartását és személyzetét mutatja be.

A kultúrotthonokat központilag az NM irányította, de közvetlenül a megyei, a járási, a városi és a községi tanácsok és népművelési szerveik ellenőrzése alatt működtek. A tanácsok népművelési feladatai lényegében három fő területen jelentkeztek. Egyrészt a dolgozók politika-eszmei nevelése, politikai látókörének kiszélesítése. Másrészt a tömegek termelőmunkára, a szocializmus építésére való mozgósítása, azaz a termelési kultúra, a szakmai műveltségi színvonal emelésének előmozdítása. Harmadrészt a dolgozók szórakozási, művelődési igényeinek a szocialista kultúra színvonalán történő kielégítése.⁴²¹

A fentebb felsorolt feladatok mellett a helyi tanácsnak a kultúrotthonok megalkotása után azok fenntartásáról is gondoskodnia kellett. 1950-ben az NM-ben még úgy gondolták, hogy a kezdeti nehézségek (beruházások, eszközök biztosítása) után ezen intézmények már fenn tudják tartani magukat. 1954-re már nyilvánvalóvá vált, hogy az önfenntartás nem biztosítható; így a mintatervezetben megfogalmazottak alapján a kultúrotthonok fenntartási költségeit a községi tanács költségvetésének kulturális részében kellett biztosítani. Ugyanakkor a leírtak alapján a megyei tanács vb népművelési osztálya negyedévenként, a munkaterv és a költségvetés alapján, a községi tanácsra keresztül a kultúrotthonok rendelkezésére bocsátotta a működéshez szükséges pénzt.⁴²²

⁴¹⁹ „Miskolcon a kölcsönjegyzés időtartama alatt több mint 95 kultúrbrigád köszöntette a jegyzésben élenjárókat, így öt nap alatt 1650 helyen adtak műsort.” MNL-OL XIX. I-3a. 8791-4-1-25/1955.

⁴²⁰ „Tovább támogatjuk a rigmusos műfaj kibontakozását, a rigmusnak műsorokba iktatását, rigmusbrigádok feltámasztását, szereplését, mivel ezzel a termelést nagy mértékben elősegítjük. A már-már haladozó rigmusozás hiányát nagyon is érezni lehetett az üzemi és mezőgazdasági termelés kulturális segítésénél, de ugyanúgy az üzemi termelésnél is. A rigmus alkalmazását, felelevenítését úgy az üzemi, mint a mezőgazdasági irányú kultúrunka területén erősen szorgalmazzuk.” Békés megye 1955. évi második negyedévi munkaterv. MNL-OL XIX. I-3a. 8791-3-1-17/1955.

⁴²¹ HENCZ, 1962. 148. o.

⁴²² MNL-PML XXIII. 18. 41. doboz. ikt. sz. n./1954.

Az útmutatóban megfogalmazottak azonban nem teljesen egyértelműek; azaz nem tisztázódott, hogy mennyi részt kellett vállalnia a községnek, és mennyit vállalt a megyei osztály a költségvetés kiadási részeiből. Az 1955. évi szabályzat már egyértelműen kimondta, hogy a kultúrotthon kétféle bevétel alapján működhet, az egyik a rendezvények nyereségei, a másik az állami támogatás. Az utóbbi mértékét a kultúrotthon éves fejlesztési és munkaterve határozta meg.⁴²³

A megyei tanács vb-k népművelési osztályának – 1951-ig az oktatási és népművelési osztály népművelési alosztályának – feladatai között szerepelt a kultúrotthonok működésének segítése és ellenőrzése, valamint az új kultúrotthonok létesítése. Az osztályokon külön kultúrotthon-előadót (vagy előadókat) jelöltek ki, akiknek feladata a kultúrotthonokat érintő összes kérdés elintézése volt, valamint a megye területén előadandó műsorok, rendezvények műsortervei politikai elbírásának ellenőrzése. Az oktatási előadó feladatai közé sorolták az iskolán kívüli oktatás ügyeinek intézését (SZFTE, alapismereti tanfolyamok, természettudományos előadás-sorozatok stb.), valamint a káderek népművelési iskolára küldését. A művészeti előadó a megye területén lévő művészeti ügyek intézésével, valamint a képzőművészeti tanfolyamok szervezésével foglalkozott. A népművelési osztályok gazdasági része foglalkozott a megyei tanácsok népművelési feladataihoz kapcsolódó pénzügyekkel.⁴²⁴ A népművelés megyei szervezete elméletileg tehát négy részre tagolódott, valójában ezt a tagolódását a gyakorlatban nem tudták megtartani, mivel községi szinten a kultúrotthonok vezetői foglalkoztak a népművelés minden területével, így a megyei szintre befutó ügyek is állandóan keresztezték egymást.

Járási szinten a járási tanács vb népművelési előadójának feladatai között szerepelt a kultúrotthonok szervezése, a helyi társadalom kultúrotthon-mozgalmában való részvételének növelése; illetve a járás területén található olyan községek számbavétele, ahol még nincs kultúrotthon. A már működő intézmények esetében folyamatosan ellenőrizniük kellett munkájukat. Az úgynevezett területi kultúrotthonok mellett az üzemi kultúrszobák kialakítása is fontos részét képezte munkájuknak.

A járási kultúrházak a járási tanácsok felügyelete alatt működtek; de szakmai szempontból a tanács vb-k népművelési osztálya alá tartoztak, amelyeknek negyedévente – kezdetben havonta – jelentést kellett küldeniük munkájukról és munkatervükről is. Általános feladatuk volt a járási székhelyeken példamutató kulturális felvilágosító, nevelőmunka kiépítése, azaz a központi politikai propaganda segítése. Emellett a gyakorlati tapasztalatok és elméleti képzés alapján a járás összes kultúrotthonainak segítése, jó munkamódszerek bemutatása, a munka ellenőrzése. Az NM utasítása szerint a járási művelődési házakban három függetlenített munkatárs dolgozott: az igazgató, a művészeti csoport vezetője és a népművelési csoport vezetője.⁴²⁵

Az 1950 májusában kiadott *Minta Működési Szabályzat Falusi Kultúrotthonok részére* útmutatóul szolgált a kultúrotthonok szervezői és vezetői számára. A szabályzat szerint a falusi kultúrotthonokat a népművelési bizottságnak kellett irányítania,

a községi tanács ellenőrzése alatt.⁴²⁶ (1951-ben újabb mintaszabályzat látott napvilágot, de ez elsősorban a kultúrotthon vezetőségének összeállítását változtatta meg.⁴²⁷)

Évekkel később, 1954-ben az NM tervezetet, majd 1955-ben új mintát küldött ki a falusi kultúrotthonok működési szabályzatához. Ezek szerint a kultúrotthon munkáját – az 1950. évi szabályzathoz hasonlóan – a községi tanács vb irányította a népművelési állandó bizottságon (áb) keresztül. Utóbbiak feladata egyrészt a kultúrotthon éves, illetve negyedéves tervének megvitatása volt – amelyet végül a vb hagyhatott jóvá –, másrészt elméletileg ellenőrizte és segítette a vb által hozott határozatok megvalósítását.⁴²⁸ Valójában nem minden helységben működött – vagy ha meg is alapították, ténylegesen nem tevékenykedett – a népművelési áb,⁴²⁹ így a kultúrotthonok mindenképpen a vb – ha volt, akkor a népművelési előadó – közvetlen ellenőrzése alatt álltak, ugyanakkor szakmai problémáikkal a járási tanács vb népművelési előadóját vagy a megyei népművelési osztályt keresték fel.

Az 1950. évi mintaszabályzat szerint a kultúrotthon élén egy három-, de legfeljebb hétagú (kultúrotthon-igazgató, DISZ képviselője – aki egyben az igazgatóhelyettes is, népművelési csoport-, művészi csoport-, könyvtári csoportvezető, sportkör vezetője, gazdasági felelős) vezetőség állt (a szabályzat nem rögzítette, hogy hogyan választották meg a vezetőséget); amelynek névsorát jóváhagyásra meg kellett küldeni a járási tanács vb oktatási és népművelési osztályának. Az 1951. évi minta működési szabályzat szerint a kultúrotthon vezetőségének 10 tagból (igazgató, igazgatóhelyettes, oktatási, művészeti, sport, szakkör, és film előadók, gazdasági felelős, könyvtáros, propagandista) kellett állnia.⁴³⁰

Az 1954. évi tervezetben már kultúrotthon-tanácsról olvashatunk,⁴³¹ majd 1955-ben az NM által kiadott kultúrotthon-szabályzatban a vezetőség kultúrotthon választmányaként szerepelt, amelyet a község dolgozói az év végi beszámoló alkalmával összehívott népgyűlésen választhattak meg. Bárki lehetett választmányi tag a település lakosai közül, így bármilyen helyi értelmiség, de „a művelődési munkát szerető, értő munkások, parasztok, alkalmazottak” is.⁴³² Kitételként szerepelt azonban, hogy a választmány elnöke az áb egy tagja, titkára pedig a kultúrotthon-igazgató legyen; de a tanács többi tagjára nem volt javaslat. A választmány tagjainak pontos létszámát a későbbiekben 9–15 tagban határozták meg, attól függően, hogy milyen nagyságú településről volt szó.⁴³³ A választmány feladata volt a kultúrotthon éves

⁴²⁶ CSENDE, 1974. 128. o.

⁴²⁷ MNL–OL XIX. I-3a. 1854-I-15/1951.

⁴²⁸ MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.; MNL–OL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

⁴²⁹ A népművelési állandó bizottságok feladata: „azon kell munkálkodnia, hogy a kulturális szervek, így a népművelési apparátus, a tömegszervezetek kulturális munkáját, a helyileg működő kulturális intézmények munkáját államunk és népünk előtt álló legdöntőbb feladatok megoldásának elősegítésére összehangolja, ellenőrizze.” Az áb-tagok mindig tanácstagokból kellett, hogy kikerüljenek. NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ, 1951/4. szám, 15. o.

⁴³⁰ MNL–OL XIX. I-3a. 1854-I-15/1951.

⁴³¹ MNL–PML XXIII. 18. 41. doboz. ikt. sz. n./1954.

⁴³² MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.; MNL–OL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

⁴³³ Választmányi tagok létszáma: 5000 lakosig 9 állandó, 2 póttag; 5000-en felüli községekben 13 állandó, 3 póttag; városi, járási kultúrházakban 15 állandó és 4 póttag. MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-49/1955.

⁴²³ MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.

⁴²⁴ MNL–PML XXIII. 18. 1820-29-1/1951.

⁴²⁵ CSENDE, 1974. 24. o.

tervének összeállítása a költségvetéssel együtt, ellenőrizte ezek végrehajtását, és elvileg közvetlen segítséget nyújtott a kultúrotthon tevékenységéhez.⁴³⁴ A megyei népművelési osztályoknak tett jelentések szerint a választmányi gyűlések nem minden esetben tartottak számot megfelelő érdeklődésre, azokon kevesen jelentek meg.⁴³⁵

A korábbiakban már esett szó arról, hogy a vezetőséget a dolgozók maguk választották, ezzel a demokratikusabbnak beállított rendszerrel kívánták elérni, hogy az emberek az eddigénél „sokkal jobban magukénak érezzék a kultúrotthont, s megnövekedett felelősségtudattal vegyenek részt a város, falu kulturális intézményeinek irányításában, közvetlen vezetésében”.⁴³⁶ Ez a rendszer sem működött azonban demokratikusan, hiszen a választmányi jelölteket a párt, a Hazafias Népfront helyi bizottsága és a tanács népművelési állandó bizottságának segítségével állították össze.

A választmány – amelynek tagjai egy évig voltak hivatalban – csak segítette a kultúrotthon-vezető munkájának ellátásában, valójában a kultúrotthonokat az igazgató irányította, aki a mindenkor népművelési ügyvezető is volt egyben; illetve hivatalból tagja volt a választmánynak. (A népművelési miniszter közlése szerint a népművelési ügyvezetőket be kellett választani a helyi tanácsba.)⁴³⁷

A kultúrotthonok vezetőinek kiválasztása, jóváhagyása és kinevezése a megyei népművelési osztályok feladata volt.⁴³⁸ A kultúrotthonok igazgatói voltak felelősek az intézmény munkájáért anyagiilag és szakmailag egyaránt. Nekik kellett elkészíteniük negyedévente a munkatervet és költségvetést, amiket – miután az adott községi tanács vb-je jóváhagyta – a járási tanács vb népművelési előadójához küldtek el. A munkaterv alapján pedig a kultúrotthon kéthetes vagy havi programját kellett elkészítenie, s biztosítani a programok népszerűsítését, de az adminisztratív feladatok ellátásáról (például munkanapló,⁴³⁹ leltár, nyilvántartások stb. vezetése) is ő gondoskodott, így a havi, majd később a negyedéves jelentéseket⁴⁴⁰ is az igazgató állította össze. A nagyobb községeknél, városoknál függetlenített kultúrotthon-igazgatók dolgoztak, azaz ez volt a foglalkozásuk, amelyért rendes havi munkabért kaptak. A kisebb helységeknél a kultúrotthon-igazgatóknak tiszteletdíj járt.⁴⁴¹

A kultúrotthon-igazgató helyettese az 1950. és az 1951. évi szabályzat szerint a DISZ képviselője kellett, hogy legyen. Ennek az oka többek között az volt, hogy a kultúrotthonok programjaiba minél több fiatalot igyekeztek bekapcsolni – főként a DISZ-en keresztül, valamint így a DISZ kulturális tevékenységét és a kultúrotthonok munkáját is igyekeztek minél szorosabbra fűzni és összehangolni. Az 1954. évi tervzetben, illetve az

⁴³⁴ MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-49/1955.

⁴³⁵ Például a tápiószecsői választás is csak másodjára járt sikerrel, mikorra már műsort is hirdettek, melynek hatására mintegy 300 dolgozó jelent meg. MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-17/1955.

⁴³⁶ MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-49/1955.

⁴³⁷ MNL–PML XXIII. 18. 1820-10-10/1950.

⁴³⁸ CSENDE, 1974. 48. o.

⁴³⁹ A munkanaplóban lejegyezték, hogy melyik nap milyen jellegű tevékenységet végeztek a kultúrotthonban, illetve azt is, hogy azokon hányan vettek részt. Ezek alapján állították össze a havi, majd a negyedéves beszámolókat.

⁴⁴⁰ A havi, majd később a negyedéves jelentések formáját és tartalmát központilag határozták meg a népművelési osztályok, ügyvezetők és kultúrotthon-igazgatók részére.

⁴⁴¹ MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.; MNL–OL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

1955. évi szabályzatban már helyettesnek javasolták a könyvtárost is vagy bárkit, aki „a művelődési kérdések iránt komolyan érdeklődik és a feladatokat meg tudja oldani”,⁴⁴² tehát elég tág teret adtak a szabályzat kidolgozói a helyettesi munkakör betöltéséhez.

Az 1950. évi szabályzat még külön négy csoportvezetőt (népművelési, művészi, könyvtári csoportvezető, sportkör vezetője), az 1951-es pedig nyolc felelőst jelölt ki a kultúrotthonok vezetőségének tagjaiként, az 1955. évi szabályzatban azonban ezeket a munkaköröket nem tüntették fel, csak a kultúrotthonok feladatait, feladatköreit (ismeretterjesztő, szemléltető propaganda, művészeti munka, könyvtár, kötetlen foglalkozások) határozták meg. Ezt a lépést valószínűleg a racionalizálás jegyében tették meg a szabályzat kidolgozói, hiszen egy kis község kultúrotthonában nemigen működhetett többféle szakkör vagy akár többféle műkedvelő csoport, amelyeknek irányítására külön csoportvezetőket kellett volna rendelni.

A szabályzatokban meghatározott feladatok és a feladatokhoz rendelt munkaerő csak az ideális állapotot mutatja be. Az iratokat vizsgálva az mindenképp elmondható, hogy ez a valóságban korántsem így működött. A kultúrotthonok munkája az állandó pénz- és szakértelemhiány, és sokszor az érdektelenség miatt igencsak elmaradt a központilag meghatározott feladatok teljes és rendszeres megvalósításától. Valójában a kultúrotthonok viszonylag élénk munkáját a kultúrotthon-igazgatók és egy-két lelkes szakkör- vagy műkedvelő csoportvezető biztosította.

Személyzet, oktatás, továbbképzés

A kultúrotthonok kialakításával párhuzamosan megkezdődött e terület megbízható káderekkel való feltöltése. A politikai vezetés elképzelése az volt, hogy új, a hatalom által megbízott emberek lássák el a feladatokat, azonban a népművelési szakemberek többsége mégis – a kialakult politikai, társadalmi helyzettel nem mindig elégedett – pedagógus volt. Egyfajta kényszerből alkalmazták őket, mert a kommunista párt nem rendelkezett kellő számú káderrel a művelődés területén. Ugyanakkor emellett egy új generációra is igyekeztek építeni a művelődés irányítóit; olyan fiatalokra, akik maradéktalanul hittek „a népi demokráciában és bíztak a kommunista párt vezető erejében”.⁴⁴³ Így az NM a népművelés területén dolgozók vagy dolgozni szándékozók számára számos tanfolyamon keresztül nyújtott lehetőséget a tanulásra, illetve továbbképzésre. Ezek a tanfolyamok néhány naposak vagy akár többhónaposak is lehettek. A következő táblázat az 1950-ben tervezett és megvalósult népművelési iskolákat mutatja be.

⁴⁴² MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.; MNL–OL XIX. I-3a. 541. doboz. ikt. sz. n./1955.

⁴⁴³ T. KISS, 2000. 62. o.

Fejlesztési előirányzat (a kiképzett káderek száma)⁴⁴⁴

Iskola megnevezése	1949	1950	1951	1952	1953	1954.	Az ötéves terv végére
kéthetes falusi ügyvezetőképző	-	1700	3000	-	-	-	4700
hathetes falusi ügyvezetőképző	-	80	-	-	-	-	80
három hónapos járási és megyei ügyvezetőképző	100	180	180	180	180	180	1000
öthónapos felsőfok	-	80	160	160	160	160	720
hathetes könyvtárosképző	130	200	-	-	-	-	330
három hónapos könyvtárosképző	-	-	100	100	100	100	400
négy- vagy hathe- tes aktívaképző	100	240	480	1920	1920	1920	6580
Összesen	330	2480	3920	2360	2360	2360	13810

A terv szerint a kultúrkáderek kiképzése az első időkben a mennyiségen, utána a minőségen alapult volna. A falusi kultúrotthonok ügyvezetőképzése a szegedi és debreceni iskolákban történt. A járási és megyei ügyvezető iskolát a szakszervezeti és nagyüzemi kultúrvezetők képzésére alapították, ennek a helyszíne Szentendre volt. Ez volt az úgynevezett közép-kádereképző tanfolyam. A felsőfokú kádereképzést a kiválóan dolgozó megyei ügyvezetők, a tömegszervezeti kultúrvezetők és a minisztériumi káderek utánpótlására hozták létre. Külön szerveztek könyvtáros képzést a körzeti és nagyüzemi könyvtárosok részére, a népkönyvtárosok kiképzése pedig megyénként szerveződött, hatnapos tanfolyamokkal. Az aktívaképzés az énekkar, a színjátszó-, a báb- és a táncsoportok vezetőinek és a képzőművészeti felelősöknek indított speciális tanfolyam volt.⁴⁴⁵

Az NM iskoláiban 1951-ben 1835 kádert tanítottak,⁴⁴⁶ ez a mennyiség messze elmaradt a tervezett közel 4000-tól. Azonban nemcsak mennyiségi elmaradásról volt szó, hanem a kádereképzés minőségi szempontból sem érte el a megfelelő színvonalat.

⁴⁴⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ó. e. Fejlesztési előirányzat (a kiképzett káderek száma). (d. n.)

⁴⁴⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ó. e. Javaslat a megyei kultúr- és tömegpropaganda felelősök nyári tanfolyamára. (1951)

⁴⁴⁶ Tanfolyamok megoszlása: 4 hetes kultúrotthon-vezető tanfolyamon 651, 3 hetes könyvtáros iskolán 432, 4 hónapos könyvtáros iskolán 48, 10 hetes népművelési iskolán 164, 5 hónapos népművelési iskolán 127, 3 hónapos keskeny-gépész tanfolyamon 339, 6 hónapos normál-gépész tanfolyamon 40, 1 éves népművelési iskolán 81, 1 éves újságíró iskolán 87 fő vett részt. Ezek mellett például a gépállomás könyvtárost, kultúrfelelőst, bányász kultúrotthon-igazgatót stb. külön tanfolyamokon oktatták. MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ó. e. Feljegyzés Horváth Márton elvtárs részére. (1951)

A feljegyzés szerint az iskolák legnagyobb hibája többek között az volt, hogy „hibás volt a kádereképzés”, azaz egyrészt kevés embert küldtek a megyék, másrészt a hallgatók előképzettsége nagyon alacsony volt, sokan például helyesen sem tudtak írni. Előfordult az is, hogy olyan embert küldtek könyvtáros iskolába, aki soha nem is olvasott.⁴⁴⁷

A tervezett képzési rendszer a következő években némiképp átalakult. A legfontosabb az 1951-ben országos szinten megszervezett négyhetes népművelési iskola volt – itt oktatták a népművelési ügyvezetőket és kultúrotthon-igazgatókat –, amelynek két helyszíne Szeged és Debrecen volt. Középszintű felkészítést biztosított a három- és öthónapos népművelési tanfolyam. Felsőfokú képzésre hozták létre a Móricz Zsigmond Népművelési Iskolát, amely tíz hónapos volt, s a korszakban három éven keresztül képezte nappali és levelező tagozaton a szakembereket. 1952-ben a Minisztertanács a népművelési gimnáziumok létrehozásáról intézkedett,⁴⁴⁸ de a képzés nem működött sokáig, 1954-ben ezeket az oktatási intézményeket fel is számolták. Ezzel a szakképzés megszűnt és a gyakorlatban dolgozó népművelők továbbképzésére korlátozták az oktatást.⁴⁴⁹

A népművelési területen működő káderek kiválasztásának egyik legfontosabb szempontja az volt, hogy minél több tanácstagot, állami gazdaságban, gépállomáson vagy tszcs-ben dolgozó embert küldjenek a tanfolyamra,⁴⁵⁰ ügyelve arra is, hogy a nők és férfiak aránya egyenlő megoszlású legyen.⁴⁵¹ Emellett a tanfolyamokra minden esetben igyekeztek körültekintően kiválasztani a megbízható embereket. Nem a szakmai szempontok voltak az elsődlegesek, hanem a politikai megbízhatóság. Ha rosszul történt a kiválasztás, akkor a nem megfelelő kádereket egyszerűen hazaküldték az iskolából. Így jártak 1951-ben a Pest megyei népművelési vezetők is, akiknek nem sikerült a megfelelő embereket beíratni a tanfolyamokra, így a szegedi iskolából három embert küldtek vissza. Egy fiatal lányt, aki még csak tizenöt éves volt; egy üzemi dolgozót, mivel tudomásukra jutott, hogy a háború után tíz munkást alkalmazott üzemében; és egy harmadikat, akiről kiderült, hogy ugyan jó munkát végzett korábban a községében, de 1945 előtt katolikus szervezeteknek volt a tagja.⁴⁵²

A tanfolyamokra előzetesen kellett jelentkezni, általában rövid önéletrajzzal vagy a küldő intézmény vezetője írt jellemzést a jelentkezőről. Az önéletrajzokban, illetve a jellemzésekben ritkán tértek ki – vagyis nem helyeztek hangsúlyt – az illető iskolai végzettségére, ehelyett a származás, a munkahely, illetve munkateljesítmény, a politikai iskolai végzettség és a párttagság ismertetése volt fontos.

⁴⁴⁷ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ó. e. Feljegyzés Horváth Márton elvtárs részére. (1951)

⁴⁴⁸ 2064/19/1952. Mt. számú határozat a népművelési gimnáziumokról. NÉPMŰVELÉSI KÖZLÖNY.

⁴⁴⁹ T. Kiss, 2000. 62–64. o.

⁴⁵⁰ Az 1950. évi népművelési iskolára javasoltak között volt: kereskedősegéd, traktoros, szülésznő, zsákos, sok tszcs-tag, villanyszerelő, kőműves, ruhagyári munkás stb. (MNL-OL XIX. 1-3a. 79. doboz. Megyei javaslatok kádereképzőre.) Ezt a népművelési iskolát 59 tanuló végezte el. (MNL-OL XIX. 1-3a. 1811-R-1-34/1952.) Ezt a számot összehasonlítva a jelentkezők körülbélüli számarányával, jelentős fluktuációt tapasztalhatunk.

⁴⁵¹ MNL-PML XXIII. 18. 1811-1-58/1951.

⁴⁵² MNL-PML XXIII. 18. 1811-1-73/1951.

A tanfolyamokon – legyen szó néhány naposról vagy több hónaposról – főként politikai és ideológiai oktatást folyt, a kulturális kérdések, a történelem, az irodalom, a művészet alapvető ismereteinek oktatása teljesen háttérbe szorult.⁴⁵³ Az így kiképzett kádereket valóban a politika szolgálatába tudták állítani, de vajmi keveset értettek a kultúrához, illetve a kulturális értékek közvetítéséhez. Ezt még az iskola szervezői is elismerték, az 1951. évi feljegyzés szerint az iskolai oktatásnál a legnagyobb baj az volt, hogy inkább politikai tudást nyújtottak, és a szakmai ismeretek háttérbe szorultak. Ennek oka részben az volt, hogy az oktatók nem művelődési szakemberek, hanem pártoktatók voltak,⁴⁵⁴ és ez a probléma a következő évben is megmaradt.⁴⁵⁵

Bár számos tanfolyam indult a népművelési káderek kiképzésére, de az 1952. évi felmérések szerint a kultúrotthon-igazgatók csupán 15–20%-a végzett népművelési iskolát, és a falusi kultúrotthon-igazgatók többsége még mindig pedagógus volt. Az egyéb képzettségük általános műveltsége viszont nagyon alacsony szinten maradt, több helyen csak hat osztályt végzett igazgató irányította a kultúrotthont. Az általános műveltséget nem tudták hirtelen emelni, de a probléma megoldására továbbra is a tanfolyamokon részt vevők számának növelését javasolták az NM szakemberei, de az iskolán kívüli oktatás beindítását és minél szélesebb körben történő népszerűsítését is előirányozták. Ennek a legfontosabb eszközei a pár napos továbbképzések és konferenciák voltak,⁴⁵⁶ amelyeket járási és megyei szinten is igyekeztek megszervezni. Ezek részben úgynevezett tapasztalatcsere-értekezletek voltak, ahol az összegyűlt megosztották egymással munkamódszereiket, valamint sikeres rendezvényeik, eseményeik szervezésének és végrehajtásának körülményeit és eredményeit. Emellett az NM körlevél formájában folyamatosan kiküldte az értekezletek alkalmával megbeszélendő kérdésköröket⁴⁵⁷ is, amiket a konferencia résztvevői közösen elemeztek.

A kultúrforradalom meghirdetése után néhány évvel azonban kiderült, hogy a kultúrát képzetlen emberekkel nem lehet terjeszteni, még a kommunista párt által meghatározott ideológiai értékek közvetítésére is alkalmatlannak bizonyultak a néhány elemi végzett káderek. Így a népművelés területén dolgozók művelődési

⁴⁵³ A politikai oktatás túlsúlyát bizonyítják a 3 hónapos iskola írásbeli dolgozatának kérdései: 1. A kultúra szerepe a szocializmus építésében. 2. Hogyan harcoljunk az ellenség ellen a kultúra eszközeivel? 3. Hogyan fogod felhasználni népművelő munkádban a szovjet szépirodalmat? 4. Mit tanulnak a magyar írók a szovjet szépirodalomtól? MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ö. e. Jelentés a 3 hónapos pártkultúra iskola munkájáról (1950).

A politikai-ideológiai oktatás hangsúlyosságát mutatja be a Népművelési iskolák 4 hetes népművelési ügyvezetőképző, kultúrotthon vezetőképző tanfolyamának tematikája is: Politikai előadások: *Szovjetunió a békétábor élén; Népi demokráciánk a szocializmus útján; Az ötéves terv és kulturális feladataink; A magyar mezőgazdaság szocialista átszervezése.* Kultúrpolitikai előadások: *A népművelés feladatai a tömeg szocialista átnevelésében; Kultúrotthon mozgalom.* Természettudományos előadások: *A világ, amelyben élünk; Az ember származása.* Szakelőadások: *A helyi tanács népművelési feladatai; Ismeretterjesztő munka; A könyvtár munkája; A művészeti körök munkája.* Gyakorlat: 2 irodalmi ankét, 1 filmankét, 1 színdarab megbeszélése, heti 2 sajtóvita, 2 kiszállás szemináriumonként. MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ö. e. Népművelési iskolák 4 hetes népművelési ügyvezetőképző, kultúrotthon vezető képző tanfolyamának tematikája (1951?)

⁴⁵⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 379. ö. e. Feljegyzés Horváth Márton elvtárs részére. (1951)

⁴⁵⁵ MNL-OL XIX. I-3n. 1952. október 14-ei jegyzőkönyv. Általános értékelés a népművelési iskolákról.

⁴⁵⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-V-8/1952.

⁴⁵⁷ Például az 1952. októberi értekezleteken Révai József: *Megjegyzések egy regényhez* című cikkét kellett megvitatni. MNL-OL XIX. I-3a. 8791-ált.-14-8/1952.

színvonalának emelése érdekében az NM 1954-ben meghatározta azt a képzettségi minimumot, ami nélkül nem lehetett kultúrotthonban dolgozni. Így például csak olyan ember lehetett ügyintéző (igazgató, előadó, gazdasági vezető), akinek legalább középiskolai végzettsége volt, de előnyben kellett részesíteni azt, akinek felsőfokú végzettsége volt. Akiket már kineveztek, azoknak a továbbképzéséről a megyei népművelési osztályoknak kellett gondoskodniuk,⁴⁵⁸ ebben a Népművelési Továbbképző Intézet volt hivatott segíteni.⁴⁵⁹

1954 után megfigyelhető, hogy a tanfolyamok lényegében megszűntek, a konferenciák, a különböző megbeszélések lettek a fontosabb alapszintű ismeretátadási formák. Emellett a felsőfokú képzés biztosítására a vizsgált korszak végén, az 1955–1956. tanévben a tanítóképzőkben hoztak létre népművelési szakosztályokat.⁴⁶⁰ Végül soron a káderek képzését és a továbbképzést egy népművelési főiskola megalakításával akarták megoldani (ezen kívül a függetlenített apparátusnak a pártoktatásban is részt kellett vennie⁴⁶¹), így első lépésként 1956 őszén a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékén népművelési szemináriumon vehettek részt a hallgatók.⁴⁶²

A tanfolyamok, konferenciák mellett az írott sajtó és a rádió is egyfajta továbbképzést biztosított a népművelési dolgozóknak. Az újságok közül a *Népművelési Híradó* (1954-től a *Népművelés*) és a *Művelt Nép* folyóiratok voltak a legfontosabbak. Az elméleti útmutatóul szolgáló cikkek mellett – mint ahogy már korábban említettük – ezekben találtak példákat arra, hogy egyes ünnepeken milyen műsorszámokat adjanak elő a kultúr csoportok, ajánlottak szakirodalmat a népművelési szakdolgozók részére, bemutattak mintaszerűen működő kultúrotthonokat (minta heti vagy havi programok, munkatervük jelentek meg), de megjelentették a negatív példákat is.

A kultúrotthon-igazgatóknak ajánlották továbbá a MSZT kiadványait, így a *Színház és Filmművészeti Tájékoztatót*, a *Zenetudományi Értesítőt*, a *Képzőművészeti és Iparművészeti Tájékoztatót* stb.⁴⁶³ Emellett az *Élet és Irodalom*, a *Szabad Nép*, a *Csillag*, az *Irodalmi Újság*, a *Szovjet Kultúra* című lapok segítettek a tájékozódásban a népművelőket. Az újságokon kívül a korábbi fejezetekben már ismertetett műsorfüzeteket jelentettek meg, amelyek útmutatásul szolgáltak egy-egy ünnepség vagy kultúrverseny lebonyolításához.

Az írott sajtó mellett az egyre elterjedtebbé és népszerűbbé váló rádiót is felhasználták a népművelési káderek képzésére. A művelődés irányítói állandóan ajánlottak műsorokat a népművelési szerveknek, de 1954. április 8-án a Kossuth adón külön népművelési híradót indítottak el. Minden csütörtökön délelőtt a *Kedves szóval, vidám dallal* címen sugározták a műsort, amely a kultúrotthonok és a népművelés más területeinek aktuális

⁴⁵⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 8791-V-3-8/1954.

⁴⁵⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 468. doboz. ikt. sz. n./1954. Kivonat a 1954. február 1-jei miniszterhelyettesi értekezlet határozataiból. Meg kell jegyezni, hogy a Népművelési Továbbképző Intézet tényleges működésével kapcsolatban nem található pontos adat sem a nyomtatott, sem az írott forrásokban, csak a *Népművelés* 1954/6. számában ejtenek néhány szót a kinevezett igazgató tevékenységéről.

⁴⁶⁰ T. Kiss, 2000. 62–64. o.

⁴⁶¹ NÉPMŰVELÉS, 1955/11. szám, 678. o.

⁴⁶² T. Kiss, 2000. 77. o.

⁴⁶³ MNL-PML XXIII. 18. 872-6/1952.

problémaival foglalkozott. A műsorban a kultúrotthon-igazgatók, népművelési dolgozók beszéltek tapasztalataikról; hivatásos művészek (rendezők, színészek, kórusvezetők) adtak tanácsokat műsorügyben, felmerülő szakmai problémák megoldásában. Ezt a műsort a kultúrotthon-igazgatóknak, a tanácsai népművelési előadók, könyvtárosoknak és más népművelési munkásoknak ajánlották.⁴⁶⁴

A művelődési ismeretek terjesztésének elősegítésére 1951-ben hozták létre a Népművészeti Intézetet, amelynek a mintáját a szovjet Népi Alkotások Háza adta.⁴⁶⁵ Feladata volt többek között a „kulturális tömegmozgalom” művészeti irányításának elősegítése, a kultúrműsor-kiadási tevékenységek támogatása; valamint a kultúr-csoportok néprajzi gyűjtési munkájának segítése és az összegyűjtött anyagokról való gondoskodás, az új népdal és tömegtáncok kialakításának beindítása, a tömegmozgalom művészeti vezetőinek továbbképzése, valamint a hivatásos művészek bevonása a „kulturális tömegmozgalmak”-ba. Alapvetően az öntevékenység és a népművészeti közösségek (kórusok, táncsopordok, színjátszók) segítése volt a feladata. De felvállalni kényszerült azokat a kultúragitációs tevékenységeket is, amelyek például a csasz-tuskák széleskörű terjesztését szorgalmazták.⁴⁶⁶

Már korábban is szó volt arról, hogy a kultúrotthonok és a népművelés helyi vezetőin kívül a népművelésben résztvevő más dolgozóknak is indítottak tanfolyamokat (aktívaképzés), így volt néptánc-oktatói, báb-, képzőművészeti, színjátszó-rendezői, karmesteri tanfolyam. A tanfolyamok néhány hetes időtartama feltételezné, hogy ezek inkább csak szakmai továbbképzések lehettek, de szinte bárki – nem kellett hozzá semmilyen szakmai végzettség – elmehetett akár táncoktatói tanfolyamra is, ha politikailag megbízható személy volt. A tízhetes színjátszó tanfolyamra már a következő feltételek elegendőek voltak a jelentkezéshez: egy éve színjátszó-csoportban dolgozott; politikai képzettsége: párttagok esetében szervezett politikai oktatásban részt vett, pártönkívülieknél lehetőleg bentlakásos tömegszervezeti iskolán vett részt, a nemzetközi és belpolitikai helyzettel tisztában van; kultúrpolitikailag tájékozott (a *Szabad Nép* cikkei olvassa); szépirodalmi könyveket gyakran olvas; termeléshez való viszonya jó.⁴⁶⁷

Néhány év múlva azonban ezen a területen is érezte hatását a szakértelemhiány, ennek kiküszöbölésére a népművelési miniszter 11-2-8/1954. Np. M. számú utasításában intézkedett a művészeti tömegmozgalomban dolgozó szakemberek levelezőoktatásáról. Ezt olyan szakembereknek hozták létre, akik nem végeztek főiskolát, de tanfolyamokon, szakkörökben valamilyen művészeti vezetői, oktatói feladatot láttak el. A tanfolyam időtartama két és fél év volt, tananyaga a szakmai munka legfontosabb elvi és gyakorlati ismereteire terjedt ki, valamint figyelmet fordított a „marxista-leninista művészetelméletre” is.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ MNL-PML XXIII. 18. 8791-1-104/1954.

⁴⁶⁵ T. Kiss, 2000. 65. o.

⁴⁶⁶ 9/1951 (I. 6.) M. T. számú rendelet a Népművészeti Intézet létesítéséről. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei.

⁴⁶⁷ MNL-PML XXIII. 18. 1851-1-103/1951.

⁴⁶⁸ 11-2-8/1954. Np. M. számú utasítása. NÉPMŰVELÉSI KÖZLÖNY.

Mint a fenti példák is igazolják, a kultúrotthonok szervezeti felépítése, működése, fenntartása, valamint személyi állományának szabályozása – a kor szellemének megfelelően – központilag irányított volt, szigorúan politikai szempontok szerint. Bizonyos fokú helyi mozgástérre volt ugyan lehetőség, de ez lényegében nem csorbította a nagyfokú kontrollt, a központi irányelvek érvényesülését. Ha valahol csorbát szenvedett a központi akarat, az a végrehajtás gyakorlati területeit érintette megfelelő káderek híján, amit szervezett iskoláztatással igyekeztek orvosolni. Mindez azonban kevésnek bizonyult és idővel oda vezetett, hogy a kultúrházak dolgozói körében – korjelző módon: kényszeresen, miközben ennek alapvetőnek kellett volna lennie – fokozott hangsúlyt kapott a hozzáértés, de „természetesen” csak az ideológiai megbízhatóságot követően. Alapvetően az mondható el összefoglalás gyanánt, hogy a kultúrotthonok is, csakúgy, mint a kulturális élet más intézményei ebben az időszakban, a pártállam ideológiájának közvetítői voltak elsődlegesen, miközben névleges funkciójuknak csak a megfelelő szellemi köntöst magukra öltve felelhetek meg, eredeti feladatuk jelentősen háttérbe szorult.

Mozik

Már az előző fejezetekben is többször esett szó arról, hogy a Rákosi-korszakban a művészetnek nem volt olyan területe, amelybe a politika közvetlenül be ne avatkozott volna, és ezt a filmművészet sem kerülhette el. A film különösen előkelő helyet foglalt el az '50-es évek magyar kultúrájában, nem feledve azt, az akkoriban mindenhol sűrűn hangoztatott és idézett lenini kinyilatkoztatást, amely szerint „*az összes művészetek közül számunkra legfontosabb a film*”. A mozgókép volt a leghatásosabb fegyver az eszmék terjesztésére, ugyanakkor a filmekben megjelenő világ jelenthette a művelődést és a szórakozást az emberek számára. A párt azonban elsődlegesen nem szórakoztatni akarta a nagyközönséget, hanem a filmkockákon keresztül akart hatni tudatukra. A filmgyártás és -forgalmazás is egy célt szolgálhatott ténylegesen: terjeszteni a kultúra csatornáin át a kommunista ideológiát, illetve igazolni azok helyességét és mindenhatóságát; s ezen keresztül az emberekben kialakítani azt a pavlovi reflexet, hogy az ország vezetősége által hozott döntésekre azonnali tudomásulvétellel és lelkesedéssel reagáljanak. Ugyanakkor tudatosítani akarta azt is, hogy minden értük, a népért van, és nem volt soha jobb időszak az életükben.

A következő idézet pontosan megmutatja, hogy az ország irányítói hogyan határozták meg a filmművészet feladatát és azt is, hogy valójában minden filmnek megvolt a maga szerepe a párt ideológiájában: „*Filmjeink közös vonása, hogy közvetve vagy közvetlenül támasztja alá pártunk politikáját. A Becsület és dicsőség a sztahanov mozgalmat, a Teljes gözzel a 2000 tonnás mozgalmat, a Gyarmat a föld alatt és a Banditák a békeharcot. Az ütközet a békében a honvédség népszerűsítését, a Civil a pályán a tömegsportot.*”⁴⁶⁹ De nemcsak a magyar alkotásokat igyekeztek az egyes kategóriákba besorolni, hanem az – elsősorban a Szovjetunióból – importált filmeket is. Így például a szovjet *Vidám vásár* bemutatta a kolhozparasztnak boldog életét, a szovjet mezőgazdaság fejlett technikáját, a kolhozok versenyét. A *Tengerészbecsület* című film az egyéni érdekek közösségi alá rendelését hangsúlyozta, míg a *Vörös nyakkendő* az ifjúsági szervezet jelentőségére hívta fel a figyelmet.⁴⁷⁰

A filmgyártás rendszere a koalíció éveiben

1945 előtt a filmszakma nem állt egységes irányítás alatt, egy-egy kérdéssel mindig az a miniszter foglalkozott, akinek hatáskörében az adott filmmel kapcsolatban bizonyos szabályozásra volt szükség; azaz a mozgóképekkel összefüggő kérdések felaprózódtak a vallás- és közoktatásügyi, az ipari, a belügy-, a kereskedelem- és közlekedésügyi, a pénzügy- és a külügyminiszter között. Ugyanakkor a filmgyártásra az államhatalom közvetlenül nem hatott, csak az üzleti érdekek határozták meg, hogy milyen film forgatásába és forgalmazásába kezdjenek. Ezt akarták megváltoztatni

⁴⁶⁹ MNL-OL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzőkönyv. Filmgyártásunk helyzete és problémái.

⁴⁷⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 7168-11-15-15/1950.

1945 után, amikor az üzleti szempontokat a kultúrpolitikaiak váltották fel.⁴⁷¹ E feladat megoldására alapították a Magyar Filmügyek Országos Bizottságát, amelynek feladatkörébe tartozott a forgatókönyvek és filmköltségek felülvizsgálata, engedélyezése. Mindemellett véleményt nyilváníthatott a művészi értékeket illetően is, ugyanakkor jogában állt kötelező érvénnyel elrendelni azt is, hogy milyen filmeket mutassanak be. A bizottság munkájában 4 filmszakemberen kívül az illetékes minisztériumok 20 munkatársa is részt vett.⁴⁷² Ezzel párhuzamosan megalakították a Magyar Művészeti Tanácsot, amelyen belül a Filmművészeti Szaktanács feladata volt, hogy véleményt nyilvánítson és javaslatot tegyen a művészeti vonatkozású kérdésekben, de alig két éves működése alatt filmekkel kapcsolatosan csak egyszer döntött. E két szerv tehát valójában nem tudott érdemi döntéseket hozni és képtelen volt feladatait megfelelően ellátni.

A filmszínházakat ugyan sikerült a háborút követő években felújítani és alkalmassá tenni a filmek bemutatására, de maga a gyártás nehezen indult meg, sem a magántőke, sem pedig az állam nem fektetett pénzt a mozgóképkészítésbe. A filmgyártást igyekezett beindítani az az 1947. évi rendelet, amely 150 ezer forint hitelben részesítette a gyártókat filmenként. De ez sem hozta meg a kívánt eredményt.⁴⁷³ Az elkészített filmek számának jelentős növekedésére csak a filmgyártás és a mozik államosítása után került sor, igaz, ez már az új politika jegyében és irányítása alatt történt.

A filmgyártás rendszere az államosítástól 1956-ig

Már 1948 elején megkezdtek a filmszakma teljes átszervezését. 1948 márciusában a filmügyek egységes irányítása és intézése céljából felállították az Országos Filmhivatalt.⁴⁷⁴ Ezt követően 1948. április 15-én a Filmipari Igazgatóság megalakítását szabályzó rendelet látott napvilágot, de ezt még ez év augusztusában megszüntették, és hatáskörét az Országos Filmhivatalra ruházták át.⁴⁷⁵

A Gazdasági Főtanács döntése alapján 1948 nyarán közös irányítás alatt, de önálló pénzgazdálkodással szervezték meg a gyártást, a filmforgalmazást és a filmszínházak üzemben tartását. 1948. július 5-én létrehozták a Magyar Film Állami Filmgyártó Vállalat Rt-t, amelynek tulajdonosa a magyar állam volt. 1948. augusztus 19-én államosították a teljes magyar filmipart, s kiépítették állami működtetésű rendszerét, így augusztus 27-én megalakult a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat

⁴⁷¹ SZILÁGYI, 1992. 23. o.

⁴⁷² SZILÁGYI, 1992. 17. o.

⁴⁷³ NEMES-PAPP, 1980. 29. o.

⁴⁷⁴ A 3850/1948. számú korm. rendelettel. PEREGI, 1964. 117. o.

⁴⁷⁵ SZILÁGYI, 1992. 63. o.

(MAFILM)⁴⁷⁶ Révai Dezső⁴⁷⁷ igazgatásával, valamint a Magyar Filmforgalmi Nemzeti Vállalat és a Mozgóképzési Vállalat (MOKÉP).⁴⁷⁸

1948 decemberében létrehozták a Filmpolitikai Bizottságot, amely az MDP filmügyekben illetékes fóruma volt. Kezdetben csak a filmek legfontosabb elvi-politikai kérdéseivel foglalkozott, de fokozatosan kezébe vette a filmgyártó vállalat működésének irányítását is, s így 1949 tavaszától a gyártás minden szakaszának elindításához a bizottság engedélye volt szükséges.⁴⁷⁹

A filmkészítés így gyakorlatilag állami monopóliummá vált, minden fázisa – a forgatókönyvírástól a filmforgalmazásig – a központi politika irányítása alá került. 1949 és 1956 között a filmgyártás ellenőrzésén túl a mozik – ugyanúgy, ahogy a kultúrhonok, a könyvtárak, a kiállítások stb. – az új kultuszminisztérium, azon belül a Filmfőosztály irányítása alatt működtek.

A filmgyártás területén a decentralizálás jegyében a filmgyártó vállalatból 1950-ben kivált a híradó-dokumentumfilm részleg, amely Híradó- és Dokumentum Filmgyártó Vállalat néven önállósult, majd szintén külön megalakult a Szinkron Filmgyártó Vállalat. A Mozgóképzési Nemzeti Vállalat átvette a Magyar Filmforgalmazási Vállalat hatáskörét, majd 1953-ban Mozgóképforgalmazási Vállalattá alakult, a mozik közvetlen irányítására pedig megvénként önálló moziüzemi vállalatokat hoztak létre, amelyek 1955-től a helyi tanácsok irányítása alá tartoztak.⁴⁸⁰

A filmek készítése

A művészet minden ága a szocialista realizmus szellemében alkotott, ez volt az egyetlen irányzat, amelyet hivatalosan követni lehetett, illetve kellett. A filmművészet területén is a szovjet film⁴⁸¹ állt példaként, amelynek célja elvileg a társadalmi valóság tükrözése, és nem az öncélú „magamulattatás” volt.⁴⁸² Amellett, hogy a szovjet filmekre példaként tekintettek a magyar alkotók, számos cikk, vita anyagát állították

⁴⁷⁶ Felettes szerve kezdetben az Országos Filmhivatal volt, egészen annak 1949. decemberi megszűnéséig. NEMES-PAPP, 1980. 56. o.

⁴⁷⁷ Révai Dezső (1903–1996): Révai József testvére, a MAFILM igazgatója, majd 1954–1956 között a Magyar Rádió Televízió Főosztályának vezetője.

⁴⁷⁸ PEREGI, 1964. 118. o.

⁴⁷⁹ SZILÁGYI, 1992. 64–65. o.

⁴⁸⁰ NEMES-PAPP, 1980. 107–108. o.

⁴⁸¹ Balázs Béla *Filmkultúra* című könyvében külön fejezetet szánt a szovjet film fogalmának körülírására. Véleménye szerint egyrészt a szovjet film nem csupán földrajzi meghatározás, nemcsak a Szovjetunióban gyártott filmeket jelenti, hanem egyfajta stílust is. Másrészt a szocializmus országában a filmgyártás nem kapitalista vállalkozás, a film nemcsak kereskedelmi árucikk. „Elengedhetetlen követelés, hogy a film egy eszme hordozója legyen. Ez a filmek általános stílusára rányomja a bélyeget [...]. A szovjet film legelső feladatának tekinti természetesen, hogy a szovjetunióbeli életet mutassa be a szovjet közönségnek, tehát olyan közönségnek szól, mely keresztülment a szociális forradalom tisztítótüzén, és immár nem ismeri az egocentrikus és elszigetelt magánéletet, sőt azt megérteni sem képes. A szovjet ember élete az egész társadalom életében folyik az egész néppel és a leghétköznapiabb, legintimebb élményeinek is egyszersmind szociális, tehát politikai jelentőségük van.” BALÁZS, 1948. 250–251. o.

⁴⁸² GYERTYÁN, 1968. 30. o.

össze a szovjet filmművészetről. A magyar filmszakmában dolgozóknak pedig lehetőséget adtak arra, hogy a Szovjet Állami Filmművészeti Főiskolán ösztöndíjjasként tanuljanak. A fentebb említetteken túl szovjet tanácsadók tapasztalatait is átvehették a magyarok, így például Sz. A. Gudkov a szinkron-, V. I. Pudovkin pedig a játékfilmgyártásban – például a *Tűzkeresztység* című filmnél – segédkezett Magyarországon.⁴⁸³

Játékfilmek

A szovjet filmművészet befolyásával indult el az államosítás utáni magyar filmgyártás. Az első éveket a sematizmus jegyében született művek jellemezték, ez a folyamat az NM megalakításával és Révai József miniszteri kinevezésével kezdődött. Az új kultuszminiszter különösen nagy figyelmet szentelt a filmművészetnek, minden területét igyekezett felügyelni, és ha szükségesnek vélte, a beavatkozástól sem riadt vissza. E tekintetben megkönnyítette dolgát, hogy testvére, Révai Dezső igazgatása alatt működött a MAFILM, amely a játékfilmgyártást tartotta állami kézben. Az operatív irányítás – amit egyébként is nagy kuszaság jellemezett – formális maradt.⁴⁸⁴

A játékfilmgyártás tervszerűbbé, folyamatosabbá tétele érdekében 1948-ban kötelezővé tették az éves, úgynevezett tematikai terv készítését. A tématerv tulajdonképpen a párt politikájának tételes kibontása volt. A korabeli megfogalmazás szerint a témákat a „mai nemzetközi helyzet”⁴⁸⁵ és a szocialista fejlődés határozza meg.”⁴⁸⁶ Amit végig fontosnak tartottak a korszakban az az, hogy főként korabeli témákat dolgozzanak fel a filmkészítők. (Ez sikerült is, hiszen az 1950–1954 között elkészült 32 film közül 22 a jelenkorban játszódott, s az 1950–1952 közöttiek közül majdnem mindegyik „üzemi történet” volt.⁴⁸⁷) Az emberek életének úgymond realista ábrázolásával akarták megmutatni a helyesnek vélt utat, amit minden állampolgárnak követnie kellett. Valójában a jelenkort – sőt a múltat – bemutató filmek egy elképzelt, idealizált valóságot mutattak be, amelynek túl sok köze nem volt a realitáshoz.

Ezek mellett természetesen a múltban játszódó filmeket is készítettek, főként történelmi és életrajzi jellegűeket, de ez utóbbiak is csak a kommunista ideológia által elfogadott történelmi személyiségekről, tudósokról vagy művészekről készülhettek. Így filmet forgattak például Bem József, Petőfi Sándor, Semmelweis Ignác, Munkácsy Mihály és Erkel Ferenc életéről, munkásságáról. A történelmi mozgóképek témavilágát 1948–1953 között a 19–20. század, Mikszáth, Móricz, azaz a kritikai realizmus klasszikusai által ábrázolt látásmód hatotta át, s erre rakódott rá a kommunizmus ideológiája és történelemszemlélete. Az 1953. júniusi fordulat után a 19. századot a párhuzamkeresésben a 18. század váltotta fel. Emellett a 20. századi témák is

megváltoztak, immár a kommunista mozgalom múltjának, előzményeinek bemutatása, s az 1945-ben bekövetkezett változás állt az ábrázolások középpontjában.⁴⁸⁸

A tervek szigorú kötöttsége miatt rendkívül fontossá vált a filmes szakmát irányítók számára a megfelelő forgatókönyv.⁴⁸⁹ Számos kortárs írók kértek fel egy-egy téma kidolgozására, megadva az elvárt forgatókönyv hangsúlyos momentumait. A jó, azaz ideológiailag megfelelő forgatókönyv lett a sikeresnek ígérkező film alapja, s a rendezési munka csupán ennek kiszolgálójává degradálódott.⁴⁹⁰ A tervek valójában elvont témaköröket, vagy éppen teljes forgatókönyveket tartalmaztak. E rendszert 1951-ben felváltotta a perspektivikus tervezés, ami azt jelentette, hogy 1–3 évre megszabott keretrendszerben kellett dolgozni,⁴⁹¹ azonban ez sem jelentett tényleges változást. Az új szisztéma annyiban volt más, hogy nem egy, hanem több évre határoztak meg a filmekben feldolgozandó témákat, de ugyanúgy évekre lebontva is kiadták ezeket.

Az 1951. évre 11 témában összegezték az elkészítendő filmekre vonatkozó elképzeléseket: üzemi, mezőgazdasági, antiimperialista, ifjúsági, illetve gyermekfilm, honvédfilm, illegalitás–munkásmozgalom, életrajz (Eötvös Lorándról, Erkel Ferencről vagy Csokonai Vitéz Mihályról), sportfilm, operett, magyar klasszikus (egy klasszikus regény megfilmesítése), történelmi téma (Petőfi és Bem). Mindegyik témakörben egy-egy film elkészítését tervezték, kivéve az üzemi filmet, ahol kettőt.⁴⁹² A megjelölt témák némelyikéhez már konkrét ötletek, illetve már teljes forgatókönyvek is készen voltak.

Az 1952. évi terv megvalósítása a következőképpen alakult: kellett készíteni a mezőgazdaság átalakulásával foglalkozó filmeket, ez lett a *Vihar*⁴⁹³ és a *Rozika* (ez utóbbi nem készült el). A munkásosztály életét és az ötéves tervet bemutató műveket is terveztek, többek között a *Földalatti gyorsvasút* című filmet, ami azonban csak 1953-ban készült el, s jelent meg *A város alatt* címen.⁴⁹⁴ Ehhez a témához még egy antiklerikális film forgatását is javasolták – ahol azokat a módszereket mutatták volna be, „ahogy a klerikális reakció felhasználja az emberekben a még meglévő vallásos érzéseket, igyekszik zavart kelteni”⁴⁹⁵ –, valamint néhány író megbiztat azzal, hogy készítse nek forgatókönyvet a munkások életét bemutató filmhez és egy bányászfilmhez.

⁴⁸⁸ SZILÁGYI, 1994. 126–127. o.

⁴⁸⁹ Forgatókönyvek érkeztek ugyan rendszeresen az NM-hez, de sokat elutasítottak. Elutasított forgatókönyvekre vonatkozóan két példa található a könyv 4. számú mellékletében.

⁴⁹⁰ VARGA, 2008. 14–15. o.

⁴⁹¹ SZILÁGYI, 1992. 87–89. o.

⁴⁹² MNL–OL XIX. I-3n. 1950. szeptember 29-ei jegyzőkönyv. A magyar filmgyártás téma- és műfajterve 1951-re.

⁴⁹³ „A film a mezőgazdaság szocialista átszervezésének mai problémáival foglalkozik. Célja, hogy segítséget adjon a mezőgazdaság szocialista szektorának erősítéséhez, gépállomásaink jelentős megértéséhez, a termelőségvetkezeti fegyelem megszilárdításához.” MNL–OL XIX. I-3a. 8780-8-1-89/1952.

⁴⁹⁴ „A film arról szól, hogy a főmérnök a moszkvai metró tapasztalatainak felhasználásával, a régi hidépítőkkal és az odakerült új munkásokkal egyggyé forrva hogyan küzdik le a rengeteg nehézséget, és a nagy békemű építése közben hogyan fejlődnek maguk is kiváló emberré.” MNL–OL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi tématerve.

⁴⁹⁵ MNL–OL XIX. I-3n. 1951. október 16-ei jegyzőkönyv. 1952-es tématerv.

⁴⁸³ MNL–OL XIX. I-3n. 1951. október 16-ei jegyzőkönyv. Filmgyártásunk helyzete és problémái.

⁴⁸⁴ Szilágyi, 1992. 79–80. o. Az '50-es évek filmgyártásának és filmirányításáról lásd bővebben VARGA, 2008.

⁴⁸⁵ „A nemzetközi helyzet megköveteli, hogy népiünket hazaszeretetre, áldozatvállalásra, nemzeti hagyományaink megbecsülésére az ellenség iránti gyűlöletre, a szabadságért küzdő népek iránti szolidaritásra neveljük.” MNL–OL XIX. I-3n. 1951. október 16-ei jegyzőkönyv. 1952-es tématerv.

⁴⁸⁶ MNL–OL XIX. I-3n. 1951. október 16-ei jegyzőkönyv. 1952-es tématerv.

⁴⁸⁷ NEMESKÜRTY, 1965. 214., 222. o.

A fentebb említettekén túl Magyarországot népszerűsítő, az ifjúság életét bemutató, valamint történelmi, életrajzi filmek forgatását vették be a tématervbbe. Az utóbbiak közül érdemes megemlíteni, hogy a tématervet összeállítók szorgalmazták egy József Attila ifjúságáról szóló film elkészítését is, amelyben az 1918–1930 közötti időszakot akarták bemutatni, amikor „József Attila költővé érett és bekapcsolódott a munkásmozgalomba”. Ezen belül is külön hangsúlyt kívántak fektetni annak bemutatására, hogy Rákosi Mátyás milyen nagy hatást gyakorolt a költőre.⁴⁹⁶

Az 1953–1954. évi tématerveket 1952 decemberében tárgyalta meg az NM Kollégiuma, ahol hét kérdéskört jelöltek ki feldolgozásra. Az egyik az úgynevezett antiimperialista téma, amelyben két Tito-ellenes forgatókönyv elkészítése volt a legfontosabb. Az egyik a Rajk-per anyagára támaszkodva készült el, amelynek első része 1943-ban, Jugoszláviában játszódott, a második pedig a Rajk-per idején, Magyarországon. A másik egy kémfilm, amely egy imperialista ügynök elleni harcra szolgált, s amely „államvédelmünk biztonságát, az ÁVH ügyességét és a néppel való összeforrottágát ábrázolja”.⁴⁹⁷ Bár mindkét film elkészítését nagyon fontos feladatnak titulálták, mégsem sikerült leforgatni őket.

A fentebb említettek mellett továbbra is megmaradt a munkástéma feldolgozásának szükségessége, de immár két szempontból: egyrészt a munkásmozgalom bemutatása, másrészt egy korabeli munkásfilm elkészítése volt a feladat. Ez utóbbira a korábban említett *Földalatti* (sic!) című film volt még mindig a megoldás. Ugyanakkor a filmkészítetők nagyon vártak már egy igazi paraszttémájú film forgatókönyvére is, s ezért igyekeztek a korszak legjobb, legnépszerűbb íróit megnyerni e feladatra. 1952-ben már Sarkadi Imre, Szabó Pál és Darvas József is ilyen témájú filmek forgatókönyvírásán dolgozott. A kiadott ukáz szerint kellett egy gépállomás mindennapi életét és egy úgynevezett tsz-témát feldolgozó dramaturgiát készíteniük.⁴⁹⁸

A fentebb leírtakon túl ifjúsági, életrajzi, sőt zenés filmek készítését is tervbe vették. 1952 végén már az 1954 után következő évek filmjeire is javaslatot tettek, így előirányozták Zalka Mátéről, Hermann Ottórol, Bartók Béláról, Dózsa Györgyről, Petőfi Sándorról egy-egy mozgóképsorozatot leforgatását.⁴⁹⁹

A pontosan szabályozott tervek mellett, a behatárolások (cenzúrázott, többször is átírt forgatókönyv, rendezők és szereplők felülről történő kiválasztása, forgatási idő korlátozása stb.) miatt 1953 előtt szinte nem születhettek egyedi, művészi filmalkotások.⁵⁰⁰ A „téma bővölete” mozdulatlan, dialógusfilmekhez vezetett, amelyekben a szereplők hosszasan ülve fejtették ki véleményüket, a nézők értelmi képességét alábecsülve mindent agyonmagyaráztak, így biztosítva, hogy a filmek „eszmei

mondanivalója” megfelelőképpen hasznosuljon.⁵⁰¹ Az 1953 előtt készült filmek tehát egyértelműen a központi ideológia alá rendelődték, a propaganda és agitáció eszközei lettek. S emellett olyan normákat állítottak a középpontba, amelyek a hatalom által megfellebbezhetetlenek és követendőek voltak.⁵⁰²

Az 1953. évi júniusi fordulat, és ezzel együtt Révai miniszter leváltása néhány hónappal később a filmiparban is éreztette hatását. A filmművészetben azonban az igazi változás csak 1954-ben következett be, amelyhez a lökést a PB 1954. február 24-ei ülésén kialakított, és március 15-én a *Szabad Népben* megjelent állásfoglalása adta, amelyben hallgatólagosan tudomásul vették, hogy az irodalomban, a művészetekben különböző irányzatok léteznek (lehetőségek), de emellett leszögezték, hogy a pártosság továbbra is alapkövetelmény a művészetekkel szemben.⁵⁰³

Teret kaptak az egyedi kezdeményezések is, ami – a politikában bekövetkezett változások mellett – annak is volt köszönhető, hogy az új miniszter, Darvas József már nem tartotta olyan fontosnak a filmművészetet, mint elődje, s így kevésbé szolt bele.⁵⁰⁴ Egyszerűsödött a filmek engedélyezési folyamata is, már sokkal kevesebb fórumon kellett végigmenni a terveknek és a forgatókönyveknek.⁵⁰⁵

Némileg visszaszorult a szigorú ellenőrzés a forgatókönyvírók és a rendezők munkájában. Tématerveket ugyan továbbra is készítettek, de az „egyszerű emberek életével foglalkozó” művekre irányították az alkotók figyelmét, „az egyszerű emberek életének bensőségét, erkölcsi és érzelmi konfliktusait, s nem a dolgozó embert, a politizáló embert állították az ábrázolás középpontjába célként”.⁵⁰⁶

Az 1954. évi tématerv amellel, hogy a készítendő filmek számát megnövelte, az addigi alapelveket is módosította. Meglepő változás volt, hogy a korábban folyamatosan bíralt Déry Tibor két forgatókönyve is szerepelt a tervben, a *Simon Menyhért születése* és a *Felelet*, de ez utóbbit végül nem készítették el. Ugyancsak szerepeltek a *Kincsesbánya* (későbbi címe: *Életjel*), a *Rokonok*, a *Gül baba* (későbbi címe [1955]: *Gábor diák*), a *Hintónjáró szerelem* című filmek.⁵⁰⁷ Az 1955. évi tématervben már fontos egyéni emberi problémákra akarták felhívni a figyelmet. „Ezek a témák már nem különféle termelési kérdések illusztrálására konstruált konfliktusokra épülnek, hanem a kialakuló új élet emberi konfliktusaira”, nem termelési problémákat akarnak megoldani, hanem embereket nevelni, „alkalmasabbá téve őket a szocialista építés nagy munkájának elvégzésére”.⁵⁰⁸

A júniusi fordulat után a filmek immár – a korábbiakhoz képest legalábbis – az őszinte hangot, az igazságot keresték. A valóságot – nem feltétel nélkül elfogadva a szocialista realizmus irányvonalát – sajátos stílusban dolgozták fel. A rendezők ekkor valóban alkotókká váltak, elindult egy addiginál jóval szabadabb és magasabb

⁴⁹⁶ MNL–OL XIX. I-3n. 1951. október 16-ai jegyzőkönyv. 1952-es tématerv.

⁴⁹⁷ MNL–OL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi tématerve.

⁴⁹⁸ MNL–OL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi tématerve.

⁴⁹⁹ MNL–OL XIX. I-3n. 1952. december 19-ei jegyzőkönyv. A játékfilmgyártás 1953/54. évi tématerve.

⁵⁰⁰ Az ekkor született filmalkotások részben történelmi (például: *Föltámadott a tenger*, *Rákóczi hadnagya*), részben jelenkori közegben játszódó aktuális témákat, úgynevezett társadalmi filmdrámákat (például: *Tűzkeresztség*, *Ütközet békében*, *Teljes gőzzel*) dolgoztak fel. E társadalmi drámák, vígjátékok, filmoperettek társadalomképét, érték és ideológiai jellemzőit elemzi közös tanulmányban RAINER–KRESALEK, 1990.

⁵⁰¹ SZILÁGYI, 1992. 84. o.

⁵⁰² VARGA–KRESALEK, 1995. 361. o.

⁵⁰³ SZILÁGYI, 1994. 24. o.

⁵⁰⁴ SZILÁGYI, 1994. 12–13. o.

⁵⁰⁵ VARGA, 2008. 17. o.

⁵⁰⁶ SZILÁGYI, 1994. 20. o.

⁵⁰⁷ SZILÁGYI, 1994. 21–22. o.

⁵⁰⁸ MNL–OL XIX. I-3n. 1954. november 2-ai jegyzőkönyv. Játékfilmgyártásunk 1955. évi tématerve.

színvonalú filmkészítés. 1955 második felében némiképp azonban már a visszarendeződés jelei mutatkoztak, az 1956. évi tématerv keretében pedig ismét a munkásosztály fontos problémáival kellett foglalkozni, a parasztság életével, illetve múltbeli harcaival.⁵⁰⁹ Ugyanakkor a magyar filmgyártás nem süllyedt vissza az 1953 előtti szintre, olyan új alkotások születtek, amelyek már valódi művészi színvonalon álltak, s tényleges társadalmi korrajzot tudtak adni a korszakról. A filmeknek már nem kellett minden percben, minden képben, minden dialógusban a kommunista ideológiát propagálni. Ez nem azt jelenti, hogy teljesen eltűnt a filmek ideológiai színezete, hanem inkább azt, hogy háttérbe szorult. Erre érdekes példaként hozható fel a *Körhinta* című film forgatókönyvének az NM-hez benyújtott javítási javaslata: „a különben szép forgatókönyv eszmei-művészi szempontból egy ponton feltétlenül erősítésre szorul, erősebb társadalomrajzra van szükség, a filmnek jobban kell szólnia (nem direktmódon!) a szövetkezeti folyó harcról, a szövetkezet igazáról!”⁵¹⁰

Röviden szólni kell a korszakban tevékenykedő rendezőkről, akiknek a forgatókönyvírók mellett kezdetben csak statisztaszerepet szántak. A rendezők szabadsága 1954-től teljessé válhatott ki, ezek után már beleszólhattak a forgatókönyvekbe, együtt dolgozhattak az írókkal, s ami még ennél is fontosabb volt, hogy ténylegesen alkothattak,⁵¹¹ azaz igazi művésszé válhattak, mint ahogy művészetté válhatott a film is. Az alkotás szabadsága nem terjedt ki korlátlanul a feldolgozható témákra, de az ábrázolásmódban már nagyobb teret kaptak. Ugyanakkor azonban soha sem volt mindegy, hogy a filmeket ki rendezi, azaz ki és hogyan jeleníti meg a forgatókönyvek momentumait. Bár a filmes szakma irányítói inkább az új káderekre bízta volna legszívesebben a filmek készítését, azonban a rendezési munka mégiscsak tapasztalatot és szakértelmet követelt, így nyert elismerést ebben az időszakban is Kálmár László, Bán Frigyes és Keleti Márton.⁵¹² De a korszakban hét év alatt 9 új rendező debütált a filmes szakmában, köztük olyan neves alkotók mint Máriaassy Félix, Fábri Zoltán, Makk Károly, Várkonyi Zoltán stb.⁵¹³

Híradók, dokumentumfilmek

A játékfilmek mellett jelentős szerepet játszottak a korszak propagandagépezetében a dokumentum-, oktató- és híradófilmek is. A dokumentumfilmek jelentőségét mutatja többek között az is, hogy külön dokumentumfilm-színházak működtek: Budapesten

⁵⁰⁹ SZILÁGYI, 1994. 28–29. o. Ilyen film volt például az 1955 májusában bemutatott *Harag napja* című alkotás, amelynek tartalmát a következőképpen fogalmazták meg: „az első olyan magyar film, mely a magyar munkásmozgalom történetéből meríti témáját, emléket állítva a Tanácsköztársaságnak, a magyar történelem dicső szakaszának. Érdekes és drámai cselekményen keresztül bemutatja a magyar munkásosztály erejét, hősiességét és hazaszeretétét, összefogását a proletárdiktatúra védelmére. A film cselekménye éberségre nevel, mert bemutatja, hogy a megdöntött uralkodó osztály képviselői nem nyugodnak bele hatalmuk elvesztésébe.” MNL–PML XXIII. 18. 878-1-217/1955.

⁵¹⁰ MNL–OL XIX. I-3a. 8770-64/1955.

⁵¹¹ NEMESKÜRTY, 1965. 229. o.

⁵¹² SZILÁGYI, 1994. 36. o.

⁵¹³ SZILÁGYI, 1992. 120. o.

kettő (Fáklya és Fény), míg vidéken Miskolcon, Pécsen, Debrecenben, Szegeden, Győrben egy-egy.

A filmek előtt a mozikban mindig vetítettek híradót vagy egy-egy rövidebb dokumentumfilmet. A filmhíradók feladata eredetileg a heti fontosabb események bemutatása volt, valójában azonban csak képi illusztrációként szolgáltak a propaganda és agitáció éppen kiválasztott területéhez. A sztálinista híradóban nem a kép illusztrálta a hírt, hanem a kép maga vált hírré. Az események többségének nem létezett olyan valóságdarabja, amely a híradó képeiben megjelenített történetekkel összevethető lett volna. Így minden híradástípusnak megvoltak a tipikus eseményei, képi és szöveges sémái. („A híradók világa nem a valóság meghamisítása, hanem utópikus látomás, egy nemlétező, reménybeli világ 'dokumentatív' képe.”⁵¹⁴) A híradók mozgóképein mindenki boldog volt, mindenki egyetértett, aki pedig nem, az ellenség volt, aki megbűnhődött. Ebben a világban minden a munkáról és ezen kívül esetleg a sportról szólt. Ebben az egyszerűsített valóságban a munkásnak csak ideológiai útmutatásra volt szüksége, amit a gyakori nagygyűléseken meg is kapott. A híradók ennek a világnak az eseményeiről tudósítottak.⁵¹⁵

A pártállam intézkedéseit voltak hivatottak népszerűsíteni a híradók készítői azzal a sablonosnak mondható módszerrel, hogy a kisfilmekben rendszerint a „rossz múltat” állították szembe a „boldog jellel”. Ezzel is igyekezett a hatalom elérni azt, hogy az emberekben tudatosítsák, miszerint értük történnek a politikai intézkedések, hiszen a filmkockákon ugyanolyan egyszerű emberek jelentek meg, mint a nézők; mindig vidám, jókedvűen dolgozó „nép fiaiból” kerültek ki a híradó- és dokumentumfilmek szereplői. A filmhíradók feladatának meghatározásában nem az volt a kérdés, hogy a politikai propagandát és agitációt támogatja-e, hanem az, hogy épp melyik részét fogja hangsúlyozni.

A magyar filmhíradók gyártása a fordulat éve után természetesen szintén a szovjet példa nyomán fejlődött tovább. Az újságszerű rövid hírek helyett a filmhíradó kisfilmjei hosszabb lélegzetvételűek lettek, s inkább dokumentumfilm-jelleget öltöttek.⁵¹⁶ Ez is azt bizonyítja, hogy a hangsúly nem a hírek aktualitásán volt, hanem a politikai ideológia terjesztésén. Nem az volt a fontos, hogy melyik tsz-ben milyen hatalmas eredményt értek el, hanem az, hogy a jól működő tsz a kommunista hatalom alatt jött létre és működését is ez a rendszer biztosítja, s ezen keresztül az emberek jólétét, boldogságát.

A híradók feladatait jelzi a következő idézet is, amely jól tükrözi, hogy azok nem Magyarország vagy akár a nagyvilág eseményeinek közvetítésére vállalkoztak, hanem arra hogy: „[...] dolgozó népiünk, munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk döntően a mezőgazdaság szocialista szektorának életén keresztül megmutassa a szocialista építés eredményeit. Lelkesítse munkájukban a dolgozókat. Ezen keresztül a szocialista haza szeretetére, a béke védelmére serkentse a dolgozókat.”⁵¹⁷ E meghatározás alapján állították össze a híradók témáit is, így foglalkozniuk kellett a sztahanovistákkal,

⁵¹⁴ KOVÁCS, 1992. 91–92. o.

⁵¹⁵ KOVÁCS, 1992. 91–92. o. A híradók képi világának elemzéséről lásd bővebben: KOVÁCS, 1992.

⁵¹⁶ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ő. e. A Magyar Filmhíradó továbbfejlesztésének néhány problémája. (1950)

⁵¹⁷ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ő. e. Jelentés a Magyar Filmhíradó munkájáról. (1951)

a tsz-ek, állami gazdaságok életével, a nagy tervberuházásokkal, a sikeres kultúr csoportok bemutatásával, a honvédség életével, az ország tájegységeivel, a nagyobb városok fejlődésével, valamint minden híradóban sporteseménynek is szerepelnie kellett. A fentebb említettek mellett egy szovjet és egy másik nemzetközi hírnök is helyet kellett adni a híradókban.⁵¹⁸ Ha az elkészült híradók tematikáját megnézzük, akkor látható, hogy a fenti elvárásokat abszolút mértékben teljesítették.⁵¹⁹

A heti híradók mellett, illetve vidéken helyette, 1952-től kéthetente önálló falusi híradót is készítettek, amelynek az előírás szerint „tartalmazni kell esetenként két mezőgazdasági eseményt, kettő ötéves tervünket népszerűsítő eseményt, egy kulturális vagy sporteseményt és egy külföldi eseményt.”⁵²⁰ A filmek előtt megjelenő híradók nem igazán kötötték le az emberek figyelmét, legtöbbször kényszerűen nézték végig ezeket a 10–12 perces összeállításokat. Az NM-ben úgy gondolták, hogy a külön készített falusi híradó – amit egyébként az előző két hét rendes híradóinak híreiből állítottak össze – talán nagyobb érdeklődést fog kiváltani a vidéki emberekből, mivel itt a hangsúlyt a mezőgazdasági hírekre és a falusi események bemutatására helyezték. E híradót minden második és negyedik héten vetítették, a közbeeső hetekben pedig dokumentumfilmek kockái forogtak a nagyfilmek előtt,⁵²¹ amelyeket rendszerint igyekeztek a különböző alkalmaknak, évfordulóknak, ünnepeknek megfelelően kiválasztani.

1952-ben az MDP KV Titkárságának határozata felhívta a figyelmet a híradó- és dokumentum-filmgyártás fontosságára, mivel ezekben hatékonyan be lehetett mutatni az időszéri témákat, a szocializmus fejlődését. Emellett értékelték a korábbi évek műsorgyártását is, s eszerint a híradókban a sport- és kulturális események ábrázolása túl apolitikusra sikerült, s ugyanúgy mint a rendes játékfilmeknél, itt is hiányolták a jó forgatókönyveket.⁵²²

A híradókat, valamint a dokumentum-, oktató-, és ismeretterjesztő filmeket a Híradó- és Dokumentum Filmgyártó Vállalat (HDF) készítette (ahogyan a reklám-, rajz-, és bábfilmeket is), de a gyártási folyamatokat megelőzően a filmek témájának kiválasztását ez esetben is az NM felügyelte. A tudományos és oktatófilmek előállításánál is a szovjet mozgóképgyártás volt a példa, ahol egyébként négy filmgyár is foglalkozott ezek készítésével, amelyek a tudományos kutatást, az iskolai és különböző szakmai oktatást, valamint a népszerű tudományos ismeretterjesztést – például előadás-sorozatok anyagának alapjaként – szolgálták. Az MDP Központi Vezetősége sürgette az ilyen jellegű magyar filmek készítését, különösen a munka termelékenységét növelő szakoktató, illetve a „klerikális reakció” elleni harcot és a természettudományokat népszerűsítő filmeket. 1950 júniusáig négy természettudományos filmet gyártottak: 1. *Természet átalakítói*, ez a Micsurin és Liszenko tanításai alapján működő magyarországi növény-nemesítő intézetek munkáját mutatta be. 2. *Barátaink és ellenségeink a baktériumok*, a

babonák és a tudománytalanságok ellen. („Megmutatja, hogy az úgynevezett 'csodás' jelenségeket (véreskenyér, lidércfény) nagyon is anyagi, de igen parányi, pusztá szemmel nem látható lények, baktériumok idézik elő.” 3. Az időjárás jelenségeivel foglalkozó film, ami megmagyarázza, hogy „a jég, a vihar, szárazság stb. nem 'Isten csapása', hanem a légköri viszonyok alakulásának törvényszerű következménye”. 4. Kisbalaton nádrengetegek című madárfilm. 1950-ben a mezőgazdasági szakoktató filmgyártás is elindult, e filmekkel az volt a cél, hogy a „jó” módszereket megismertessék a nézőkkel, valamint „minden esetben rávilágítanak a szövetkezeti gazdálkodás fölényére és ezzel is segítik a falu szocialista fejlődését”. A fentebb leírtakon túl az ipari szakoktató filmek gyártásának elindítását is tervezték.⁵²³

A HDF-nek, ugyanúgy mint a játékfilmgyártásnak, a dokumentumfilmekre is az NM adott ki évekre lebontott tématervet. 1951-re 54 filmet terveztek, amelyeknek a következő témákat kellett megjeleníteniük: kiemelkedő ünnepek vagy nagyobb események; ipari termelés problémái; mezőgazdasági, népszerű tudományos film; kulturális vonatkozású dokumentumfilm; tájfilm; szociálpolitikai film; sportfilm és Úttörő Híradó. Ezen belül pontosan meghatározták a konkrét témákat is. Így például a két kiemelkedő ünnepség, amelyről filmet kellett készíteni május 1., vagy április 4., valamint augusztus 20. volt. Az ipari termelés fokozására az egyéni és kollektív versenyről, a sztahanovista mozgalomról, az ötéves terv egyik kiemelkedő építkezéséről terveztek filmet. A művészeti és kultúrpolitikai témában Petőfi életét, a magyar képzőművészet „dolgozó népi ábrázolását”, a magyar népművészetet, végül egy falusi és egy üzemi kultúrotthon életét bemutató film készítését irányozták elő.⁵²⁴

Az 1952-es tematikai terv az előző évihez hasonló témákat javasolt feldolgozásra. Az elkészült filmeket az Agitprop Osztály elemezte aszerint, hogy az adott alkotás mennyiben segítette a párt „világnézeti harcát, felvilágosító munkáját”. Így például a *Teremtő tudomány* című film a micsurini módszerek népszerűsítését és ezzel kapcsolatban a darwinizmus alapvető tanítását volt hivatva bemutatni. A felügyelő szerv kritikája szerint a film ugyan logikusan ismertette az állattenyésztési kutatóintézet munkáját, szoros kapcsolatát a gyakorlati állattenyésztéssel, de nem oldotta meg azt a feladatot, hogy „művészi formában kifejtse a darwinizmusnak az állatvilág fejlődésére vonatkozó alapvető nézeteit és ezzel harcoljon a természetre vonatkozó – népiünkben és különösen parasztságunkban még igen elterjedt – tudománytalan, vallásos nézet ellen.” A *Beszélő színek* című természetfilm viszont nagy elismerést kapott az Agitprop Osztálytól, mivel „a rendelkezésünkre álló szovjet irodalom alapján betartja a tudományosság követelményeit és a természet egy igen megkapó érdekes jelenségének az élő világ színei szerepének ismertetésével fejti ki, hogy a természet legkülönbözőbb jelenségeit nem az isteni gondviselés, hanem az anyagi világ törvényei alakítják.”⁵²⁵

A *Sport és egészség* című dokumentumfilm dicséretet és kritikát is kapott. Méltatták azért, mivel tudományos alapon mutatta be a sport jótékony hatását, valamint

⁵¹⁸ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ö. e. Jelentés a Magyar Filmhíradó munkájáról. (1951)

⁵¹⁹ A heti filmhíradók tematikáját és a hírek szövegeit tartalmazza a Magyar Nemzeti Filmarchívum online adatbázisa: <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/> [2010. május 5.]

⁵²⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 8770-2-10-83/1952.

⁵²¹ MNL-OL XIX. I-3a. 8770-5-2-62/1952.

⁵²² MNL-OL XIX. I-3n. 1953. március 24-ei jegyzőkönyv. Jelentés a HDF 1952. évi munkájáról.

⁵²³ MŰVELT NÉP. 1950/6. szám, 26. o.

⁵²⁴ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ö. e. Javaslat a dokumentum és népszerű tudományos filmgyártás 1951. tématervére. (1950)

⁵²⁵ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ö. e. Jelentés a népszerű-tudományos és oktató filmgyártás helyzetéről és problémáiról. (1952)

érzékeltette „*azt a szerető gondoskodást is, mellyel államunk egészségvédelmével a dolgozó nép felé fordul*”. Hibájául rótták fel viszont, hogy a sportolók munkáját öncélúan mutatta be, valamint nem érzékeltette, hogy „*a sport nem öncél az egészség megvédésében, hanem azzal a szocialista termelőmunka fokozását és az ország honvédelmi erejének növelését segíti elő*”.⁵²⁶

A jelentés szerint az 1952. év legrösszabbbul sikerült népszerű tudományos filmje az *Egy tudományos kutatóintézet munkája* című dokumentumfilm volt, amit unalmasnak és ötlettelennak tituláltak, emellett „*a rendezője nem értette meg a tudomány megváltozott jellegét és szerepét a szocialista társadalomban*”.⁵²⁷

A népszerű tudományos és az oktatófilmek egyik legfontosabb szerepe tehát az volt, hogy a központi elvárások alapján népszerűsítsék a tudományos materializmust, ezzel párhuzamosan pedig visszaszorítsák a vallásos nézeteket terjedését. Másik fontos feladata a tudományos-technikai vívmányok, módszerek megismertetése volt, amellyel a tudomány és a szocializmus építésének kapcsolatát kívánták bemutatni.

1953-ban a következő témákról kellett dokumentumfilmet készíteniük: ipar: bányászok, kohászok, Vörös Csillag Traktorgyár egyik brigádja, Sztálin Vasmű építése, borsodi iparvidék (elsősorban Diósgyőr); mezőgazdaság: téli takarmányozás, választási agitáció a falu felé, egy tsz és egy gépállomás bemutatása; egyéb: választási agitáció a város felé, Amerika, csecsemő- és anyavédelem, április 4., békekölcsönjegyzés, Balaton, munkásmozgalom története. Ezen felül meghatározták a népszerű-tudományos filmek tématervét is, eszerint készíteni kellett *Tudomány és technika híradót*, emellett különböző kisfilmeket, így például *Barátságban a tudománnyal*, *Öntözés az aszály ellen*, *Micsurin magyar követői*, *Akváriumok*, *Aggteleki Cseppkőbarlang*. Mint már korábban említettük a HDF foglalkozott az oktatófilmek gyártásával is, így 1953-ban kellett leforgatniuk például a következő filmeket: *Munkavédelem az építőiparban*, *Téglagyártás*, *Tejtermelés fokozás*, *Tyúktenyésztés és egy műszaki propaganda*.⁵²⁸ A fentebb említetteken túl voltak külön iskolai, egészségügyi és felvilágosító filmek is.

1954-ben a HDF munkáját a közönség visszajelzései alapján is értékelték. Eszerint sikert főként a sportfilmek esetében könyvelhettek el, valamint a népszerű-tudományos filmeknél. Sőt a sportfilmek még a nyugati országokban is népszerűek voltak (például: *Az évszázad mérkőzése*, *Bajnokaink a víz alatt*). Emellett számos külföldi fesztiválon érték el sikert a magyar dokumentumfilmek, így például 1952-ben Karlovy Varyban a *Vadvízország* a legjobb dokumentumfilmnek járó díjat nyerte el, 1953-ban pedig Velencében a *Gyöngyvirágtól lómbhullásig I.* díjat kapott.⁵²⁹

A HDF 1955. évi tématervének középpontjába a dokumentumfilmeknél a tsz-ek népszerűsítését állították. A népszerű-tudományos filmeknél továbbra is a materialista világnézeti nevelés terjesztése és az általános műveltség emelése volt a

cél. Az oktatófilmek pedig az ipari, mezőgazdasági dolgozók és az iskolások ismereteit, szaktudását voltak hivatottak növelni. Emellett az élenjáró módszerek ismertetésével a munka termelékenységének emelését és a minőség javulását kívánták elérni.⁵³⁰ Ezek a szakminisztériumok megrendelésére készültek, például 1954-ben a filmgyár 21 mezőgazdasági oktatófilmet készített.

A HDF-nek ugyanúgy, ahogy játékfilmgyártásnak, állandó problémája volt a megfelelő forgatókönyvek hiánya, amit azzal igyekeztek orvosolni, hogy azokat maguk a rendezők írták meg, illetve 1951-től már igyekeztek újságírókat rábírní erre a feladatra. A rossz forgatókönyvek mellett a pártosság hiányát is hangsúlyozták a HDF munkáját értékelők. Véleményük szerint ugyanis anélkül nem lehet megfelelő híradó- vagy dokumentumfilmet készíteni, mert így nem érezhetik, és ezáltal nem is tudják érzékeltetni a nézők számára a „valóságot”, vagyis a párt által láttatni vélt idealizált képet. Ennek problematikáját leginkább a következő eset mutathatja be. A *Gazdag aratás* című film rendezőjétől azt kérdezték, hogy „*miért nem mutatja be filmje, az idei aratás gazdagságát és a hatalmas bőséget?*” A választ a következőképpen idézi a jelentés: „*azt válaszolta, hogy ő nem is látta ezt a gazdagságot, parasztságunk életét igen nehéznek találja, azt látta, hogy a termelő szövetkezet néhány napig kenyér nélkül volt, hogy a boltban nem lehet petróleumot és húst kapni, de viszont ezt nem mutathatja meg a filmen*”.⁵³¹ (A HDF 3 évi munkájának számszerű adatait a következő táblázat tartalmazza.)

A HDF elkészült filmjei, 1952–1954⁵³²

	1952	1953	1954
Dokumentum- és riportfilm	18	30	36
Reklámfilm	19	13	12
Népszerű-tudományos	5	11	17
Oktató	15	29	38
Összesen	124	168	195

⁵³⁰ 1955. évi tématerv: 10 riportjellegű film, 10 dokumentumfilm. Dokumentumfilmek: Felszabadulás 10. évfordulójára. Mezőgazdaság: egy élenjáró szövetkezet, egyéni parasztról. Termésbőség problémája: Nagybereki Állami Gazdaságról, A magyar föld kincse; Ipar: Kazincbarcika, választhatók: mezőgazdasági gépek gyártása, gyáraink átállása, kisiparosok; Kultúra: faluszínház, a nép művésze (egy művészről riportfilm); Sport: a magyar labdarúgásról. Népszerű tudományos filmek: biológia – a szívről, a talajról, a darazsakról és méhekről, technika – a fotocelláról, telefonról, bányaművelésről; tájfilm – Balaton, Bükk; művészeti: Sopron, Csók István, Műemlékvédelem. Egész estét betöltő játékfilm: Utazás a világűrben – a föld légkörében, a világűrben lévő természeti jelenségek megismertetésére. Oktatófilmeknél nagyon sok mezőgazdasági (23), iskolai, egészségügyi, vegyipari, ipari film elkészítése szerepelt a tervben. MNL–OL XIX. I-3n. 1954. november 30-ai jegyzőkönyv. A Magyar Híradó- és Dokumentumfilm Vállalat munkája és 1955. évi tématerve.

⁵³¹ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ő. e. Jelentés a Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyár 1951. évi munkájáról. (1951)

⁵³² MNL–OL XIX. I-3n. 1954. november 30-ai jegyzőkönyv. A Magyar Híradó- és Dokumentumfilm Vállalat munkája és 1955. évi tématerve.

⁵²⁶ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ő. e. Jelentés a népszerű-tudományos és oktató filmgyártás helyzetéről és problémáiról. (1952)

⁵²⁷ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ő. e. Jelentés a népszerű-tudományos és oktató filmgyártás helyzetéről és problémáiról. (1952)

⁵²⁸ MNL–OL XIX. I-3n. 1953. március 24-ei jegyzőkönyv. Jelentés a HDF 1952. évi munkájáról.

⁵²⁹ MNL–OL XIX. I-3n. 1954. november 30-ai jegyzőkönyv. A Magyar Híradó- és Dokumentumfilm Vállalat munkája és 1955. évi tématerve.

A mozhálózat kiépülése

A koalíciós években a filmvállalatok és a mozik magánkézben, valamint különböző társadalmi és politikai szervezetek tulajdonában voltak. A pártok a mozikat mint bevételi forrást és rendkívül hasznos kultúrpolitikai propagandaeszközt tartották számon.⁵³³ Így nem véletlenül alakult ki az a helyzet, hogy a legjelentősebb négy vállalat a négy nagy párt kezében összpontosult,⁵³⁴ amelyhez összesen 231 mozi tartozott, ez a filmszínházak mintegy negyedét jelentette.⁵³⁵ A falusi mozik, és azok felügyelete a szabadművelődés hatáskörébe tartozott. Ezek jellemzően keskenyfilmes-⁵³⁶ és vándormozik voltak, számukra a szabadművelődési felügyelők készítették el a vetítési tervet, s gondoskodtak jórészt az ellátásukról, a filmanyag pótlásáról.⁵³⁷

Az 1948-ban végrehajtott államosítás során mintegy 900 filmszínház került – ahogy akkoriban mondták – társadalmi tulajdonba. Közvetlenül az államosítás után a mozik száma átmenetileg csökkent. Ennek oka egyrészt az volt, hogy számos filmszínház nem felelt meg az alapvető technikai feltételeknek, és ezért bezárták, másrészt néhány mozi épületét más kulturális célra vették igénybe, leginkább a település kultúrthozaként működtek tovább.

A falvak mozikkal való ellátásával azt a célt akarták elérni, hogy az ötéves terv végére minden faluban legalább hetente egyszer egy filmelőadást tudjanak tartani. Ennek keretében 1955 végére minden 900 fő feletti lakosú községnek egy állandó mozival kellett rendelkeznie, míg a kisebb településeknél négyes csoportokban összekötött kiskörzeti mozik létrehozását célozták meg.⁵³⁸ A falvak mozival való ellátásának sorrendjét részben politikai, részben technikai szempontok határozták meg. Ez utóbbiak közül a legfontosabb a villamosítási terv előrehaladásával függött össze,⁵³⁹ hiszen csak ott tudtak rendes filmszínházat működtetni, ahol a települést a villamosenergia-hálózatba már bekötötték.

A „falumozisítási” terv keretében kiépült a keskenyfilm-mozihálózat, de ezzel párhuzamosan tovább működtek a vándorfilmszolgálatok is. 1948-tól 1957-ig mintegy 4,5-szeresére emelkedett a mozik száma, ugyanakkor az ülőhelyek száma csak 2,5-szeresére.⁵⁴⁰ Ez az arányszám egyértelműen azt mutatja, hogy leginkább a kis befogadóképességű mozik száma nőtt, azaz a mozirendszer kiépítésének egyik legfontosabb szempontja az volt, hogy minél több helyre juttassák el a mozgóképeket,

⁵³³ TÓTH, 1993. 69. o.

⁵³⁴ Így a Magyar Kommunista Párt a Magyar Filmipari Rt-t; a Szociáldemokrata Párt az Orient Filmipari Rt-t; a Nemzeti Parasztpárt a Sarló Könyv és Film Termelő, Értékesítő Szövetkezetet (Sarlófilm); a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt a Kisgazda Mozgóképzési Rt-t birtokolta. NEMES-PAPP, 1980. 28–29. o.

⁵³⁵ Mozik száma 1945-ben: 972, ebből normálfilmes 567, keskenyfilmes 405. KÁLMÁN-PEREGI, 1959. 10. o.

⁵³⁶ Keskenyfilm: 16 mm-es film. Ezt a formát általában nem rögzített vetítőhelyeken használták, hanem ott, ahová nem volt érdemes állandó mozit telepíteni, vagy ahol a normálfilmes mozit (35 mm-es film) nem tudták pénzügyi okokból felépíteni és üzemeltetni, mivel a keskenymozit jóval olcsóbb volt kivitelezni és fenntartani is. PETRIK, é. n.

⁵³⁷ HORVÁTH, 1975. 90. o.

⁵³⁸ MŰVELT NÉP. 1950/1. szám, 14. o.

⁵³⁹ MŰVELT NÉP. 1950/7. szám, 22. o.

⁵⁴⁰ KÁLMÁN-PEREGI, 1959. 11–12. o.

vagyis a kisebb települések is rendelkezzenek filmszínházzal. Ezt bizonyítja az is, hogy míg a budapesti mozik száma 11 év alatt alig több mint két és félszeresére nőtt, addig a vidékiek száma majdnem ötszörösére. A vidéki városok és községek adatait összehasonlítva viszont elmondható, hogy a városok mozikkal való ellátása gyorsabban haladt, mint a községeké. Ez mindenképp a korábban említettekkel van összefüggésben, azaz a városokban már eleve jobb feltételei voltak a filmszínházak alapításának – így például villamos energia, megfelelő épület stb. –, valamint politikai szempontból fontosabb volt egy-egy nagyobb vidéki város ilyen irányú fejlesztése is, mint a kisebb községeké.

A mozhálózat változása 1948–1957 között⁵⁴¹

Év	Összesen		Ebből			
			Budapest		Vidék	
	Mozi	Ülőhely	Mozi	Ülőhely	Mozi	Ülőhely
1948	922	260 451	126	63 616	796	196 835
1950	1549	328 688	97	50 339	1452	278 349
1953	2752	469 726	112	57 371	2640	412 355
1955	3653	584 270	353	96 747	3300	487 523
1957	4152	659 825	331	95 355	3821	564 470

Működő mozik száma⁵⁴²

Év	Normál-filmes	Keskeny-filmes	Összesen	Budapest	Vidéki városok	Községek
1949	464	398	862	104	72	686
1950	472	1058	1530	97	78	1355
1951	491	1524	2015	97	82	1836
1952	489	1838	2327	91	152	2084
1953	500	2128	2628	102	198	2328
1954	508	2305	2313	103	242	2468
1955	544	2825	3369	205	383	2781
1956	545	2771	3316	220	362	2734

A „minden falunak mozit” extenzív fejlesztési elv szerint történő növekedés egyértelműen kimutatható a fenti táblázatok alapján is. 1949-től 1956-ig a mozik száma megkétszereződött. Azonban az ekkoriban kialakított filmszínházak inkább az

⁵⁴¹ KÁLMÁN-PEREGI, 1959. 12. o.

⁵⁴² KSH, 1958. 260. o.

olcsóbb és a rosszabb képminőségű keskenyfilmes mozik kialakítását jelentették. Ezek száma a vizsgált időszak alatt mintegy hétszeresére növekedett, míg a normál-filmes filmszínházak száma alig több mint 17%-kal emelkedett.

A mozihálózat mennyiségi fejlesztése lényegében 1957–1958-ra befejeződött, s ezek után a már meglévő épületek és berendezések műszaki, -technikai fejlesztésére fordították a figyelmet.⁵⁴³

Mozielőadások száma (1000)⁵⁴⁴

Év	Budapesten	Vidéki városban	Községben	Összesen
1950	94,3	58,8	141,4	294,5
1951	92,6	61,8	223,6	378
1952	95,1	67,9	286,7	449,7
1953	95,1	71,3	343,1	509,5
1954	100,6	78,4	370,7	549,7
1955	111,3	89,5	449,7	650,5
1956	104,9	85,7	444,2	634,8

Nézők számának alakulása (1000 fő)⁵⁴⁵

Év	Budapesten	Vidéki városban	Községben	Összesen
1950	17588,6	13100,3	16379,9	47068,8
1951	18945	16491,2	27183,6	62619,8
1952	20336,6	18612,9	29588,7	68538,2
1953	21394,2	19456,7	29339,9	70190,8
1954	29455,6	25745,8	40937,1	96138
1955	33898,2	29098,7	52853	115849,9

A mozielőadások és a nézők száma a vizsgált korszak alatt több mint kétszeresére emelkedett. Ugyanakkor a vetítések és a látogatók arányának alakulása a filmszínházak számának fejlődési tendenciáját követte, azaz az előadások és a nézők száma leginkább vidéken növekedett, de sem a városokban, hanem inkább a községekben. A mozik és az előadások számának alakulását összevetve azt az eredményt kapjuk, hogy hiába nőtt az országban a filmszínházak száma majdnem négyszeresére, az előadások száma ezt a nagymértékű növekedést nem tudta követni. A vidéki településeken a mozikban kevesebb vetítést tudtak tartani; ennek főként az volt az oka, hogy a filmekből kevés kópia járt az országot. A jelentésekben gyakorta találkozhatunk a

vidéki mozik panaszaival, amelyek szerint a beharangozott és meghirdetett filmekre hiába vártak a nézők, azok nem érkeztek meg.

A mozival nem rendelkező településekre a már korábban említett úgynevezett vándorfilmszolgálaton keresztül juttatták el a filmeket a nézőkhöz. A vetítés színterei lehettek a kultúrotthonok, az iskolák, pajták és minden olyan nagyobb helyiség a faluban, ahová fel tudták állítani a vetítőgépet. Emellett gépállomásokon, állami gazdaságokban is tartottak filmbemutatókat. Külön vetítési tervet kellett készíteni, amit a megyei pártbizottság véleményezett, majd a véglegesített tervet egészen a minisztérium filmfőosztályának kellett jóváhagyásra felterjeszteni. Az előírányzott terv szerint minden vándorfilmszolgálatnak havi 20 helyen, 30 előadást kellett tartania.⁵⁴⁶ 1950-ben 50 vetítőgép járt az országban a mozi nélküli falvakat és tanyaközpontokat, s 1948 és 1950 eleje között 7762 helyen több mint 10 000-szer forgott a vetítőgép társasága.⁵⁴⁷ Ahogy haladt előre a falusi mozihálózat kiépítése, úgy csökkent a vándorfilmszolgálat jelentősége, így 1952-ben 35 vándormoziból már csak 20 működött,⁵⁴⁸ a későbbiekben pedig már nem is jelentettek tevékenységükről.

A filmek népszerűsítésének növelésére 1952-ben Nemes Dezső még azt is felvetette, hogy a vasútállomások várótermében vetítéseket rendezzenek. Volt, ahol ki is próbálták,⁵⁴⁹ de nem lett sikeres az akció. A Közlekedési Minisztériumban egyértelműen vissza is utasították az ötletet, mivel a vetítéshez a várótermeket be kellett volna sötétíteni, és az állandóan változó utasforgalom sem kedvezett volna a filmek bemutatásának.⁵⁵⁰

Műsorpolitika, előadások

Az előző fejezetben már szó volt arról, hogy a filmeket a forgatókönyvírástól egészen a forgalmazásig az NM Filmfőosztálya, illetve minisztersége alatt közvetlenül Révai József felügyelte. A műsorpolitikát a Műsorpolitikai Bizottság irányította, amelyben az NM, a Fővárosi Tanács, a Szovexportfilm, a Fővárosi Mozgóképszínházak Egyesülete (FÖME), a HDF és MOKÉP képviseltette magát. Amellett, hogy a tématervek keretében meghatározták, hogy milyen filmeket kell gyártani, elindult a már forgalomban lévő filmek ideológiai szempontból történő átvizsgálása is. A fordulat éve előtt készült filmek egy részét tiltólistára rakták. Főként nyugati produkciókat tiltottak be, de számos magyar alkotás is indexre került, mint például az 1948-ban készült *Kalotaszegi Madonna*.

A filmek beosztását mindig az adott társadalmi, politikai események határozták meg, így például a Grösz-per⁵⁵¹ idején ismét műsorra tűzték a *Kárhozottak összeesküvését*

⁵⁴⁶ MNL-OL XIX. I-3a. 9833-ált.-10/1950.

⁵⁴⁷ MŰVELT NÉP. 1950/1. szám, 14. o.

⁵⁴⁸ MNL-OL XIX. I-3a. 8780-1-1-561/1952.

⁵⁴⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 8780-1-1-293/1952.

⁵⁵⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 8780-S-6/1952.

⁵⁵¹ Grösz József kalocsai érseket 1951-ben koncepció perben, más egyházi vezetőkkel együtt, összeesküvés vádjával 15 év börtönrre ítélték.

⁵⁴³ PEREGI, 1964. 121–122. o.

⁵⁴⁴ KSH, 1958. 261. o.

⁵⁴⁵ KSH, 1957. 341. o.

és a *Különös házasság*.⁵⁵² 1951 második felétől a helyi szempontokat, és a helyi eseményeket is igyekeztek figyelembe venni a műsorválasztásnál.⁵⁵³

A településekhez tehát csak olyan filmek juthattak el, amelyeket a felsőbb vezetés jóváhagyott. Az NM Filmosztálya általában tájékoztatást adott ki a forgalomba kerülő filmekről, megmagyarázta az alkotás mondanivalóját, rövid tartalmi ismertetőjében hangsúlyozta a politikai-kulturális életben betöltött fontosságát, valamint a film bemutatásának ütemét is rögzítette.

A műsorpolitika megyei szinten csak a filmek elosztását és az előadások számának meghatározását jelentette. A megyei moziüzemi vállalatok feladata volt az állami és a társadalmi mozik műsorának meghatározása, illetve 1952 után a megyei népművelési osztály vezetője is beleszólhatott a műsorpolitikába. Ténylegesen a megyei népművelési osztályok csak 1955. január 1-je, azaz a filmszínházak saját kezelésbe vétele után felügyelhették a filmek teljes mozihálózatban történő elosztását. Korábban kizárólag a vándorfilmszolgálat és a kiskörzeti mozik műsortervét állították össze (1952-ig), illetve a kultúrotthonokban – a moziktól függetlenül – vetítettek filmeket. Ez utóbbi állandó problémát okozott, mivel így a helyi mozi a filmvetítésből származó bevételtől elesett. Ennek ellensúlyozására az NM egy 1951-ben kiadott körlevélben utasította a helyi népművelési szakembereket, hogy a kultúrotthonokban ezentúl csak olyan filmeket vetíthessenek, amelyeket már a mozik lejátszottak, és le is vették műsorukról; emellett belépődíjat is kellett szedniük (a kultúrotthonok díjmentesen kapták meg a filmeket az NM-től), aminek az adott kultúrházhoz legközelebb eső mozi legolcsóbb helyárának kellett megfelelnie.⁵⁵⁴ A kultúrotthonoknak adott filmeket a MOKÉP az Üzemi Filmszolgálaton keresztül kezelte, de ezek elsősorban nem játékfilmek, hanem különböző oktató- és propagandafilmekek voltak, ugyanis a kultúrotthonok saját foglalkozásait (például: különböző szakkörök, ismeretterjesztő előadások, SZFTE) szívesen színesítették filmekkel, illetve diafilmekkel.

Megyei szinten tehát a mozik műsorelosztását 1955-ig a MOKÉP helyi üze-me határozta meg. Elosztotta a filmeket a megye települései között, és meghatározta, hogy hányszor vetítsék le azokat. Ahogy akkoriban mindent, természetesen a mozilátogatottságot is tervben határozták meg, s mivel a filmpropaganda a MOKÉP feladata volt, ezért a nem teljesített tervért is e szerv volt a felelős. Az '50-es évek első éveire jellemző sematikus filmek kevésbé vonzották az embereket, a teljesítmények rendszerint messze elmaradtak a tervezetektől. A MOKÉP műsorosztálya próbálta visszacsábítani az embereket a moziba, így például kívánságlistát is kiadott, amelyből a megyei népművelési osztályok választhattak a bemutatandó filmek közül.⁵⁵⁵

⁵⁵² „Nem pusztá szerelmi történet tehát a Különös házasság, nem is valami játékos exotikum (sic!), hanem kemény és erőteljes állásfoglalás a császár, a császárhű főnemesség és kettővel tűzön-vízen keresztül együtt cimboráló főpapság terrorja ellen.” SZÍNHÁZ- ÉS FILMMŰVÉSZET. 1951/április, 194. o.

⁵⁵³ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ő. e. Jelentés a filmek forgalmazásáról, a mozipark helyzetéről és problémáiról. (1951)

⁵⁵⁴ MNL-OL XIX. 1-3a. 1773-E-4/1951.

⁵⁵⁵ A listán szerepel többek között: *Talpalatnyi föld, Timur és csapata, Ludas Matyi, Dalolva szép az élet, Patyomkin páncélos, Párttitkár, Nyolcszázéves Moszkva*. MNL-PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951.

A népművelési osztály és a helyi népművelési előadók a vetítések után sokszor rendeztek filmankétokat, részben a mozikban, részben a kultúrotthonokban. Ezen rendszerint egy felkért előadó (az NM tervei között szerepelt, hogy a film alkotói és/vagy szereplői menjenek le ilyen megbeszélésekre) vagy éppen a filmelőadást szervező beszélt a film eszmei-politikai mondanivalójáról, és közben próbálta megszólalásra bírni a közönséget is. Bár ez, a jelentések alapján, rendszerint egy-két sablonos felszólalásban merült ki, sokszor olyan szavakat adva az egyszerű emberek szájába, ami igencsak groteszk módon hat, és hatott akkoriban is. Például a sziget-halmi kultúrotthon igazgatója, az általa írt jegyzőkönyvben az *Életjel* című film ankétjáról számolt be. A jegyzőkönyv alapján a film nagyon lekötötte a közönséget, mély hatást váltott ki; egy felszólaló szerint „a filmművészetünk jó úton halad. Ez a film is igazolja.” Egy másik véleménynyilvánító a következő mondatot fűzte a filmhez: „A film igazi valóságot tükrözi vissza, olyan jól van megrendezve. Szeretné, ha az életben sok harcos elvtársak lennének (sic!), mert ezzel mutatnánk meg a békeharcunkat.”⁵⁵⁶ A jelentések szerint előfordult az is, hogy az ankétokon nemcsak a filmekhez szóltak hozzá az emberek, hanem úgymond a film hatására felajánlásokat tettek a többletmunkára, vagy éppen a beszolgáltatási kötelezettségek mihamarabbi teljesítésére.

Nemcsak játékfilmek, hanem dokumentumfilmek után is rendeztek közönségvitát a bemutatott filmekről.

A Magyarországon készített filmek közül a legtöbb a drámai műfajba tartozott, ezt követték a vígjátékok, a szatírák és a filmoperettek, majd a történelmi és zenés filmek.⁵⁵⁷ Ezen időszakban mégis a filmvígjátékokat játszották legtöbbet, s csak ezek után következtek a drámák. A magyar filmkészítők hiába preferálták a drámai jellegű filmek gyártását, a közönség szívesebben nézte (ekkor is) a szórakoztatóbbnak ígérkező prózai és zenés vígjátékokat.⁵⁵⁸ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a korszak leginkább látogatott filmjei mind a könnyedebb műfaj képviselői közül kerültek ki, így például: *Magnás Miska, Civil a pályán, Állami áruház*.⁵⁵⁹

A magyar filmgyártók termékei mellett természetesen külföldi filmek is kerültek a hazai mozikba, illetve a játékfilmek mellett híradó- és dokumentumfilmek is. A külföldről importált – külön kiemelve a szovjet, valamint más szocialista országokat – és a magyar filmek forgalmazási arányának áttekintésében a következő táblázat szolgál segítségül.

⁵⁵⁶ MNL-PML XXIII. 18. 878-1-39/1954.

⁵⁵⁷ Gyártott filmek megoszlása 1948–1957 között: dráma: 52%; vígjáték, szatíra, operett: 36%; egyéb: 10,7%; egyéb zenés: 1,3%. PEREGI, 1964. 171. o.

⁵⁵⁸ Egy filmre jutó látogatottsági arányok műfajonként (ezer), 1948–1957: dráma: 1550; vígjáték, szatíra: 2075; zenés filmek, vígjátékok: 3930; életrajz, történelmi film: 1845; egyéb: 1227. KÁLMÁN-PEREGI, 1959. 117. o.

⁵⁵⁹ Bemutatásától 1957 decemberéig a *Magnás Miskát* (1949) 5,9 millióan, a dráma műfajába tartozó 9-es körtermet (1955) már csak 2,3 millióan látták. KÁLMÁN-PEREGI, 1959. 108. o. (Igaz, hogy később került forgalomba a 9-es körterem, de soha nem tudta utolérni a népszerű filmvígjátékot.)

Bemutatott játékfilmek 1949–1956 között⁵⁶⁰

Év	Magyar	Szovjet	Szocialista országból	Egyéb	Összesen
1949	6	31	22	26	85
1950	4	31	18	6	59
1951	7	24	34	9	74
1952	7	12	33	13	65
1953	8	22	32	12	74
1954	9	27	28	27	91
1955	9	32	41	30	112
1956	9	27	35	27	98
Összesen	59	206	243	150	658

A filmszínházak műsorkínálatában magyar, szovjet, az úgynevezett népi demokrati-
kus, valamint kapitalista országok filmjei ugyanúgy szerepeltek. A külföldi filmek a
Külügyminisztériumon és az NM Filmfőosztályán keresztül kerülhettek forgalomba.
Ott véleményezték, és ha úgy gondolta a vezetőség, hogy vágásokkal sem érdemes
forgalomba hozni, akkor egyszerűen visszaszállították a filmkópiát a küldő országnak.

A korszakban bemutatott játékfilmek nagy részét a Szovjetunióból és a többi
szocialista országból importálták, hiszen ezek garantáltan megfeleltek a kommunista
elvárásoknak, és a nézők számára semmiképp nem bizonyulhattak „káros” hatásúnak.
Leginkább természetesen a szovjet filmek propagálására fordítottak nagy figyelmet. A
szovjet filmek népszerűsítése azonban már jóval a kommunisták hatalomátvétele előtt
elkezdődött. 1945-től az MKP kezében lévő filmszínházakban igyekeztek minél több
szovjet filmet bemutatni, de általában nem túl nagy sikerrel,⁵⁶¹ aminek az egyik oka
az volt, hogy még működtek a rivális pártok filmszínházai is, azaz a konkurenciát
még nem számolták fel. A fordulat éve után a filmforgalmazás teljesen az MDP kezé-
be került, így abszolút mértékben felügyelték a filmek elosztását az ország összes
mozijában, és így már valóban csak azok a filmek kerülhettek a filmszínházakba,
amelyeket a párt emberei válogattak ki. A változást mutatja az is, hogy míg 1948
őszén a moziba járók 22%-a nézett szovjet filmet, addig ez az arány 1950 őszére már
63%-ra ugrott,⁵⁶² ugyanakkor 1954-re 27%-ra esett vissza.⁵⁶³ Ez a visszaesés annak is
köszönhető, hogy 1953 után sokkal több nem szovjet és nem szocialista országból
származó filmet kezdtek vetíteni az országban, amelyek jócskán elszívták a közönsé-
get az unalmas, erőltetett ideológiai mondanivalókkal tüzelt filmekről. (Mindenképp

meg kell azonban itt jegyezni, hogy az 1950. évi adat egy újságból, míg az 1954. évi
adat az NM Kollégiumi ülésének jegyzőkönyvéből származik, tehát a nyilvános adat
lehet eltúlzott is.)

A nyugati filmek forgalmazásával nagyon óvatosan bántak, igyekeztek csak
úgynevezett „haladó nyugati” alkotásokat bemutatni az országban. Ezek közé sorolták
a *Királylány a feleségem*, *Elveszett melódiák*, *Róma 11 óra* filmeket. Problémát jelen-
tett azonban, hogy a kifejezetten szórakoztató, könnyed produkcióknak nagy volt a
látogatottságuk, s rengeteg embert vonzottak a mozikba, ezzel szemben a szovjet és a
többi szocialista ország – „politikailag nevelőbb hatású, nehezebb és komolyabb
fajslúyú” – filmjeinek a látogatottsága folyamatos csökkenést mutatott. Az NM Kol-
légiumi ülésén megtárgyalták a nyugati filmek forgalmazásával kapcsolatos helyzetet.
Végül helyesnek ítélték ezeknek a bemutatását is, a következő indokkal alátámasztva:
„mert dolgozóink megismerik ebből a nyugati dolgozók életét és küzdelmeit”,⁵⁶⁴ azaz
mint negatív példa, a folyamatosan hangoztatott fejlődő, tökéletes kommunista rend-
szer ellenpólusaként, bemutatathatóvá váltak a nyugati alkotások. 1953 után emelkedett
is a nem szovjet befolyási zónából származó filmek száma, amely aggodalommal
töltötte el az NM vezetőit, főként amiatt, hogy a mozik éves látogatottságának 40%-át
a nyugati filmek tették ki. Ezek egy részét „pozitív, erősen haladó” filmnek (*Róma
nyílt városa*, *Róma 11 óra*), de a másik részét „kevés mondanivalójú, döntően csak
szórakoztatást szolgálónak” (*Egy éj Velencében*, *Örökség a ketrecben*) nyilvánították.
Ez utóbbiakat nem merték egyszerűen levenni a műsorról, mert ez a „tömegekkel való
szembekerülést jelenti”, csak térnyerésüket akarták minél jobban visszaszorítani.⁵⁶⁵

Az NM célja a szovjet és a baráti országok filmjeinek minél szélesebb kör-
ben történő propagálása volt. A szovjet filmeket majdnem minden sajtóorgánumban
hirdették, emellett igyekeztek elhíttetni az emberekkel, hogy ezek valóban népszerű, jó
filmek, amelyeket egyenesen várnak a nézők. A korabeli megfogalmazás szerint az
emberek azért szerették a szovjet filmeket, mert „az életet, a dolgozó nép vágyát tük-
rözik [...], az emberek jobb, boldogabb jövőjét hirdetik. A szovjet háborús filmek sem
a halált, pusztulást mutatják, hanem az igazságos ügyért való helytállást, a hősi küz-
delmet a jobbért, a nép hazájáért.”⁵⁶⁶

A filmek népszerűsítésének egyik legjobb módja egy-egy ország filmhetei-
nek megrendezése volt. E programsorozaton keresztül is terjesztették a politikai prop-
agandát és igyekeztek növelni a filmszínházak bevételeit is.

1948 után, 1949 decemberében rendezték meg a második szovjet filmhetet.
Az egész ünnepség tervét az MSZT dolgozta ki, majd tárgyalta meg a MDP-vel. Az
NM a már kész, kidolgozott tervet kapta meg. Az ünnepségsorozatot a *Sztálingrádi
csata* című alkotás díszbemutatójával kezdték, amelyet az első napon, azaz Sztálin
születésnapján vetítettek le. A jelentés csak a filmhét budapesti lefolyásáról szólt,
eszerint a legkiemelkedőbb esemény maga a *Sztálingrádi csata* díszbemutatója volt, s

⁵⁶⁰ PEREGI, 1964. 152. o.

⁵⁶¹ A szovjet film magyarországi kikényszerített hódításának útját bemutató dokumentum-összeállítást lásd
MURÁNYI, 2005.

⁵⁶² MŰVELT NÉP. 1951/2. szám, 8. o.

⁵⁶³ MNL-OL XIX. I-3n. 1955. február 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás és moziüzemeltetés
helyzetéről és az előttünk álló feladatokról.

⁵⁶⁴ MNL-OL XIX. I-3n. 1953. november 10-ei jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás helyzetéről és
feladatairól.

⁵⁶⁵ MNL-OL XIX. I-3n. 1955. február 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás és moziüzemeltetés
helyzetéről és az előttünk álló feladatokról.

⁵⁶⁶ MŰVELT NÉP. 1951/2. szám, 8. o.

a filmet a következő héten mintegy 67%-os látogatottsággal vetítették a budapesti mozikban, a többi film csak 40%-ot ért el. Kirívóan alacsony nézettsége a Fáklya dokumentumműsorának volt, ahol a „kommunizmus ifjúsági építő” filmek körülbelül 10%-os eredményt értek el, a Corvin moziban a *Harmadik csapás* című film pedig mindössze 1%-ot. A többihez képest kiemelkedő sikere a gyerekelőadásoknak volt.⁵⁶⁷

A szovjet filmhetet a vizsgált korszak minden évében megrendezték. Erre a kiadott útmutató bevezetője szerint a kiéleződött nemzetközi helyzet miatt volt szükség, hangsúlyozták ugyanis, hogy a szovjet filmek minél szélesebb körben való terjesztése rendkívül fontos a béke megtartása érdekében. „A szovjet filmek a kommunista építés nagy ügyét szolgálják, a nézőt a haza és a nép Lenin–Sztálin nagy ügye iránti feltétlen odaadásra nevelik. A szovjet film a nép érdekét szolgálja, tehát nem ismer és nem ismerhet nagyobb és nemesebb célt, mint a harcot az ember boldogságért.”⁵⁶⁸ Ezen elv alapján igyekeztek lebonyolítani országsszerte január 21–28. között az 1951. évi szovjet filmhetet. A terv szerint az ország minden filmszínházában be kellett mutatni négy szovjet játékfilmet (*Nagy hazafi*, *Titkos megbízás*, *Patyomkin páncélos*, *Bátor emberek*). A szervezésben részt kellett venniük a tömegszervezeteknek, a moziknak és a népművelési szakembereknek is. A moziünnep lefolyásának bemutatására példaként hozható Pest megyei jelentésben is csak a díszelőadásokat játszó mozikról olvashatunk. Az említett négy játékfilm közül a *Bátor emberek* című filmet játszották két helyen a megyében (Cegléd, Szentendre), a *Titkos megbízást* pedig csak Vácon mutatták be az ünnepi filmhéten. A díszelőadásokon részben régebbi szovjet (*Berlin eleste*, *Vihar Grúziában*, *Lenin októbere*), részben magyar filmeket (*Vidám vásár*, *Párttitkár*) vetítették.⁵⁶⁹ Valószínűsíthető, hogy a kevés kópia miatt az új játékfilmek jórészt csak a budapesti, és esetleg a megyeszékhelyeken működő filmszínházakhoz jutottak el.

1952-ben már a Magyar–Szovjet Barátság hónap keretében rendezték meg a Szovjet Film Ünnept, ezzel az addig 1–1,5 hetes időszakot 6 hétre tolták ki (1952. február 15-től). A filmünnepet a MOKÉP és az MSZT együtt szervezte. A filmhetek szervezésének általános célja továbbra is a „békeharc”, ezen kívül a mezőgazdaságban a szövetkezeti mozgalom erősítése volt.⁵⁷⁰ A bemutatásra került filmek közül négyet külön ki is emeltek, így az *Aranycsillag lovagjait*, ami „az iparrá váló földművelés filmje [...] a szovjet ember boldogságának alapja, életének legfőbb szépsége a cselekvő részvétel a kommunizmus építésében”. Levetítették a Nagy koncertet, amely a moszkvai Nagy Színház tevékenységét mutatta be. A *Fények a faluban* a szövetkezeti mozgalom fejlődését ismertette, míg a *Csapájev* film „megmutatja, hogyan harcolt egy hősi nemzedék a forradalom győzelméért, tanítja az ifjúságot, hogyan kell harcolni a kommunizmus végső győzelméért.”⁵⁷¹ A megyei jelentések szerint a filmhét nem sikerült túl jól. Sőt egyes helyeken kifejezetten érdektelenséggel fogadták a

rendezvényt, például a Pest megyei Pécelen a *Nagy hazafi*⁵⁷² című, Kirov életét bemutató filmet 9%-os látogatottság mellett vetítették le.⁵⁷³ Voltak azért kiemelkedően teljesítő területek is, például a Komárom megyei Leányvárról 190%-os átlag látogatottságról jelentettek. A Komárom megyei jelentés emellett arról is beszámolt, hogy a szovjet filmek hatása a termelés területén is megmutatkozott, mivel az esztergomi Micsurin-tsz tagjai a *Boldog nyár* című film megnézése után a rossz idő ellenére is határidőn belül teljesítették a tavaszi vetési tervüket. Valamint „az üzemekben is megmutatkozott a szovjet film nevelő-hatása. Pl. a szőnyi MASZOLAJ dolgozói április 4-re tett főlajánlásuk teljesítésében, illetve túlteljesítésében. Csolnok községben vetítették a *Donyeci Bányák* című filmet, melynek hatására az egyes akna dolgozói felajánlást tettek, hogy az I. negyedévi tervüket határidő előtt 10 nappal teljesítik. A felajánlásukat 12 nappal előbb teljesítették.”⁵⁷⁴

A következő évben már 7 hétre emelték a Szovjet Film Ünnepeének időtartamát. Talán az előző évi kudarcon okulva, a moziüzemi vállalatok tervében nagy hangsúlyt fektettek a közönség szervezői hálózat megerősítésére, illetve kibővítésére, a tömegszervezetek segítő munkájára. Az 1953. évi szovjet filmheteken hét új filmet mutattak be, és egy dokumentumfilmet a szovjet köztársaságok életéről. Újdonságként egy rajzfilmet is beiktattak a programba. Két fontos alkotást emeltek ki a bemutatottak közül. Az egyik a *Feledhetetlen 1919* – ez Visnyevszkij színdarabja nyomán készült –, amely annak állított emléket, hogy hogyan verték vissza Sztálin vezetésével a petrográdi emberek az angol intervenciót és a belső ellenség támadását. Az ajánlásban a film aktualitását emelték ki, amely szerint az ellenség most is ugyanaz, mint 1919-ben volt, s amelyet a Szovjetunió teljes fegyverzetben várja legyőzésre. A másik film a *Széttört bilincsek*, amelynek hőse Tárász Sevcenko, Ukrajna költője; a mozgóképkockák az ukrán szabadságharcos költő életét dolgozták fel.⁵⁷⁵

1956-ban már ismét csak két hétig tartott a szovjet filmünnep, amelynek keretében többségében – a korábbi évekkel ellentétben, amikor is a szovjet mellett magyar műveket is bemutatnak – valóban csak szovjet alkotások kerültek vetítésre.

A szovjet filmhéten kívül tartottak lengyel, német, kínai, román, csehszlovák, bolgár, sőt külön magyar filmhetet is. Ilyenkor nem az egész megyét mozgósították, hanem kiválasztottak öt-hat települést, ahol az adott ország filmjeit vetítették egy hétig. A propagandája is sokkal csendesebb volt, legfeljebb kidekorálták a filmeket játszó mozikat, plakátokat helyeztek el a települések különböző pontjain, illetve röplapokat szórtak szét.

A nyári munkák befejezése után országsszerte megyei filmhetet rendeztek, hogy ismét visszacsábítsák az embereket a moziba. Az elsőt 1951 szeptemberében szervezték a kultúrforradalom kiszélesítése, és természetesen a béke védelme, valamint a termelés fokozása érdekében.⁵⁷⁶ Itt régi és új filmeket egyaránt vetíttek, egyes

⁵⁶⁷ MNL–OL XIX. I-3a. 146. doboz. ikt. sz. n./1950.

⁵⁶⁸ MNL–PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951. október 1.

⁵⁶⁹ MNL–PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951. október 1.

⁵⁷⁰ MNL–OL XIX. I-3a. 878-ált.-1/1952.

⁵⁷¹ MŰVELT NÉP. 1952/2. szám, 7–8. o.

⁵⁷² „A Párt zseniális eszmei harca az opportunisták, az árulók, a nép ellenségével szemben: ez a film története.” SZOVJET KULTÚRA. 1950/11. szám, 36. o.

⁵⁷³ MNL–PML XXIII. 18. 878-1-26/1952.

⁵⁷⁴ MNL–OL XIX. I-3a. 87-10-7/1952.

⁵⁷⁵ MŰVELT NÉP. 1953/2. szám, 4–5. o.

⁵⁷⁶ MNL–PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1951. augusztus 16.

mozikban kultúrműsorokat, kisebb szórakoztató előadásokat szerveztek a vetítések előtt vagy után. Ugyanígy szervezték meg közösen a filmszínházak és a DISZ 1955-ben az Országos Ifjúsági Filmnapokat. Ennek megtartása – a már ismertetett ideológiai okokon kívül – azért is volt fontos, hogy népszerűsítsék az előadásokkal a DISZ közelgő II. kongresszusát, ezért itt a filmszínházak dekorációinak DISZ-jelszavakat kellett megjeleníteniük, a mozikban pedig DISZ-jelvényeket kellett osztogatni.⁵⁷⁷ A Pest megyei jelentés szerint az ifjúsági filmnapokat jó eredménnyel zárták, „mert egy hét alatt az ifjúságot minden eddig felülmúló számban mozgósítottuk azokhoz a filmekhez, melyek elősegítették az ifjúság nevelését”.⁵⁷⁸ A fiatalabb nemzedéket nemcsak az ifjúsági filmhét egyhetes időtartama alatt akarta a maga szolgálatába állítani a politika, hanem minden alkalmat megragadott arra, hogy az ifjú nemzedéket „megszabadítsák” a tradicionális eszmék befolyásától.

Kultúragitációs tevékenység

A film mint a tömegkommunikáció legkiterjedtebb csatornája vált a politika számára a legfontosabb agitációs eszközzé. Az '50-es évek első éveiben született filmek a politikai vezetés által kitűzött politikai, gazdasági, társadalmi célokat népszerűsítették, mintegy valóságnak, egyfajta normatívának beállítva azokat.⁵⁷⁹

E fejezet célja nem a korszak filmjeinek művészeti szempontú elemzése, hanem annak bemutatása a cél, hogy a filmet mint agitációs eszközt, hogyan akarta felhasználni a kommunista párt saját politikája konkrét megjelenéseinek propagálására, így a tsz-ek, az ötéves terv népszerűsítésére,⁵⁸⁰ a mezőgazdasági munkák (például a begyűjtés) vagy éppen a választás sikerességének növelése érdekében. Természetesen az NM más területeket – így például a „békeharc”-ot,⁵⁸¹ a terv- és békekölcsönöket – is igyekezett a kultúra eszközeivel propagálni, így a filmekkel is.

A korszakban fontos szerepük volt az úgynevezett termelési filmeknek, amelyek között voltak a paraszt- és munkás-tematikájúak is. Ezek lényegében azt mutatták be, hogy az úgynevezett álfonfliktuson keresztül átvergődő filmhős hogyan találja meg boldogságát. Például a hőst önfejlésé, hiúsága, lustasága külön utakra viszi,

⁵⁷⁷ MNL–PML XXIII. 18. 878-1-212/1955.

⁵⁷⁸ MNL–PML XXIII. 18. ikt. sz. n./1955. június 23.

⁵⁷⁹ RAINER M.–KRESALEK, 1990. Rainer M. és Kresalek ezen állítását cáfolta Forgács Iván *Egy mítoszteremtési kísérlet* című tanulmányában. Véleménye szerint a korszak filmjei nem agitálnak, hanem inkább egy sajátos fejlődési modell és létszemlélet érvényesül bennük, s az 1950–1952 között készült városi-ipari közegben játszódó alkotások mítoszteremtő játékfilmek. FORGÁCS, 1990.

⁵⁸⁰ Az ötéves terv népszerűsítésére 1951-ben külön dokumentumfilm-tervet készítettek. Az ötéves tervet közvetlenül agítáló filmtervet a következők voltak: *5 éves tervünk nagyszabású építkezései, Acéolvastárak, Dunapentelei ifi-rohammunka, Aratás, Új úton* (ez a nagyüzemi gazdálkodásról készült), *Sztahanovisták*. Az ötéves tervet közvetve szolgáló filmek: *Tisza, Kultúrverseny*. MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 280. ő. e. Feljegyzés az 5 éves terv agitációjára. Dokumentumfilmek. (1951)

⁵⁸¹ Az Országos Moziüzemi Igazgatóság leiratban küldte szét a megyei moziüzemi vállalatnak, hogy mely kisfilmekkel kell agítani a békéért folytatott harcra. Például: *Emberek ne engedjétek, Ami go home, Tények beszélnek* stb. Ezeket a megyei békebizottság gyűlésein kellett vetíteni. MNL–PML XXIII. 18. 878-1-36/1955.

majd megoldásként visszatér a közösségbe – munkás esetén a gyári közösségbe, paraszti hős esetén pedig feladja tulajdonát és belép a tszcs-be. Ilyen paraszti tematikájú film volt a *Tűzkeresztység*, a *Vihar* és a *Hintónjáró szerelem*.⁵⁸² Ezek a filmek tehát a nézők számára megmutatták a helyes utat, vagyis a mezőgazdaságban dolgozók számára konkrétan azt, hogy úgy boldogulhatnak az életben, ha belépnek a tsz-be. A bemutatott filmek pozitív hatását a sajtóban is igyekeztek erősíteni, így például egy-egy szovjet vagy magyar „haladó” film bemutatása után „nem egy faluban erősödött meg ugrásszerűen a tszcs a látott film hatására. Egész családok léptek be a termelőszövetkezeti csoportokba. Fellendült a vágy a tanulás iránt, kiéleződött a harc a nép ellenségei ellen, lelepleződött a 'jó kulák' stb.” – jelent meg a Művelt Népben.⁵⁸³

Az egész estés filmek kivül – főként amiatt, hogy ilyen jellegű filmet nem sokat gyártottak Magyarországon – a mozikban a mezőgazdasági munkák ösztönzésére és a begyűjtés növelésére inkább a kifejezetten erre a célra készített dokumentumfilmeket használták. Ugyanakkor az NM által készített tervben – főként Szovjetunióból importált – játékfilmeket is ajánlottak. Az utasításban külön kiemelték azokat a filmeket, amelyek ezzel a kérdéssel foglalkoztak, valamint egy-egy mondatot is hozzáfűztek annak magyarázására, hogy ezen alkotások miben segítik a mezőgazdasági munkát. Így szerepelt a *Boldog nyár* – „A gabona idejében történő elvetésének fontosságát és kolhoz-parasztnak legjobb munkáját, az aratást és begyűjtést népszerűsítik”, a *Gazdag mennyasszony* – „Az aratás sikeres és gyors befejezésért folyó munkaversenyt tudatosítja”, a *Boldog aratás* – „A terménybetakarítás idején a minőségi munka érdekében folyó harcot eleveníti meg”, a *Vidám vásár* – „Két kolhoz vetélkedését mutatja be, hogy melyik szolgáltatja be előbb a termését és a kolhozpiac árainak leszállításával a közösség érdekeit helyezi előtérbe”, az *Aranycsillag lovagja* – „A filmben láthatjuk a kubáni kozákok közös erőfeszítését, a villanyerőmű felépítéséért, mely a mezőgazdasági munkát és a kultúra fejlődését lendíti előre”.⁵⁸⁴ Ezekon kívül három dokumentumfilmet (*Nagy példa, Gazdag aratás, Traktorbrigád*) is ajánlottak a begyűjtési munkák „segítésére”. A mezőgazdasági témájú szakfilmeket elsősorban az ismeretterjesztő előadásokon, falunapokon, falugyűléseken mutatták be. A vásárok területén külön sátrakat építettek fel a vetítésekhez, amelyeket előadások és beszélgetések is követtek.

A fentebb említett alkotásokat normálfilmes mozikba, rendes fizetős vetítésekre küldték, viszont a keskenyfilmes moziknak a híradó- és dokumentumfilmeket ingyenesen adták. A vetítések megszervezését a népművelési osztályokra, a moziüzemi vállalatokra és a megyei tanács vb-k begyűjtési osztályaira bízták. A mezőgazdasági munkák és a begyűjtések propagálása nemcsak a filmek bemutatásából állt, az előadások szüneteiben a begyűjtésben élenjárókat népszerűsítették, sőt ajándékokat is kaptak, valamint a mozik és a kultúrotthonok előcsarnokaiban képeikkel és eredményeikkel együtt mutatták be őket.⁵⁸⁵

A megyei népművelési osztályok, a korszakra jellemzően, vállalatokat tettek a filmek levetítésére is, azaz, hogy adott idő alatt mennyi és milyen filmeket fognak

⁵⁸² BATHORY, 1988.

⁵⁸³ MŰVELT NÉP. 1950/7. szám, 22–23. o.

⁵⁸⁴ MNL–OL XIX. I-3a. 8780-ált.-11/1952.

⁵⁸⁵ MNL–OL XIX. I-3a. 8780-ált.-11/1952.

bemutatni a megyében. Így például a Pest Megyei Tanács VB Népművelési Osztálya 1952-ben vállalta, hogy az augusztustól műsoron lévő filmek vetítését az eredetileg vállalt 1300-ról 1400-ra emelik, valamint, hogy a tej, tojás, baromfi begyűjtését elősegítő filmeket mindenütt levetítik, ennek ellenére az is előfordult néhány esetben, hogy a filmeket „érintetlenül küldték vissza”.⁵⁸⁶ A következő jelentésben már véglegesítették az évi begyűjtési munkák filmes agitációjának eredményét. Eszerint 154 (a községek száma ekkor Pest megyében 181)⁵⁸⁷ községben vetítettek ilyen jellegű filmeket, ezt júliusban 12 283-an nézték meg. Ez a júniusi látogatottsággal szemben 5500 fős csökkenést mutatott, amit a növekvő cséplési és a begyűjtési munkák számájára írtak. A Pest megyei káderek mindent megtettek a siker érdekében, így felszerelték a vándormozikat lemezjátszóval és mikrofonnal, a mozielőadások szüneteiben népszerűsítették a beadásban élenjárókat és hanglemezeket ajánlottak fel nekik. A sikerességüket konkrét példákon keresztül is bizonyították a jelentésben: „Cegléd Cifrakerti ÁG [Állami Gazdaság] mozigépész munkatársa, mikor népszerűsítette az élenjáró dolgozókat, olyan lelkesedést váltott ki, hogy táncra perdültek és ígérték, hogy megjavítják a munkát. Vasad községben szintén nagy tetszést váltott ki a parasz-
tok népszerűsítése a szovjet mezőgazdasági dokumentumfilmet nagy érdeklődéssel nézik meg a dolgozók.”⁵⁸⁸

A következő évben is megszervezték a nyári mozilátogatásokat a begyűjtési munka „elősegítésére”. Minden faluba igyekeztek eljuttatni a MOKÉP-en keresztül a fontosabb filmeket,⁵⁸⁹ általában egy filmet egy-két napon át vetítettek az adott községben. 1953 júliusában külön foglalkoztak a *Harcban minden szem gabonáért* című alkotással, minden kópiáját bekérték a moziktól, hogy mindenütt ingyenesen le tudják vetíteni, mivel e kisfilm „nélkülözhetetlen segítséget nyújtott” az aratás, a begyűjtés és a gabonacséplés meggyorsítására.⁵⁹⁰

A filmek kampányszerű felhasználásának másik kiemelkedő területe a választási agitáció volt. Az 1953. évi választást – mint ahogy már korábban volt róla szó – országos szinten nagy szervezési munka előzte meg. Ennek érdekében minden eszközt bevetettek, használták a tömegkommunikáció összes területét. Választási munkatervet kellett kidolgoznia a minisztériumok egy részének, de az Országos Sporthivatalnak és a Magyar Vöröskeresztnek is. A színházak, a filmforgalmazó vállalatok és különböző művészeti szervezetek a választást megelőző hetekben hatalmas kultúrkampányba kezdtek.⁵⁹¹

Az 1953. évi választásokhoz a MOKÉP is készített tervet. Ebben tíz témát jelölt ki – köztük a mezőgazdaság fejlődése, a villamosítás, az alkotmány szerepe, a termelőszövetkezetek eredménye –, amelyek segíthetik a választásokat, s a témákhoz

⁵⁸⁶ MNL-PML XXIII. 18. 878-1-90/1952.

⁵⁸⁷ KSH, 1956. 3–5. o.

⁵⁸⁸ MNL-PML XXIII. 18. 878-1-93/1952.

⁵⁸⁹ E filmek: *Aranycsillag lovagja, Felszabadult föld, Felszártott út, A mi falunk, Gazdag mennyasszony, Ez történt Székenben, Boldog nyár, Fények a faluban, Vihar, Talpalatnyi föld, Traktorista lány, Tűzkeresztség, Új ház, Virágzó Ukrajna, Vidám szüret, Vidám vásár.* MNL-PML XXIII. 18. 878-1-6/1953-1954.

⁵⁹⁰ MNL-PML XXIII. 18. 878-1-8/1953.

⁵⁹¹ FEITL, 1999. 283–284. o.

igyekeztek filmeket is ajánlani.⁵⁹² A filmszínházak üzemvezetőinek kellett megszervezniük az utcai vetítéseket, amelyek keretében választási kisfilmeket mutattak be, valamint a moziknak is választási dekorációkat és jelszavakat kellett előcsarnokaikba kirakniuk, illetve olyan kiállítások rendezését is tervezték, ahol bemutatásra kerültek az első öt éves terv eredményei, helyi példákkal színezték.⁵⁹³

A népművelési osztályok mellett a megyei moziüzemi vállalatok is bekapcsolódtak a választási agitációs munkába. Olyan filmeket választottak ki, amelyek „*népünk, országunk múltjával, amelyek a kapitalista országok mai életével foglalkoznak; azokat a filmeket, amelyek bemutatják hazánk felszabadulásának és felemelkedésének útját, öt éves tervünk alkotásait, épülő szocialista országunkat, – azokat a filmeket, amelyek a szovjet nép történelmi harcait, mai életét, múltját, az épülő kommunizmus országairól szólnak, és ezzel mintegy bevilágítják boldog jövőnket; melyek tanúságot tesznek a szovjet népek, a világ dolgozóinak békeharcáról és egyben alkalmasak arra, hogy ezt a harcot elősegítsék.*”⁵⁹⁴ Röviden összefoglalva: szinte az összes filmet, ami akkoriban forgalomban volt, felhasználták a választási kampányban. A különbség csak annyi volt, hogy hangsúlyozták, hogy az áprilistól május közepéig tartó filmvetítéseket a választási kampány keretében tartják meg. Két filmet emeltek ki külön a választási agitációban való felhasználásra, az egyik a *Föltámadott a tenger* volt – ez a dicső múlt bemutatására és a hazafias érzések megerősítésére szolgált, a másik az *Ifjú szívvel* – „*mely a múltban lenézett 'inasok' mai tartalmas jelenével ismerteti meg*”.⁵⁹⁵

Az 1950. évi tanácsi választásokat közvetlenül a békekölcsönjegyzés után tartották, így szinte átmenet nélkül válthatott át a békekölcsön-jegyzési kampány a választásiba. A filmek kiválasztásának szempontjai a szocializmus eredményeinek ismertetése, az eddig sikerek bemutatása volt. A városokban keskenyfilmvetítéseket kellett tartani lakóházak udvarán, faluhelyen pedig egy-egy alkalommal ingyenes

⁵⁹² MOKÉP választási terve – A témákhoz javasolt filmek:

1. Mezőgazdasági gépek a Szovjetunióban: *Gépesített növénytermesztés, Jönnek a gépek, Lengyel parasztküldöttség Ukrajnában, Traktorbrigád.*
2. Villamosítás a kolhozban: *Fények a faluban, Ural fényei.*
3. Tanítasd tovább gyermekedet: *Tanul a lengyel ifjúság, Szép ifjúság, Külvárosi fiúk, Bányásztechnikus leszek.*
4. Angol, amerikai tőke szerepe a Horthy-korszakban: nincs ajánlat.
5. Jugoszláv emberrablók: *Áruló arca.*
6. A Magyar Népköztársaság alkotmánya, nők egyenjogúsága: *Kis Katalin házassága, Becsület és dicsőség, Kormány tagjai, Asszonykánk új élete, Üdüléshez való jog: Jó munkánk jutalma.* Tanuláshoz való jog: *Ifjú szívvel, Bányásztechnikus leszek.*
7. Választás Magyarországon régen és most: Városi és falusi agitációs rövid filmek.
8. Hogyan gondoskodik államunk az anyáról és gyermekéről: *Gyermekotthonok (szovjet), Óvd a gyermeket (szovjet), Nekik béke kell, Gyermekek a mi jövőnk, Úttörő paloták a Szovjetunióban, Legdrágább kincsünk a gyermekünk.*
9. Termelőszövetkezeink eredményei: *Tengelici milliomosok.*
10. A Magyar Népköztársaság Kormányának békepolitikája: *Békénk őrei, Az igazság fegyvereivel, Bécsi kongresszus, Gazdasági értekezlet Moszkvában, Moszkva a békeegyezményre szavaz, Megvédjük a békét, Sztalini nemzetközi békedíj.* MNL-OL XIX. I-3a. 8792-1-8/1953.

⁵⁹³ NÉPMŰVELÉSI HIRADÓ. 1953/4. szám, 15. o.

⁵⁹⁴ MNL-PML XXIII. 18. 878-1-3/1953.

⁵⁹⁵ NÉPMŰVELÉSI HIRADÓ. 1953/4. szám, 15. o.

vetítést rendeztek a választások előtti hetekben. A híradókat is teljesen a választási kampány szolgálatába állították, s külön tervbe vették, hogy dokumentumfilmeket készítenek e célra.⁵⁹⁶ A választási kisgyűléseken is filmekkel vagy diafilmekkel igyekeztek rábírni az embereket a voksolásra, Budapesten 150, vidéken körülbelül 1000 helyen volt ilyen jellegű program.⁵⁹⁷

Az 1954. évi tanácsi választásokra az MDP Agitprop Osztályának tervében és a beszámolóiban sem található említés a filmek, mozik választási kampányban történő igénybevételével kapcsolatban. A tanácsválasztási kultúrkampány tekintetében az MNL–PML iratanyagában is csak egy vb ülési jegyzőkönyvében maradt feljegyzés, ebben a népművelési osztály választási előkészületeiről, illetve a már addig elért eredményekről írtak. Eszerint filmankétokat rendeztek a mozikban – addig 14 helyen, de még további 30 volt tervben – ahol olyan filmeket vitattak meg, amelyeken keresztül be lehetett mutatni „a nép államának gondoskodását a dolgozókról”; ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a választás időszakában „minél jobb filmek kerüljenek műsorra”.⁵⁹⁸ A választási kampány filmekkel való alátámasztása ekkor már kevésbé tűnik erőltetettnek. Ez összefügghet a 1953 júniusában bekövetkezett politikai fordulattal, és vele együtt a művelődés területén bekövetkezett változásokkal, hiszen – mint ahogy már korábban szó volt róla – 1953 második felében megkezdődött a magyar filmipar kitörése a sematizmusból, s a magyar filmek immár egyre inkább művészi alkotásokká, nem pedig a politika kultúragitációs eszközeivé váltak. Emellett összefügg azzal a ténnyel is, hogy a kampány tervezői inkább a helyi igények figyelembevételével igyekeztek a választásokat előkészíteni, s fontosabbá vált az emberek közvetlen környezetében bekövetkezett pozitívumok hangsúlyozása.

A mozik működése, szervezete

A megyei tanácsok feladata volt „megyei vonatkozásban összefogni, irányítani és ellenőrizni a tömegszervezetek kultúr munkáját, vinni az iskolán kívüli művelődés vonalát, államigazgatási kereten belül”.⁵⁹⁹ Ekkor még a megyei népművelési osztály vezetőjének, illetve a járási, városi és községi előadóknak a feladata a filmekkel kapcsolatban csak arra szorítkozott, hogy a mozikban a filmvetítésekhez ankétokat szervezzenek, illetve a vándorfilmszolgálatok műsorát összeállítsák és ellenőrizzék. Az NM folyamatosan szorgalmazta a kultúrotthonok és a filmszínházak összefogását. Ennek különösen ott volt jelentősége, ahol egyetlen helyiség volt felhasználható kulturális célra. Itt problémát okozott, hogy mind a mozi, mind a kultúrotthon a szombat estéket és a vasárnap délelőtiöket szerette volna programja bemutatására megszerezni. A javasolt megegyezés szerint munkatervet kellett készíteniük a községek népművelési bizottságainak, vitás kérdések esetében pedig a helyi párttitkárnak kellett döntenie.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 136. ő. e. A sajtó választási munkájának fő feladatai. (1950)

⁵⁹⁷ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 139. ő. e. Jelentés a választási munkáról. (1950)

⁵⁹⁸ MNL–PML XXIII. 2. 30. kötet. 1954. november 17.

⁵⁹⁹ MNL–PML XXIII. 2. 2–3. kötet. 1950. október 10.

⁶⁰⁰ MNL–PML XXIII. 18. 1811–10/1950.

Az 502/26/1951. N. T. határozat értelmében 1951. szeptember 30-ig a megyék területén földműves-szövetkezetek és gépállomások tulajdonában működő valamennyi keskenyfilmes mozit – és azok felszereléseit hiánytalanul, leltár szerint – át kellett adni a helyi tanácsoknak. Az átadással kapcsolatban felmerülő problémás kérdések esetén a népművelési osztály hozhatott döntést, a Szövetkezetek Országos Szövetsége (SZÖVOSZ) megyei kirendeltségével egyetértésben. Megegyezés hiányában a vitás ügyeket az NM-hez és a SZÖVOSZ-hoz kellett továbbküldeni.⁶⁰¹ A határozat megjelenése után elindult a mozik átadása, de működésük továbbra is akadozott. Ennek – a beérkező jelentések alapján – az lehetett az oka, hogy a tanácsok még mindig nem fordítottak elég figyelmet a kultúrára, s egyszerűen plusz teherként élték meg a mozik üzemeltetését.

A Népgazdasági Tanács 326/26/1952. N. T. számú határozata elméletileg tisztázta a mozik és a tanácsok kapcsolatát. Ennek értelmében valamennyi tanácsi kezelésben lévő keskenyfilm állandó és kiskörzeti mozi a MOKÉP-hoz került. A rendelet végrehajtásának pontosabbá tételére Erdei Sándor, az NM miniszterhelyettese körlevelet intézett a megyei tanácselnökökhöz, amiben konkrétan szabályozta a tanácsok és mozik viszonyát. Eszerint a megyei vezető beszámoltatja és ellenőrzi a vállalatot, a megyei népművelési osztály vezetője részt vesz a megyei műsorpolitika kialakításában, helyi szinten a tanács vb ellenőrzi a mozi üzemeltetőjét, ahol pedig kultúrotthon van, ott a kultúrotthon vezetője. Az utasítás szerint a MOKÉP-nak augusztus 18. és október 1. között saját kezelésbe kellett vennie az ország összes keskenymoziját.⁶⁰² Ezzel helyi szinten is megalakultak a moziüzemi vállalatok.

A megyei moziüzemi vállalatok legfontosabb feladata a megye területén található normál-, keskeny-, fix-, kiskörzeti és vándormozik üzemeltetése volt. Önállóan osztották be a saját és a társadalmi kezelésben lévő mozik műsorát, biztosították a filmszínházak működéséhez szükséges technikai feltételeket, a propaganda- és reklámanyagokat.

Az NM Filmfőosztályának vezetője a korábban említett rendeletre hivatkozva ismét megpróbálta a mozik és a tanácsok, illetve a kultúrotthonok vitáit lezárni. Körlevélben adta ki utasítását: a tanácsok a mozi üzemeltetőjének tudtán kívül más célra nem vehették igénybe a filmszínházakat, s a vetítés elhalasztását sem kérhették; valamint a moziknak és a kultúrotthon vezetőinek műsoraikat egymással rendszeresen egyeztetniük kellett.⁶⁰³

A mozik és kultúrotthonok között tehát igen gyakori volt a nézeteltérés, főleg a nagyterem használatát illetően. Nem egy helyen a mozi a hónap minden szombatját és vasárnapját igénybe vette, és így a kultúrotthonnak legfeljebb hétköznap volt alkalma rendezvényeit megtartani, ami természetesen már nem vonzott annyi embert, mint a hétvégi program. Egy Pest megyei jelentés szerint több olyan eset is előfordult, hogy a mozi üzemvezetője terembérlési díjat kért a kultúrotthon-igazgatótól akkor, amikor a kultúrotthon saját épületében, saját rendezvényeit tartotta. 1953 elején a

⁶⁰¹ MNL–PML XXIII. 18. 1814–29/1951.

⁶⁰² MNL–OL XIX. I-3a. 8780-ált.-20/1952.

⁶⁰³ MNL–OL XIX. I-3a. 8780-ált.-27/1952.

Népművelési Osztály a megyei vállalattal közösen kiadott egy intézkedést, amely szerint a helyi körülmények figyelembevételével úgy kell meghatározni a mozi és a kultúrotthon rendezvényeinek számarányát, hogy abból általában 50%-ban részesedjen mindkét szerv. A mozik többsége ezt a megállapodást nem volt hajlandó betartani, és igen sok panasz érkezett a községekből arra vonatkozóan, hogy a mozi havonta csak egy szombat–vasárnapot enged át a kultúrotthon részére. Nehézséget okozott a probléma megoldásánál az, hogy a moziüzemi vállalat és a tanács viszonyát nem tisztázták.⁶⁰⁴

A megyei népművelési osztályoknak, s ezen keresztül – sőt egyes esetekben közvetlenül – az NM-nek, természetesen nemcsak a kultúrotthonok és a tanácsok panaszkodtak a mozikra, hanem fordítva is. A mozik legtöbbször szintén a jogtalan teremhasználatot sérelmezték, mivel a különböző tanácsi és tömegszervezeti rendezvények⁶⁰⁵ miatt elmaradtak a filmelőadások. Így a mozi sok esetben bevétel nélkül maradt, valamint az állandósult előadás-elmaradások miatt úgy érezték, hogy az emberek bizalmatlansága nőtt a filmszínházakkal szemben.⁶⁰⁶ Általában a népművelési osztály vezetője megpróbálta megyei szinten elintézni a vitás kérdéseket. Mivel a moziüzemi vállalat ekkor még nem tartozott közvetlenül a népművelési osztály irányítása alá, csak ellenőrzést biztosított a rendelet az osztály számára, a tényleges felügyeletet az Országos Moziüzemi Igazgatóság (OMI) gyakorolta, ezért nem volt intézkedési joguk és lehetőségük a mozikkal szemben. Ugyanakkor sokszor a legapróbb dolgok is eljutottak országos szintre, vagy a minisztériumhoz, vagy az OMI-hoz. Ez utóbbi is hangsúlyozta az együttműködés fontosságát, ennek érdekében utasították a megyei vállalatokat, hogy negyedévenként írásban vagy szóban tájékoztassák a népművelési osztályokat a filmforgalmazás területén folyó munkákról.

A népművelési osztályok továbbra is megpróbáltak – legalábbis papíron – rendszeres kapcsolatot kiépíteni a megyei moziüzemi vállalatokkal. Egyetlen pont lehetett elméletileg, amely alapján a népművelési osztály ténylegesen hatást gyakorolhatott a mozik felett, ugyanis az említett rendelet szerint beleszólhatott a műsorpolitikába. Ez természetesen nem jelentett nagy szabadságot, hiszen az egész országban csak olyan filmek kerülhettek forgalomba, amelyeket minisztériumi szinten már jóváhagytak. Így a megyei műsorpolitika kimerült a filmek mozik közötti elosztásában és a vetítések számának meghatározásában.

A két szerv együttműködésének fontosságát hangsúlyozták a kultúrotthonok számára kiadott minta működési szabályzatokban is. Eszerint a falusi kultúrotthonok igazgatójának kötelessége volt a filmszínház működését segíteni, a látogatottságot növelni, tevékenységüket összehangolni, valamint a mozi üzemeltetésében tanácsadási

⁶⁰⁴ MNL–PML XXIII. 18. PMT VB Népművelési Osztályának jelentése az 1953. október–decemberi munkáról. 41. doboz. ikt. sz. n./1953.

⁶⁰⁵ Újhartyánban például a folyamatos bálók bénították meg a mozi működését. Ez vezetett a tanács és a mozi üzemeltetője közötti vitához, amelyet a népművelési osztályvezető zárt le a következő levéllel: „Az elnök elvtárs ne olyan levelet küldjön a megyei tanács felé, hogy a filmet ne küldjék le, mert táncolni akarnak, hanem olyan jelentést, mennyiben segített a mozi népszerűsíteni és hány dolgozót szervezett be állandó látogatásra.” MNL–PML XXIII. 18. 878-1-77/1952.

⁶⁰⁶ MNL–PML XXIII. 18. 878-1-99/1955.

joggal rendelkezett.⁶⁰⁷ Az 1955. évi működési szabályzat társintézményként jelölte meg a mozikat a kultúrotthonok számára, itt is megemlítve a tevékenységek egyeztetésének és a teljes körű együttműködésnek a fontosságát.⁶⁰⁸

Többek között a mozik és a tanácsok közötti kusza kapcsolatrendszer kívánta felszámolni a Minisztertanács 1091/1954. (XI. 5.) sz. határozata a tanácsok megerősítéséről, amelynek eredményeként a mozik nagy része átkerült a megyei tanácsok kezelésébe. Ennek értelmében a tanácsoknak biztosítaniuk kellett a megye filmekkel való ellátását; műsorelosztását, propagandatevékenységét, ugyanakkor a gazdasági felügyeletet is a hatáskörébe vonták. Ezzel elindult a mozihálózat decentralizálása.

1955-ben az OMI utasítást adott ki, amely a következő intézkedésig megtiltotta a további decentralizálást. Ugyanakkor már előkészítették azt a tervezetet, amely szerint július 1-jével megkezdik a kultúrotthonokban működő moziknak a kultúrház kezelésébe történő fokozatos átadását.⁶⁰⁹ Erre már csak 1956-ban került sor, amikor tehát a kultúrotthon és a mozi vezetése egy kézbe került.⁶¹⁰

A kultúrotthonokban működő mozik helyzete szintén folyamatos problémát jelentett az NM-nek. Ennek megoldására kísérletképpen a váci, a zirci és a nagyatádi filmszínházakat átadták a kultúrházaknak.⁶¹¹ A kísérlet jól sikerült, hiszen a zirci kultúrotthon tulajdonába került mozi sokkal hatékonyabban működött az átadás után, az előadások száma háromszorosára nőtt, a közönségszervezés is jobb lett, szorosabb kapcsolatot sikerült kiépíteni az emberekkel, s ami a legfontosabb, hogy a kultúrház és a mozi programjait össze tudták egyeztetni, ami még hatékonyabbá tette a művelődési munkát.⁶¹²

A MOKÉP és a tanácsok kezelésében lévő mozikon kívül 1953-tól egyre több úgynevezett társadalmi mozi is megnyitotta kapuit a közönség előtt, ezeket különböző társadalmi szervek, főként a szakszervezetek létesítették. Arányszámuk az állami mozikhoz képest 1954-ben még csak 6,4%, 1957-ben azonban már 24,2% volt.⁶¹³

A filmszínházak zavartalan működése nagyon fontos volt a hatalom számára, ez nem csak abban mutatkozott meg, hogy mindig csupán azok a filmek kerülhettek a nagyközönség elé, amelyek számukra úgymond nem károsak, hanem abban is, hogy az előadások minden esetben zavartalanul folyjanak. A mozik teljes ellenőrzését olyanmire fontosnak tartották, hogy 1956 augusztusában az NM a Belügyminisztériummal egyetértésben a filmszínházakban rendőri felügyelet bevezetését tette kötelezővé. A budapesti és nagyobb vidéki városok filmszínházait e szempontból három kategóriába sorolták: tisztí és tiszthelyettesi, őrsök által tartott és nem állandó jellegű ellenőrzés. „*Feladata a filmszínház rendjének, az előadások zavartalan lefolyásának*

⁶⁰⁷ MNL–PML XXIII. 18. 41. doboz. ikt. sz. n./1954.

⁶⁰⁸ MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.

⁶⁰⁹ MNL–PML XXIII. 2. 32. kötet. 1955. március 31.

⁶¹⁰ MNL–PML XXIII. 2. 35. kötet. 1956. január 18.

⁶¹¹ MNL–OL XIX. I-3n. 1953. november 10-ei jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás helyzetéről és feladatairól.

⁶¹² NÉPMŰVELÉS. 1956/2. szám, 33. o.

⁶¹³ KÁLMÁN–PEREGI, 1959. 14–15. o.

biztosítása, az előadás előtt, a szünetekben és az előadások után az előcsarnokban a rendre való felügyelet.⁶¹⁴

Megyei szinten a népművelési osztályok filmelőadóinak a feladata volt, hogy a mozik műsorpolitikáját egyeztessék a kultúrotthonok műsorával, emellett a nagyipari létesítmények filmmel való ellátásáról és a MOKÉP-pel való kapcsolattartásról is gondoskodtak, valamint a filmek propagálása is feladataik közé tartozott.⁶¹⁵

A filmszínházak üzemeltetésében a mozigépészek játszották a legfontosabb szerepet, akik tanfolyamokon tanulták meg az alapokat. A SZÖVOSZ választotta ki a tanfolyamon részt vevő kádereket, általában olyan embereket, akik már szövetkezeti alkalmazottak voltak. A kéthónapos iskola – ahogy a korszakban minden tanfolyam – nemcsak szakmai, hanem ideológiai képzést is adott. A gépészeknek alkalmasnak kellett lennie arra is, hogy a mozielőadás után tartott ankétokat megfelelően le tudja vezetni, ehhez pedig mindenekelőtt politikai-ideológiai képzésre volt szükség. A káderek kiválasztásánál előnyben kellett részesíteni a falusi munkásosztály tagjait, így a kovácsot, a lakatost, a villanyszerelőt, akik eleve könnyebben tanulták meg a gépészetet, de emellett minél több parasztlányt és -asszonyt is fogadni akartak a tanfolyamok szervezői.

A tanfolyamokon 1953-ban 214 keskeny-, és 79 normálgépészt neveltek ki, valamint levelező üzemvezetőin 189-en vettek részt, egyhónapos propaganda-iskolán pedig 49-en. A művelődés irányítói azonban úgy gondolták, hogy a tanfolyamokon nem sikerült a számukra megfelelően képzett embereket kitanítani, ezért 1953-ban az oktatási idő felemelését vették tervbe, így a „keskenyesekek”-nél 3-ról 4 hónapra, a „normálasok”-nál 6-ról 10 hónapra növelték a képzési időt.⁶¹⁶ Azonban ez sem jelentett megoldást, olyannyira, hogy 1954-ben megszüntették az országos gépész- és üzemvezető-képző iskolát.⁶¹⁷

⁶¹⁴ MNL-PML XXIII. 18. 878-1-283/1956.

⁶¹⁵ MNL-OL XIX. I-3a. 878-3-50/1953.

⁶¹⁶ MNL-OL XIX. I-3n. 1953. november 10-ei jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás helyzetéről és feladatairól.

⁶¹⁷ MNL-OL XIX. I-3n. 1955. február 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a filmforgalmazás és moziüzemeltetés helyzetéről és az előttünk álló feladatokról.

Könyvtárak

Jelen monográfia utolsó nagyobb fejezetében a könyvtárak, könyvek politikai propagandában betöltött szerepe kerül bemutatásra, különösen nagy hangsúlyt helyezve a könyvtári állomány felépítésének és a könyvtárak propaganda és agitációs munkájának felvázolására.

Könyvek

Ahhoz, hogy a könyvtárakat elegendő mennyiségű, és a kor szellemének megfelelő tartalmú könyvvel tudják ellátni, mindenképp szükség volt az alapanyag, azaz a könyvek tervszerű beszerzésére és kiadására. A könyvkiadás mellett a korszakban az is fontos kérdés volt, hogy a könyvtárakon kívül hogyan terjesszék a könyveket az érdeklődők körében, ezért a könyvek népszerűsítésére szolgáló könyvnapok, illetve később könyvhetek bemutatása is bekerült e fejezetbe, hiszen az 50-es években országos szinten e rendezvények adták a megjelenő könyvek népszerűsítésének egyik legfontosabb formáját.

Könyvkiadás, könyvterjesztés

A II. világháború előtt a kiadott művek legtöbbször szépirodalmi volt, a tudományos és ismeretterjesztő kiadványok általában alacsony példányszámban jelentek meg. A világháború után a magyar könyvkiadás szempontjából jelentős fordulóponthoz jutott az MKP kiadója, a Szikra megalakulása,⁶¹⁸ amely nagy számban jelentette meg a marxizmus-leninizmus klasszikusait, és más politikai műveket, de szépirodalmat is. Emellett jelentős szerepet játszott a szakszervezetek kiadója, a Népszava, valamint az Új Magyar Könyvkiadó, amely többnyire szovjet műveket adott ki. A szocialista kiadók szerepe így már a koalíciós időkben megnőtt, s a magánkönyvkiadás mindinkább háttérbe szorult.

A fordulat éve után az állam fokozatosan átvette a könyvkiadás irányítását. A megalakult Könyvhivatal engedélyezte központilag a kiadható műveket, majd 1948-ban államosították a kiadóvállalatokat. Ez utóbbiakat szakosították, a kiadói tervek összehangolására pedig 1953-ban létrehozták a Kiadó Tanácsot, amely a következő évben Kiadó Főigazgatósággá alakult. Jelentősen emelkedett a megjelentetett művek száma is. A gyors fejlődés egyrészt a brosúrakiadás növekedéséből (a legtöbbet 1950-ben adták ki, mintegy 40,5 millió füzetet) származott, de a hagyományos kiadványokból is jóval több jelent meg.

⁶¹⁸ A Szikra Kiadó megszervezésének célja volt, „hogy a klasszikusok művein keresztül a legszélesebb néprétegekkel megismertesse a marxizmus-leninizmus elméletét, hogy a dolgozók számára könnyen hozzáférhetővé tegye a marxizmus-leninista szellemű tudományos és politikai műveket...” A Szikra tíz éve. Kézirat. Idézi: BORUS, 1964. 5. o.

A könyvek közül főként a szépirodalmi és ifjúsági művek száma emelkedett, amelyek elsősorban olcsó tömegkiadványok formájában láttak napvilágot (például: Olcsó Könyvtár).

Könyvkiadás adatai a könyvek típusai szerint⁶¹⁹

Év	Tudományos	Ismeretterjesztő	Szakmai	Szépirodalmi	Ifjúsági	Tan-könyv	Egyéb könyv	Összesen
1950	182	306	464	367	64	467	30	1880
1951	321	199	701	340	110	551	15	2237
1952	427	304	1259	332	96	768	9	3195
1953	407	307	1115	313	102	820	7	3071
1954	245	407	831	358	160	739	10	2750
1955	327	408	588	583	235	595	11	2747
1956	186	566	391	546	133	585	20	2427
Összesen	2095	2497	5349	2839	900	4525	102	18307

A kiadott tudományos művek száma a világháború előttihez képest közel kétszeresére emelkedett, példányszámuk pedig háromszorosára. Ezek közül a legtöbbet természetesen a marxizmus-leninizmus klasszikusai tették ki. A természettudományos művek terén is jelentős emelkedés volt tapasztalható, de főként fordítások és dokumentációs kiadványok láttak napvilágot. Számottevő volt a növekedés az ismeretterjesztő művek esetében is, főként a példányszámok tekintetében. E területet különböző sorozatok kiadása jellemezte, így például az *Universum*, az *Élet és Tudomány*, az *Útikalendok*, a *Művészetek Kis Könyvtára*, a *Műemlékeink* és a KSH szerkesztésében megjelent *Reflektorfényben* sorozat. A szakmai művek – így az ipari és mezőgazdasági ismeretek – száma is növekedett a korszakban. Szépirodalmi művek tekintetében a kevésbé ismert – ámde ideológiai szempontból teljes mértékben megfelelő – költők versköteteiből és novellagyűjteményeiből pedig kifejezetten túltermelés volt.⁶²⁰

A túlzottan politikai befolyású könyvkiadás anomáliái már 1953 végén jelentkeztek. Darvas József népművelési miniszter az országgyűlés 1954. január 23-ai ülésén felszólalásában a könyvkiadás problémáiról beszélt. Eszerint az Állami Könyvterjesztő Vállalat raktáraiban mintegy 150 millió eladatlan és eladhatatlan könyv és brosúra halmozódott fel, miközben a magyar klasszikusokat hiába keresték mindenütt. Ugyanakkor a könyvkiadáson már 1953-ban változtattak, megnövekedett a szépirodalmi, főként a magyar klasszikus irodalmi és ifjúsági alkotások aránya a többi műfajhoz képest.⁶²¹

⁶¹⁹ KSH, 1958. 258. o.

⁶²⁰ ERDÉSZ (szerk.), 1960. 110–117. o.

⁶²¹ MÚVELT NÉP. 1954/2. szám, 2. o.

A II. világháború előtt a könyvterjesztés részben boltokban, részben ügynökhálózaton keresztül történt. 1945 után még évekig működtek a magán-könyvkereskedők, de emellett a szocialista könyvkiadók is kialakították értékesítési hálózatukat. Az egyik legjobban működő a Szikra Könyvkiadó terjesztőlánca volt, amely kiadványait a legkisebb falvakba is eljuttatta. A rendszert az 1951. május 1-jén alapított Állami Könyvterjesztő Vállalat tette egységgé. A vidék könyvellátása azonban nem volt éppen zökkenőmentes, az erre a feladatra hivatott földművelőszövetkezetek a könyveladást mellékes feladatként kezelték, s a boltok száma is meglehetősen alacsony maradt. Emellett a bizományosok segítették a könyveladást, ők az üzemekbe és a legkisebb falvakba is eljuttatták az olvasmányokat.⁶²²

Könyvnapok, könyvhetek

A könyvek, illetve a könyvtárak népszerűsítésére szolgáltak a könyvnapok, könyvhetek, amelyet az országban először 1929-ben szerveztek meg és a világháború kitöréséig sikeres rendezvénysorozat maradt.⁶²³ A háborút követően is folytatódott ez a tradíció. A fordulat éve utáni esztendőben, 1949-ben megrendezett könyvnapokon a könyvsátrak már a munkáslakta kerületekben és gyárakban, sőt a falvakban is megjelentek. Az ekkor kiadott 42 műből (ebből 4 szépirodalmi) mintegy félmillió példány látott napvilágot. 1950-ben a 46 könyvnapra kihozott könyv között 17 új magyar szépirodalmi alkotás jelent meg 650 000 példányban, amelyek az ország lakosságának világháború utáni életével foglalkoztak.⁶²⁴ Ez nagyon fontos volt a politikai propaganda szempontjából, hiszen igyekeztek olyan könyveket kiadni, amelyekben a hangsúlyt a jelenkor bemutatására helyezték, főmotívumként a szocializmusért való küzdelem megjelenítésével.

Az 1950. évi ajánlásokban egyrészt Rákosi Mátyás könyvét emelték ki leginkább, amely tartalmazta a politikus 1941 óta megjelent cikkeinek és beszédeinek válogatását. Másrészt Sztálin Kínáról írott cikkeinek gyűjteményét, valamint Gerő Ernő: *Harcban a szocialista népgazdaságért* című könyvét propagálták. A fentebb említett munkák mellett megjelentették Révai Irodalmi tanulmányok című kötetét, és Horváth Márton: *Lobogónk, Petőfi* című művét. Fontos szerepet kaptak a rendszer ellenséges elemeinek bemutatására szolgáló könyvek, így Manhattan: *A Vatikán a haladás ellen*, Marion: *Az amerikai kommunista per*. Képes album kiadását is tervezték a könyvnapokra, ez volt az *Őt év*, amely a II. világháború utáni első éveket mutatva volna be, de ez végül nem jelent meg. Az új irodalmi alkotások mellett helyet kaptak azok a magyar klasszikusok, akik beleillettek a kor ideológiájába, így Petőfi Sándor, Arany János. Ez utóbbi költőtől olyan verseskötetet állítottak össze, amely „a

⁶²² ERDÉSZ (szerk.), 1960. 121–122. o.

⁶²³ ERDÉSZ (szerk.), 1960. 125. o.

⁶²⁴ „Ez a tény azt bizonyítja, hogy a legjobb magyar írók együtt küzdenek a szocializmust építő és békéért harcoló dolgozókkal, tudják, hogy az író feladata, az írás nevelő és mozgósító erejével segíteni a dolgozókat az ipari termelés frontján, a szocialista mezőgazdaság felépítéséért folyó küzdelemben, a háborúra gyűjtogató imperializmus kémügynökségei ellen, a klerikális reakció ellen, a békéért vívott harcban.” MÚVELT NÉP. 1950/4. szám, 1. o.

magyar klerikalizmus haladásellenességét és népellenességét leplezi le". A könyvnap összehállításból természetesen nem hiányoztak a szovjet és a keleti blokkhoz tartozó költők művei sem, így Vlagyimir Majakovszkij és – a bolgár Petőfinek nevezett – Hriszto Botev válogatott verseskötete is megjelent.⁶²⁵

Az 1951. évi könyvnapokon mintegy 750 000 könyvet vásároltak az emberek, ez 70%-kal volt több mint az előző évben. Kevés kivétellel minden városban és községben megrendezték a könyvnapokat, valamint minden jelentősebb hivatalban és üzemből is. A *Könyvbarát* című újságban megjelent összefoglaló szerint Lenin és Sztálin műveiből országszerte számos kötetet fogyott. A marxizmus-leninizmus klasszikusaiból csak városokban 56 000 példány kelt el. A szovjet szépirodalom alkotásaiból 103 000, míg a magyarból 86 000 kötetet vásároltak.⁶²⁶

1952-ig három napig tartó könyvnapokat rendeztek, utána ez ünnepi könyvhété bővült. Az 1952. évi rendezvényt szeptemberben tartották, a könyvárusítást előadások, könyvkiállítások kísérték, de a szovjet példa nyomán a középpontba az irodalmi estéket, könyvmegbeszéléseket, irodalmi vitákat állították. A tervek szerint az olvasóértekezleteket a meghirdetett időpont előtt már 3–4 héttel elő kellett készíteni. A kiadott forgatókönyv szerint először a bizottság titkára általános értékelő előadást tartott a könyvről, majd utána nyilatkozhattak az olvasók. Az értekezlet követően pedig a könyv szerzőjének írták meg a kritikai észrevételek összegzését, de az is előfordult, hogy magát az író is meghívták az eseményre. Az olvasóértekezlet másik formáját bizonyos témakörökre koncentrálva tartották meg, mint például „a szovjet irodalom harcban a békéért” vagy „a fiatal ember alakja a modern irodalomban”. Emellett irodalmi megbeszéléseket, vitákat, ankétokat rendeztek. A *Művelt Nép* példaként hozta fel a Rákosi Mátyás Művekben Granyin: *Korszakov mérnök* című művének megvitatását, amelyen a cikk szerint 150 dolgozó vett részt és mintegy 4,5 óráig tartott. Egy másik példa szerint Zalaszentivánon egy irodalmi estén 80 ember vett részt, s hatására az SZFTE hallgatóinak száma jelentősen emelkedett.⁶²⁷

Önálló könyvhétet rendeztek 1953. január 30. és február 9. között a természettudományos ismeretterjesztő könyvek népszerűsítésére,⁶²⁸ de az ünnepi könyvhétet október 4–10. között szervezték meg országos szinten.⁶²⁹ Az új kormányprogram szerint alakult a könyvhét céljának meghatározása 1953 októberében, eszerint „a dolgozók általános műveltségének emelését, kulturális szükségleteik kielégítését, írók és olvasók kapcsolatának elmélyítését kell szolgálnia”,⁶³⁰ azaz már nem tisztán propaganda célra kívánták ezt az eseményt felhasználni. Ennek ellenére továbbra is javaslatot tettek a témaválasztásokra, és a következőkben is fontos szerep jutott a

szovjet íróknak és költőknek, valamint a politikai témájú könyveknek. A könyvhét jelmondatai is csak részben lettek apolitikusak.⁶³¹

Míg 1949–1952 között a könyvnapokon és -héten gyorsan nőtt az eladott könyvek száma, addig 1953-ban jelentős visszaesés tapasztalható. Ennek oka főként abban kereshető, hogy nem adtak ki új könyveket, hanem elsősorban a könyvterjesztő vállalatok raktáraiban felhalmozódott kötetektől igyekeztek megszabadulni. A sikertelenségéből okulva 1954-ben már ismét sok új művet jelentettek meg, amelynek hatására jelentősen megnövekedett a könyvek eladási forgalma, s a következő években ez a kedvező folyamat még inkább tovább erősödött.⁶³²

1955-ben az ünnepi könyvhétet június 5–12. között tartották meg. Ekkor szintén kiállítások nyíltak, olvasóértekezleteket és előadásokat tartottak, ez utóbbiakra az irodalmi előadások mellett – főként a tsz-ekben – a mezőgazdasági jellegűek voltak jellemzőek.

Az 1956. évi ünnepi könyvhétet június első hetében rendezték meg. A terv szerint ennek az eseményeit már nem a könyvtáraknak és a könyvkereskedőknek kellett megszervezniük, hanem a tanácsi állandó bizottságoknak, azaz a feladatuk lett, hogy az egész népművelési apparátus és szakszervezeti apparátus ügyévé tegyék a könyvhétet. Hangsúlyt kapott a tervben, hogy nemcsak szépirodalmi, hanem ismeretterjesztő és szakmai könyvek ankétját is meg kellett szervezni.⁶³³

Az ünnepi könyvnapok és könyvhétetek forgalmának adatai⁶³⁴

Év	darab (1000 darab)	érték (1000 forint)
1949	323	–
1950	470	–
1951	755	5772,8
1952	805,6	7054,5
1953	378,6	3967,7
1954	704,5	8708,9
1955	700,3	9208,5
1956	697,7	10655,6
1958	880	14500

⁶³¹ Jelmondatok az 1953. évi könyvhétre: „Kommunistákká csak úgy lehetünk, ha elménket mindazoknak a kincseknek ismeretével gazdagítjuk, melyeket az emberiség felhalmozott” (Lenin), „A könyv a szocialista kultúra leghatalmasabb fegyvere” (Gorkij), „A magyar nép olvasó néppé válik, olvasva és tanulva építi a szocializmust” (Révai). MNL-PML XXIII. 18. 865-89/1953.

⁶³² ERDÉSZ (szerk.), 1960. 126–127. o.

⁶³³ NÉPMŰVELÉS. 1956/6. szám, 7. o., MNL-OL XIX. I-3a. 8791-V-29/1956.

⁶³⁴ ERDÉSZ (szerk.), 1960. 126. o.

⁶²⁵ MŰVELT NÉP. 1950/4. szám, 1–2. o.

⁶²⁶ KÖNYVBARÁT. 1951/4. szám, 4–5. o.

⁶²⁷ MŰVELT NÉP. 1952/9. szám, 6. o.

⁶²⁸ MNL-PML XXIII. 18. 865-2/1953.

⁶²⁹ 1952-ig az ünnepi könyvvásár három napig tartott, utána már ünnepi könyvhétet tartottak. ERDÉSZ (szerk.), 1960. 125. o.

⁶³⁰ MNL-PML XXIII. 18. 865-89/1953.

Könyvtárak a szabadművelődés időszakában

Az '50-es években gyorsan kiépülő népkönyvtárak hálózatának egyes elemei már a háború előtti időszakban is működtek. A VKM 1927-ben 1500 bibliotékát létesített, amelyek száma évről évre növekedett.⁶³⁵ 1938-ban 1910 nyilvános könyvtár működött, és 3122 egyéb közkönyvtár, amelyek főként gazdakörök, ipartestületek, kaszinók, vallási szervezetek és egyéb egyesületek tulajdonában voltak.⁶³⁶ 1944-ben már 3500 népkönyvtárban lehetett olvasni, mintegy félmillió könyvet. Ez a könyvtári hálózat és annak anyaga nagyrészt megsemmisült a II. világháború alatt. Ezt követően a VKM a könyvtári rendszer fejlesztésére 1945-ben külön osztályt állított fel. Elsőként tartalmilag felülvizsgálták a könyvtári állományt, s ezzel párhuzamosan megindult a könyvtári anyag új könyvekkel, kiadványokkal történő feltöltése. A könyvtárak gyarapítását a helyi szervekre bízta, s a szabadművelődési szervezetek sajtóorgánumaiban, az *Új Szántás*-ban jelentek meg könyvismertetések, amelyek segítették a könyvtárosok számára a válogatást.⁶³⁷

A szabadművelődés időszakában kétféle könyvtártípus kialakítását célozták meg: a falusi és körzeti könyvtárakét. Ez utóbbiak több tízezer kötetrel rendelkeztek, s üzemeltették a könyvtári gépkocsikat is, amelyek a kiadványokat a könyvtárral nem rendelkező falvakba szállították. Ez a gépkocsi elvileg vitt magával könyvtárost is, valamint filmvetítógépet és rádiót, sőt egy-egy előadót is, így megjelenése a faluban fontos kulturális eseménynek számított. Emellett vándorkönyvtárak is működtek, de csak addig volt rájuk szükség, amíg a falusi könyvtárak kapuit nem nyitották meg mindenhol. Ezekben 50–100 könyv volt, amit egy ládában szállítottak, s a beérkezett igények szerint ment végig az adott területen. Újtát a szabadművelődés hivatali szervei irányították, de volt társadalmi és egyéb módon elindított is, mint például a Magyar Népi Művészeti Intézeté. Egy-egy vándorkönyvtár 6–8 hétig maradt egy helyen, utána ment tovább.⁶³⁸

Könyvtárak szervezése a népművelés időszakában

Az országos könyvtári szervezet

Az 1945 utáni könyvtárügyi igazgatás területén hozott rendelkezések célja az volt, hogy a megosztott igazgatást egységesítsék. A központi irányítási feladatok ellátására létrehozták az Országos Könyvtárügyi Központ (OKK) szervezetét, és ennek tanácsadó szervét, az Országos Könyvtárügyi Tanácsot (OKT). 1951-től a közkönyvtárakat (népkönyvtárakat) a népművelési miniszter felügyelte, a szakkönyvtárakat pedig az oktatási miniszter. A közvetlen felügyeletet a Népkönyvtári Központ és az OKK gyakorolta.⁶³⁹

⁶³⁵ SZATHMÁRY, 1977. 29. o.

⁶³⁶ ERDÉSZ (szerk.), 1960. 137. o.

⁶³⁷ SZATHMÁRY, 1977. 29. o.

⁶³⁸ KÖVENDI-SZATHMÁRY, 1948. 100–101. o.

⁶³⁹ HORVÁTH-PAPP, 2002. 109–110. o.

Ez utóbbi működését 1952-ben megszüntették, teendőit az NM Könyvtári Főosztálya, a Népkönyvtári Központ és az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) között osztották fel. 1954-ben végül a Népkönyvtári Központ is megszűnt, feladatait az NM és az OSZK vette át.⁶⁴⁰

Az úgynevezett szakkönyvtárak mellett működtek a körzeti könyvtárak, a népkönyvtárak, szakszervezeti és üzemi könyvtárak, de elindult az iskolai könyvtárak kialakítása is.⁶⁴¹

1949–1950-ben sikeresen befejeződött a népkönyvtárhálózat kialakítása, 1949-ben az OKK 10 körzeti könyvtárat szervezett meg, 1950-ben ezt kiegészítették még 12-vel. Az így kialakított központi könyvtárak 1949-re 361, 1950-re pedig már 1400 falusi könyvtárat hoztak létre. Egy-egy körzeti könyvtár átlag 16 000 kötetrel, míg a falusiak 250 kötetrel rendelkeztek.⁶⁴²

A területi (tanácsok alá tartozó) könyvtárak száma

Év	Könyvtárak száma	Könyvállomány száma (1000)	Olvasók száma (1000)	Kölcsönzések száma (1000)
1950	1739	1115	224	4300
1951	2972	1788	353	5850
1952	3417	2215	424	7482
1953	3860	2834	621,2	11998
1954	4333	3258,4	717,4	15225,2
1955	4461	3746,5	854,3	18132
1956	4474	4225	754,6	17307,8

1952-ben alakult ki a megyei és járási könyvtárak rendszere a körzeti könyvtárak helyett. Ekkor 19 megyei, 45 járási, 8 önálló falusi és 3315 népkönyvtár volt. 1953-ban

⁶⁴⁰ CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY, 1987. 439. o.

⁶⁴¹ A fentebb említetteken kívül az '50-es évek közepén öt helyen (Keleti, Nyugati, Déli pályaudvar, Cegléd és Vác) működtek pályaudvari könyvtárak is. Itt helyben kikölcsönözték a könyveket, és néhány percre leültek olvasni az emberek, akár nagy regényeket is, s ezeket hónapokon át olvasták a vonatra várva. (A KÖNYV. 1955/3. szám, 135. o.) 1954 nyarán pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében öt helyen (Miskolc-Tapolca, Népkert [Miskolc], Diósgyőri Strand, Zsóri fürdő, Szerencsi járás egyik strandja) szabadtéri könyvtárat működtettek. A könyveket letét fizetésével, vagy igazolvány leadásával vihették el. Tárgylelet ellenében is kölcsönöztek. Ez esetben külön cédulára írták rá a látogató nevét. A népkertben és a tapolcai strandon ki-be hurcolták naponta a könyveket a raktárnak kijelölt helyiségben. MNL-OL XIX. I-3a. 865-4-1-84/1954. (A strandkönyvtárak egyébként az ország több pontján is működtek.)

⁶⁴² MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról. (1950)

már 75 járási, 46 önálló falusi, 3711 népkönyvtár. 1954 elején pedig 85 járási, 144 önálló falusi, 3811 népkönyvtár működött.⁶⁴³

A könyvtárak tevékenységének népszerűsítésére az *Országgyűlési Könyvtár* dolgozói 1952-ben elindították a *Könyvszata mozgalmat*. A mozgalmat ugyan meghirdették, de pontjai⁶⁴⁴ valójában az '50-es évek könyvtárainak feladatait tartalmazták, a könyvtári propagandában betöltött szerepe így nem mondható jelentősnek.

A II. világháború után az első fontos jogi szabályozás a könyvtárakkal kapcsolatban 1952-ben látott napvilágot.⁶⁴⁵ A határozat állást foglalt az egységes közigazgatási elven alapuló könyvtári rendszer létrehozása mellett, intézkedett a szakfelügyeletről, valamint gondoskodott a kiskönyvtárak módszertani ellátásáról. Emellett az Országgyűlési Könyvtárat és a Központi Műszaki Könyvtárat nyilvános könyvtárakká minősítették.⁶⁴⁶ A körzeti könyvtárak megszűntek, s a megyei könyvtárak lettek a hálózat központjai. A megye területén lévő városi és községi könyvtárakat ellátták módszertani irányítással, segítették az állománygyarapítást, útmutatást adtak a tervekhez stb.⁶⁴⁷

A könyvtárak ügyét kívánta felkarolni a Minisztertanács 2042/13/1953. sz. határozata, amelynek 9. pontja értelmében az illetékes helyi tanácsok kötelesek voltak ellenőrizni, irányítani és támogatni a könyvtárak munkáját; segíteni a propagandáját, az olvasók számának növelését, az olvasók igényeinek kielégítését; emellett gondoskodniuk kellett anyagi szükségleteik biztosításáról is.⁶⁴⁸

Bár sok könyvtár alakult 1950 után, de felszerelésük, valamint a könyvtári anyag igen szegényes volt, még mindig kevésnek bizonyult a szépirodalmi és ifjúsági alkotás. A könyvtárosok általános műveltségi színvonala és szakmai tudása is általában alacsony maradt. Az OSZK a költségvetési és létszámproblémák miatt nem tudott az országos könyvtártudományi és módszertani központtá válni. Több könyvtárban párhuzamosan alakultak ki orosz gyűjtemények, így a Gorkij Könyvtárban, az MSZT Központi Könyvtárban, a Szabó Ervin Könyvtárban. Ez a párhuzamosság azonban nem

kedvezett a gyűjtemények teljességének. Az 1953. évi júniusi fordulatot követően új irányelveket fogalmaztak meg a könyvtárügy területén is. Eszerint a könyvtárak egységes szervezetét akarták kiépíteni, de úgy, hogy a különböző típusú könyvtárak hálózata megmaradjon, azaz legyen népművelési, szakszervezeti, oktatási, tudományos kutatási, ipari és mezőgazdasági, közgazdasági és államigazgatási könyvtárhálózat is. A terv szerint minden egyes hálózat központjában egy nagykönyvtár állt volna, amelynek a módszertani központ funkcióját szánták. A könyvellátó működési körének átalakítása is szerepelt a tervben, szélesíteni kívánták a tevékenységét. A könyvtártudományi feladatok keretében meghatározták, hogy milyen bibliográfiai, könyvtártudományi és történeti kiadványokat kell a következő években készíteni. (A történeti kiadványok tervében az egyes könyvtárak története mellett helyet kapott a Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügyének története is.)⁶⁴⁹

Az 1954-ben megfogalmazottak alapján a vizsgált korszakban végül 1956-ban a 8. tvr. rendezte a magyar könyvtárügyet. Lerakta az egységes könyvtári rendszer alapjait, meghatározta a könyvtárak típusait, kimondta a hálózati elv következetes érvényesítését stb.⁶⁵⁰ A rendelet egyik fontos szerepe abban állt, hogy a könyvtárak a tanácsok intézményeivé lettek, azaz az addigi megyei-járási letéti helyek helyett immár önálló intézményekké váltak.⁶⁵¹

Könyvtári állomány

A könyvtári szervezet megalakításával párhuzamosan elindult a könyvtárak anyagának biztosítása is, amit természetesen a kor politikai ideológiája jegyében igyekeztek meghatározni. A Miniszterelnökség sajtóosztálya már 1945-ben elrendelte, hogy a könyvtárak kötelesek beszolgáltatni a szélsőjobboldali politikusok beszédeit, valamint a fasiszta szellemű műveket. A megsemmisítendő könyveket *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke* címmel négy füzetben sorolták fel: 2750 magyar, 800 német, 180 olasz és francia könyv, aprónyomtatvány, 230 magyar és néhány idegen nyelvű folyóirat került indexre. A listákra azonban olyan művek is felkerültek, amelyek nem „fasiszta szellem”-ben íródtak, számos értékes munka keveredett így a selejtezésre ítélt könyvek közé.⁶⁵²

A fordulat éve után az egyik legnehezebb feladat a könyvtárak megszervezésénél azok anyagának biztosítása volt, ezért az országban megszűnő könyvtárak – magán, szerzetesi intézmények stb. – anyagát 1949-ben az OKK kezdte begyűjteni. Az ez évtől összegyűjtött anyag mennyisége 1952-ben közel 4 millió kötetet tett ki. Az így állami tulajdonba került könyvanyag szervezett feldolgozása és szétosztása csak 1953-ban kezdődött el és 1960-ig tartott.⁶⁵³

⁶⁴⁹ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. szeptember 28-ai jegyzőkönyv. A magyar könyvtárügy fejlődésének és a könyvtárhálózat irányításának kérdései.

⁶⁵⁰ HORVÁTH-PAPP, 2002. 111–112. o.

⁶⁵¹ CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY, 1987. 478. o.

⁶⁵² CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY, 1987. 432. o.

⁶⁵³ HORVÁTH VIKTOR, 1975. 233–261. o.

⁶⁴³ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. március 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a könyvtárügy helyzetéről, az állami könyvtárak 1953-as munkájáról.

⁶⁴⁴ A *Könyvszata mozgalom* pontjai: 1. Minden könyvtárat, antikváriumot, könyvkereskedést meg kell vizsgálni, hogy állományában ne maradjon „osztályidegen” anyag. 2. A Könyvszata aktívái nemcsak könyvtárosok, hanem könyvkiadók, könyvterjesztők és írói szervezetek is legyenek. 3. Minden könyvtárban biztosítani kell a pártoktatáshoz szükséges anyagot. 4. Mindenütt biztosítani kell az anyagi fedezetet. 5. Fontos a könyvpropaganda. 6–8. A film-, rádió- és sajtópropagandát is fel kell használni a könyvek népszerűsítésére. 9. Az egyetemen és főiskolákon tanítsák az olvasás technikáját és a könyvtárhasználatot. 10. Ankétok és kiállítások tartása fontos. 11. A könyvtárak mindenütt terv szerint dolgozzanak és hangolják össze munkájukat. 12. Sok könyvismertetést, bibliográfiát, népszerűsítő kiadványt készítsenek. 13. Az újonnan megnyitott könyvtárakat is népszerűsíteni kell. 14. Kényelmes olvasóhelyeket kell biztosítani. 15. A párt- és kormányhatározatoknak mindig az olvasók rendelkezésére kell állniuk. 16. A gyermekkönyvtárak számát fel kell emelni és a meglévő könyvtárakban minél több gyermekkönyvtárat kell létesíteni. 17. Biztosítani kell a könyvtárosok szakmai és politikai továbbképzését. 18. Szakmai minimumot kell felállítani a könyvtári dolgozóknak, aminek marxista-leninista, szakmai és szépirodalmi könyvanyagot kell tartalmaznia. 19. Életre kell hívni a könyvtárosok társadalmi és szakmai egyesületét. MNL-OL XIX. I-3a. 865-04/1952.

⁶⁴⁵ M. T. 2042/13/1952. számú határozata a könyvtárügy fejlesztéséről.

⁶⁴⁶ HORVÁTH-PAPP, 2002. 110. o.

⁶⁴⁷ CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY, 1987. 478. o.

⁶⁴⁸ MNL-PML XXIII. 18. 865-70/1953.

Az országos könyvgyűjtés mellett elindult a községeken belül a különböző könyvtári anyagok egységesítése, azaz egy településen csak egy könyvtár működhetett, az is a kultúrotthonon belül. Az NM Könyvtári Osztályának politikai csoportfőnöke 1950. augusztus 10-én kelt levelében kérte a megyei tanácsok vezetőit, hogy a magán-kölcsönkönyvtárak és magán-könyvkereskedések teljes könyvvállományáról készítsenek leltárt, amelyet a minisztériumba kellett eljuttatni. A jegyzék készítésénél a könyveket csoportosítani kellett, a politikai és szépirodalmi műveknél külön kellett feltüntetni az 1949. január 1-je előtti és utáni kiadásokat, és az egyházi kiadványokat is külön listán szerepeltették.⁶⁵⁴

A könyveket először – központi útmutatás alapján – selejtezni kellett, majd leltárba vették a megmaradt állományt; amit részben vagy egészben a helyi, vagy – ha még nem volt kultúrotthon – más népkönyvtárhoz csatoltak.⁶⁵⁵

A népkönyvtárak anyagának egységesítésére, illetve a könyvek politikai szempontból történő teljes ellenőrzése céljából adták ki 1950-ben az *Útmutató a népkönyvtárak rendezéséhez* című munkát, amely a könyvtárak állományába nem javasolt könyvek jegyzékét tartalmazta. Körülbelül 8000 tétel szerepelt benne, ezek között sok olyan volt, ahol az író neve után csupán ennyi állt: „minden műve”. Indexre került például Gárdonyi Géza 40, Kodolányi János 24, Ernest Hemingway 3 műve stb. Hasonló sorsra jutott például a *Don Quijote* és *A dzsungel könyve* mellett a *Grimm mesék*, *Micimackó*, és Benedek Elek művei is. Ez a folyamat a szakszervezeti és falusi könyvtárak állományát 20%-kal csökkentette.⁶⁵⁶

Bár 1950-ben összeállították a fentebb említett útmutatót, ugyanakkor az NM Kollégiuma később is foglalkozott a forgalomból kivonandó könyvek jegyzékének „tökéletesítésével”. A kollégium munkájáról szóló jelentésben már mintegy 30–32 000 kiadvány felülvizsgálatáról írtak. Ebben három kategóriába osztották a „káros műveket”. Az első kategóriába tartoztak az úgynevezett fasiszta-reakciós, ártalmas könyvek („*Irredenta, Horthy-dicsőítő, ellenforradalmat dicsőítő, 19-et gyalázó, kommunista-ellenes, szovjet ellenes könyvek, de ide sorolandók az irodalmi színvonal alatti pornográf, szadista, dekadens, detektív művek is, valamint a burkoltabban ellenséges, de színvonalatlan besztsellerek (sic!).*”). A második kategóriába „*a fasiszta, ellenséges szellemű előszóval ellátott, vagy ugyanilyen szellemben válogatott klasszikus szerzők politikailag ártalmatlan művei, valamint olyan ártalmas művek, amelyeknek a forgalomból nyilvános kivonása politikailag helytelen volna*”. A harmadik kategóriába tartoztak azok a könyvek, „*amelyek nem nyíltan ellenséges szellemben íródtak ugyan, de amelyek népkönyvtárakba, tehát fejletlen olvasók körében kezébe nem valók*”.⁶⁵⁷ Ez utóbbi két kategóriába sorolt könyvekről csak titkos jegyzéket

készítettek, nem vonták ki a könyveket a forgalomból, csak épp nem volt ajánlatos a könyvtárosoknak ezeket a műveket az olvasók kezébe adniuk.

Az egyes témákban a központilag kidolgozott bibliográfiák segítettek, de egyben keretek közé szorították a könyvtárosok munkáját. Készítettek bibliográfiát például a mezőgazdasági ismeretek elmélyítésének céljából, de az Országos Műszaki Könyvtár külön megjelentetett az egyes szakmák számára is ajánló bibliográfiát (Például: *Mit olvasson a vágár? Mit olvasson a marós? Mit olvasson az esztergályos? Mit olvasson a kőműves és betonszerelő? Az öntőmunkás olvasmányai.*⁶⁵⁸). De a korszakban született külön Tito-ellenes bibliográfia is.⁶⁵⁹

A népkönyvtáraknak a könyvek mellett csak meghatározott folyóiratokat lehetett megrendelniük, amennyiben a megadottakon kívül másra is igényt tartottak, akkor előzetes engedélyt kellett kérniük a Népkönyvtári Központtól.⁶⁶⁰ Fontos feladata volt a könyvtárosnak, hogy minél több látogató olvassa a legjelentősebb sajtóorgánumokat, közöttük is elsősorban a *Szabad Népet*.

1950 második felében a könyvtári- és olvasómozgalom fejlesztése nagyobb lendületet kapott. Az NM a községek gyűjteményeit az úgynevezett „150-es” könyvtár- anyaggal segítette. A helyi könyvtárak ezzel létrehozták alapállományukat, amely azonban csak a minisztérium által meghatározott kötetekből állhatott. A kisebb könyvtárak csupán ezzel a mintegy másfélszáz darab művel kezdték meg működésüket.⁶⁶¹

A 150-es alapkönyvtár szerzői között megtalálható volt Arany, Mikszáth, Móricz, Jókai,⁶⁶² Petőfi; de a nagy magyar irodalmi klasszikusok mellett – sőt a művek számát tekintve inkább helyettük – helyet kaptak Révai, Rákosi, Sztálin, Lenin és Marx munkái is. Ugyanakkor az NM Könyvtári Osztályának helyzetjelentésében helytelen kultúrpolitikának tartotta a magyar klasszikusok háttérbe szorítását, főként a hazafiasságra nevelés és a nemzeti hagyományok fontossága miatt, ezért javasolta az ilyen típusú könyvek terjesztését.⁶⁶³ Külön figyelmet fordítottak az ifjúság olvasási kultúrájának befolyásolására; célul tűzték ki, hogy a fiatalok a könyvtárakban olyan könyvekhez jussanak, amelyek „*komolyan támogatják a nevelői munkát mind az öntudatos fegyelem kialakításában és elmélyítésében, mind a szocialista fegyelem kialakításában*”.⁶⁶⁴

Az 1950-es években tehát igencsak nehéz helyzetben voltak – amennyiben egyáltalán léteztek – a könyvtárak; mivel a könyvtári állományok nagysága alacsony

⁶⁵⁸ A KÖNYVTÁROS. 1953/1. szám, 20. o.

⁶⁵⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 865-5-3/1952.

⁶⁶⁰ A népkönyvtárak részére a Népkönyvtári Központ által megrendelt folyóiratok 1950-ben: *Szabad Nép, Társadalmi Szemle, Csillag, Adat és Anyagszolgáltatás, Élet és Tudomány, Fórum, Művelt Nép, Nők Lapja, Szovjet Kultúra, Szabadságharcos*. MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-7/1950.

⁶⁶¹ MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-16/1951.; 1813-4-19/1951.; 1813-4-26/1951.; 1813-4-38/1951.; 1813-4-53/1951. 150-es könyvtári anyagra példát tartalmaz a könyv 5. számú melléklete.

⁶⁶² Jókai műveinek ismerése a következő ok miatt volt fontos a hatalom számára: „*Nincs a magyar irodalomban még egy író, akit annyit és annyiszor foglalkoztatott volna az 1848–1849-es szabadságharc, a magyar nemzeti függetlenségi küzdelem és az önálló magyar hadsereg gondolata, mint Jókai Mór.*” KÖNYVBARÁT. 1951/2. szám, 9. o.

⁶⁶³ MNL-PML XXIII. 18. 4. doboz. ikt. sz. n./1951.

⁶⁶⁴ MNL-PML XXIII. 18. 1913-16/1951.

⁶⁵⁴ MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-4/1950.

⁶⁵⁵ MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-2/1950.

⁶⁵⁶ CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY, 1987. 443–444. o. A Népkönyvtári Központ raktáraiba óriási mennyiségű selejtezett könyvanyag került. (Az 1950. évben felosztatott szervezetek, egyesületek könyvtári anyagát a BM az NM Könyvtári osztálya útján selejtezte.) A kiválogatott köteteket az Írószövetség és a könyvtári osztály fűszulte még át. MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról. (1950)

⁶⁵⁷ MNL-OL XIX. I-3a. 162. doboz. ikt. sz. n./1952.

szinten maradt. Ugyanakkor egyes intézmények szerencsés helyzetbe kerültek, mint például a Vác Városi Múzeum, amely megkapta a Váci Piarista Rendház 16 000 kötetes könyvtárát.⁶⁶⁵ A könyvtári állomány nagyságát növelte a VKM 1950. augusztus 4-ei rendelete. Eszerint ha lefoglalt, illetve zár alá vett vagyonban 1000 kötetnél több könyvet találtak, akkor az NM Könyvtári Csoportjának és az OKK küldötteinek azt meg kellett vizsgálniuk; 1000 darabnál kevesebb mennyiség esetén a megyei népművelési osztály tartott vizsgálatot, s az úgymond felhasználható könyvekről jegyzéket készítettek, és sorsuk további alakulására javaslatot tettek.⁶⁶⁶ 1953 februárjától a megyei könyvtárak feladata lett az ingatlanok – illetve így az ingóságok is – államosítása során állami tulajdonba került könyvek felülvizsgálata, de a Népkönyvtári Központ rendelkezett felette.⁶⁶⁷

A falusi könyvtárak mellett az ország majdnem összes városában 1951 szeptemberében már működött nyilvános városi könyvtár. A hatalom számára a problémát az jelentett ezeknél a könyvtáraknál, hogy jelentős részük már vagy működött 1945 előtt, vagy könyvanyagát „örökölte”, így az állomány nagy része 1945 előtti beszerzésű volt, ami a központi ideológiának nem felelt meg, így jelentős szűrésen kellett átmenniük.⁶⁶⁸

1951-ben a könyvtári anyag többségét a szépirodalmi művek tették ki, amelyek körülbelül fele magyar, a másik fele szovjet és egyéb szocialista országok szerzőinek alkotásaiból tevődött össze. A központi terv az volt, hogy növeljék a magyar szépirodalmi művek számát, mivel a nehéz ideológiai műveket úgysem olvasták az emberek, s a kiválogatott magyar klasszikus és modern alkotások is tudták közvetíteni a központi ideológia meghatározott elemeit. Ennek hatására az új falusi könyvtárak állományát úgy állították össze, hogy 60–70%-ban szépirodalmi, 25–30%-ban ismeretterjesztő és egyéb könyveket tartalmaztak. Emellett az ifjúsági és szakmai kiadványok számát kívánták emelni.⁶⁶⁹

A korszakban az ideológiailag legjelentősebb írásokból minden könyvtár számára igyekeztek néhány példányt biztosítani. Ezek között szerepelt a *Párttörténet*, a *Szovjetunió agrárpolitikája*, a *Rákosi-per*, s ide sorolták még a *Leninizmus kérdései* című munkát is, bár ez utóbbiból az alacsony példányszám miatt nem mindegyik könyvtárhoz sikerült küldeni. A szépirodalmi műfajban kiemelt helyet foglalt el Makszim Gorkij: *Az anya*, Illés Béla: *Kárpáti rapszódia*, Mihail Alexandrovics Solohov: *Új barázdát szánt az eke*, Galina Nyikolajeva: *Aratás* című műve.⁶⁷⁰

A Minisztertanács 1952-ben elrendelte a könyvtárak könyvállományának felmérését. Az adatgyűjtés kiterjedt a területi (városi, községi), szakszervezeti és más tömegszervezeti gyűjteményekre, valamint a gépállomások, állami gazdaságok (ág), tszcs-ék, kórházi, üdülői, börtön-, valamint az NM által kijelölt, többnyire tudományos könyvtárakra. 8536 nyilvános magánkönyvtár küldött be jelentést. A tudományos

könyvtárak állománya 7,6 millió, a tömegkönyvtáraké 4,3 millió kötetet tett ki. A felmérés szerint a könyvállomány több mint fele szépirodalom (51%), 21,5%-a társadalmi-politikai irodalom volt, körülbelül 7%-a természettudományos munka, 7,6%-a pedig termelő technikával foglalkozott. A vidéki könyvtárakban a társadalmi-politikai irodalom, a természettudományos és a mezőgazdasági munkák aránya magasabb volt, mint a fővárosban. Az egy könyvtárra jutó olvasók száma Budapesten 195, a vidéki városokban 93, a falvakban 87 fő volt.⁶⁷¹

A könyvtárak 1952. évi felmérésének adatai⁶⁷²

Könyvtártípus	Száma	Könyvtárak (%-os arány)	Könyvek (ezer)	Könyvek (%-os arány)	Egy könyvtárra jutó könyvek száma
Területi	2598	30,4	1349,6	31,1	519
Szakszervezeti	1028	47,2	2326,3	53,7	578
Egyéb tömegszervezeti	265	3,1	77,8	1,8	294
Gépállomás, ág, tszcs, földműves-szövetkezet	1214	14,2	267,2	6,2	220
Egyéb könyvtárak	431	5,1	311,3	7,2	722
Összesen	8536		4332,2		508
Ebből					
Budapesten	1922	22,5	2012,9	46,5	1047
Vidéki városokban	2120	24,8	974,3	22,5	460
Falvakban	4494	52,7	1345	31	299

1954-re az új könyvtárakban többnyire már csak „jó könyvek” voltak, az úgynevezett „polgári szemét” már nem kapott helyet, emiatt már nem az volt a kérdés, hogy mit olvasnak az olvasók, hanem hogy mennyit és hogyan.

A népkönyvtári hálózat könyvanyagának eloszlása 1954 elején a következő volt: 18%-a ideológiai, politikai; 21%-a egyéb ismeretterjesztő, 18%-a orosz és szovjet szépirodalom, 29%-a magyar szépirodalom, 4%-a úgynevezett „haladó” nyugati irodalom és 10%-a egyéb. Nagyon alacsony volt a magyar és a nyugati „haladó” szépirodalom aránya, ezt szerették volna javítani, mivel erre nagy igény volt a települések könyvtáraiban. Sokkal több könyvre lett volna szüksége a népkönyvtáraknak. Hiány volt Adyól, Aranyból stb. és nagyon sokan keresték az olvasók közül például Petőfi verses kötetét.⁶⁷³

⁶⁷¹ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. A KSH jelentése – Nyilvános magánkönyvtárak. (1952)

⁶⁷² MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. A KSH jelentése – Nyilvános magánkönyvtárak. (1952)

⁶⁷³ NÉPMŰVELÉS. 1954/3. szám, 10. o.

⁶⁶⁵ MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-42/1950.

⁶⁶⁶ A VKM 1600-15/1950. VII. 4. rendelete MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-77/1951.

⁶⁶⁷ MNL-PML XXIII. 18. 865-19/1953.

⁶⁶⁸ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Jelentés a könyvtárak helyzetéről. (1951)

⁶⁶⁹ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Információs jelentés a könyvtár és olvasómozgalmi munkáról. (1951)

⁶⁷⁰ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Jelentés a könyvtárak helyzetéről. (1951)

1955-ben, a Békés Megyei Tanács és a megyei könyvtár javaslatára, a falusi és a tanyasi lakosság jobb könyvellátása érdekében a megyei könyvtáraknak könyvgyűjtő hónapot kellett szervezniük.⁶⁷⁴ Pontos adatok nincsenek az akció hatásáról, egy beszámolóban csak annyi szerepel, hogy sok jó könyvet sikerült összegyűjteni, és számos „elavult” művet és „ponyvákat” is ki tudtak vinni a forgalomból.⁶⁷⁵

Az 1955. márciusi fordulatot követően Darvas József értékelése szerint 1953 júniusa után a könyvtárak fejlődése felgyorsult, ahogy a könyvkiadás is jelentősen javult, főként a tekintetben, hogy sok magyar és külföldi klasszikus író művét jelentették meg. Így a könyvtárak könyvállománya is jobb lett. A kölcsönzők száma 1952 óta közel kétszeresére nőtt, ahogy a kikölcsönzött művek száma is. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a könyvtárosok zöme elhanyagolta a politikai és népszerű tudományos művek beszerzését, és szinte csak szépirodalmat vásároltak. Véleménye szerint a legnagyobb hibát ott követték el az egyes könyvtárak, hogy még a marxizmus-leninizmus klasszikusainak sorozatában megjelenő könyveket sem vették meg. A vidéki könyvtárak pedig főként az egyéni gazdálkodásra vonatkozó, így a méhészeti, gyümölcsstermesztési stb. könyveket rendelték meg, miközben a mezőgazdasági nagyüzemek szakkönyveit nem. Ezzel a mezőgazdasági propagandát teljesen háttérbe szorították. Emellett a kortárs magyar és szovjet írók és költők művei is kevesebb helyet kaptak a könyvtárak polcain, így a szocialista realista műveket is egyre kevesebben ismerhették meg.⁶⁷⁶

A könyvtárak feladatai

A könyvtárak központilag megfogalmazott politikai feladatai semmiben nem különböztek a többi kulturális intézményétől.⁶⁷⁷

A könyvtárosok legfontosabb feladata ténylegesen az volt, hogy a „megfelelő” könyvet juttassák el az olvasókhoz.⁶⁷⁸ Általában a legolvasottabb alkotások a magyar

⁶⁷⁴ MNL-PML XXIII. 18. 865-1-22/1955., MNL-OL XIX. I-3a. 865-V-3-41/1955.

⁶⁷⁵ MNL-OL XIX. I-3a. 865-V-3-41/1955.

⁶⁷⁶ NÉPMŰVELÉS. 1955/6. szám, 329–330. o.

⁶⁷⁷ „1. A munkásosztály és a dolgozó parasztság politikai öntudatának és kulturális színvonalának emelése. 2. A marxista-leninista ideológia terjesztése. 3. Harc a polgári ellenséges befolyás (kozmodopolitizmus, nacionalizmus, klerikalizmus) ellen. 4. Az olvasásnak a szocialista építés, az 5 éves terv célkitűzéseinek szolgálatába állítását. 5. Szocialista hazafiságra, – a béke harcászati védelmére nevelés. 6. A Szovjetunió népszerűsítése és tapasztalatainak felhasználása.” MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ö. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról. (1950)

⁶⁷⁸ A könyvtárosi munka lényegét a következőképpen foglalta össze a pitvarosi kultúrotthon igazgatója: „A könyvtári mozgalomnál súlyponti kérdés az, hogy milyen könyvet adjunk a dolgozó parasztjaink kezébe. Könyvtárosunk ebben a tekintetben is jól megállta a helyét, mert az olvasók napról napra jobban megszerették a könyvet, s közben észre sem vették azt, hogy irányítva olvasnak. Volt olyan olvasó, aki már azt mondta, hogy ő nem választ könyvet, a tanító néni (megjegyzés: aki egyben a könyvtáros is volt) adjon neki, mert amit ő ad, az mindig érdekes. Súlypontkönyveknek elsősorban kritikai realistáinkat: Móriczot, Mikszáthot tettük, melléjük soroltuk a paraszti sorssal foglalkozó Veres Péter, Illyés Gyula könyveit, szovjet realistákat, Gogolt, Gorkijt, s a többieket, valamint a második világháború szovjet dokumentumkönyveit. Ez volt az út, amelyet minden kezdő olvasónak meg kellett tennie.” VÉSZI (s. a. r.), 1952. 41. o.

klasszikusok, így Jókai, Mikszáth és Móricz voltak, de emellett a magyar kortárs irodalom nagyjainak műveit is gyakran kölcsönözték az olvasók. A magyarok mellett a szovjet irodalom alkotásai is sokszorta kerültek az olvasók kezébe. Ez részben annak volt köszönhető – mint ahogy már a korábbi fejezetekben is szó esett róla –, hogy a könyvtári állományt már eleve megszürték, így csak az engedélyezett és elfogadott könyvek kerülhettek a könyvtárak polcaira. A könyvtáros feladata volt továbbá, hogy ezeket a könyveket minél többen kikölcsönözzék, ehhez vették igénybe a könyvtári propaganda központilag meghatározott módszereit, de egyedi kezdeményezések is születtek erre vonatkozóan.

A könyvtárosok tehát a szokásos könyvtárosi teendők mellett olvasóköroket, könyvankétoakat és könyvkiállításokat is szerveztek. Az olvasókörok szervezését a népkönyvtári hálózat kiépítésekor szorgalmazták, főleg 1950-ben. 1950. decemberi adatok szerint a 11 járási könyvtárban 1166 olvasókör volt, de valójában ez sokszor csak egy-egy könyv felolvasását jelentette.⁶⁷⁹ 1952 közepén már 1500 olvasókör működött az országban, ezek nagy része azonban a DISZ-szervezetek kezdeményezései nyomán alakultak meg Rákosi születésnapja alkalmából. Sok helyütt Rákosi életéről, munkásságáról olvastak, mint például Vas Zoltán: *16 év fegyházban* című munkáját, valamint a *Rákosi-pert*.⁶⁸⁰ Az olvasókörok e néhány hónapig tartó fellendülése azonban nem tartott sokáig, utána majdhogynem nyomtalanul eltűntek. Ennek oka részben e kezdeményezések kampányszerű megjelenése volt, másrészt a túlzott politikai agitációs jellege is visszatetsző volt az emberek számára. Falun például csak olyan brosrákat vagy szépirodalmi műveket adtak elő, amelyek a tsz-ek mozgalmát kívánták fellendíteni, vagy esetleg aratáskor, csépléskor olvastak fel. Az olvasómozgalmat igyekeztek jobban népszerűsíteni, ajánlották, hogy például a gazdasszonyköroekben tartsanak felolvasásokat,⁶⁸¹ s valóban elindult ez a kezdeményezés is, de igazán nagy sikert nem aratott.

1949. november végén és december elején kezdték el az Írószövetség tagjainak segítségével a könyvismertetések országos megszervezését. 1950. október 1-jéig több mint 370 ilyen szervezetek, amelyet 65 000 érdeklődő hallgatott meg. A jelentések szerint ezek túlnyomó részt jól sikerültek, mivel az olvasók száma sok helyen ugrásszerűen megnőtt. De a siker abban is megmutatkozott, hogy több faluban „közvetlenül az ankét adta meg a lökést a termelőszövetkezetek megalakulására, vagy tömeges belépésére”.⁶⁸²

Az irodalmi előadás, ankét megfogalmazott célja az volt, hogy „az egyes könyvek anyagának megismertetésével, illetve megbeszélésével alakítóan hasson az életre, pl. az ankét eredményeként fokozzuk az üzem termelékenységét, növeljük a termelőszövetkezetek dolgozóiban a közösségi szellemet, a rendszeret, igazoljuk a kollektív gazdálkodási előnyeit stb.”⁶⁸³ Az irodalmi előadásokat a tervek szerint íróknak vagy

⁶⁷⁹ A KÖNYVTÁROS. 1954/1. szám, 23. o.

⁶⁸⁰ KÖNYVBARÁT. 1952/5. szám, 10–11. o.

⁶⁸¹ A KÖNYVTÁROS. 1954/1. szám, 23–24. o.

⁶⁸² MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ö. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról. (1950)

⁶⁸³ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1950/3. szám, 14. o.

kultúr-politikusoknak kellett tartaniuk, akik propagáltak, hogy minél többen olvassák el az ismertett könyveket.

Bár kezdetben próbálták a könyvismertetéseket, ankétokat az Írószövetség tagjaival megtartatni, valójában a kisebb falvakban a könyvtárosokra maradt ez a feladat. A könyvtári dolgozóknak központilag határozták meg, hogy mely könyveket kell népszerűsíteni, illetve milyen fő szempontok alapján kell azokat bemutatni. A könyvismertetéseknél nemcsak a könyveket, hanem az írók életét és egyéb műveit is ismertették. Az 1950 őszi szervezett programokra ajánlották például Mikszáth: *Különös házasság* című művét, amely „*nagyszerű fegyver számunkra a klerikális reakció elleni harcban. Megmutatja, hogy nemcsak ma viselkedik az egyház reakciósan, hanem ilyen volt a múlt században is. Tehát antiklerikális vonatkozásban vannak nemzeti hagyományaink, amit ez a könyv kitűnően bizonyít.*”⁶⁸⁴

A könyvkiállításokat mindig valamelyik politikai eseményhez, ünnephez, évfordulóhoz vagy a kultúrotthonok előadásaihoz kellett kapcsolni.⁶⁸⁵ A könyvkiállítások általában a kisebb könyvtárakban csak annyit jelentettek, hogy egy asztalra vagy szekrénybe kitétték az ajánlott könyveket. Itt nem az volt a lényeg, hogy minél több könyvet tegyenek ki megmutatni, hanem az, hogy minél többen lássák és megismerhessék az adott köteteket.⁶⁸⁶

A csoportos olvasásra leginkább ott volt szükség, ahol kevés volt a könyv és sok az olvasó. A könyvrészlet felolvasása után a megbeszélés következett, azért, hogy segítsék az olvasókat abban, hogy „megértsék” az olvasottakat, és hogy párhuzamot tudjanak vonni a könyvben történetek és saját életük között. A kiválasztott könyvnek mindig érdekesnek és aktuálisnak kellett lennie, mindenképp politikai mondanivalóval fűszerezve. A csoportos olvasást mindig „*politikailag fejlett dolgozóra*” kellett bízni. A könyvtárosok feladata volt emellett, hogy a könyvtárak faliújságján megjelentessék az olvasói véleményeket, valamint azt, hogy milyen új könyvek érkeztek a könyvtárba.⁶⁸⁷ Egyes könyvtárak mesedélutánokat szerveztek a gyerekeknek, amelyek különösen népszerűek voltak, főként azok, ahol bábműsort vagy diavetítést is tartottak a kicsik számára.

A könyvosztály a fontosabb könyvekről 3–4 havonta könyvismertetést, vagy ahhoz szükséges vezérfonalakat adott ki, esetleg egy-egy könyv részletét jelentette meg propaganda anyagként. Ezt néhány ezer példányban nyomtatták ki, majd szétküldték a könyvtárak nagy részébe. Az olvasómozgalmi könyvekről pedig a Könyvterjesztő NV plakátokat készíttetett. Emellett az olvasómozgalmi könyvek dramatizált

részleteit nemcsak a könyvismertetések alkalmával adták elő, hanem azok egy része a színjátszó-csoportok műsoranyaga lett.⁶⁸⁸

A fentebb említettek mellett akadtak olyan könyvtárak, amelyek maguk dolgoztak ki propagandamódszereket gyűjteményük népszerűsítésére. Így például a VII. kerületi Szabó Ervin Könyvtár mozgalmi és nevelő munkája külön figyelmet kapott. Kidolgozták a „*szomszédság mozgalmát*”, amelynek célja az volt, hogy minden olvasó igyekezzen a szomszédját a könyvtárba becsábítani. Emellett alkalmazták a „*háztól házig*” módszert, azaz felkeresték a környéken lévő üzleteket és maguk vittek oda könyvet olvasni. Megkeresték a tömbtestületek gyűlését is, ahol beszéltek a könyvekről. Ez olyan népszerűségnek örvendett, hogy a Somogyi Béla u. 25. számú ház kihívta versenyre a Madách tér 5-öt, majd később több ház is csatlakozott ehhez a mozgalomhoz. A verseny megnyerésének feltétele az volt, hogy minden lakásból legalább egy ember iratkozzon be a könyvtárba. Este pedig a házmezbízott összehívta a lakókat, és a beiratkozottaknak ünnepélyesen átadták a kikölcsönzött könyveket.⁶⁸⁹

Az egyik kultúrotthon-igazgató beszámolója szerint a nyári hónapokban úgy juttatták el az olvasókhoz a könyveket, hogy a hetedikes és nyolcadikos úttörők házhoz vitték azoknak, akik a mezőgazdasági munka miatt nagyon elfoglaltak voltak.⁶⁹⁰ Nyáron egyébként is nehéz volt az embereket becsábítani a kulturális intézményekbe, így a könyvtárakba is. Jellemző volt, hogy ilyenkor a könyvtári dolgozók, vagy az önkéntesek kimentek a mezőre a cséplőgépekhez, és ott felolvasásokat tartottak, így gyakran együtt adtak kulturális agitációs műsort a csaszuskázó brigádokkal.

A könyvtári munka nevelésének hatékonyságát is igyekeztek bizonyítani, amit szintén a már megszokott módszerrel tettek, azaz a sajtóban megjelenő pozitív és negatív példák bemutatásával. A *Népművelési Híradó* hasábjain jelentek meg a következők. Felsőszentmártonban Balogh Andrásné olvasta a Szovjetunió kolhozairól szóló könyveket, aminek hatására be is lépett a tsz-be, és már mint tag nemcsak szépírodalmat olvasott, hanem munkájához szükséges szakkönyveket is. Másik példaként szerepelt Simon György mecsekfalusi sztahanovista köműves, aki Vaszilij Akszajev *Távol Moszkvától* című könyve hatására, lelkesedésből lett sztahanovista. Az újság idézte is a dolgozót: „*Az olvasásnak köszönhetem, hogy sztahanovista vagyok és most 18-án munkámért jutalmat is kaptam. Ezentúl még többet fogok olvasni és még jobb munkát fogok végezni.*” A cikkben helyet kapott a klérus elleni könyvek hatásának ismertetése is, eszerint egy olvasó a *Különös házasság* olvasása után felfedezni vélte saját papjuk igazi arcát, aki nem írta alá a békeívet.

A könyvtárak propagandamunkájában külön figyelmet fordítottak a „*klerikális reakció elleni harc*”-ra.⁶⁹¹ Az NM könyvtárossztálya ennek jegyében a körzeti

⁶⁸⁴ MNL-PML XXIII. 18. 1813-5-3/1950.

⁶⁸⁵ Érdekességként említhető itt meg a Szegedi Könyvtár Darwin kiállítása, ahol 150 kötetet, 14 grafikai és szöveges, valamint Marx-Lenin-Sztálin idézetekkel ellátott fali táblákat mutattak be. A kiállítás részei voltak: Darwin elődei, Darwin művei magyar nyelven, Darwin művei idegen nyelven, a darwinizmus az egykori magyar szakirodalomban, az újabb magyar szakirodalomban, a *Darwin* című folyóirat és a Darwin könyvtár kötetei, a darwinizmus ellenségei, Darwin követői, az alkotó szovjet darwinizmus napjainkban. XIX. 1-3a. 865-Sz-8-10/1952.

⁶⁸⁶ VÉSZI (s. a. r.), 1952. 35. o.

⁶⁸⁷ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1950/3. szám, 14. o.

⁶⁸⁸ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Jelentés a Könyvtárossztály munkájáról. (1950)

⁶⁸⁹ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1952/5. szám, 13. o.

⁶⁹⁰ VÉSZI (s. a. r.), 1952. 34–35. o.

⁶⁹¹ „*Feladatának megfelelően a klerikális reakció elleni harcból a könyvtárossztály úgy tudja a legjobban kivenni a részét, hogy gondoskodik mind azoknak az irodalmi termékeknek fokozottabb mértékben való eljuttatásáról, melyek az olvasóban a papság közvetlen politikai szerepére, az egyház haladást gátló tevékenységére s a jelenben az egyház és az imperializmus teljes összefonódására világítanak rá.*” MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Klerikális reakció elleni harc. (1951)

könyvtárak számára külön összeállított egy könyvcsomagot, amely Lenin és Engels munkái mellett olyan műveket tartalmazott, amelyek vagy materialista világszemléletűek voltak vagy negatív színben tüntették fel az egyházat vagy a klérust.⁶⁹² A „klerikális reakció elleni harc”-ban a legtöbbet felhasznált könyv, a már többször említett *Különös házasság* volt. Ez a mű olvasmányos stílusával és nagy népszerűségével volt magyarázható, valamint azzal, hogy 1951-ben elkészült a filmváltozata is.

Természetesen a könyvtárakat is felhasználták kampányszerűen az agitációs célokra. Egyrészt a választások idejére igyekeztek minél több könyvtáratatást időzíteni,⁶⁹³ másrészt a választások előtt meghatározott könyveket kellett népszerűsíteniük.⁶⁹⁴ Az 1953. évi választásokkor a könyvtáraknak nagy hangsúlyt kellett helyezniük a politikai művek propagálására, valamint azokra a szépirodalmi művekre, amelyek a választási agitációt szolgálhatták, ezen kívül a szakkönyveket is népszerűsíteniük kellett.⁶⁹⁵ A könyvtárak egyik feladata a választási agitációban az 1949 után megjelent könyvekből könyvkiállítások rendezése volt. Emellett a választásokkal kapcsolatos könyvek ismertetésére is nagy hangsúlyt kívántak helyezni. A választási kampány során azokat a könyveket javasolták felhasználni, amelyek a felszabadulás utáni éveket mutatták be, azaz az új életet, a fejlődés és a szocializmus kiépülését. Emellett azokat a szépirodalmi műveket ajánlották, amelyek a régi letűnt világ választásait mutatták be, és azt, hogy „hogyan csapják be a népet a léha, könnyelmű, úri politikai kalandorok”.⁶⁹⁶

⁶⁹² A könyvtárosztály a következő könyveket küldte el a körzeti könyvtáraknak a klerikális reakció elleni harc jegyében: Ady Endre: *Fekete lobogó*; Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*, *Kis primás*; Diderot: *Apáca*; Molière: *Tartuffe*; Zola: *Róma*; Lenin: *Materializmus és empiriokriticismus*; Engels: *A természet dialektikája*; Kautsky: *A kereszténység eredete*, Manhattan: *Vatikán a haladás ellen*; Nikolszkij: *A vallás keletkezése*; Sejman: *A Vatikán a két világháború között*, *A Vatikán ideológiája és politikája*; Andics: *Az egyházi reakció*; Iljin-Segal: *Hogyan lett az ember óriás*, valamint egyéb természettudományos könyvek. MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. d. e. Klerikális reakció elleni harc. (1951)

⁶⁹³ Az 1950-es tanácsválasztások idejére minden körzeti könyvtárnak három népkönyvtár megnyitását kellett megszerveznie, alig egy hónap alatt. MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-30/1950.

⁶⁹⁴ Az 1950. október 22-ei tanácsválasztásra a következő könyveket kellett propagálni: Babajevszkij: *Aranycsillag lovagja*; Ivanov: *A szovjet állam-újítusú állam*, *Szabadság énekei*; Kareva: *A Szovjetunió alkotmánya*, *Felfelé ível az út*; Zsaslavszkij: *A szovjet demokrácia*, *A sztálini alkotmány – a világ legdemokratikusabb alkotmánya*; Zelk Zoltán: *A hűség és a hála éneke*, *A Szovjetunió legfelsőbb szovjetjének választása*. MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-40/1950.

⁶⁹⁵ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/4. szám, 6–7. o.

⁶⁹⁶ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/5. szám, 13. o. A könyvtárosban a választási agitációban felhasználható könyvek ajánlása is megjelent: Lenin: *Állam és forradalom*; Sztálin: *Marxizmus és a nemzeti kérdés*; A Magyar Népköztársaság alkotmánya, *Ötéves tervünk béketer, Győzelemre visszük a béketervet* (ez a felemelt tervvel kapcsolatos beszédek és határozatok gyűjteménye); Friss István: *A jövőt építjük*, Gerő Ernő: *A vas, az acél, a gépek országáért*; Boldizsár Iván: *Magyarországi napló*. Témák és hozzájuk ajánlott könyvek: a régi választások képmutatását mutatja be: Mikszáth Kálmán: *Két választás Magyarországon*. A régi parlamentet és a régi vezetés korruptságát: Mikszáth: *Tisztelt ház és az Új Zrínyi*; Móricz Zsigmond: *Gyalogolni jó*, ebből kiviláglott, hogy „hogyan szenvedett, nyomorgott népünk a Horty-rendszerben”. Ennek bemutatására még Veres Péter: *Gyepsor*, Illyés Gyula: *Puszták népe*. Újabb irodalmi ajánlások: Tardos Tibor: *Elmondta Huda Mihály* című könyve. A szovjet irodalomból is ajánlottak könyveket: pl. Babajevszkij: *Aranycsillag lovagja*, Panova: *Világos part*. A „burzsoá világ leleplezésére alkalmas művek”: Gorkij: *Amerikában*, Majakovszkij: *Felfedezem Amerikát* stb. Ezeket a könyveket külön kiemelték és az úgynevezett választási polcra helyezték feltűnő helyre. A KÖNYVTÁROS. 1953/3. szám, 3–4. o.

Az egyik legfontosabb könyv, amelyet a választási agitációban ajánlottak, az Mikszáth *Két választás Magyarországon* című műve volt. A könyv ismertetőjének nagyon fel kellett készülnie az előadásra, nemcsak a könyvből, hanem az író életéből, az aktuális politikai helyzetből, a választások történetéből, és természetesen ideológia-ilag is képzettnnek kellett lennie. A *Népművelési Híradó* pontosan ismertetette az előadás vázlatát is. A bevezető vers után következhetett annak bemutatása, hogy milyen nagy különbségek voltak a régi és a jelenlegi választások között, természetesen a korabeli választások pozitívumainak kiemelésével, azaz „ma a dolgozó nép fiai jutnak be a parlamentbe, mely a nép országának felvirágoztatása érdekében hozza törvényeit”. Ezután lehetett rátérni az irodalmi mű és az író életének ismertetésére. Külön felolvasásra alkalmas részeket is kiemeltek az útmutató írói, így például azt a részt, amikor Wekerle Sándor miniszterelnök beszélt a parlamentben, bemutatva a kor jellemzőjét, a protekcionizmust stb. „Az ismertetés végén ki kell emelnünk, hogy a Horty-rendszer választásai csak abban különböztek az első világháború előtti választásoktól, hogy még nagyobb volt a terror.” Az előadás legvégén pedig a jelenkori választás pozitívumait kellett hangsúlyozni.⁶⁹⁷

Az összefoglaló jelentés szerint választási propaganda keretében március–áprilisban a könyvekből 2000 kiállítást rendeztek a kultúrotthonok „népfront szobáiban”. Több mint 800 előadást, főleg könyvismertetőt tartottak, amellel 160 diavetítést és 140 felolvasást. A propagandát alapvetően az OSZK módszertani kabinetje dolgozta ki, és ismertetette azt egy egyhetes tanfolyamon. A választások után a „választási sarkokat” felváltották a „békesarkok”, ahol már a békeharc témájába vágó könyveket és kiadványokat állítottak ki.⁶⁹⁸

Az 1954. évi tanácsválasztások előkészítésében is fontos szerepet szántak a könyvtáraknak. A fővárosi könyvtárajánló listát küldött a fiókkönyvtáraknak a felhasználható irodalmi szemelvényekről, s az olvasásra ajánlott könyvekről külön bibliográfiát. A kerületi és üzemi könyvtárak pedig kiállításokkal készültek a választásokra.⁶⁹⁹

A Világ Ifjúsági Találkozó alkalmából könyvagitációs hetet szerveztek, amely *A világ ifjúságának harca a békéért* című könyvkiállítás megnyitásával vette kezdetét; a kiállítás könyveinek jegyzékét, a megnyitás beszédvázlatát és az agitáció keretében ajánlott könyvek ismertetéssel ellátott jegyzékét is mellékelte az NM.⁷⁰⁰ A II. pártkongresszus alkalmából népkönyvtári kiállításokat szerveztek országszerte, szintén propagandacélból.

A Magyar–Szovjet Barátság Hónap keretében rendezték meg a *Szovjet Könyv Ünnepe Hetét* is, amikor természetesen a szovjet könyvek népszerűsítése volt a legfontosabb a könyvtáraknak és könyvterjesztőknek is. A könyvtárak ekkor könyvkiállításokat és könyvismertetéseket szerveztek szovjet kiadványokból.

⁶⁹⁷ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1953/5. szám, 14. o.

⁶⁹⁸ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. március 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a könyvtárügy helyzetéről, az állami könyvtárak 1953-as munkájáról.

⁶⁹⁹ NÉPMŰVELÉS. 1954/9. szám, 2. o.

⁷⁰⁰ MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-164/1951.

A könyvtárak működése, szervezete

A könyvtár munkáját a kultúrotthon-igazgató irányította a könyvtároson, vagy – egyes nagyobb intézményeknél – könyvtárosokon keresztül. 1951-ben a kultúrotthonok 95%-ában működött könyvtár⁷⁰¹ és az – a kultúrotthonok fejezetben részletesen tárgyalt – 1954. évi tervezet szerint is e két intézménynek is egy helyen kellett tevékenykednie.⁷⁰² A könyvtárak egy része azonban önállóan működött, és az ott dolgozó, úgynevezett függetlenített könyvtárosok nem tartoztak a kultúrotthon igazgatóinak felügyelete alá.

A könyvtárak munkáját általában összehangolták a kultúrotthonok és mozik programjával is. A kölcsönzési órákat akkor tartották, amikor a kultúrotthonnak is nagy volt a forgalma, de nem ütközhetett a tényleges programokkal, így például az SZFTE-vel, mozielőadásokkal.⁷⁰³

A könyvtárak irányításához és működéséhez is megfelelő káderekre volt szükség, ezt próbálták biztosítani a különböző tanfolyamokkal is. A korszak elején elinduló hatnapos könyvtárosi tanfolyamok voltak a legfontosabbak, amelyeket a megyeszékhelyeken, illetve a fővárosban tartották. Itt elméleti és gyakorlati képzés is folyt.⁷⁰⁴ Az elméleti tananyag könyvtári és szépirodalmi ismereteket foglalt magába, de ugyanolyan fontos szerepet kapott benne a politikai oktatás is. A gyakorlati oktatás keretében a hallgatókat nemcsak könyvtárakba vitték, hanem egy-egy SZFTE előadásra, dia- és filmvetítésre is.

A középfokú ismeretek továbbadására szervezték meg a hathetes tanfolyamokat, amelyből Budapesten 1950-ig hatot tartottak, ezeken 245 hallgató vett részt; emellett 10 megyében 293 falusi könyvtáros végzett ilyen tanfolyamot. A már dolgozó körzeti könyvtárosok részére külön szakmai tervet állítottak össze, amelyben egy-egy kultúr-, illetve irodalompolitikai kérdéshez kapcsolva megadták a havonta feldolgozandó irodalmat. A fentebb említettek mellett a szakmai ismeretek bővítésének céljából a kádereknek időnként eljuttattak a könyvtáros munkára vonatkozó szovjet anyag egy-egy cikkét, vagy beszámolóját.⁷⁰⁵ A „könyvtári munka” javítása érdekében indult 1951 júniusában Szentendrén 50 hallgatóval négyhónapos iskola szakszervezeti, nagyüzemi, körzeti és városi könyvtárosok számára.⁷⁰⁶ A hallgatók kiválasztásának egyik legfontosabb szempontja – ahogy akkoriban szinte minden szakmában – a politikai megbízhatóság volt, és lehetőleg munkás- vagy parasztszármazású egyéneket vártak az iskolapadba.

⁷⁰¹ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Jelentés a könyvtárak helyzetéről. (1951)

⁷⁰² MNL–PML XXIII. 18. 8791-1-13/1955.

⁷⁰³ NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ. 1951/3. szám, 14. o.

⁷⁰⁴ Az NM által kiadott útmutató a 6 napos tanfolyamokhoz: Irodalom: Mt. 1952. májusi határozata és a végrehajtási utasítás, Nemes Dezső referátuma: *A népművelési munka soronlévő feladatai*, Üzemi és napkönyvtárak kezelési szabályzata, Gyeniszjev: *A népkönyvtár kulturális munkája*, Könyvtári raktározási táblázatok. Módszertani szempontok: a könyvtárügy politikai jelentőségéről kell a megnyitón és egyéb előadásokon is beszélni. A tananyag csoportosítása: a könyvtári hálózat; a könyvtár elhelyezése, berendezése; könyvvállomány összetétele, könyvbeszerzés; leltározás, raktározás; a kölcsönzés módja; könyvkiállítás és ismertetés. MNL–OL XIX. I-3a. 865-8-18/1953.

⁷⁰⁵ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Jelentés a Könyvtárosztály munkájáról. (1950)

⁷⁰⁶ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. Információs jelentés a könyvtár és olvasómozgalmi munkáról. (1951)

Az iskola elvégzése után az NM népművelési főosztályvezetője tett javaslatot a végzetek beosztására.

Az 1952. évi felmérés tartalmazta a könyvtárosokra vonatkozó adatokat is. Eszerint a könyvtárak vezetőinek mindössze 2,5%-a volt főfoglalkozású könyvtáros, 4,1%-a mellékállásban dolgozott, 93,4%-a pedig társadalmi munkában. A könyvtárosok 25%-ának iskolai végzettsége 8 általánosnál alacsonyabb volt, 32%-a rendelkezett 8 általánossal, és 43%-ának volt ennél magasabb végzettsége. A falusi könyvtárak vezetőinél ez az arányszám a következőképpen alakult: 30,7; 32,8; 36,5%.⁷⁰⁷

A néhány napos, illetve hetes tanfolyamok kevésnek bizonyultak a szakma elsajátítására, így 1953-ban már öthónapos könyvtárosi tanfolyamokat szerveztek. A könyvtárosok képzésével a 11-2-18/1954. sz. NM-utasítás foglalkozott, ennek értelmében 1954. augusztus 1-jétől megyei könyvtár vezetőjévé és helyettesévé, járási és budapesti könyvtár vezetőjévé, megyei könyvtár feldolgozó- és kölcsönzési csoport vezetőjévé csak azt nevezhették ki, aki egyetemet vagy főiskolát végzett (könyvtár, magyar, történelem, orosz, vagy valamilyen idegen nyelv szakot). Akiket már kineveztek, azoknak két évük volt elvégezni a felsőbb tanulmányokat. Kisebb könyvtárak vezetőinek pedig legalább középiskolai érettségivel kellett rendelkezniük. Emellett minden könyvtári dolgozónak könyvtártechnikai vizsgát kellett letennie.⁷⁰⁸

A könyvtárosok felsőfokú képzését a budapesti tudományegyetemen indították meg az 1948/1949. tanév második felében. 1951-ben a Pedagógiai Főiskola indított könyvtáros képzést, itt elsősorban a közművelődési könyvtárak igényeit akarták kiszolgálni, s csak megfelelő könyvtárosi gyakorlattal rendelkezőket vettek fel, de az érettségi például nem volt követelmény. 1955-ben megszűnt a főiskolai képzés, ami csak 1962-ben indult újra Szombathelyen, majd Debrecenben és Nyíregyházán.⁷⁰⁹

A könyvtárosok munkáját akarták javítani a különböző versenymozgalmakkal is. Az első nagyobb mozgalmat 1951-ben szervezték meg, amiben kötelező versenypontok szerepeltek.⁷¹⁰ Mivel ez csak a mennyiségi növekedésre sarkallta a könyvtárakat, tényleges – elsősorban minőségi – változást nem idézett elő. 1954-ben hirdettek újabb versenyt a könyvtárak között. Ez a „felszabadulási mozgalom” 1954. április 4-én kezdődött és egy évig tartott. Az egységes felfogás szerint a verseny célja az országosan egységes „könyvtártechnika” kialakításának megalapozása volt.⁷¹¹

⁷⁰⁷ MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. 374. ő. e. A KSH jelentése – Nyilvános magánkönyvtárak. (1952)

⁷⁰⁸ 11-2-18/1954. sz. NM-utasítása könyvtárosi munkakör képesítéshez kötéséről és a könyvtárosok továbbképzéséről. NÉPMŰVELÉSI KÖZLÖNY.

⁷⁰⁹ CSAPODI-TÓTH-VÉRTESY, 1987. 507. o.

⁷¹⁰ Versenypontok: 1. falusi népkönyvtárak havi jelentésének minél teljesebb begyűjtése, aki a 80%-os normát túlteljesítette, az jutalmat kapott; 2. minden népkönyvtár meglátogatásáért, ellenőrzéséért is jutalom pont járt; 3. minden iskolára, tanfolyamra küldött könyvtáros után is járt pont; 4. valamint a könyvkötőért; 5. és új népkönyvtárak létesítéséért is. MNL–OL XIX. I-3a. 865-V-14-87/1954.

⁷¹¹ A megfogalmazott alapvető feladatok a következők voltak: „1. a kormányprogram sikeres végrehajtásának, a mezőgazdasági fejlesztéséről szóló határozatok megvalósításának elősegítése. 2. a falusi, és általában a gyengébb könyvtárak segítése. 3. az olvasótábor létszámának növelése. 4. a kultúrotthonok és a könyvtárak együttműködésének kialakítása, illetve megjavítása. 5. Valamint, hogy a verseny tartós eredményeket hozzon, melyek később sem semmisülnek meg. 6. hogy a verseny a könyvtári munka egészének megjavulását idézze elő.” MNL–OL XIX. I-3a. 865-V-14-87/1954.

A könyvtárosok és könyvterjesztők számára indították el 1951 közepén a *Könyvbarát* havilapot, amelyben könyvismertetések, könyvrészletek, szakmai ajánlók segítettek az e területen dolgozók szakmai „felvilágosítását”.⁷¹² Ezt váltotta fel 1953-ban a *Könyvtáros* címet viselő lap, amely már kifejezetten a könyvtárosok számára nyújtott tájékoztatót a szakma aktuális kérdéseiről. 1955-ben pedig *Könyv* címmel indították újra a szakmai lapot, ami 1956-ban megint különvált *Könyvbarát* és *A könyvtáros* címen, e kettő anyaga azonban szinte ugyanaz volt.

A fentebb említettek mellett a könyvtárosok szakmai ismereteinek növelése érdekében 1953-ban tapasztalatcseréket szerveztek, amelyek keretében a népkönyvtárosok jól működő megyei, járási és falusi könyvtárakat kerestek fel.⁷¹³

⁷¹² Az újság mellékleteként jelentették meg témák szerint csoportosítva az ajánlott irodalmat. Témák: 1. a marxizmus-leninizmus klasszikusa; 2. politikai művek, nemzetközi munkásmozgalom; 3. szépirodalom; 4. ifjúsági irodalom; 5. tudományos és ismeretterjesztő; 6. szakkönyvek; 7. egyéb művek; 8. zeneművek.

⁷¹³ MNL-OL XIX. I-3n. 1954. március 16-ai jegyzőkönyv. Jelentés a könyvtárügy helyzetéről, az állami könyvtárak 1953-as munkájáról.

Befejezés

Magyarországon a Rákosi-korszakban az ország vezetői nagyon fontos szerepet szántak a művelődésnek és intézményeinek, hiszen azok mint a sztálinista ideológia legfontosabb közvetítő csatornái léteztek. E törekvés keretében a széles néptömegek „megfelelő” ideológiai pallérozására és meggyőzésére kiépítették a kultúrotthonok, a mozik és a könyvtárak országos hálózatát. Jelezni kell: az ideológiától függetlenül ez a fajta „aktív” kultúrpolitika minden modern diktatórikus állam jellemzője (sőt bizonyos mértékig a demokratikus berendezésűeké is). A Rákosi-korszak ez irányú kultúrpolitikája tehát szerkezetében, céljában nem tért el más diktatúrákétól, tartalmában azonban értelemszerűen domináltak az egyéni színek is (a magyar történelem hangsúlyozása stb.), noha a kereteket és részben a tartalmat maximálisan a szovjet minta szabta meg.

A kultúrotthonok keretei között működő szakkörök, szervezett előadások, előadás-sorozatok anyagai szinte kizárólag a központi ideológia megfogalmazott értékeit továbbították az emberek számára, ugyanakkor nem lehet letagadni, hogy a magyar irodalom számos jeles alkotása (igaz, csak azok, amelyek beilleszthetők voltak az ideológiai okítás kereteibe) ekkor jutott el először a szélesebb rétegekhez.

Emellett a Rákosi-korszakban, mint minden diktatúrában, rendkívül hangsúlyos szerepet kaptak az egyes ünnepek és ünnepségek. Már maga az ünnep kiválasztása (például: november 7-e), az ünnepek át-, illetve elnevezése is (például: fenyőünnep) a propaganda szerves része volt. A történelmi időkhöz kötődő ünnepek jószérivel – párhuzam gyanánt – csak hivatkozással szolgáltak az aktuális politikai mondandó hangoztatásához (például: március 15-e), míg más ünnepek nyíltan a fennálló rendszert propagálták (például: november 7-e, Sztálin és Rákosi születésnapja). Jellemző módon a központi kultúráirányítás e téren is eredményesen működött, az országos szintű rendezvényektől a kisebb falvak ünnepélyes műsoráig mindent igyekezett pontosan szabályozni, határok közé szorítani, megszabott irányelvek mentén felépíteni. Ily módon az ünnepségek lényegében egyetlen feladatot láttak el: a fennálló politikai, társadalmi rend népszerűsítését.

Az '50-es években megrendezett kultúrversenyek is egyértelműen a korszak politikai propagandájának eszközeivé váltak. Megszervezésükkel nemcsak a művészeti tevékenységet kívánták magasabb szintre hozni, illetve nemcsak a népi hagyományokat akarták ápolni, hanem a közvetlen cél itt is egyértelműen a politikai propaganda e területre történő kiterjesztése volt. Mi több: az eredeti cél valójában eszközzé silányult, ugyanakkor újólag rá kell mutatni, hogy ettől függetlenül hordozott kultúrák közvetítő és -terjesztő szerepet.

A főként a kultúrotthonok keretei között működő kultúragitációs brigádok az adott helyen és időben fontos és hangsúlyos részei voltak a korszak fogalma szerinti népművelésnek. A hatalmat kézben tartó politikusok e csoportoknak ténylegesen nagy szerepet szántak a politikai propagandában és agitációban, fellépésüktől valóban komoly eredményeket vártak. Sajátos eleme a kultúragitációs brigádok élénk tevékenységének, hogy működésük kerete alapján a művészeti területhez sorolták őket, ám

nem képezheti vita tárgyát, hogy tevékenységük igencsak messze volt a tényleges művészi megnyilvánulástól. E műfaj a kommunista eszméket terjesztő egyoldalú kommunikációs csatorna volt csupán, amelynek segítségével közvetlenül szólitotta meg az embereket a hatalom ideológiája, rövid, könnyen kódolható, sarkosra koptatott üzenetek formájában. Mindezt azért érdemes külön hangsúlyozni, mert ez már önmagában korjelző: hasonló köntösben csak egy diktatúra termelhet ki ilyen jellegű „művészeti” tevékenységet. Ez volt tipikusan az a műfaj, aminek semmilyen pozitív hozadéka, tényleges kulturális értéke nem volt, a „felhasznált alapanyagot” eleve ehhez a feladathoz „termelték”, azaz itt nem igaz, hogy tényleges kulturális értékeket használtak fel, ekképp semmi érdemlegeset nem közvetített.

A háborút megelőző időszakban, sőt az alatt is, az emberek szívesen jártak moziba, számosan akadtak olyanok, akiknek a mozgókép volt az egyetlen szórakozási lehetőség. A mozi mint kifejezetten csak szórakoztatási eszköz a Rákosi-korszakban átalakult. Bár a korábbi évekre is jellemző volt, hogy az állam felhasználta propagandacélokra az általa helyesnek és üdvöztetőnek vélt eszmék, gondolatiság terjesztésére a mozgóképet, de az a kizárólagosság, ami az 1940-es évek végétől jelentkezett, korábban soha nem látott mértékben volt jelen a filmvászonon. A szórakozás immár teljes mértékig másodlagossá vált. A mozi, a film világa éppúgy része lett a hivatalos propagandagépezetnek, mint minden más művelődési tényező.

A kultúrotthonok és mozik mellett a könyvtárak is ugyanolyan szerepet kaptak az '50-es években. Csak a központilag meghatározott könyvvállománnyal rendelkeztek, és a többi kulturális intézményhez hasonló módon részt kellett venniük a propaganda és az aktuális agitációs feladatok megoldásában, akár választási, akár a „klerikális reakció” elleni agitációról volt szó.

Az '50-es évek kultúráját átítató propaganda és agitáció tehát minden művelődési területen létezett. Megléte tehát nem, de hatása azonban kérdéses lehet. A marxista-leninista felfogás szerint akkor hatékony egy propaganda, ha a dolgozók termelési és társadalmi-politikai aktivitásának fejlődése megvan, ha a szembenálló ideológiákkal szembeni harc sikeres, és ha az emberek erkölce, magatartása is a megadott ideológia szerint átalakul.⁷¹⁴

Az erőszakosan terjesztett kultúra az '50-es években kezdetben egyfajta sikerességet mutatott, hiszen a gomba módra szaporodó kulturális intézményeknek és rendezvényeiknek sok látogatója akadt, főleg vidéken ez kiemelt szórakozási/kulturális lehetőség ígérte hordozta magában. Ám a sablonossá váló, unalomig ismételt jelszavakkal, jelmondatokkal átszőtt műsorok nézőinek, illetve résztvevőinek száma azonban az évek folyamán egyre apadt. Az 1953. június fordulat után változás figyelhető meg a művelődési intézmények tevékenységében, a mennyiségi helyett a minőségi feltételek fejlesztése került előtérbe, azaz a kulturális intézmények működése, bár nem szakított (nem szakíthatott) egészen a politikával, jóval közelebb került eredeti feladataihoz. Ebben kiemelkedő szerepet játszott az, hogy a központi utasításokban megfogalmazott elvárások teljesítését felváltották az ajánlások, valamint nagyobb teret engedtek a helyi kezdeményezéseknek is. A népművelésben a jó hangulat

kialakítása és fenntartása lett a cél, amellet, hogy megmaradtak a propaganda eszközeiként is a kultúra közvetítő csatornái. Az agresszív, közvetlen agitációt egy „lazább”, hangulatosabb propaganda terjesztése váltotta fel. A kultúragitációt nevében is megváltoztatták, „művészeti agitáció” névre keresztelték át. Elmondhatjuk tehát, hogy 1953 után továbbra is fontosnak tartották a propagandát, de a merev sablonok helyett inkább a helyi népi hagyományok figyelembevételével történő meggyőzés eszközeit tartották helyesnek.

A kultúra átalakítására és szovjetizálására való törekvés durva és erőszakos módon csupán néhány évig, az '50-es évek elején érvényesült. Ez csupán egy groteszk kísérlet volt, ami semmit sem változtatott a magyar elit és tömegkultúrán, például az orosz nyelvtanítás eredménytelennek bizonyult (ahogy a későbbiekben is).

Az irodalom és a kultúra néhány év után elhagyta a szocialista realizmus irányát. Az 1956 utáni kultúrpolitikának már szinte semmiféle ezzel kapcsolatos ambíciója nem volt. A birodalomhoz tartozást egy-két szimbolikus dolog mutatta, például az MSZBT-től a *Lányok, asszonyok* c. lap, illetve a *Ki tud többet a Szovjetunióról* c. vetélkedő. Aczél György politikája inkább a művészetek (főként a szépirodalom) hagyományos politikai szerepvállalásának ellenőrzésére, illetve kioltására törekedett. A tömegkultúra a hatvanas évek elejétől teljességgel elfordult a szovjet mintától.⁷¹⁵

Végezetül elmondhatjuk, hogy a kommunisták hatalomra kerülésével elindult a művelődés területeinek elméleti és gyakorlati szempontból történő átalakítása, a totális diktatúra felé haladó állam természetesen nem hagyhatta érintetlenül ezt a roppant fontos, a legszélesebb rétegekhez is eljutó területet. A kommunista ideológia széles körű terjesztésének eszközeivé váltak a kultúrotthonok, a mozik és a könyvtárak, amelyek a települések kulturális életében központi szerepet töltöttek be. A palettát pedig színesítette a kifejezetten ekkor és ideológiai céllal életre hívott kultúrbrigádok működése, ami a kultúra szerkezetét is átalakította, továbbá egyúttal magának a fogalomnak az újraértelmezését is megkívánta. Azonban a felülről irányított, ideológiailag erőteljesen behatárolt, és erőltetetten szinte csak a mennyiségi növekedést előíró kultúrpolitika csupán torz kulturális fejlődést eredményezhetett, ha ugyan fejlődésnek lehet nevezni e néhány év elegyes hozadékát.

⁷¹⁴ VONSIK, 1982. 16–18. o.

⁷¹⁵ RAINER M., 2002. 109. o.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

Az 1951–1952. évi oktatási évad előadásai⁷¹⁶

Falusi tematika

Nemzetközi kérdések

1. A béketábor legyőzhetetlen
2. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom
3. Titó (sic!) a magyar nép ellensége
4. A Szovjetunió nyersanyagforrásai
5. Kína

Szocializmus építésének kérdései

1. A magyar falu 1954-ben
2. Termelőszövetkezeteink terméseredményei
3. Miért előnyös a szövetkezetei gazdálkodás
4. Milyen a munkaszervezés és jövedelemelosztás a termelőszövetkezetekben
5. Állami fegyelem, biztos értékesítés, nagyobb jövedelem
6. Szerződéses termelés, biztos értékesítés, nagyobb jövedelem
7. Magyar parasztküldöttek útja a Szovjetunióban
8. Az öt éves terv (Diadalmas számok)
9. Nők szerepe a termelésben
10. A klerikális reakció elleni harc
11. Akik békénket őrzik

Történelem

1. Hunyadi János harcai a török hódítók ellen
2. Az 1514-es évi parasztháború
3. Esze Tamás
4. 1848–49-es forradalom és szabadságharc
5. A magyar Jakobinus-mozgalom
6. Bem József

Irodalom

1. Petőfi
2. Arany János
3. Mikszáth Kálmán
4. Solohov
5. Móricz Zsigmond

Művészet

1. Szovjet képzőművészet legszebb alkotásai
2. A szovjet falu kultúrélete
3. Képzőművészetünk a szocialista realizmus útján
4. A népdal

⁷¹⁶ MNL–OL XIX. I-3n. 1951. december 18-ai jegyzőkönyv.

Műszaki előadások

1. Hogyan küszöböli ki az építőipar gépesítése a nehéz fizikai munkát
2. Gépesített szénbánya
3. Miért szól a csengő, miért ég a lámpa

Agrotechnika

1. Mélyszántás: nagyobb termés
2. Iparunknak gyapotra van szüksége
3. Őszi tennivalók a veteményes kertben
4. Mi a tennivaló a gyümölcsösben ősszel és télen
5. Hasznos tudnivalók a baromfi tenyésztésről
6. Őszi mezőgazdasági feladataink
7. Expresszhízalás (sic!)
8. Hasznosítsuk a szovjet tehenészet tapasztalatait
9. A termőtalaj szerkezete és helyes megművelése
10. Magyarországi szódás, szikések keletkezése és javítása
11. Len és kender termesztése
12. Öntözés, többtermelés
13. Ültessünk fákat
14. Helyesen alkalmazott vetésforgó
15. Legelő és rétgazdálkodási munkálatok
16. Új magyar gyümölcsök
17. Méhekről és méhészetéről

Egészségügy

1. Küzdelem a rák ellen
2. Hogyan előzzük meg a fertőző betegségeket
3. Harc a tüdőbetegség ellen
4. Tegyük egészségesebbé lakóházunkat
5. A vér szerepe az ember szervezetében
6. Tudnivalók a csecsemőgondozásról
7. Az alkohol káros hatása a szervezetre
8. A fogak romlásának megelőzése

Földrajz

1. Új erőművek a Szovjetunióban és hazánkban
2. Ismerjük meg hazánkat
3. Hazánk fővárosa, Budapest
4. Nagy építkezéseink színhelyei
5. A Balaton és környéke

Egyéb természettudományos előadások

1. Az élet keletkezése
2. A munka szerepe az emberré válásban
3. A szocialista ember átalakítja a természetet
4. Kuruzslás a haladó tudomány megvilágításában
5. Csillagos ég
6. Miért van tél, nyár, nappal és éjszaka

7. Az időjárásról

8. Mi van a Föld belsejében
9. Micsurin a szovjet tudomány óriása
10. Háziállatok eredete
11. Mi történik az izmokban
12. Alvás és álom
13. A Duna–Tisza közti futóhomok

Ezen kívül folyamatosan adunk még ki időszerű előadási anyagot, a párt és kormányhatározatokkal kapcsolatban, pl. a fásítás, selyemhernyótenyésztés, sajtónap stb.

Városi tematika

Nemzetközi kérdések

1. Az imperialista ország dolgozóinak élete és harca
2. Titó (sic!) a magyar nép ellensége
3. A béketábor legyőzhetetlen
4. A gyarmati szabadságharcok színhelyei
5. Kapitalista kultúra rothadása

Szocializmus építésének kérdései

1. Az ötéves terv
2. A nők szerepe a termelésben
3. A klerikális reakció elleni harc
4. Termelőszövetkezeti város élete
5. Akik békénket őrzik
6. Rákosi Mátyás élete

Történelem

1. Hunyadi János harcai a törökök ellen
2. Dózsa György
3. Rákóczi szabadságharca
4. Magyar Jakobinusok
5. Frankel Leó
6. 1849–49-es forradalom és szabadságharc (Kossuth)
7. Bem József
8. Első magyar tanácsköztársaság

Irodalom

1. Zrínyi Miklós
2. Vörösmarty
3. Jókai Mór
4. József Attila
5. Irodalomunk harca a nemzet függetlenségéért
6. Moliere
7. Gorkij
8. A Nagy Honvédő Háború utáni szovjet irodalom

Művészet

1. Mit tanulhatunk a szovjet könnyűzenétől
2. Miért a film számunkra a legfontosabb művészet
3. Haladó színházi hagyományaink
4. Nemzeti zenekultúránk haladó hagyományai

Műszaki előadások

1. Gépesített szénbánya
2. Automata gépek, gépsorok és gyárak
3. Gépóriások a szovjet erőművek építésénél
4. Új anyagok az ember szolgálatában
5. Hogyan épül a földalatti gyorsvasút
6. Hogyan működik a robbanómotor
7. Percenként egy autót gyárt a moszkvai ZISZ gyár
8. Egy haditechnikai előadás

Egészségügy

1. A vér szerepe az ember szervezetében
2. Az alkohol káros hatása a szervezetre
3. Orvostudomány a SzU-ban

Földrajz

1. A Balaton és környéke
2. Demokratikus Németország
3. Cskalov

Egyéb természettudományos előadások

1. Az élet keletkezése
2. A munka szerepe az emberré válásban
3. A szocialista ember átalakítja a természetet
4. Az anyag szerkezete
5. Az ásványolaj keletkezése és kutatása
6. Az atomenergia és kozmikus sugárzás felhasználása a SzU-ban
7. Pavlov tanítása az idegekről és ösztönről
8. Kuruzslás a haladó tudomány megvilágításában
9. Pihenés és sport
10. Alvás és álom
11. Nagy magyar feltalálók

Ezen kívül folyamatosan adunk még ki időszzerű előadási anyagot, a párt és kormányhatározatokkal kapcsolatban, pl. a fásítás, selyemhernyótenyésztés, sajtónap stb."

2. sz. melléklet

Nevezések megoszlása megyénként és művészeti ágak szerint a II. Országos Kultúrversenyen⁷¹⁷

Megye	Szín-játszó	Ének-kar	Tánc-csoport	Rigmus-brigád	Zene-kar	Báb-csoport	Összesen
Baranya	158	99	173	62	58	20	570
Bács-Kiskun	131	108	152	63	37	19	510
Békés	176	73	134	78	36	19	516
Borsod-Abaúj-Zemplén	281	195	409	107	70	24	1086
Csongrád	153	102	158	62	44	10	529
Fejér	138	92	168	58	24	21	501
Győr-Sopron	129	94	160	45	38	16	482
Hajdú-Bihar	240	96	249	75	46	16	722
Heves	97	54	109	38	16	9	323
Komárom	102	53	116	44	34	12	361
Nógrád	98	37	68	35	33	3	274
Pest	342	229	259	147	193	44	1214
Somogy	109	56	97	27	14	8	311
Szabolcs	231	158	259	64	59	41	812
Szolnok	139	65	156	35	22	8	425
Tolna	163	68	145	27	13	16	432
Vas	135	89	158	37	30	14	463
Veszprém	167	223	173	48	35	15	661
Zala	165	91	148	46	20	18	488
Budapest	1014	714	772	537	306	82	3425
Összesen	4168	2696	4063	1635	1128	415	14105

⁷¹⁷ MNL-OL M-KS 276. f. 89. cs. 369. 6. e. Számszerű adatok a Művészeti Együttesek II. Országos Versenyéről (1952–53).

3. sz. melléklet

A művészeti agitációról⁷¹⁸

1. „A művészeti agitációt az öntevékeny művészeti csoportok, ezek tagjai, a belőlük alakult brigádok művelik. A művészeti agitáció eszközei: a színjátszás (szavalás, szövegmondás), az ének, a zene és a tánc, a bábjátszás és a képzőművészet.

2. A művészeti agitáció célja – mint általában a szocialista agitációé: – pártunk politikájának, a szocializmus építésének győzelemrevitele, elősegítése annak, hogy a tömegek érzelmei anyagi erővé váljanak. Ez különben része a pártos művészet céljának, amely propaganda és agitáció együtt. A művészeti agitáció hatása a politikai és gazdasági élet mindennapi jelenségeinek tudatosításában, az osztályharc és a termelés pártos segítésében jelentkezi. De van távolabbi és nem jelentéktelen emberformáló, embernevelő hatása is. A művészeti agitáció sokrétűen reagál minden pillanatára, úgy hogy az újat, az előremutatót erősíti, példaként terjeszti. A régit ostorozza, rombolja, gyűlölteti. A művészeti agitáció tehát hangulatot teremt az egyénben és közösségben valami mellett vagy valami ellen és ezt a művészet eszközeivel teremtett hangulatot igyekszik jellemmé, elhatározássá, meggyőzéssé, végül társadalmilag hasznos tettekké változtatni.

3. A művészeti agitáció semmiképpen és sehol nem szorulhat háttérbe, öntevékeny művészeti csoportjainknak, tagjaiknak és vezetőiknek rendszeres feladata. Tartalmi helyességének és formai fejlődésének biztosítása a művészeti tömegmozgalom állandó kötelessége.

4. Az elmúlt években a művészeti agitációt két véglet jellemezte. Az egyik: minden művészeti öntevékenység alárendelése szűkhatóságai, merev közvelein agitálásnak és ennek során szürke, ötlettelen egysíkúság – sematikus dicsérgetés vagy sértő pelengérezése. A másik: a művészeti agitáció szükségességének, létjogosultságának, tartalmi és formai fejlődési lehetőségeinek tagadása; a közvetlen agitációs formák elvetése, az osztályharc és a termelés pártos segítésének lenézése. Pedig a dolgozók igénye a jó művészeti agitációra állandóan megnyilvánult és helyenként helyes kezdeményezéssel, meggyőző eredmények is voltak. Nagy egészében azonban a népművelés alig foglalkozott ezzel az igénnyel.

II. 1. A művészeti agitáció lehet közvetett vagy közvetlen.

2. Közvetett művészeti agitáció a művészeti csoportok minden, nem öncélúan rendezett, eszmei-politikai tartalmú előadása, műsora, melyek életörömet keltenek, elősegítik az emberek műveltségi színvonalának emelését, a reakciós múlt ostorozását, s fejlesztik a nézők erkölcsi és esztétikai érzékét, de közvetlen feladatra nem mozgósítanak. A közvetett művészeti agitáció körébe tartoznak az olyan előadások, műsorok is,

amelyeknek szórakoztató voltát egyes dolgozók vagy közösségek dicséretével, bírálatával, megajándékozással kötik össze. Tehát: az ajándékműsorok. Közvetett művészeti agitáció a különböző eszmei tartalmú ünnepségeket kiegészítő műsorok is. Az ajándékműsorok követelménye a helyes műsorösszeállítás, a színvonalas bemutatás és a megfelelő külsőség, továbbá a megajándékozott, példaképpen kiemelt egyén vagy közösség érdemeinek kiváló tulajdonságainak pontos ismerete, ezeknek élvezetes formában való közlése a nézőkkel, hallgatókkal. Az ajándékműsornak figyelembe kell vennie a megajándékozott egyén vagy közösség ízlését, kedvenc vagy kedvelté válható kívánságait, anélkül, hogy az eszmei-politikai mondanivalóját gyengítené vagy sértené. Az ajándékműsorokban rendkívül fontos a tulajdonképpeni agitációt jelentő összekötő szöveg, konferansz, amely a megajándékozott egyénről vagy közösségről, annak a szocialista építésben tanúsított magatartásáról, tevékenységéről szól. Ugyanilyen fontos ennek az összekötő szövegnek, konferansznak izléses, meggyőző, a maga helyén szellemes elmondása. Ilyen értelemben jó példának ajánljuk a Rádió különböző ajándékműsorait: Jó munkáért szép muzsikát, Egy falu – egy nő-t. Az ajándékműsorok állhatnak egész estét betöltő egyetlen számból (szindarab) vagy egyenmű számokból (hangverseny, nótatest) és állhatnak vegyes műsorszámokból. Az ajándékműsorok akkor hatékonyak, ha a széles nyilvánosságra hatnak, és olyanok, hogy a megajándékozottak maguk is átérzik a figyelmességet és a kitüntetést. A különböző ünnepségek kísérő műsorainak legfontosabb követelménye: részleteikben is szolgálják az ünnepségek eszmei-politikai mondanivalóját. Itt tehát a színvonalbeli követelmények mellett fokozottan lépnek előtérbe a tartalmiak. A fellépő művészeti csoportok valóban a legjobbat adják ami a tarsolyukban van, de ez a legjobb ne terelje el a figyelmet az ünnepség lényegéről, hanem erősítse azt. (így: április 4-én, amellyel, hogy a műsorszámok felszabadult kultúránk színe-javából adnak izelítőt, fejezzék ki a felszabadulást a felszabadító Szovjetunióval, az új életünket vezérlő pártunkkal szemben a hálát, stb. vagy: az élizemünnepségen a műsor lelkesítse és serkentsen további munkasikerekre, bírálja a még meglévő fogyatékoságokat, stb.) Tehát: mind az ajándékműsorokból, mind az ünnepségek műsoraiból nem hiányozhatnak a mai témájú, eszmei-politikai mondanivalójukkal a mindennapok konkrét feladataira mozgósító műsorszámok.

3. A közvetlen művészeti agitáció tere nem annyira a színpad, mint az emberek közvetlenebb nyilvános összejövetelei: klubest, vita, pihenőnap, pihenőidő, stb. Tartalma pedig szorosan a jelenhez fűződik: az adott személyhez vagy közösséghez és az adott alkalomhoz kapcsolódik (kiemelkedő munkateljesítmény, aratás vagy exporttervi feladat teljesítése, egy elkövetett hiba, stb.).

A közvetlen művészeti agitáció feladata: művészeti formába öltöztetett igazságos és emberi bírálattal, önbírálattal, igazságos és izléses dicsérlettel (ajándékkal) serkenteni, növelnie dolgozóink szocialista öntudatát, becsületességét, emberségét és odaadását.

A legfontosabb követelmény: a dicséret és bírálat mindenki előtt helytálló, mindenki által elfogadható, tehát pontos, ellenőrzött, igazságos volta. A mértékletesség itt fokozottan szükséges a szertelen dicsérgetéssel vagy a meglóvalgolt kritizálással szemben. A közvetlen művészeti agitáció nem nélkülözi a zenét, éneket, táncot, főleg nem ennek

⁷¹⁸ MNL-OL XIX-I-3a. 8793-V-2-11/1955.

úgynevezett „kisszínadi” formáit (tehát kevesebb szereplővel kisebb lélegzetű mű), döntő alkotóeleme azonban az aktualitásból fakadó rigmus, köszöntő, jelenet, ezeknek összes változataival (verses, prózai, zenés, egy vagy több szereplős mű, stb.).

A közvetlen művészeti agitációnak sok jó formája alakult már ki a múltban, ezeket azonban nem mindig tudtuk megfelelő tartalommal megtölteni, amellet gyakran nem a megfelelő helyen alkalmaztuk – elkoptattuk – őket. Ezeket a helyes formákat alkalmaznunk kell.

A közvetlen művészeti agitáció megköveteli az állandó tartalmi és formai újítást, az ötletességet, mely nem lehet független a helytől, időtől és társadalmi rétegtől, amelyben alkalmazzuk.

III. 1. A közvetlen művészeti agitációt az üzem, kultúrotthon stb. öntevékeny művészeti csoportjaiból alakult brigád végezze, amely lehetőleg nem alkalmilag verődik össze, hanem céltudatosan, rendszeresen működik. A brigád lehet tüske, koppantó, fullánk, stb. – brigád (rigmussal, blüettel, köszöntőkkel, jelentekkel, stb.) és lehet vegyes (énekes, táncos, zenés, prózai) kisszínadi együttes. Mindegyik fajtánál az a lényeg, hogy a létszám korlátozott és a mozgékony-ság nagy legyen, a brigád tagjai megbecsült dolgozók legyenek, jól ismerjék a közönséget, amelyet jobbítani akarnak, s együtt éljenek velük. A brigádnak legyen vershez, zenéhez értő, jóízűsű, szellemes vezetője, aki műsorösszeállításban és ha kell szövegírásban is megállja a helyét. A brigád rendszeresen vitassa meg, közösen csiszolja minden egyes műsorát, alakítsa jellegzetes vonásait, stílusát, állandóan újítsa műsorai tartalmát és formáját elszakíthatatlanul az aktualitástól. A műsorok összeállításánál, hangjának kialakításánál elsőrendűen figyelembeveendő: a címzett, az hogy kinek, milyen közönségnek, milyen egyénnek szól. A brigád ne dolgozzon 'szakmáiban' (például egy délután 10-20 család látogatása, vagy műsoradás minden ebédszünetben, stb.), hanem kevesebbszer, de jól kiválasztott alkalmakor a leghatásosabb módon.

2. a művészeti agitáció műfajai:

- rigmus (verses vagy énekes, esetleg hangszerkísérettel köszöntő, vagy csúfoló, bosszantó)
- a blüett (verses-zenés jelenet)
- a jelenet
- a felolvasás, vagy monológ
- a szólóének, hangszerszóló
- a zene és táncos kamaraműfajok.

Ez utóbbi két kategória, elsősorban a műsorok látványosságát, kitöltését szolgálja. Az első négy kategória: közvetlen művészeti agitáció. Lássuk ezek közül bővebben a rigmust. Művészeti agitációnk egyik jó eszköze a rigmus. De nem az egyetlen és nem állandóan alkalmazható. Múltbeli kultúragitációnknak éppen az volt egyik legnagyobb hibája, hogy gyakran a sematikus, mechanikus és művészietlen rigmusolásra korlátozódott.

Magának a rigmusnak meg vannak a maga hagyományai hazánk minden vidékén. Elsősorban dallamnéküli verszetekben, de népdalokban is, köszöntők, bosszantók, csúfolók, vőfélyversek, krónikák stb. Ezeket meghatározott alkalmakor hallatta és élvezett népünk: lakodalmak, bizonyos ünnepek, névnapok, fonók, fosztók, választások, korteshadjáratok, táncos összejövetelek stb. A központilag kiagyalt, költőietlen, népi formanyelvüinktől és kifejezéseinktől, érzélem megnyilvánulásainkból idegen, dolgozóinak gyakran sértő, sántikáló rímekben döcögő 'szempontrigmusok' helyett alkalmazni kell és magas művészi fokra kell segíteni népköltészetünknek ezt a színes és kedves, kacagtató és magunkba szállásra készítő ágát. Okosan élve vele, a rigmus művészeti agitációnk sava-borsa.

Két változatban használjuk és virágoztassuk rigmust:

- Szöveges formájában. Mennyi alkalom nyílik rá, hogy neveljünk és gyönyörködtessünk: családi események, a falu vagy az egyén kimagasló ünnepei, sikerei, diadalmas műszakok, tanácsulések és egyéb közösségi összejövetelek, iskolai vizsgák, bálók megnyitói.
- Dalos formában. Itt megnehezíti az alkotást az, hogy mai, modern és új életünk mondanivalójához kell találni tartalmában összeforrasztatható, rigmusában megegyező, bár sokszor elévült régi mondanivalóhoz kapcsolt dallamot. Különösen nehéz ez, a krónikás rigmusoknál, melyben az esemény hosszabban beszél el. A nem krónikás rigmus egyik követelménye viszont az a világos és nem csapongó mondanivaló, amely néhány rövid strófában sűrithető. Mindegyik rigmusnak követelménye, hogy mondanivalója konkrétan helyi vagy általánosított, mindennapi életünkről nem elszakított, hozzá közeleső legyen.

A legjobb előadók, dalosok rigmusoljanak. Gyerekek is rigmusolhatnak megfelelő, hozzájuk illő szöveggel-dallammal, sajátos gyermeki hangjukon, de mindenkor ragaszkodva a felnőttek iránti kötelező tisztelethez. A csúfoló, csipkelődő, bosszantó, a felnőttekkel szemben kritikai hangot szigorúan ki kell üzni a gyermekrigmusokból. Vajon szólóban vagy többesben hatásosabb-e a rigmus? Ezt mondanivalója és formája dönti el. Dalos rigmusnál keressük a változatos előadási módokat, de ne legyen belőle kórus vagy szavalókórus. Helytelen a rögtönzés. A rigmusoláshoz is több próba, gondos előkészület szükséges.

A legfontosabb szabály: új életünk változatos jelenségeit, a szocializmus építésének sikereit és nehézségeit, a nép erkölcsének, ízlésének megfelelő, az gazdagító művészi módon fejezze ki a rigmus! Ezen belül éljen a ráhatás minden eszközzel: érzelmek ébresztése, csipkelődés, nevetetés stb. (jó segédeszköze a rigmusbrigádoknak a Népművészeti Intézet által most megjelentett rigmusgyűjtemény)

3. A művészeti agitáció alkalmi a legváltozatosabban. Üzemben összefüggnek a termelés nagyobb ciklusaival (negyedévi tervteljesítés, ünnepi műszakok), továbbá az üzem közösségi eseményeivel (ünnepség, kirándulás, jó munkások baráti találkozója). A brigád lehetőleg ne a munkahelyen, hanem a kultúrotthonban, klubban, esetleg a

dolgozó lakásán (kolónia) végezze a művészeti agitációt, dicsérjen, vagy bíráljon. Felhasználható erre a célra a hangoshíradó is. Falun elsősorban a nyári munkák (növényápolás, aratás, cséplés, betakarítás) és a begyűjtés teremti meg a művészeti agitáció alkalmait. De ilyenek a szüret, a traktorosnap, a tsz évszámoló, a kukoricafosztók, a szerenádok, tanyázások házaknál, kultúrotthonban vagy gazdakörökben, végül a különböző ünnepségek, gyűlések alkalmai. A nyári munkák idején folytatott intenzív művészeit agitáció közben is kerüljük el a munkahelyen, munkaközben való agitálást és azt inkább házaknál, pihenőnapokon végezzük. Keressünk új lehetőségeket, új módokat. Kedves figyelmesség például, ha a köszöntőt nemcsak elmondjuk, hanem szépen leírva át is adjuk az ünnepeltnek stb. A művészeti agitáció hatásosságát jelentősen fokozza a találékonyság és ötletesség, továbbá az, hogy az agitációt végző személyeket mennyire hatja át annak a tudata, hogy a művészeti agitációval fokozottabban segítik pártunk harcát a szocializmus felépítéséért."

4. sz. melléklet

Javaslatok filmforgatókönyvekre

D. S. filmjavaslata⁷¹⁹

„Végighallgattam a Szovjetunióból hazatértek előadásait, ahol művészeink beszámoltak azokról a nagyszabású békepropagandákról, melyeket ott láttak, hallottak és tapasztaltak. Vásárhelyi Zoltán és Dr. Szabolcsi Bence előadásaiból is a Szovjetunió békepropaganda-művészete hatott rám a legjobban.

Ezek hatása alatt nyomban nekiültem és megírtam az én békepropagandám vázlatát egy színes film témájához. Mint ahogy az Ember tragédiája íródott, úgy tervezem Az anyák tragédiájának megírását, amely Káin és Ábel tragédiájával kezdődik, mint az első anyának a tragédiája. Folytatása a varsói anyák tragédiája lenne, amidőn egy tanítónőképző intézet növendékeit akarják a német katonai borbélyházakba szállítani, mire az ifjú kislányok valamennyien megmérgezik magukat.

Munkám vázlatát átadtam Szabolcsi kartársamnak. Ezt a munkámat hét részletben íródva, hét íróval és hét zeneszerzővel szeretném feldolgoztatni. Az Ember tragédiájának fogvatékosságait szem előtt tartva, az én művem szocialista realista meglátással íródik, társadalmi és gazdasági forradalmak kihangsúlyozásával. Mint a gőzgép, a villamosság és nyomtatás feltalálásában mind egy-egy korszakot jelentenek az emberiség történetében, egészen a repülés technikai fejlődéséig [...]"

A Színházi főosztály feljegyzése a beadványhoz: „D. S. levele, valamint a mellékelt cirkuszkomédiai kissé zavaros és nem derül ki, hogy tulajdonképpen milyen darabot szeretne írni. Békepropaganda vázlatán dolgozik, amelyet hasonlóképpen akar megoldani, mint Madách 'Az ember tragédiája'. Ő az anyák tragédiáját akarja megírni Káin és Ábel tragédiájától kezdve. Nem hiszem, hogy ez a fajta békepropaganda elérje a kívánt célt. Nem értem, hogy a gőzgép és a villamosság, valamint a nyomtatás feltalálása hogy fog ehhez kapcsolódni? Nem tartom valószínűnek, hogy D. S. ezt a feladatot meg tudja oldani [...]"

NM válasza D-nek: „közvetlenül keresse meg elképzeléseivel a Magyar Filmgyártó Vállalt dramaturgiai osztályát”.

Örök barátság – örök szabadság dokumentumfilm tervezete – N. J. javaslata⁷²⁰

„Film a szovjet-magyar barátságról

Hosszabb, kb. egyórás dokumentumfilm, amely Budapest felszabadításával, esetleg a régi Kossuth-rádió Rákosi elvtárs beszédével, vagy akár az 1919-es Lenin üzenettel a Magyar Tanácsköztársasághoz kezdődik. Szerepel benne minden szovjet segítség az

⁷¹⁹ MNL-OL XIX. I-3a. 8770-D-3/1952.

⁷²⁰ MNL-OL XIX. I-3a. 8770-N-1/1952.

éhező lerombolt országnak (élelmiszer-küldemények, a Szabadsághíd ideiglenes felépítése stb.) segítség a földosztásnál, vetőmag, gépek stb. Majd a hadifoglyok hazabocsátása, a baráti szerződés aláírása, a különböző szovjetküldöttségek, művészek, tudósok, munkások látogatása, a munkamódszerek átadása, a kórusok és együttesek szereplése, az agrónomusok, mezőgazdák tanácsai, a szovjetben járt magyar dolgozók, művészek nagyobb teljesítményei, parasztküldöttségek, diákok a Szovjetunióban, a Magyarországon dolgozó szovjet orvosok nagy eredményei, Sztálin elvtárs 70-ik születésnapján elért eredmények, a szovjet képzőművészeti kiállítás és az ennek nyomán átalakuló magyar képzőművészet, a szovjet könyvek magyarul és ennek nyomán magyar könyvek, mindaz, ami a két népet összeköti, mindaz, amivel a Szovjetunió segítette népi demokráciánkat. Hangsúlyozom, hogy nemcsak az események regisztrálásáról legyen szó, hanem a szovjet példaadás nyomán kibontakozó új szocialista kultúráról, új viszonyról a munkához stb.

A filmben bizonynyal felhasználhatók a régebbi rövid dokumentum filmek, esetleg egyes álló képek, de különböző részeket újra kell fényképezni, ezenkívül egybefoglalni. A film bemutatásának határideje 1952. XI. 7. vagy 1953. IV. 4. lenne."

Az NM Filmosztály válasza szerint nem volt erre a filmre keret, illetve: „A probléma felvetése kétségkívül helyes és szükséges. Azonban ennek a novellának a megvalósítása aggályosnak mutatkozik. Mert óriási anyagból nagyon sokat markol – éppen emiatt félő, hogy nem tudna sokat nyújtani. Javasoljuk, hogy további munkáinál kíséreljen meg egy kisebb területet felölelni és azt alaposan, mélyen kidolgozni. Feltétlen hasznosabb és eredményesebb lehet."

5. sz. melléklet

Az úgynevezett 150-es könyvtáranyag könyvei, a köröstitéletleni anyag⁷²¹

„Alapkönyvtár anyagának első része

1. Aczél: A szabadság árnyékában
2. Andics: Munkásosztály és nemzet
3. Arany: Összes költő munkái
4. Barta: Tegnapi ország
5. Beck: Volokalamszki országút
6. Csehov: A tokba bújó ember
7. Darvas: Vízkeresztől⁷²²
8. Ehrengburg: Vihar
9. Fagyeev: Ifjú gárda⁷²³
10. Fagyeev: Tizenkilencen
11. Farkas: A béke arcvonalán
12. Fegyin: Diadalmas esztendő⁷²⁴
13. Gogol: Bulyba Tárász
14. Gorkij: Anya
15. Gorkij: Életem
16. Gurvics: Az amerikai demokrácia⁷²⁵
17. Illés: Fegyvert s vitézt éneklek
18. Jilemniczky: Töretlen föld⁷²⁶
19. Jókai: Aranyember
20. Jókai: Fekete gyémántok
21. Kalinin: Kommunista nevelésről
22. Karavajeva: Tüzek
23. Katajev: Távolban egy fehér vitorla
24. Kovai: Áradat
25. Lebegyinszkij: A csillagok világában
26. Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka
27. Majakovszkij: Válogatott versek
28. Makarenkó: Az új ember kovácsa
29. Mihajlov: Szovjetunió⁷²⁷
30. Mikszáth: Két választás Magyarországon
31. Mikszáth: Különös házasság
32. Mikszáth: A Noszty fiú esete a Tóth Marival
33. Mikszáth: A Noszty fiú esete a Tóth Marival

⁷²¹ MNL-PML XXIII. 18. 1813-4-26/1950. Megjegyzés: a rendkívüli sok hibával megírt lista javítva közölve.

⁷²² Pontos cím: Vízkeresztől szilveszterig

⁷²³ Pontos cím: Az ifjú gárda

⁷²⁴ Pontos cím: A diadalmas esztendő

⁷²⁵ Pontos cím: Az amerikai demokrácia a valóságban

⁷²⁶ A Töretlen föld Turgenev alkotása.

⁷²⁷ Pontos cím: Utazás a Szovjetunió térképén

34. Molière: Tartuffe
35. Molotov: A külpolitika kérdései
36. Móricz: Hét krajcár
37. Móricz: Pipacsok a tengeren
38. Móricz: Pipacsok a tengeren
39. Móricz: Rózsa Sándor
40. Nagy L.: A Boldog utcán túl⁷²⁸
41. Nagy L.: Farkas és bárány
- 42a. Nagy L.: Január
42. Nagy L.: Lázadó ember⁷²⁹
43. Nemes: Nemzetközi munkásmozgalom
44. Nyekraszov: Fordul a kerék
45. Panfjorov: Harc a békéért
46. Panfjorov: Napfényes mezők
47. Pervencev: Csillagod a becsület
48. Petőfi: Dicsértessék a nép neve
49. Polák: A mindenség szerkezete
50. Polevoj: Egy igaz ember
51. Prjanyisnyikov: A világ melyben élünk
52. Puskin: Válogatott művei
53. Puskin: Válogatott művei
54. Rákosi: Építjük a nép országát
55. Rákosi: Építjük a nép országát
56. Rákosi: Építjük a nép országát
57. Rákosi: A fordulat éve
58. Rákosi: A fordulat éve
59. Rákosi: A magyar demokráciáért
60. Rákosi: A magyar demokráciáért
61. Révai: Ady
62. Révai: Élni tudunk a szabadságért
63. Rideg: Tűzpróba
64. Solohov: Új barázdát szánt az eke
65. Solohov: Új barázdát szánt az eke
66. Sayers-Kahn: A nagy összeesküvés
67. Szabó Pál: Tapaltnyi föld
68. Szerafimovics: Vasáradat
69. Szimonov: Nappalok és éjszakák
70. Szolovjov: Csendhábortók⁷³⁰
71. Szovjet Enciklopédia
72. Szovjet Enciklopédia

⁷²⁸ Nagy István: A Boldog utcán túl

⁷²⁹ Pontos cím: A lázadó ember

⁷³⁰ Pontos cím: A csendhábortók

73. Szovjetunió Bolsevik Párttörténet⁷³¹
74. Szovjetunió Bolsevik Párttörténet
75. Szovjetunió Bolsevik Párttörténet
76. Szmirmov: Fiúk
77. Sztálin rövid életrajza
78. Sztálin: A gazdasági építőmunkáról
79. A Szovjetunió agrárpolitikájáról
80. A Szovjetunió agrárpolitikájáról
81. Sztjepanov: Port Arthur
82. Tolsztoj: Háború és béke
83. Tolsztoj: Háború és béke
84. Tolsztoj: Háború és béke
85. Traven: Halálhajó
86. Veres Péter: Szűk esztendő
87. Visinszkij: A Szovjetunió – a béke óre
88. Voroncov: Hogyan keletkezett a világ⁷³²

'150'-es könyvtár második felének anyaga

1. Aczél T.: Vihar és napsütés
2. Ady válogatott versei
3. Andics: Az egyházi reakció⁷³³
4. Aniszimov: A szociális mezőgazdaság
5. Arszenyev: Öserdők fiai
6. Balázs: A felgyúlt fények⁷³⁴
7. Barabás: Egy népnevelő
8. Barta: Gyár
9. Bazsov: Kővirág
10. Bazsov: A nagymesés könyv
11. Benjámín: Örökké élni
12. Danyko: A kínai titok
13. Dorfman: Élő és élettelen világ
14. Erős bátya
15. Fast: Az utolsó határ
16. Fazekas: Ludas Matyi
17. Furmanev: Csápájev
18. Gajdar: Iskola
19. Gajdar: Timur és csapata
20. Gergely: Új falu
21. Gorkij: Amerikában
22. Gulia: Kaukázusi tavasz

⁷³¹ Pontos cím: Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának története

⁷³² Szerző neve: Voroncov-Veljaminov

⁷³³ Pontos cím: Az egyházi reakció 1848–49-ben

⁷³⁴ Balázs Anna: Felgyúló fények c. kötetéről van szó.

23. Iljin: *A Fekete tengertől a Káspi-tóig*
24. Iljin: *Hegyek és emberek*
25. Iljin: *Százezer miért*
26. Iljin Segal: *Hogyan lett az ember óriás*
27. Illés: *Saki petárok*⁷³⁵
28. Illyés: *Petőfi élete*⁷³⁶
29. Jókai: *Rab Ráby*
30. Kacsinszki: *A talaj keletkezése*⁷³⁷
31. Katajev: *Ványa, az ezred fia*
32. Keller: *Hogyan keletkezett az élet*
33. Korolenko: *Maruszja*
34. Kosevaja: *Fiam története*
35. Kunyi Kij: *Miért változnak az évszakok*⁷³⁸
36. Lenin: *Állam és forradalom*
37. Lenin: *Marx, Engels, marxizmus*
38. Lenin: *Válogatott művek*
39. Lenin: *Komszomol*⁷³⁹
40. Lenin – Sztálin: *A szocialista munkáról*⁷⁴⁰
41. Leonidze: *Sztálin ifjúsága*
42. Lonter: *Vaspata*⁷⁴¹
43. Majakovszki: *Felfedezem Amerikát*
44. Makarenko: *Igor és társai*
45. Mark: *Huckleberry Finn kalandjai*⁷⁴²
46. Marx: *Bér, munka és tőke*
47. Marx – Engels: *Kommunista kiáltvány*
48. Marx – Engels: *Kommunista kiáltvány*
49. Matvejev: *A kém*
50. Medvegyev: *Hősök útja*
51. Mensikov: *Az ember keresi a boldogságot*
52. Móricz: *Boldog ember*
53. Móricz: *Rokonok*
54. Ogorodnikov: *Mi tartja a Földet?*
55. Olbracht: *Anna*
56. Orlov: *A megfoghatatlan*
57. Orosz állatmesék
58. Panfjorov: *Harc a békéért*

⁷³⁵ Ezt a könyvet nem sikerült beazonosítani.

⁷³⁶ Pontos cím: Petőfi

⁷³⁷ Pontos cím: A talaj keletkezése és élete

⁷³⁸ Szerző: R. V. Kunyickij

⁷³⁹ Pontos cím: A lenini komszomol harcos útja

⁷⁴⁰ Pontos cím: A szocialista munkáról és munkaversenyéről

⁷⁴¹ Szerző: Jack London

⁷⁴² Szerző: Mark Twain

59. Pantelejev: *A futár*
60. Pavlenko: *Boldogság*
61. Permjak: *Nem nehéz a választás*
62. Petőfi összes költeményei
63. Raszkova: *Repülőnő leszek*
64. Révai: *Élni tudunk a szabadsággal*
65. Révai: *Petőfi*
66. Ribakov: *A tőr*
67. Sándor: *Idegen szavak marxista*⁷⁴³
68. Solohov: *Csendes don I.*
69. Solohov: *Csendes don II.*
70. Svarc: *Elsőosztályosok*
71. Szolovjev: *Hét tenger hősei*
72. Szovjetunió alkotmánya
73. Sztálin: *A leninizmus alapjai*
74. Sztálin: *Leninről*
75. Tardos: *Gyári belépő*
76. Tersánszky: *Egy kézikocsi története*
77. Tersánszky: *Kakuk Marci I.*
78. Tersánszky: *Kakuk Marci II.*
79. Tolsztoj: *Madzsi Murat*⁷⁴⁴
80. Traven: *Rabszolgák útja*
81. Trencsényi: *Furujácska csuprocška*⁷⁴⁵
82. Veber: *Elorzott találmány*

⁷⁴³ Pontos cím: Idegen szavak marxista magyarázatokkal

⁷⁴⁴ Pontos cím: Hadzsi Murat

⁷⁴⁵ Szerző: Trencsényi-Waldapfel

Bibliográfia

Források és forráskiadványok:

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei. 1950–1951.

BÍRÓ, 1951 = Bíró Vera: Kultúrotthonokról. 1951. április 14., előadás jegyzet, Magyar Művelődési Intézet, NI 1722

DANCS (szerk.), 1988 = Dancs Istvánné (szerk.): Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez, 1945–1949. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

DOMOKOS, 1954(?) = Domokos Lajos: A kultúrotthon mozgalom helyzete és feladatai Pártunk márciusi határozat után. Magyar Művelődési Intézet, 1954. (?) NI 508

ESZTERÁG, 1951 = Eszterág Albert: A kultúrotthon mozgalomról általában. 1951. október 1., előadás jegyzet, Magyar Művelődési Intézet, 1951. NI 509

HALÁSZ, 2009 = Halász Csilla: Újévi mintaünnepségek 1951-ben, avagy hogyan végezze ki Döbrögit, Titót és Francót Ludas Matyi szilveszterkor? ArchivNet 2009/6. szám, http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/ujevi_mintaunnepseg_1951ben.html [2009. október 27.]

IZSÁK (főszerk.), 1998 = Izsák Lajos (főszerk.): A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1945–1956. Budapest, 1998.

A KÖNYV = A könyv: a Népművelési Minisztérium lapja. (1955)

KÖNYVBARÁT = Könyvbarát: könyvtárosok és könyvterjesztők havi tájékoztatója. (1951–1952)

A KÖNYVTÁROS = A könyvtáros: a könyvtárosok havi tájékoztatója: a Népművelési Minisztérium lapja. (1953–1954)

KÖVENDI-SZATHMÁRY, 1948 = Kövendi Dénes-Szathmáry Lajos: A szabadművelődés kézikönyve. Szabadművelődési Tanács, Budapest, 1948.

KSH, 1956 = Pest megye fontosabb statisztikai adatai. 1950–1955. Központi Statisztikai Hivatal Pest Megyei Igazgatósága, Budapest, 1956.

KSH, 1957 = Statisztikai Évkönyv. 1949–1955. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1957.

KSH, 1958 = Statisztikai Évkönyv. 1956. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1958.

KSH, 1964 = 1960. évi népszámlálás. 13. Összefoglaló adatok. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1964.

LENIN–SZTÁLIN, 1949 = V. I. Lenin–J. V. Sztálin: A szocialista munkáról és munkaversenyéről. Szikra Kiadó, Budapest, 1949.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL–OL) XIX. I-3a. Népművelési Minisztérium iratai. Általános iratok. (1949–1956)

MNL–OL XIX. I-3n. Népművelési Minisztérium iratai. Kollégiumi értekezletek. (1949–1956)

MNL–OL XIX. J-1j. Külügyminisztérium iratai. Szovjetunió. TÜK iratok. (1945–1964) 141. tétel. Általános elvi ügyek (Kultúra, tudomány, művészet, sport).

MNL–OL M-KS 276. f. 53. cs. Magyar Dolgozó Pártja Politikai Bizottság iratai. (1948–1956)

MNL–OL M-KS 276. f. 54. cs. Magyar Dolgozó Pártja Titkárság iratai. (1948–1956)

MNL–OL M-KS 276. f. 55. cs. Magyar Dolgozó Pártja Szervező Bizottság iratai. (1948–1953)

MNL–OL M-KS 276. f. 89. cs. Magyar Dolgozó Pártja Agitációs és Propaganda Osztály iratai. (1950–1956)

A Magyar Természettudományi Társulat Zsebkönyve, Budapest, 1952.

<http://www.freeweb.hu/iratok/tudomany/TTT1952.HTM#1> [2009. szeptember 12.]

MURÁNYI, 2005 = Murányi Gábor: „A legrosszabb orosz film is jobb, mint egy amerikai.” Dokumentumok a szovjet film magyarországi hegemoniájának megteremtéséről (1945–1948). In: Múltunk. 2005/3. szám, 39–101. o.

MŰVELT NÉP = Művelt Nép: a kulturális tömegmozgalom folyóirata. (1950–1956)

NÉPMŰVELÉS = Népművelés. (1954–1956)

NÉPMŰVELÉSI HÍRADÓ = Népművelési Híradó: a Népművelési Minisztérium Népművészeti Főosztálya kiadványa. (1950–1953)

NÉPMŰVELÉSI KÖZLÖNY = Népművelési Közlöny: a Népművelési Minisztérium hivatalos lapja. (1951–1956)

ÓNODI, 1951 = Ónodi Miklós: Kultúrotthon mozgalom. 1951. április 13., előadás jegyzet, Magyar Művelődési Intézet, NI 511

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL–PML) XXIII. 2. Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) ülési jegyzőkönyvei. (1950–1990)

MNL–PML XXIII. 18 Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Népművelési Osztályának iratai. (1950–1956)

MNL–PML XXIV. 511 Pest megye szabadművelődési felügyelőjének iratai. (1945–1950)

RÉVAI, 1952 = Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései. Szikra Kiadó, Budapest, 1952.

SZÍNHÁZ- ÉS FILMMŰVÉSZET = Színház- és Filmművészet: a Magyar Színház és Film-művészek Szövetségének folyóirata. (1950–1956)

SZOVJET KULTÚRA = Szovjet Kultúra. (1950)

VÉSZI (s. a. r.), 1952 = Vészi János (sajtó alá rendezte): A kultúrotthonok igazgatóinak országos értekezletei. Budapest, 1952.

ZÓLYOMI, 1969 = Zólyomi Alfonz: Két évtized művelődési otthon beruházásainak néhány tapasztalata. 1969. december 4., előadás jegyzet, Magyar Művelődési Intézet, NI 5732

Szakirodalom:

ANDICS, 1948 = Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-ei ülésén. Századok, 1948/1–4. szám, 1–18. o.

ARENDR, 1992 = Hannah Arendt: A totalitarizmus gyökerei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.

BALÁZS, 1948 = Balázs Béla: Filmkultúra (A film művészetfilozófiája). Szikra Kiadó, Budapest, 1948.

BÁTHORY, 1988 = Báthory Erzsébet: A magyar film faliképe. Filmkultúra. 1988/3. szám, In: Játékfilmek 1945–1963 között. Multimédiás kiadvány.

BÉRES, 1987 = Béres Katalin: Születésnapok anatómiája. In: História. 1987/5–6. szám, 27–29. o.

BORUS, 1964 = Borus József: A haza marxista könyvkiadás néhány kérdése (1944–1956). In: Párttörténeti Közlemények. 1964/2. szám, 1–28. o.

BOTOS–GYARMATI–KOROM–ZINNER, 1988 = Botos János–Gyarmati György–Korom Mihály–Zinner Tibor: Magyar hétköznapiak Rákos Mátyás két emigrációja között. 1945–1956. Minerva Kiadó, Budapest, 1988.

CSAPODI–TÓTH–VÉRTESY, 1987 = Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

CSENDE, 1974 = Csende Béla: A művelődési otthonok negyedszázada Békés megyében 1949–1974. Békés Megyei Tanács VB Népművelési Osztály, Békéscsaba, 1974.

EGEY, 1990 = Egey Tibor: Az állami (törvényhatósági) népművelés Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei szervezete a két világháború között. In: Fejezetek Pest megye történetéből. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1990. 457–499. o.

ERDÉSZ (szerk.), 1960 = Erdész Tiborné (szerk.): Magyarország művelődési viszonyai 1945–1958. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

FARKAS, 2003 = Farkas Gyöngyi: „Gyertek lányok traktorral!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. In: Korall 13. 2003/szeptember, 65–86. o.

FEHÉR–HELLER–MÁRKUS, 1991 = Fehér Ferenc–Heller Ágnes–Márkus György: Diktatúra a szükségletek felett. Cserépfalvi Kiadás, Budapest, 1991.

FEITL, 1999 = Feitl István: Pártvezetés és országgyűlési választások 1949–1988. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. (második, bővített, átdolgozott kiadás). 276–296. o.

FORGÁCS, 1990 = Forgács Iván: Egy mítoszteremtési kísérlet. Filmkultúra. 1990/3. szám, In: Játékfilmek 1945–1963 között. Multimédiás kiadvány.

GERŐ, 1998. = Gerő András: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998.

GYERTYÁN, 1968 = Gyertyán Ervin: Szovjet alkotók hatása filmművészetünkre. In: Társadalmi Szemle. 1968/január, 25–35. o.

GYURGYÁK (szerk.), 2003 = Gyurgyák János (szerk.): Mi a politika? Bevezetés a politika világába. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

HALÁSZ, 2006 = Halász Csilla: Kultúrotthonok Pest megyében 1949–1956 között. In: Halász Csilla–Tóth Judit (szerk.): Tanulmányok Pest megye múltjából. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2006. 281–313. o.

HALÁSZ, 2007 = Halász Csilla: Mozik Pest megyében 1950 és 1956 között. In: Halász Csilla–Tóth Judit (szerk.): Tanulmányok Pest megye múltjából II. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2007. 173–194. o.

HENCZ, 1962 = Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése. 1945–1961. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.

HORVÁTH, 1975 = Horváth Ferenc: A szabadművelődés története 1945–1949. In: Levéltár Szemle. 1975/1. szám, 77–91. o.

HORVÁTH VIKTOR, 1975 = Horváth Viktor: Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon. (1949–1960). In: Az OSZK évkönyve 1974–1975. Budapest, 1975. 233–261. o.

HORVÁTH–PAPP, 2002 = Horváth Tibor–Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve 4. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

KACZIÁN, 1990 = Kaczián János: A szabadművelődés Tolna megyében. Fejezetek a népművelés történetéből. Babits Mihály Művelődési Központ, Szekszárd, 1990.

KÁLMÁN–PEREGI, 1959 = Kálmán Róbert–Peregi Gyula: A film és mozi Magyarországon. Filmtudományi Intézet, Budapest, 1959.

KONCZ, 2010 = Koncz Gábor: „...mélységesen mély a nemrég...” Vázlat a kultúra fogalmáról. <http://www.mka.hu/melysegesmely.pdf> [2010. szeptember 28.]

KORNAI, 1998 = Kornai János: Hatalom és ideológia. In: Fokasz Nikosz és Örkény Antal (szerk.): Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 76–96. o.

KOVÁCS, 1992 = Kovács András Bálint: Adalékok az ötvenes évek magyar filmhíradóinak ikonográfiájához. (91–98. o.) In: György Péter–Turai Hedvig: A művésze katonai. Sztálinizmus és kultúra. Corvina, Budapest, 1992.

KOVALCSIK, 1983 = Kovalcsik József: Rigmusköltészet – csaszutka (1950–1953). In: Valóság. 1983/3. szám, 66–86. o.

KOVALCSIK, 1986 = Kovalcsik József: A kultúra csarnokai I–III. kötet: A társadalmi és kulturális tevékenységek színterei a felszabadulás után. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986.

LITVÁN, 2008 = Litván György: „Mi kommunisták, különös emberek vagyunk...” A sztálinizmus lélektana. In: Litván György: Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 290–305. o.

MARÓTI, 2010 = Maróti Andor: A népműveléstől az andragógiáig. A népművelési szakképzést meghatározó szemlélet átalakulása. http://epa.oszk.hu/01300/01306/00038/maroti_andor.htm [2010. szeptember 28.]

NEMES–PAPP, 1980 = Nemes Károly–Papp Sándor: A magyar film 1945–1956 között. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1980.

NEMESKÜRTY, 1965 = Nemeskürty István: A magyar film története (1912–1963), Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

PEREGI, 1964 = Peregi Gyula: Az államosított film és mozi szakma 15 éve. In: Homoródy József (szerk.): Magyar film 1948–1963. Cikkgyűjtemény. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1964.

PETRIK, É. N. = Petrik András: Moziipar – filmipar. http://szabadbolcsesz.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=577&tip=0 [2007. szeptember 5.]

RAINER M. 2002 = Rainer M. János: Magyarország a Szovjetunió árnyékában 1944–1990. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. 1956-os Intézet, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszéke, Debrecen, 2002. 203–215. o.

RAINER M.–KRESALEK, 1990 = Rainer M. János–Kresalek Gábor: A magyar társadalom a filmen (Társadalomkép, érték és ideológia) 1948–1956. In: Szellemkép. 1990/23. szám, In: Játékfilmek 1945–1963 között. Multimédiás kiadvány.

ROMSICS, 2005 = Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

SCHADT, 2003 = Schadt Mária: „Feltörekvő dolgozó nő” – Nők az ötvenes években. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, Budapest, 2003.

SCHLETT, 1982 = Schlett István: A politikai ideológia természetéről. In: Társadalmi Szemle. 1982/3. szám, 95–107. o.

STANDEISKY, 1976 = Ständeisky Éva: Szabad Föld Téli Esték – Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok. In: Párttörténeti Közlemények. 1976/2. szám, 144–167. o.

STANDEISKY, 1998 = Ständeisky Éva: A kígyó bőre. Ideológia és politika. In: A fordulat éve. Politika, képzőművészet, építészet 1947–1949. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 147–166. o.

STEFANY, 1987 = Stefany Judit: „...öltözzenek fehérbe” – Felülről szervezett népi kultúra. In: Historia. 1987/5–6. szám, 44–46. o.

SZABÓ, 1987 = Szabó Róbert: Jelszavak, politikai ünnepek. In: História. 1987/5–6. szám, 15–17. o.

SZABÓ, 1989 = Szabó Miklós: A legitimáció történelmi alakváltozásai. In: Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok. Atlantis Program, Budapest, 1989. 275–306. o.

SZATHMÁRY, 1977 = Szathmáry Lajos: A szabadművelődés korszaka 1945–1949. In: Kultúra és közösség. 1977/1. szám, 5–33. o.

SZENCZI, 1979 = Szenczi László: A közművelődés helyzete Tolna megyében (1945–1948). In: K. Balog János (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1979. 247–321. o.

SZILÁGYI, 1992 = Szilágyi Gábor: Tűzkeresztység – A magyar játékfilm története 1945–1953. Magyar Filmintézet, Budapest, 1992.

SZILÁGYI, 1994 = Szilágyi Gábor: Életjel – A magyar filmművészet megszületése 1954–1956. Magyar Filmintézet, Budapest, 1994.

SZULCZEWSKI, 1974 = Michael Szulczewski: A politikai propaganda. Az elméleti problémák leírása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

T. KISS, 2000 = T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig. (Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből). Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.

TÓTH, 1993 = Tóth István: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában (1945–1948). In: Múltunk. 1993/4. szám, 68–91. o.

VARGA–KRESALEK, 1995 = Varga Éva–Kresalek Gábor: Nők az ötvenes évek filmjeiben. In: Á. Varga László (szerk.): Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65

éves Bácskai Vera tiszteletére. Hajnal István kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 1995. 361–378. o.

VARGA, 2008 = Varga Balázs: Filmirányítás, gyártástörténet és politika Magyarországon 1957–1963. (doktori disszertáció) <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargabalazs/disszert.pdf> [2010. június 20.]

VÁSÁRHELYI, 1979 = Vásárhelyi Miklósné: A művelődési otthonok előzményei, 5–13. o. In: Hidy Péter (szerk.) Munkaközi jelentés a közművelődési kutatásokról. Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1979.

VONSIK, 1982 = Vonsik Gyula: A propagandamunkáról. Hatékonyság és minőség. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

X 181185